

Liquidaties in Nederland

Ontwikkelingen & achtergronden van schutters en
andere betrokkenen

Sheila Adjiembaks, Frank Boerman, Robby Roks, Ewout Stoffers

Liquidaties in Nederland

Liquidaties in Nederland

Ontwikkelingen & achtergronden van schutters en andere betrokkenen

Sheila Adjiembaks

Frank Boerman

Robby Rok

Ewout Stoffers

November 2023

Meer informatie over deze en andere uitgaven kunt u verkrijgen bij:

Sdu Klantenservice

tel.: (070) 378 98 80

website: www.sdu.nl/service

Omslagontwerp: Dominique Gimberg

Afbeelding omslag: Shutterstock

ISBN: 9789012409261

NUR: 600

© 2023 Sdu B.V., Den Haag

Deze publicatie is tot stand gekomen met financiering van Politie & Wetenschap (P&W) in het kader van de Strategische Onderzoeksagenda van de Politie (SOAP, 2019). Het is het resultaat van samenwerking tussen het regioprogramma 'Straatwaarde(n)' van het RIEC Midden-Nederland, onderzoeksbureau ESSA Research, de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Landelijke Eenheid van de politie.

© Het intellectuele eigendom ligt bij de auteur(s). De auteur(s) stemt/stemmen ermee in dat deze uitgave of delen uit deze uitgave (onvoorwaardelijk en zonder kosten) gebruikt kunnen worden door derden, zolang de context waarbinnen zaken worden gepresenteerd, behouden blijft.

Inhoudsopgave

Voorwoord / 9

Dankwoord / 11

Samenvatting / 13

Afkortingenlijst / 23

1 Inleiding / 25

1.1 Aanleiding voor dit onderzoek / 26

1.2 Doelstelling & onderzoeksvragen / 31

1.3 Leeswijzer / 33

2 Methodische verantwoording / 35

2.1 Moord-en-doodslagbestand / 35

2.1.1 Liquidatiecijfers: een (on)juist beeld / 35

2.1.2 Liquidaties: begripsafbakening / 36

2.1.3 Een 'levend' bestand / 39

2.1.4 Analysebestand / 40

2.2 Dossierstudie / 42

2.2.1 Proces inzage strafdossiers / 42

2.2.2 Selectie en analyse van opsporingsonderzoeken / 43

2.3 Lifestory interviews / 45

2.3.1 Wervingsproces veroordeelden / 45

2.3.2 Dataverzamelmethode: lifestory interviews / 47

2.3.3 Analyse van de verzamelde levensverhalen / 49

2.4 Expertsessies / 50

**DEEL 1 LIQUIDATIES, DEMOGRAFISCHE ACHTERGRONDEN VAN
BETROKKENEN EN CRIMINELE CARRIÈRES VAN SCHUTTERS** / 51

3 Aard, omvang en spreiding van liquidaties / 53

3.1 Aantal liquidaties in Nederland / 53

3.2 Geografische spreiding en soort pleegplek / 55

3.3 Temporele spreiding en risico voor omstanders / 58

3.4	Motieven voor liquidaties / 60
3.5	Liquidaties en cocaïnehandel / 63
3.6	Resumé / 64
4	Schutters, slachtoffers en hun demografie / 67
4.1	Rollen van betrokkenen bij liquidaties / 67
4.2	Slachtoffers van liquidaties / 70
4.3	Demografische achtergrond van betrokkenen / 72
4.3.1	Inleiding / 72
4.3.2	Leeftijd / 74
4.3.3	Herkomst / 78
4.3.4	Man-vrouwverhouding / 81
4.4	Resumé / 82
5	De criminele carrière van schutters / 85
5.1	Soort en aantal strafbare feiten / 85
5.2	Start en duur criminele carrière / 89
5.3	Specialisatie en escalatie / 92
5.4	Resumé / 94
DEEL 2 BEWEEGREDEKENEN, BETROKKENHEID BIJ EEN LIQUIDATIE EN LEVENSLOOPBESCHRIJVINGEN / 97	
6	Betrokkenheid & beweegredenen van verdachten van liquidaties / 99
6.1	Zwijgende en ontkennende verdachten / 99
6.2	Drie vormen van betrokkenheid in de dossiers / 101
6.2.1	Direct, vanuit persoonlijk conflict / 102
6.2.2	Direct, in opdracht van / 103
6.2.3	Indirecte, onbewuste betrokkenheid? / 106
6.3	Achtergronden van verdachten / 107
6.3.1	Verdachten met beperkte en met lange strafbladen / 107
6.3.2	Persoonlijke achtergronden / 110
6.4	Resumé / 112
7	Vier narratieve poses ten aanzien van liquidaties / 115
7.1	(Inter)nationale literatuur over (typen) geweldplegers / 115
7.2	Vier narratieve poses / 118
7.2.1	De 'Doe-het-zelver': 'Oog om oog, tand om tand' / 120
7.2.2	De 'Professional': 'Ik sta bekend als snel, korte metten' / 122
7.2.3	De 'Naïeveling': 'Zonder dat je het doorhebt' / 127
7.2.4	De '(Ont)kenner': 'Ik heb moeten kiezen' / 135
7.3	Resumé / 138

8	Levensverhalen van veroordeelden / 141
8.1	Levenslijnen / 141
8.2	Drie betekenisvolle episodes in de levensverhalen / 143
8.2.1	Kindertijd: ‘Het mooiste deel van je leven’ / 143
8.2.2	Tienerjaren: ‘Daar begint het’ / 145
8.2.3	(Jong)volwassenheid: ‘Toen begon mijn echte criminele carrière’ / 152
8.3	Betekenisvolle factoren voor betrokkenheid bij criminaliteit / 153
8.3.1	‘Ik ga niet elke dag aan die ouwe geld vragen’: de rol van armoede op het thuisfront / 154
8.3.2	‘Het was een buurt waar ik mijn kind niet zou willen laten opgroeien’: de buurt als invloedrijke factor / 156
8.3.3	‘Ik wilde ook hetzelfde wat hun konden’: een criminele opgroeicontext met verkeerde voorbeelden / 157
8.3.4	‘Ik zeg je eerlijk, het is een soort van kick ook’: de zucht naar spanning / 159
8.4	Resumé / 161
9	‘Mijn boodschap aan de volgende generatie is...’ / 163
9.1	De doelgroep van preventie is de ‘onderlaag’ / 163
9.2	Vier aandachtsvelden / 165
9.2.1	‘Maak je school af’ / 165
9.2.2	‘Voer dialoog en vind positieve steun vanuit de eigen buurtcontext’ / 166
9.2.3	‘Ga aan de slag met positieve rolmodellen die impact maken’ / 167
9.2.4	‘Benadruk dat misdaad niet loont’ / 169

SLOTBESCHOUWING / 173

10	Conclusies, reflecties & handelingsperspectieven / 175
10.1	Conclusies
10.1.1	Aard, omvang en spreiding van liquidaties / 175
10.1.2	Demografische achtergrondkenmerken van schutters en slachtoffers / 178
10.1.3	Criminele carrières van schutters / 180
10.1.4	Beweegredenen & wijze van betrokkenheid bij een liquidatie / 181
10.1.5	Levensloopbeschrijvingen van veroordeelde betrokkenen bij een liquidatie / 185
10.2	Reflecties / 187
10.2.1	Moord-en-doodslagbestand / 187
10.2.2	OM-strafdossiers / 188
10.2.3	Lifestory interviews / 189
10.3	Handelingsperspectieven / 190

Geraadpleegde bronnen / 197

Bijlage 1 Analyse document mediascan 1975-2022 / 211

Bijlage 2 Nieuwe CBS-indeling voor herkomst / 213

Bijlage 3 Analyseleidraad dossierstudie / 215

Bijlage 4 Oproep deelname lifestory interview / 225

Bijlage 5 Leidraad lifestory interview / 227

Bijlage 6 Redenen voor deelname lifestory interviews / 235

Leden Redactieraad Programma Politie & Wetenschap / 239

Uitgaven in de reeks Politiewetenschap / 241

Voorwoord

Liquidaties zijn een uitingsvorm van ondermijnende criminaliteit waarvan de maatschappelijke impact groot is. Moorden in het criminele milieu zijn niet zelden het resultaat van een langer lopend conflict binnen de drugshandel. Drugscriminaliteit – waaronder excessief geweld – is in toenemende mate een belangrijk speerpunt van zowel het kabinet, gemeenten als Regionale Informatie en Expertisecentra (RIEC's), het Openbaar Ministerie en de politie. Ook in de wetenschap is er veel aandacht voor dit onderwerp. Zo hebben diverse wetenschappelijke onderzoeken van onder meer de Erasmus Universiteit Rotterdam bijgedragen aan meer kwalitatief verdiepende inzichten ten aanzien van drugscriminaliteit. Structurele inzichten uit de praktijk worden bij de politie in een 'Taskforce Aanpak Criminele Machtsstructuren' samengebracht. De zogeheten 'Intelcellen Excessief geweld' ondersteunen tactische opsporingsteams bij de aanpak van excessief geweld door het leveren van bruikbare informatie. Hiernaast heeft de aanpak van drugscriminaliteit en de daaraan gelieerde delicten enkele jaren geleden ook geresulteerd in de oprichting van het versterkende regioprogramma 'Straatwaarde(n)' dat een verankering kent in het (initiële) actieplan 'Wie praat die gaat' (2018) van het RIEC Midden-Nederland. Dat actieplan is in 2019 de aanleiding geweest om druggerelateerd, excessief geweld met de focus op liquidaties diepgaander te onderzoeken in samenwerking met Politie & Wetenschap. Wetenschappelijk inzicht in de aard & omvang van liquidaties en achtergronden van schutters en andere betrokkenen zijn belangrijk om bij te dragen aan het formuleren van handelingsperspectieven.

In dit rapport geven we die inzichten. Dit doen we door het samenbrengen van verschillende wetenschappelijke expertises en disciplines, en door het combineren van unieke bronnen: politiedata, OM-straafdossiers en levensverhalen van betrokken veroordeelden. We bespreken op basis hiervan zowel kwantitatieve als kwalitatieve inzichten, waarmee dit rapport een rijk en diepgaand beeld schetst van liquidaties in Nederland.

November 2023

Dankwoord

Dit rapport was niet mogelijk geweest zonder de medewerking en inzet van een aantal belangrijke personen. Allereerst zijn we de respondenten die hun levensverhaal met ons hebben gedeeld gedurende ons onderzoek erkentelijk voor hun bijdrage. Zonder hun bereidheid en openheid tijdens de *lifestory interviews* zou dit rapport niet van unieke inzichten zijn voorzien. Dank daarvoor. Tevens danken we de betrokken professionals van de Dienst Justitiële Inrichtingen die ons toegang tot het detentiewezen hebben gegeven en die hebben bijgedragen door het faciliteren van de gesprekken, onder wie: Sharon, Jacqueline, Chantal, Hellen, Veronique, Arie, Jos, Adriana, Dick, Verena en Annelies.

Dit onderzoek zou niet mogelijk zijn geweest zonder de inzet van het Regionaal Informatie en Expertisecentrum (RIEC) Midden-Nederland en met name collega's van het Regioprogramma 'Straatwaarde(n)': Kim, Mirije, Henk, Anne, Remco, Carlijne, Martine, Leonne, Chantal en natuurlijk Ad. Dank voor jullie getoonde betrokkenheid, inzet en steun bij onder meer de dossieranalyse, het faciliteren van praktische zaken en het inhoudelijk kritisch meedenken en -lezen.

Diverse collega's van de politie danken we voor hun bijdrage aan het Moord-en-doodslagbestand. Dat betreft de medewerkers van het Business Intelligence en Competence Center (BICC) die technische ondersteuning hebben geboden: Dennis, Dick, Floris, Michael en Timothy. En daarnaast onze gewaardeerde, inmiddels gepensioneerde, collega Ruud. Deel 1 van dit rapport had zonder zijn inzet geheel ontbroken, aangezien er zonder gegevens geen analyses kunnen worden uitgevoerd. Ruud heeft jarenlang met veel toewijding de invoer voor het bestand verzorgd en we zijn hem daar zeer erkentelijk voor.

De inzage in de strafdossiers is dankzij medewerking van de verschillende parketten van het Openbaar Ministerie en het Parket-Generaal tot stand gekomen. Dank aan alle betrokkenen bij het OM voor het vertrouwen en het faciliteren van de bestudering van een aantal strafdossiers ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek.

Zonder de hulp van (afstudeer)studenten van de Erasmus Universiteit Rotterdam en het RIEC Midden-Nederland zou dit onderzoek niet binnen het gestelde tijdsframe kunnen zijn afgerond. Yara, Roos, Raechel, Lina, Anne, Sofie en Katja: veel waardering

voor het transcriberen van het (vele!) materiaal. Bijzondere dank aan Nana die de mediascan uiterst zorgvuldig heeft verzorgd.

Ook zijn we de professionals die hebben deelgenomen aan de expertsessies erkentelijk voor hun bijdragen: Arjen, Marijke, Dennis, Joost, René, Marc, Nils, Mick, Merijne en Anouk. Ook een dankwoord aan de officieren van justitie die tijdens de expertsessies hebben gereflecteerd op onze onderzoeksbevindingen en hebben meegedacht. Jullie hebben waardevolle input geleverd vanuit de praktijk.

Last but not least zijn we de opdrachtgever Politie & Wetenschap en de begeleidingscommissie erkentelijk: Annemieke, Monique, Edward, Dian, Margot, Mireille, Seran, Henk, Chantal, Huub, Nicolien en Rik. Dank voor de door jullie genomen tijd, en voor de constructieve feedback die heeft bijgedragen aan de kwaliteit van dit rapport.

Samenvatting

Doelstelling & onderzoeksvragen

Dit rapport verschaft zowel kwantitatieve als kwalitatieve inzichten ten aanzien van het fenomeen liquidaties¹ in Nederland. We beogen met dit rapport (wetenschappelijke) kennis over dit fenomeen te vergroten en een constructieve bijdrage te leveren aan praktijkgerichte handelingsperspectieven, om zo de voedingsbodemp voor betrokkenheid bij liquidaties tegen te gaan. Hiertoe staan vijf onderzoeksvragen in het onderzoeksrapport centraal:

1. Wat zijn de aard, omvang en spreiding van liquidaties in Nederland in de periode 2016 tot en met 2021?
2. Wat zijn de demografische achtergrondkenmerken van personen die betrokken zijn bij liquidaties?
3. Welke criminele carrières kunnen er bij schutters betrokken bij liquidaties worden onderscheiden?
4. Op welke wijze verloopt betrokkenheid bij liquidaties en welke beweegredenen spelen daarbij een rol?
5. Hoe beschrijven veroordeelden van liquidaties hun levensloop?

Methode

Dit onderzoeksrapport bestaat uit twee delen. Het eerste kwantitatief georiënteerde deel is gebaseerd op analyses van het Moord-en-doodslagbestand van de politie (onderzoeksvragen 1 tot en met 3). Voor het tweede deel vormen elf bestudeerde OM-strafdossiers en *lifestory interviews* met zeventien veroordeelde betrokkenen de basis voor een kwalitatieve uiteenzetting (onderzoeksvragen 4 en 5). Voor een uitgebreide methodische verantwoording verwijzen we naar hoofdstuk 2 in het rapport.

Conclusies

Hieronder volgt een overzicht van de belangrijkste conclusies van dit onderzoek per onderzoeksvraag. Voor een uitgebreide bespreking verwijzen we naar hoofdstuk 10.²

1 Zie voor een definitie van liquidatie paragraaf 2.1.

2 Voor antwoorden op de onderzoeksvragen verwijzen we naar de resultaathoofdstukken en bijbehorende resumé's in de paragrafen 3.6, 4.4, 5.4, 6.4, 7.3, 8.4.

1. Aard, omvang & spreiding van liquidaties³

Omvang: liquidaties in perspectief

Uit analyse van het Moord-en-doodslagbestand blijkt dat er jaarlijks in Nederland gemiddeld negentien gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu plaatsvinden. Ongeveer de helft daarvan betreft een liquidatie. Gemiddeld gaat het om tien (en hoogstens dertien) liquidaties. Van 2016 tot en met 2021 vonden er 57 liquidaties plaats. Van alle gevallen van moord/doodslag in Nederland is één op de twaalf een liquidatie. Dit laat zien dat de bulk van de moord/doodslag in Nederland uit andere hoek komt. Ook neemt het aantal liquidaties sinds 2017 af. Deze bevindingen plaatsen de omvang van liquidaties dus enigszins in perspectief.

Liquidaties vinden vooral in de Randstad, doordeweeks en 's avonds plaats

Een aanzienlijk deel van de liquidaties vindt plaats in Noord-Holland (40%) en Zuid-Holland (26%) en dan vooral in de Randstad, in of rondom de steden Amsterdam en Rotterdam. Met de provincies Noord-Brabant (12%) en Utrecht (12%) daarbij opgeteld hebben we het overgrote deel van alle liquidaties in beeld (90%). Géén liquidaties zien we in Friesland, Flevoland, Drenthe en Groningen.

De meeste liquidaties gebeuren doordeweeks (90%), in de avonduren en de nacht (67%) en op de openbare weg en op parkeerplaatsen (83%). Schutters lijken toe te slaan op doordeweekse dagen van vaste routines van het slachtoffer, vermoedelijk om de slagingskans te vergroten. Ze voeren de liquidatie bij voorkeur in het donker en buiten uit om snel en ongezien te kunnen vluchten na hun daad. De veel in de media gebruikte beschrijving van liquidaties die zich 'op klaarlichte dag' afspelen, komt hierdoor in een enigszins ander licht te staan.

Het gebruik van volautomatische wapens is niet bepalend voor het risico voor omstanders van liquidaties

Uit dit onderzoek blijkt dat bijna de helft van de 57 liquidaties (47%) te kwalificeren is als een liquidatie met een laag risico voor omstanders (geen andere personen aanwezig dan dader/slachtoffer). Daar staat tegenover dat we 25 van de 57 liquidaties (44%) kwalificeren als situaties met een hoog risico voor omstanders. In die gevallen vond de liquidatie plaats in een ruimte of op een plek met meerdere personen en vielen er meerdere schoten waarbij omstanders het risico liepen te worden geraakt of daadwerkelijk werden geraakt. In minder dan een kwart van de liquidaties (13 van de 57 liquidaties) is een volautomatisch vuurwapen gebruikt, bijvoorbeeld een Kalasjnikov of Skorpion. Hiervan vonden er zes plaats in de omgeving van Rotterdam, vijf in Amsterdam en één in Utrecht. Het gebruik van volautomatische vuurwapens beperkt zich hoofdzakelijk tot de Randstad. We zien geen toe- of afname in het gebruik van volautomatische vuurwapens met de jaren, en van een trend in het gebruik ervan bij liquidaties is dus geen sprake.

3 Zie verder hoofdstuk 3 van het rapport en/of het resumé in paragraaf 3.6.

Zes van de dertien liquidaties met volautomatische vuurwapens ging gepaard met een hoog risico voor omstanders. Daarmee komt een hoog risico voor omstanders naar verhouding net zo vaak voor bij liquidaties met volautomatische vuurwapens als bij liquidaties met gebruik van andere vuurwapens zoals Glocken en Lugers. Het gebruik van volautomatische vuurwapens leidt dus niet tot meer risico voor omstanders.

Misdaadmarkt: vier op de vijf liquidaties in Nederland zijn cocaïnegerelateerd

Ruim vier op de vijf liquidaties in Nederland zijn cocaïnegerelateerd (83%). Vooral in de Randstad is zo'n relatie te leggen. Voor de liquidaties in Amsterdam en omstreken bestaat de link met cocaïne in twintig van de 23 gevallen, voor Rotterdam en omstreken gaat het om dertien van de vijftien liquidaties en in de provincie Utrecht zijn alle liquidaties cocaïnegerelateerd. In Noord-Brabant wijkt het beeld af van dat in de Randstad: van de zeven liquidaties zijn er in totaal drie gerelateerd aan de cocaïnemarkt, de rest is gerelateerd aan cannabis en/of synthetische drugs.

Motief: van je vrienden moet je het niet hebben

Het motief dat achter het gevaar om geliquideerd te worden schuilt, komt vaker uit het 'eigen kamp' dan uit het 'vijandige kamp'. Uit de analyse van het Moord-en-doodslagbestand blijkt namelijk dat nog geen veertig procent van de achterhaalde motieven betrekking heeft op liquidaties van een concurrent uit het criminele milieu, terwijl ruim de helft gericht was tegen iemand van het eigen samenwerkingsverband – of in de periferie daarvan. De meest voorkomende motieven om iemand uit 'het eigen kamp' te liquideren zijn wanprestatie, diefstal (van geld of drugs), praten met politie en justitie of met iemand in het criminele milieu. Dat vriendschappen of zakelijke relaties in het criminele milieu betrekkelijk zijn, blijkt ook uit sommige *lifestory interviews* waarin respondenten vertellen over opdrachten tot liquidatie van bevriende (zaken)relaties in de drugshandel. Al met al verdient het beeld dat vooral tegenstrevers in het criminele milieu elkaar uit de weg ruimen, dus aanscherping: het gevaar komt vaker van binnen-uit dan van buiten het eigen criminele netwerk.

2. Demografische achtergrondkenmerken van schutters en slachtoffers⁴

Bij 40 van de 57 liquidaties die in 2016-2021 zijn gepleegd, zijn in totaal 56 schutters geïdentificeerd. Meestal gaat het om één schutter per liquidatie (60%). Bij zeventien liquidaties kwamen geen schutters in beeld. Bij de 57 liquidaties zijn 62 dodelijke en vijf zwaargewonde slachtoffers gevallen. In de meeste gevallen valt er een enkel dodelijk slachtoffer (95%). Één op de vijf dodelijke slachtoffers was daarbij niet beoogd.

Schutters zijn niet steeds jonger

Dit onderzoek wijst uit dat schutters van liquidaties uitsluitend mannen zijn van gemiddeld 29 jaar oud. De gemiddelde leeftijd vertoont een dalende trend, maar dat be-

4 Zie verder hoofdstuk 4 en/of het resumé in paragraaf 4.4.

tekent niet dat er sprake is van steeds jongere schutters. Het aantal oudere schutters neemt namelijk af en het aantal jonge schutters neemt niet toe. Schutters van liquidaties worden dus niet steeds jonger.

Slachtoffers van liquidaties zijn gemiddeld ruim elf jaar ouder dan schutters van liquidaties: 40 versus 29 jaar. Alle dodelijke slachtoffers zijn mannen met uitzondering van één (niet beoogd) vrouwelijk slachtoffer.

Meerderheid van de schutters is in Nederland geboren en heeft een herkomst van buiten Europa

Op elke tien schutters zijn er zes in Nederland geboren. Toch ligt de herkomst van een groot deel van de schutters buiten Europa, omdat de herkomst niet alleen wordt bepaald door het eigen geboorteland, maar ook door dat van de ouders: op elke tien schutters hebben er acht een herkomst van buiten Europa. Er bestaan aanzienlijke verschillen tussen herkomstlanden. Als we kijken naar de verdeling van klassieke migratielanden, dan zien we dat ruim een kwart van de schutters van Antilliaanse herkomst is. Schutters met een Marokkaanse herkomst komen net zo vaak voor als schutters met een Surinaamse herkomst: elk bijna één op de vijf. Schutters van Turkse herkomst komen maar weinig voor en die van Indonesische herkomst ontbreken geheel.

Een oververtegenwoordiging van personen met een herkomst van buiten Europa vinden we ook onder slachtoffers van liquidaties, maar in mindere mate dan bij schutters: ruim vijf op tien (versus acht op tien).

Bij liquidaties vallen meer doden door fatale aanwezigheid dan door noodlottige gelijkenis

Uit dit onderzoek blijkt dat één op de vijf dodelijke slachtoffers van liquidaties niet beoogd is. Daarvan krijgen in berichtgeving vooral slachtoffers van zogenoemde ‘vergismoorden’ veel aandacht. Dit zijn gebeurtenissen waarbij iemand wordt vermoord omdat hij wordt aangezien voor een ander. In Nederland vielen op deze wijze vier slachtoffers tussen 2016-2021. Doorgaans gaat er minder aandacht uit naar een andere categorie slachtoffers bij liquidaties: personen die om het leven komen omdat ze bij het doelwit in de buurt zijn; ze zijn op het verkeerde moment op de verkeerde plaats. Hier gaat het om zeven slachtoffers. Al met al kan geconcludeerd worden dat er bij liquidaties dus meer doden vallen door ‘fatale aanwezigheid’ dan door ‘noodlottige gelijkenis’.

3. Criminele carrières van schutters⁵

Strafbare feiten: schutters van liquidaties komen niet ‘vanuit het niets’

Van de 56 geïdentificeerde schutters is het overgrote deel (93%) al vóór het plegen van de liquidatie bij de politie bekend vanwege registraties van strafbare feiten. Doorgaans pleegt een schutter de liquidatie pas jaren na zijn eerste geregistreerde strafbare feit – voor een overgrote meerderheid vijf jaar daarna of later. Gemiddeld is een schutter al

5 Zie verder hoofdstuk 5 en/of het resumé in paragraaf 5.4.

van 27 strafbare feiten verdacht voordat hij de liquidatie uitvoert. We kunnen daarom wel stellen dat schutters van liquidaties een aanzienlijk *track record* opbouwen voordat ze een liquidatie plegen. Ze komen dus niet vanuit het niets.

Carrièreverloop schutters: veel geweld maar geen specialisatie, zowel escalatie als de-escalatie

Een meerderheid van de schutters start zijn criminele carrière als minderjarige (34 van de 52) en een minderheid als volwassene (13 schutters). Ze zijn gemiddeld 16 jaar oud bij aanvang van hun (geregistreerde) criminele carrière. Vijf zijn er al vóór hun twaalfde jaar verdacht van een strafbaar feit. We zien in de criminele carrières van schutters veel geweld: één op de drie schutters is bij de start al direct gewelddadig, negentig procent heeft voor het plegen van de liquidatie al geregistreerde misdrijven met een geweldscomponent op naam (elf zelfs meer dan tien) en 22 schutters zijn al eerder verdacht geweest van (poging tot) moord/doodslag. Echter, geweldsmisdrijven vormen niet de meerderheid van hun geregistreerde strafbare feiten. Ze hebben ook allerlei andere feiten achter hun naam, zoals vermogensmisdrijven zonder geweld. Daarmee zijn schutters dus geen specialisten in geweld. De ernst van de delicten neemt in de loop van de criminele carrière niet voor iedereen toe. Er zijn zelfs wat meer schutters met een de-escalerende dan met een escalerende carrière.

4. Bewegredenen & wijze van betrokkenheid bij een liquidatie⁶

Om meer zicht te krijgen op de manieren van betrokkenheid bij een liquidatie zijn in totaal elf OM-strafdossiers bestudeerd. Daarnaast zijn op basis van veertien levensverhalen van veroordeelden een viertal 'narratieve poses' gepresenteerd. Een narratieve pose is de manier waarop een veroordeelde zichzelf presenteert in zijn verhaal over de liquidatie. Daarbij is gekeken naar (1) de beweegredenen die hij naar voren brengt en (2) zijn verhaal over de wijze van eigen betrokkenheid bij de liquidatie.

Drie wijzen van betrokkenheid bij liquidaties: (1) direct vanuit persoonlijk conflict, (2) direct in opdracht van anderen en (3) indirect/geleidelijk

Direct vanuit persoonlijk conflict: betrokkenheid bij een liquidatie verloopt direct en is het sluitstuk van een persoonlijk conflict dat speelt tussen de betrokken verdachte/veroordeelde en het slachtoffer. De narratieve pose van de 'Doe-het-zelver' leert ons dat deze wijze van betrokkenheid vooral is ingebed in (initiële vriendschaps)relaties met het slachtoffer in het criminele drugsmilieu. Hij beslecht de liquidatie geheel zelfstandig, volgens een (relatief) minder complex of gefaseerd plan omdat het veelal een 'lik-opstuk reactie' betreft. Dit, om te laten zien dat men niet met de 'Doe-het-zelver' kan sullen, en de liquidatie nodig is om naam in het criminele milieu te behouden of te versterken.

⁶ Voor een uitgebreide bespreking hiervan verwijzen we naar hoofdstuk 6 en 7 en/of het resumé in paragraaf 6.4 en 7.3.

Direct in opdracht van anderen: betrokkenheid bij een liquidatie verloopt bij een ander deel van de betrokken veroordeelden eveneens direct, maar dan in opdracht van anderen. Deze wijze van betrokkenheid is verder ingekleurd door de narratieve pose van de ‘Professional’. Hij staat veelal bekend als iemand met een reputatie: een persoon die een klus kan klaren en die snel korte metten maakt. De ‘Professional’ heeft vooral een zelfstandig aandeel in (verschillende delen van) de uitvoering verankerd in een relatief gefaseerd, doordacht plan. *Indirect/geleidelijk:* een derde wijze van betrokkenheid die uit dit onderzoek naar voren komt, betreft een meer *indirecte*, geleidelijke wijze van betrokkenheid. Deze wijze wordt – in tegenstelling tot de eerder genoemde twee manieren – getekend door een mate van naïviteit. Betrokkenheid ontstaat via het sociale netwerk (en/of netwerk) van familie en/of vrienden uit de buurt of van school. De betrokken verdachten stellen niet van meet af aan op de hoogte te zijn geweest van hun handelen in het licht van een op handen zijnde liquidatie. In de *lifestory interviews* heeft dit verder inkleuring gekregen middels de narratieve pose van de ‘Naïeveling’ die losse klussen klaart die op zichzelf bezien niet per definitie aan een liquidatie hoeven te relateren (denk aan bakens plaatsen, spotten, et cetera).

Beweegredenen voor betrokkenheid bij een liquidatie zijn uiteenlopend en complex: wraak, financieel gewin, erbij horen/loyaliteit

Omdat verdachten uit de bestudeerde dossiers doorgaans zwijgen, zijn actoren in de strafrechtspleging (OvJ’s en rechters) veelal toegewezen op het construeren van een beweegreden op basis van de voor handen zijnde dossierstukken. Daarbij wordt niet zelden gewezen op financieel gewin. Deze beweegreden is ook te herkennen in de bestudering van de levensverhalen. In het bijzonder in de narratieve pose van de ‘Professional’. Deze geeft primair aan dat zijn betrokkenheid bij een liquidatie een ‘zakelijke transactie’ is, passend bij zijn ‘korte metten’-reputatie. Dit laat zien dat ‘financieel gewin’ als (geconstrueerde) beweegreden in het geval van zwijgende verdachten op basis van het door ons verkregen empirisch materiaal aannemelijk kan zijn.

Dit onderzoek wijst tegelijkertijd uit dat een focus op alleen deze beweegreden te beperkt is. Allereerst komt op basis van de narratieve pose van de ‘Doe-het-zelver’ naar voren dat financieel gewin soms zelfs als verwerpelijk wordt opgevat en dat gevoelens van wraak, vanuit het oog-om-oog-tand-om-tandprincipe, juist betekenisvol zijn. Deze gevoelens zijn veelal ingegeven door conflicten over geld en geripte/gestolen partijen harddrugs door (vermeende) vrienden en/of leden binnen het eigen samenwerkingsverband.

Ten tweede blijkt ten aanzien van sommige verdachten uit de dossierstudie en uit de narratieve pose van de ‘Naïeveling’ dat gevoelens van loyaliteit en ‘erbij horen’ (al dan niet in combinatie met het uitzicht op een financiële vergoeding) de beweegreden voor betrokkenheid is. Dit lijkt in sommige gevallen gepaard te gaan met een gevoel van ervaren drang en dwang: sommige betrokkenen verklaren het gevoel te hebben gehad niet meer terug te kunnen toen zij in precare situaties terechtkwamen voorafgaand aan de liquidatie. De ‘Naïeveling’ portretteert zichzelf daarbij als iemand die niet altijd (tijdig) kennis draagt van de op handen zijnde liquidatie. Tegelijkertijd leren die verhalen ons dat hierbij soms een mate van ambiguïteit speelt in de vorm van ‘bewust onbe-

wust' blijven: men voelt zich niet in de positie om vragen te (durven) stellen over wat er staat te gebeuren. Mede omdat initieel is toegezegd voor een (ogenschijnlijk) 'on-schuldige klus' die niet per definitie aan een liquidatie te relateren is (denk aan een bakken plaatsen, een auto ophalen, et cetera). Al met al doet een focus op enkel financieel gewin als beweegreden dus onvoldoende recht aan de soms complexe verstrengeling of verwevenheid van de (initiële) beweegredenen voor een 'klus' en de uiteindelijke betrokkenheid bij een dermate zwaar delict als een liquidatie.

'Sprekens is zilver, zwijgen is goud': angst voor represailles uit het criminele milieu is groter dan de straf(dreiging) vanuit justitie

Uit dit onderzoek is gebleken dat het merendeel van de verdachten uit de OM-strafdosiers zich beroept op hun zwijgrecht of hun toebedeelde/vermeende rol ten aanzien van de liquidatie ontkent. Deze (proces)houding lijkt haar oorsprong te vinden in de brede straatcode van niet 'snitchen' of niet praten met de politie. Op basis van ons empirisch materiaal uit de *lifestory interviews* leren we tevens dat zwijgen ook wordt ingegeven door de zweem van geweld die rondom liquidatiezaken hangt.

Dit heeft nadere inkleuring gekregen in de (vierde) narratieve pose van de '(Ont)kenner'. Zij *kennen* het criminele milieu maar al te goed, maar *ontkennen* de door justitie toebedeelde rol in de liquidatie. '(Ont)kenners' presenteren zich niet als dader maar eerder als slachtoffer van een falend justitieel systeem. Sommigen van hen kennen het onderliggend daadwerkelijke motief en/of de beweegredenen voor de betreffende liquidatie. Zij gaan echter nadrukkelijk gebukt onder de spanning van een dilemma. Alhoewel zij de beschikking hebben over deze kennis – die hen mogelijkterwijs vrij(er) kan pleiten – zijn zij zich tegelijkertijd zeer bewust van de mores in het criminele milieu: 'wie praat, die gaat'. Voor hen is de angst voor represailles uit het criminele milieu blijkbaar groter dan voor de (potentiële) straf vanuit justitie.

5. Levensloopbeschrijvingen van veroordeelde betrokkenen bij een liquidatie

Veroordeelden bij liquidaties onderscheiden in de beschrijving van hun levens grofweg drie periodes: de kindertijd, tienerjaren en de (jong)volwassen jaren.

Kindertijd: ondanks heftige gebeurtenissen een mooie jeugd

Alhoewel het merendeel van de respondenten met positieve gevoelens refereert aan zijn kindertijd, blijkt uit dit onderzoek ook dat in die periode zich de nodige heftige gebeurtenissen hebben voorgedaan. Zo is sprake van ernstige verwaarlozing, politie-inval, geldproblemen en/of verhuizen wegens plotse detentie van (een of meer) ouder(s)/opvoeder(s), seksueel misbruik, (veelvuldige) uithuisplaatsingen en (heftige) ruzies thuis. Het is niet ondenkbaar dat dergelijke ingrijpende ervaringen tot trauma's of psychosociale problematieken hebben geleid. Op basis van de *lifestory interviews* kunnen we in ieder geval concluderen dat voor het merendeel van de respondenten vooral positieve herinneringen domineren in hun beschrijvingen van de kindertijd ondanks de nodige heftige ervaringen en (mogelijk traumatische) gebeurtenissen in die periode.

Tienerjaren: verschillende factoren leiden tot ontsporing

Uit dit onderzoek blijkt dat respondenten de ‘echte’ problemen in hun leven beginnen te ervaren in hun tienerjaren, in het bijzonder in de transitiefase van de basis- naar de middelbare school. In deze periode wordt allereerst een mate van (emotionele) connectie of verbinding met het thuisfront gemist door respondenten. In het bijzonder met hun (fysiek aan- dan wel afwezige) vader. Hiernaast wijzen de levensverhalen uit dat veelal ‘grotere’ problemen (zoals schulden) op het thuisfront leiden tot stelselmatig ongeoorloofd schoolverzuim en dat ‘de straat’ meer en meer begint ‘te trekken’. Deze aantrekkingskracht is mede ingegeven door de toenemende behoefte aan (financieel) autonoom handelen in de tienerjaren.

In de tienerperiode raakt het merendeel van de respondenten, veelal op zeer jonge (twaalf/ dertienjarige) leeftijd, voor het eerst betrokken bij criminele activiteiten. Er zijn grofweg vier factoren die daarbij een rol spelen. Allereerst geven respondenten aan dat *armoede op het thuisfront* een rol speelt. Geldproblemen lijken de drang naar financiële autonomie aanzienlijk te versterken. Dit lijkt, ten tweede, ingebed in *de buurt* waar respondenten zijn opgegroeid en waar een mate van onderlinge verbondenheid (als lotgenoten) van uit lijkt te gaan. Deze verbondenheid is veelal verankerd in gevoelens van sociale deprivatie: men groeit – naar zeggen van de respondenten – op in ‘achterstandswijken’ en buurten waar ‘veel aan de hand is’. Dit kan gevoelens van (collectieve) rechtvaardiging of neutralisatie ten aanzien van het verwerven van illegale inkomsten om te kunnen (over)leven versterken.

Ten derde is ook de *criminele opgroeicontext met verkeerde voorbeelden* invloedrijk gebleken. Respondenten geven beschrijvingen van negatieve invloeden van bestaande criminele structuren en (jong)volwassen negatieve rolmodellen. Ongeveer de helft van de respondenten spreekt over invloed van crimineel actieve familieleden en loyaliteit aan hen. Ook criminele rolmodellen versterken het (achteraf geromantiseerd) beeld dat misdaad loont. Het besef dat misdaad op langere termijn niet loont en maar voor een enkeling tot een daadwerkelijk succesvolle criminele carrière leidt, ontbreekt naar hun eigen zeggen geheel in de tienerfase van hun leven. Dit wordt, ten vierde, deels verklaard doordat voor sommige respondenten in die fase met name de ‘*zucht naar spanning*’ de bovenaan voert.

Vanaf de tienerjaren tot aan de (jong)volwassen jaren valt bovendien op dat die verleidingen gepaard gaan met periodes van (jeugd)detentie. Dit kan verschillende gevolgen hebben. Sommige respondenten ervaren (jeugd)detentie als een plek van structuur: een moment van rust en de zekerheid van een ‘dak boven hun hoofd’. Voor anderen is het ook een plek waar ze meer criminele contacten hebben opgedaan en zo meer hebben ‘geleerd’ over het plegen van delicten en over de daarbij horende strategieën ter ontwijking van politie- en justitiecontacten.

(Jong)volwassenheid: vroege starters die later pas ‘echt’ beginnen

Uit de *lifestory interviews* blijkt dat voor het merendeel van de respondenten hun criminele carrière in de (jong) volwassenheid ‘pas echt’ begint, ondanks het feit dat zij al wel crimineel actief zijn geweest vanaf de tienerjaren. In de (jong)volwassen jaren zijn zij zelfstandig gaan wonen, heeft een deel van hen kinderen gekregen en benoemen zij

afwisselende perioden van instabiliteit als het gaat om arbeid en het verwerven van inkomsten. Respondenten geven tevens aan hun criminele carrière te hebben doorgezet omdat zij in de periode(s) na detentie instabiliteit hebben ervaren qua sociale relaties, inkomsten/werk en/of huisvesting. Het plegen van delicten verkrijgt voor hen een steeds instrumenteler karakter: het wordt ‘ingezet’ om basisbehoeften op orde te krijgen, inkomsten te verwerven en in het eigen levensonderhoud te kunnen voorzien. Een huis, ouderschap en het hebben van werk zijn doorgaans factoren die het stoppen met criminaliteit bevorderen. De empirische inzichten uit dit onderzoek wijzen uit dat dergelijke factoren ook van betekenis kunnen zijn bij het doorgaan in de criminaliteit als ze niet duurzaam worden geborgd of te weinig aandacht krijgen in de periode na detentie. In de beschrijvingen van het merendeel van de respondenten komt bovendien naar voren dat zij bij steeds serieuzere, zwaardere (inter)nationale misdadervormen en groeperingen betrokken raken. Alhoewel het dus helder is dat de criminele carrière in de tienerjaren al start, wordt dit in retrospectief pas op een relatief latere leeftijd als meer betekenisvol ervaren.

Handelingsperspectieven

In dit onderzoek zijn inzichten opgedaan die van betekenis zijn voor de beeldvorming rond het thema liquidaties en het handelingsperspectief van professionals om de voedingsbodem voor betrokkenheid bij liquidaties tegen te gaan. We bespreken deze hieronder. Voor een uitgebreide bespreking en nadere toelichting verwijzen we naar paragraaf 10.3 in het rapport.

Veranker en analyseer politie-informatie structureel in een nationaal Moord-en-doodslagbestand voor een accuraat beeld, het corrigeren van vertekende beelden en het voeren van beleid

Allereerst is duidelijk geworden dat structurele inwinning en analyse van politie-informatie waardevolle kennis oplevert over liquidaties in Nederland en de betrokkenen daarbij. Met die kennis kan een accuraat beeld worden gegeven van dit fenomeen en kan ongenueanceerde berichtgeving over liquidaties worden gecorrigeerd. Op die manier kan tegenwicht worden geboden aan bestaande beeldvorming. Daarmee kan aan het veiligheidsgevoel van burgers recht worden gedaan. Verder bieden structurele analyses mogelijkheden voor het ontwikkelen van beter onderbouwd beleid, gericht op het voorkómen en tegengaan van liquidaties. Het is daarom van belang dat politie en OM beschikken over een nationaal Moord-en-doodslagbestand waarin politie-informatie structureel wordt verankerd.

Bied tegenwicht aan geromantiseerde beelden over criminaliteit

Ten tweede biedt dit onderzoek de mogelijkheid om een keerzijde te belichten van het beeld dat jongeren veelal uit social media en tv-series krijgen over de (vermeende) ‘glamorous’ lifestyle van criminelen. Uit de analyses blijkt bijvoorbeeld dat meer dan de helft van de liquidaties plaatsvindt binnen het eigen samenwerkingsverband of in de periferie ervan. Dit maakt duidelijk dat ‘vriendschappelijke’ relaties in het criminele

milieu nogal betrekkelijk zijn. Door aandacht te schenken aan dergelijke risico's van een leven in de criminaliteit en door te waarschuwen voor de potentiële (levensbedreigende) gevolgen ervan, kan tegenwicht worden geboden aan geromantiseerde beelden over criminaliteit.

Het delictprofiel van schutters biedt weinig mogelijkheden voor vroegsignalering om liquidaties te voorkomen

Ten derde blijkt dat het delictprofiel van schutters – jammer genoeg – *geen* handelingsperspectief oplevert om liquidaties te kunnen voorkomen: er is in hun criminele carrière geen gemeenschappelijk en kenmerkend delictpatroon te vinden dat daaraan kan bijdragen. Dit terwijl het publiek en de media dat vaak wel verwachten en zich na een liquidatie afvragen: wat wisten we van de verdachte; had deze moord misschien voorkomen kunnen worden? Deze verwachting kan op basis van onze onderzoeksgegevens dus niet worden ingelost. Wel springt in het oog dat ruim veertig procent van de schutters al eerder verdacht is geweest van een (poging tot) moord/doodslag.

Vroegsignalering om afglijden te voorkomen: aandacht voor ontwrichting van een positieve ontwikkeling van jongeren

Ten vierde wijst dit onderzoek uit dat er wél mogelijkheden tot vroegsignalering zijn voor het tegengaan van criminaliteit in algemene zin. De *lifestory interviews* met betrokkenen bij liquidaties leren ons dat een versterkte aandacht voor ontwrichting van een positieve ontwikkeling van jongeren binnen het schooldomein noodzakelijk is: (structureel) ongeoorloofd schoolverzuim dient niet als oorzaak maar als symptoom van mogelijk onderliggende complexere problematieken te worden opgevat. Ook biedt het werken met jongeren zelf de mogelijkheid om vanuit hun leefwereld in te zetten op betekenisvolle preventieve inzichten om betrokkenheid bij (zwaardere vormen van) criminaliteit tegen te gaan.

Naast 'bewijzen' nog meer aandacht voor 'begrijpen' in de strafrechtsketen

Tot slot maakt dit onderzoek duidelijk dat er een variatie aan beweegredenen en wijzen van betrokkenheid bij een liquidatie bestaat. Zo kan bijvoorbeeld sprake zijn van directe maar ook van indirecte betrokkenheid en kunnen ook gevoelens van ervaren dwang een rol spelen. De bevindingen in dit rapport bevestigen nog eens dat de strafrechtsketen niet alleen gericht dient te zijn op 'bewijzen' maar óók op het 'begrijpen' van de bredere context waarbinnen betrokkenheid bij een liquidatie plaatsvindt. Dit kan de strafrechtsketen immers voeden met het formuleren van een betekenisvolle, evenwichtige strafafdoening. Het is dus belangrijk voor de strafrechtsketen om aandacht te blijven geven aan deze context.

Afkortingenlijst

DJI	Dienst Justitiële Inrichtingen
DLIO	Dienst Landelijke Informatieorganisatie van de Landelijke Eenheid
MO	Modus operandi
NIFP	Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie
OM	Openbaar Ministerie
OvJ	Officier van Justitie
PaG	Parket-Generaal
PI	Penitentiaire inrichting
RIEC	Regionaal Informatie en Expertisecentrum

1 Inleiding

‘Verdachte heeft met zijn mededaders gewacht tot het beoogde slachtoffer thuis zou komen van een avond met zijn vrienden en heeft samen met een mededader in het portiek van de flat met een (semi)automatisch wapen meerdere kogels afgeschoten [...]. Het slachtoffer was kansloos tegen dit onverhoedse wapengeweld. [...] Het slachtoffer van deze moord [...] was een geliefde echtgenoot, zoon, broer en vriend. De gevolgen voor zijn naasten zijn desastreus en onomkeerbaar. Zijn vrouw was in verwachting van hun eerste kindje. [...] De rechtbank zal verdachte veroordelen tot een gevangenisstraf van 26 jaren.’

Bron: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/#!/details?id=ECLI:NL:RBMNE:2019:1270>, *ingekort fragment uit een vonnis van de Rechtbank Midden-Nederland (27-03-2019)*

Dit soort rechterlijke uitspraken haalt geregeld het nieuws. Ook over opsporingsonderzoeken die aan die uitspraken voorafgaan, wordt het grote publiek doorgaans vrij consequent geïnformeerd. Dat hierover wordt bericht, hoeft niet te verbazen: liquidaties zijn zogenoemde ‘low-frequency-high-impactdelicten’: ze komen relatief weinig voor maar veroorzaken veel maatschappelijke beroering. Dat brengt met zich mee dat er bij velen een behoefte bestaat om te willen weten ‘hoe het zit’ als er een liquidatie heeft plaatsgevonden. Hoe heeft het zo ver kunnen komen? Was dit één keer of komen er meer liquidaties? Wordt het erger?

Pijnlijk is dan ook dat we de afgelopen jaren een reeks liquidaties hebben gezien waarvan sommige liquidaties de eerdere qua impact overtreffen. Het gaat, bijvoorbeeld, om de koelbloedige liquidaties van een advocaat, een broer van een kroongetuige, een journalist, of een liquidatie waarbij een kind moet toezien hoe zijn vader van het leven wordt beroofd. Daar komt bij dat we de laatste jaren dreigingen van liquidaties zien aan het adres van mensen die helemaal geen bemoeienis met de georganiseerde misdaad hebben, denk aan de signalen dat criminele kopstukken het op de kroonprinses en de minister-president zouden hebben voorzien. Berichtgeving over de hiervoor genoemde gebeurtenissen kleuren de beeldvorming over liquidaties en beïnvloeden het veiligheidsgevoel van burgers. We kunnen wel stellen dat de impact van liquidaties groot is.

Bron afbeelding: Rosa Snijders

Terugkijkend lijkt sinds de dubbele moord in de Staatsliedenbuurt in 2012 een kentering te hebben plaatsgevonden, waarmee de zojuist beschreven impact van liquidaties meer en meer in het publiek maatschappelijk verkeer lijkt te zijn verweven. Sinds die moord hebben zich liquidaties voorgedaan – vaak gerelateerd aan drugshandel – die hebben geleid tot toenemende aandacht vanuit politie en justitie. Dat heeft spraakmakende rechtszaken opgeleverd, waaronder Marengo en Eris, twee van de omvangrijkste liquidatieonderzoeken in Nederland van de afgelopen decennia. Als gevolg van deze onderzoeken zijn tientallen verdachten voor de rechter gebracht wegens hun vermeende betrokkenheid bij meerdere (pogingen tot) liquidaties, uitlokkingen of voorbereidingen daarvan.

De ernst en impact van de druggerelateerde moorden in het criminele milieu resulteren ook in politieke aandacht, veelal onder het paraplubegrip ‘ondermijnende (georganiseerde) criminaliteit’. Inmiddels wordt er met extra financiële middelen ingezet op de versterking van de aanpak daarvan. Hierbij ligt onder meer de nadruk op het voorkómen van ‘jonge aanwas’ in de drugsriminaliteit, onder andere belegd bij de politie, gemeenten en samenwerkingsverbanden als de Regionale Informatie en Expertise Centra (RIEC’s). De focus ligt daarbij op jongeren die kwetsbaar zijn voor de verleidingen van het ‘snelle geld’. Geld dat niet alleen met hand- en spandiensten ten behoeve van de drugshandel kan worden verdiend, maar ook met het uitvoeren van excessief geweld, waaronder liquidaties (Kamerbrief Ministerie Justitie & Veiligheid, 2022; SMV, 2022).

1.1 Aanleiding voor dit onderzoek

De opkomst van moord in het criminele milieu in Nederland is de afgelopen decennia gepaard gegaan met de criminele handel en wandel van representanten uit de periode

van de zogenoemde Hollandse drugsnetwerken (Van Gestel & Kouwenberg, 2021: p.19; Fijnaut en Roks, 2020: p. 292-298; Fijnaut, Bovenkerk, Bruinsma & Van de Bunt, 1998). Die periode begon in de jaren negentig; maar ook in de jaren tachtig kwamen moorden in het criminele milieu al in de media ter sprake. Een scan van mediaberichten (zie **bijlage 1**) verschaft een beeld van hoeveel moorden in het criminele milieu zich door de tijd heen hebben voorgedaan. We zien daarbij grofweg de volgende bewegingen vanaf eind jaren tachtig:

- In de jaren zeventig verschijnen er mondjesmaat berichten over criminele afrekeningen in de media. In 1975 wordt Chung Mon geliquideerd in Amsterdam omdat hij als informant zou werken. Dit wordt in de media gezien als de eerste doelbewuste liquidatie in Amsterdam. In de tien jaar erna blijft het vrij rustig met een enkele liquidatie of moord gerelateerd aan (drugs)criminaliteit.
- Vanaf 1985 slaat de relatieve rust om met een reeks moorden die de media aan drugsbaas Klaas Bruinsma relateren. Een periode breekt aan waarin namen rondom de zogenaamde ‘Delta Bende’ de berichtgeving kleuren: het gaat om Klaas Bruinsma, Mink Kok, Stanley Hillis, Jan Femer en andere beruchte criminelen uit die tijd, zoals Martin Hoogland, Sam Klepper en John Mieremet. Deze mannen maken deel uit van een club criminelen die bij de politie te boek stond als de ‘Hollandse netwerken’ (zie bijvoorbeeld Van Gestel & Kouwenberg, 2021: p.19). Ze zijn betrokken bij liquidaties of geven er opdracht voor, veelal ingegeven door onderlinge ruzies en relaties getekend door verraad.
- Vanaf 2000 vergaat de ‘media glorie’ van het merendeel van deze beruchte criminelen: ze worden vermoord of zitten vast. In mediaberichtgeving komt een ander fenomeen op: de rol van Joegoslaven in de georganiseerde criminaliteit. Zo staan in de berichtgeving de gebroeders Barsoem bekend om hun ruzies en moorden, als uitvloeisel van hun contacten met, bijvoorbeeld, Willem Holleeder en Dino Soerel. In deze periode worden opdrachten meestal uitgevoerd door huurmoordenaars of ‘vrienden van’.
- In de periode van 2005 tot aan 2012 verschijnen (relatief) weinig berichten over afrekeningen in de media vergeleken met de jaren daarvoor: het gaat voornamelijk om moorden gerelateerd aan de zogenaamde ‘tattookillers’ en Holleeder.
- Een kentering is zichtbaar vanaf 2012. Na de dubbele moord in de Staatsliedenbuurt in Amsterdam raakt de term ‘Mocro Maffia’ in zwang, mede door het boek van journalisten Wouter Laumans en Marijn Schrijver (2014) en de gelijknamige serie op Videoland. In de media komt voor het eerst het begrip ‘onderwereldoorlog’ naar voren in de beschrijving van een ruzie over een partij drugs tussen twee criminele groeperingen geleid door twee voormalige vrienden, Benaouf A. en Gwenette M.. Een kompaan van ‘kamp’ Gwenette wordt geliquideerd door ‘kamp’ Benaouf en dit wordt in de media geframed als de start van een heuse onderwereldoorlog. De ruzie tussen de twee kampen heeft zoveel impact dat die zelfs voortduurt nadat Gwenette zelf is geliquideerd en Benaouf vast komt te zitten. In de media verschij-

nen in deze periode berichten over de relatief jonge leeftijd van daders en herhaald daderschap. Tevens bericht men over mislukte liquidaties en vergismoorde.

- Vanaf 2015 worden diverse moorden in het criminele milieu gelinkt aan Redouan T. Rond die tijd loopt strafzaak 26Koper, tegen vijf personen die verantwoordelijk zijn voor de opslag van meer dan honderd vuurwapens, enkele gestolen snelle auto's en het voorbereiden van moord (Rechtspraak, 2019). Twee getuigen leggen belastende verklaringen tegen T. af en zijn vermeende rechterhand Saïd R.. Beiden zijn hoofdverdachten in de strafzaak Marengo (OM, 2022). In de media wordt geschreven over moorden die niet langer exclusief gericht zijn tegen een andere criminele groepering, maar ook tegen personen uit de eigen kring: wraakacties onder het mom van 'wie praat die gaat'. De aan T. gelinkte liquidaties zien we tot de dag van vandaag terugkomen in de media. Ook in deze periode tekenen vergismoorde en (pogingen tot) liquidaties het toneel. Anders dan voorheen zijn ook personen van buiten het criminele milieu doelwit, zoals advocaat Derk Wiersum, de broer van kroongetuige Nabil B. en misdaadverslaggever Peter R. De Vries. Verder zijn er berichten over een motorclub die zou worden ingezet als 'moordcommando'.
- 2017 is een piekjaar: er wordt gesproken over 25 aan criminaliteit gelinkte moorden en elf pogingen daartoe (zie **bijlage 1**). Vanaf 2017 wordt een samenhang tussen liquidaties en drugscriminaliteit – met name de cocaïnehandel – steeds nadrukkelijker in de media beschreven. Veel betrokkenen, vooral die die zijn gelieerd aan criminele groeperingen, zijn volgens de berichtgeving afkomstig uit grote steden of de omgeving daarvan (Amsterdam, Utrecht, Den Haag, Rotterdam, Haarlem, Zaandam, Amstelveen, Nieuwegein, Vianen, IJsselstein, Woerden en enkele Brabantse gemeenten). Regelmatig wordt geschreven over mislukte liquidaties, doordat ofwel de verkeerde wordt neergeschoten, ofwel een vuurwapen hapert ofwel de politie tijdig ingrijpt.

Deze mediascan wijst enerzijds uit dat moorden in het criminele milieu geen nieuw verschijnsel zijn. Anderzijds zien we dat de aard en impact van het verschijnsel door de tijd heen zijn veranderd. Grofweg gaat het om drie veranderingen die in de media en in onderzoekskringen aandacht krijgen: de verruwing en verbreding van het excessieve geweld, professionalisering in de uitvoering van moorden in het criminele milieu en de ogenschijnlijk lage instapdrempel voor deelname aan ernstige vormen van georganiseerde criminaliteit.

Verruwing en verbreding van excessief geweld

De afgelopen jaren is sprake geweest van een verruwing van het geweld ten aanzien van moorden in het criminele milieu. Allereerst lijkt die verruwing het gevolg van het gebruik van zware vuurwapens door onervaren schutters (Van Gestel en Verhoeven, 2017a; 2017b). Dit vergroot het risico op vergismoorde en onschuldige slachtoffers. Ook van de zijde van de opdrachtgevers zou sprake zijn van verruwing. Uit onderzoek naar onderschepte PGP-berichten tussen criminelen, komt een beeld naar voren van het ogenschijnlijk gemak en de onverschilligheid waarmee opdrachtgevers moordbe-

velen geven. Bovendien tonen die berichten dat soms gericht opdracht gegeven wordt een slachtoffer op klaarlichte dag of in het bijzijn van kinderen om te brengen⁷ vanwege het intimiderende effect. Nog weer een andere vorm van verruwing betreft de ‘verbreiding van excessief geweld’ naar personen buiten de criminele kring (Van Gestel en Kouwenberg, 2021). Naast criminelen, zijn tegenwoordig ook familieleden van criminelen⁸ en personen met (publieke) sleutelfuncties⁹ doelwit geworden van liquidaties.

Professionalisering

Naast onervarenheid van betrokkenen is ook een mate van professionalisering in de uitvoering van moorden in het criminele milieu zichtbaar (Van Gestel en Kouwenberg, 2021; De Korte en Kleemans, 2021). Diverse observatiemethoden, contrastrategieën en nieuwe technologische middelen worden ingezet om buiten beeld van politie en justitie te blijven. Verder is er meer zicht op verschillende taken in het logistieke proces van liquidaties en op de rollen die in de voorbereiding en uitvoering ervan worden onderscheiden (De Korte, 2017; De Korte en Kleemans, 2021; Van Gestel en Kouwenberg, 2021). Bij de voorbereiding en uitvoering lijkt er, in vergelijking met de werkwijze van de traditionele Hollandse netwerken, sprake te zijn van een sterkere taakverdeling (Van Gestel en Kouwenberg, 2021: p. 38). Zo zien we naast schutters ook voorbeelden van ‘lokkekers’ – personen die het uiteindelijke slachtoffer naar een bepaalde locatie lokken (*Algemeen Dagblad*, 22 mei 2019) – en personen die andere diensten verrichten, zoals het uitvoeren van voorverkenningen op locatie, het ‘spotten’ van het potentiële slachtoffer op basis van doorgestuurde foto’s¹⁰ of het regelen van vervoer en wapens.

Ogenschijnlijk lage instapdrempel

De toegenomen diversiteit aan rollen van betrokkenen bij een liquidatie wordt in de media vooral toegeschreven aan de ‘aanzuigende werking’ van de grote verdiensten van drugscriminaliteit. Daarbij wordt in het bijzonder betrokkenheid bij cocaïnehandel geportretteerd als lucratieve bijverdienste voor jongeren (NRC, 28 september 2019). Het gaat dan niet alleen om hand- en spandiensten, maar ook om het voorbereiden of plegen van liquidaties. Voor het plegen van een liquidatie is volgens een politiechef tegenwoordig geen professionele huurmoordenaar meer nodig: volgens hem wordt de ‘professionele hitman’ van vroeger vervangen door een ‘kansarme jongere’ die bereid is om voor twee- tot vijfduizend euro een moord te plegen (NRC, 30 september 2019).

7 Zie bijvoorbeeld: <https://www.ad.nl/binnenland/crimineel-rachid-kotar-39-doodgeschoten-terwijl-4-jarig-kind-op-de-achterbank-zat~afc17d37/>

8 Zie bijvoorbeeld: <https://www.ad.nl/binnenland/om-eist-weer-28-jaar-cel-voor-moord-op-broer-kroongetuige~ac012b19/>

9 Zie bijvoorbeeld: <https://www.ad.nl/binnenland/verdachte-pool-in-moordzaak-peter-r-de-vries-blijft-in-de-cel~acb79b85/>

10 Deze wijziging in modus operandi ten opzichte van de huurmoordenaars van vroeger (die de klus inclusief de voorverkenning zelfstandig uitvoerden), verklaart wellicht het fenomeen ‘vergismoorden’: door meer schakels ontstaat immers ook een vergrote kans op verkeerde informatieoverdracht bij de uitvoering van een liquidatie (Van Gestel & Kouwenberg, 2021).

Klerks en De Waard (2019) zeggen dat in bepaalde grootstedelijke probleemwijken vele honderden jongens – ook die zonder antecedenten – bereid en in staat zijn tot het plegen van excessief geweld. Tegen deze achtergrond wordt Midden-Nederland in een landelijk dagblad ‘de kraamkamer van de liquidatiescene’ genoemd, waar ‘het ronselen van jongeren om liquidaties te plegen aan de orde van de dag is’ (*Algemeen Dagblad*, 27 oktober 2018). Volgens Klerks en De Waard (2019) hangt de motivatie van jongeren voor het plegen van dit soort (liquidatie)geweld onder meer samen met hun geringe vooruitzichten om op conventionele wijze inkomen te verwerven. Jongeren kunnen zich aangetrokken voelen tot criminele organisaties vanwege het vooruitzicht op een luxe levensstijl met veel geld. Deze organisaties oefenen aantrekkingskracht uit op jongeren met uiteenlopende problemen, zoals schooluitval, verslaving en financiële problemen (Calderoni, Campedelli, Comunale, Marchesi & Savona, 2020: p. 10). Volgens Sergi (2021) gebruiken criminele groeperingen kwetsbare personen als ‘disposable armies’ of ‘disposables’. Het gaat dan om jongeren die niet per se nauw met criminele groeperingen verbonden zijn, maar wel onmisbaar zijn voor hun functioneren ervan. Hoe groot het aandeel jongeren is dat bereid is voor relatief weinig geld een moord te plegen, valt echter nog te bezien. Uit onderzoek naar 26 uitvoerders van liquidaties in de regio Midden-Nederland bijvoorbeeld, blijkt de gemiddelde leeftijd van betrokkenen ruim 30 jaar (Adjiembaks, 2021). Ook de 21 verdachten in de geruchtmakende zaken Marengo en Eris, de verdachten van de liquidatie in de Staatsliedenbuurt uit 2012 en de verdachten van de moord op advocaat Derk Wiersum zijn allemaal ouder dan 25 jaar.

Excessief (vuurwapen)geweld wordt vooral in verband gebracht met de internationale misdaad¹¹ (Kotzé, Antonopoulos & Rahman, 2022) en met name de handel in verdovende middelen (Van de Port, 2001; Kruisbergen, Van de Bunt & Kleemans, 2012; Van Gestel, 2021; Colman, 2018; Jöhnsson & Nilsson, 2019; Duquet en Vanden Auweele, 2021; De Middeleer, Van Nimwegen, Ceulen, Gerbrands, Roevens, Spapens, Paoli, Fijnaut, Van Camp, De Ruyver, & Colman, 2018). Ook in Nederland wijst onderzoek op de verwevenheid tussen excessief geweld en drugshandel. Van der Port concludeerde twee decennia eerder al dat veel moorden in het criminele milieu “werden gepleegd in het circuit van de drugshandel” (Van de Port, 2001: p. 216-217). Nederland kent een gunstig vestigingsklimaat voor de handel in verdovende middelen en buitenlandse criminelen werken daarbij samen met Nederlandse netwerken (Spapens & Van De Mheen, 2022; Gruter & Van De Mheen, 2005; Staring, Bisschop, Roks, Brein & Van de Bunt, 2019). Ook uit Nederlandse politie-analyses (NIBO, 2017; Boerman, Grapendaal, Nieuwenhuis & Stoffers, 2017) blijkt dat excessief geweld verband houdt met de handel in harddrugs, met name cocaïnehandel.

11 In Europees verband is overigens ook de beschikbaarheid van vuurwapens in relatie tot moord en doodslag onderzocht, waarbij bij twee van de vier deelstudies een verband werd geconstateerd en bij de andere twee geen direct verband gevonden kon worden wegens het ontbreken van data (Krüsselmann, Aarten & Liem, 2021).

Bovengenoemde studies verschaffen allerlei inzichten over excessief geweld in het drugsmilieu, maar die inzichten hebben zelden betrekking op de leefwereld van betrokkenen: “*very few studies have directly examined what factors drive individuals into organised crime*” (Calderoni et al., 2020: p. 12). Dit geldt in het bijzonder voor betrokkenheid bij liquidaties. Er blijven belangrijke vragen onbeantwoord.¹² Dat betreft ook vragen over trends en cijfermatige ontwikkelingen van liquidaties in Nederland (aard en omvang) en de achtergronden van de betrokkenen daarbij. Wat voor beeld ontstaat er als we kijken naar hun demografische kenmerken? Wat zijn motieven of beweegredenen van verdachten of veroordeelden die bij de uitvoering van een liquidatie betrokken raken, welke betekenis heeft dat voor hen? En hoe zijn hun levens eigenlijk verlopen vanuit hun perspectief gezien?

1.2 Doelstelling & onderzoeksvragen

Met dit onderzoek proberen wij in navolging van eerdere studies (Van de Port, 2001; Van Gestel en Verhoeven, 2017; De Korte, 2017; De Korte en Kleemans, 2021; Van Gestel en Kouwenberg, 2021) een bijdrage te leveren aan een diepgaander beeld van liquidaties in Nederland. We leggen daarbij, anders dan de genoemde onderzoeken, het accent op de achtergronden van schutters en andere betrokkenen. We gebruiken daarvoor verschillende methodes en bespreken inzichten gebaseerd op kwantitatieve informatie uit niet-openbare politiedata, dossiers van het Openbaar Ministerie en interviews waarin veroordeelden vertellen over hun levensloop en hun persoonlijke ervaringen (*lifestory interviews*). Hiermee schetsen we enerzijds een breed beeld van de cijfermatige ontwikkelingen op het domein van liquidaties in Nederland. Anderzijds geven we inzicht in waarom mensen bij liquidaties betrokken raken, hoe ze hun eigen betrokkenheid daarbij kwalificeren en hun levensloop bezien.

De doelstelling van dit onderzoek is om de kennis te vergroten over liquidaties en de achtergrond van betrokkenen daarbij en bij te dragen aan denkrichtingen en handelingsperspectieven voor (politie)professionals om liquidaties tegen te kunnen gaan.

In het onderzoek staan vijf onderzoeksvragen centraal.

1. Wat zijn de aard, omvang en spreiding van liquidaties in Nederland in de periode 2016 tot en met 2021?

Met ‘aard’ verwijzen we naar diverse kenmerken van liquidaties, zoals het gebruik van vuurwapens en het risico voor omstanders. De ‘omvang’ betreft het aantal liquidaties. Met ‘spreiding’ verwijzen we naar zowel geografische spreiding als temporele spreiding (tijden en dagen waarop liquidaties plaatsvinden). Onder een ‘liquidatie’ verstaan we

12 Het merendeel van de Nederlandse studies gaat hoofdzakelijk over geweldplegers in bredere zin (Lünneman & Bruinsma; 2005; Bakker, Drost, Roeleveld & Nap, 2010; Loef, Heijke en Van Dijk, 2010; Beke, Ferwerda, van der Torre & Bervoets, 2013). Internationale literatuur duidt vooral huurmoordenaars of ‘hitmen’ (Black & Cravens, 2001; Schlesinger, 2001; Yardley & Brolan, 2014; McIntyre, 2014; Cameron, 2014; Rahman, McLean, Deuchar & Densley 2020).

‘het in verband met (kennis omtrent) andere misdrijven volgens plan doden van één of meer personen teneinde de positie van de dader/opdrachtgever binnen het criminele milieu te vestigen, te handhaven of te verstevigen’ (Slot, 2009, p. 18).¹³

2. Wat zijn de demografische achtergrondkenmerken van personen betrokkenen bij liquidaties?

Met ‘demografische achtergrondkenmerken’ focussen we op leeftijd, sekse en herkomst van betrokkenen. Met ‘personen betrokken bij liquidaties’ verwijzen we naar subjecten die in de loop van de tijd in verband konden worden gebracht met het vervullen van een bepaalde rol bij liquidaties. Denk hierbij bijvoorbeeld aan betrokkenheid als schutter, verkenner of lokker. Ook de kenmerken van slachtoffers worden belicht.

3. Welke criminele carrières kunnen er bij schutters betrokken bij liquidaties worden onderscheiden?

De kenmerken waarmee we de ‘criminele carrières’ van schutters in beeld proberen te brengen, zijn de geregistreerde strafbare feiten van schutters voorafgaand aan de liquidatie (aantal en soort), de leeftijd waarop zij voor het eerst bij politie en justitie in beeld zijn gekomen, en de lengte van hun criminele carrière.

4. Op welke wijze verloopt betrokkenheid bij liquidaties en welke beweegredenen spelen daarbij een rol?

Ter beantwoording van deze onderzoeksvraag kijken we naar zowel persoonlijke als contextuele beweegredenen¹⁴ voor betrokkenheid. Persoonlijke beweegredenen zijn intrinsieke redenen die vooral afhankelijk zijn van de persoon zelf (denk aan de zucht naar geld, wraak, et cetera). Contextuele beweegredenen zijn meer extrinsiek gevoede redenen, ingebed in de omstandigheden of (leef)situatie waarin een persoon zich bevindt (denk aan armoede, verwaarlozing, et cetera).

Het draait bovendien om inzichten in de beweegredenen en wijze van betrokkenheid van zowel *verdachten als veroordeelden* ten aanzien van de wetsartikelen 45 t/m 48 (poging, voorbereidingshandelingen & deelneming) in combinatie met artikel 287 (moord) of artikel 289 (doodslag) Wetboek van Strafrecht.

5. Hoe beschrijven veroordeelden van liquidaties hun levensloop?

Met ‘veroordeelden’ bedoelen we personen die (minimaal in eerste aanleg) door de rechter in Nederland veroordeeld zijn in het kader van een liquidatie op basis van (minimaal één van) de hierboven genoemde wetsartikelen. Met ‘levensloop’ bedoelen we

13 In paragraaf 2.1.2 staat een uitgebreide toelichting op de definitie en de wijze waarop een en ander nader is uitgewerkt.

14 In ons onderzoek onderscheiden we motieven en beweegredenen. Een motief verwijst naar het ‘waarom’ van het ombrengen van het slachtoffer: waarom moest het slachtoffer dood? Een beweegreden gaat over de vraag waarom iemand aan een liquidatie meedoet, bijvoorbeeld vanwege financiële verdiensten of het gevoel ‘erbij te horen’. Iemand kan dus met duidelijke beweegredenen bij een liquidatie betrokken zijn *zonder* het motief van de liquidatie te kennen.

het eigen perspectief en de persoonlijke beleving ten aanzien van betekenisvolle episoden en gebeurtenissen gedurende het verloop van het eigen leven.

1.3 Leeswijzer

In het eerstvolgende hoofdstuk verantwoorden we de gehanteerde onderzoeksmethoden (**hoofdstuk 2**). We bespreken op welke wijze we zijn omgegaan met het verzamelen en analyseren van politiedata, dossiers van het Openbaar Ministerie (OM) en *lifestory interviews*. Vervolgens presenteren we in het eerste, *kwantitatief* georiënteerde deel van dit rapport de resultaten van analyses van gegevens uit het zogenoemde Moord-en-doodslagbestand van de Landelijke Eenheid van de politie. Dit deel draait om de beantwoording van onderzoeksvragen één tot en met drie. We behandelen de aard, omvang en spreiding van liquidaties (**hoofdstuk 3**), de demografische achtergrondkenmerken van betrokkenen daarbij (**hoofdstuk 4**) en de criminele carrières van schutters (**hoofdstuk 5**).

Het tweede, *kwitatatief* georiënteerde deel van dit rapport draait om de beantwoording van de onderzoeksvragen 4 en 5 en is gebaseerd op een OM-dossierstudie en *lifestory interviews* met veroordeelden. We presenteren onder meer beweegredenen en de wijze van betrokkenheid op basis van de bestudering van een aantal dossiers (**hoofdstuk 6**) en vier zogeheten ‘narratieve poses’ (**hoofdstuk 7**). Een narratieve pose moet worden opgevat als de wijze waarop een veroordeelde zichzelf gedurende zijn verhaal neerzet of presenteert ten aanzien van het delict, in dit geval een liquidatie. Tot slot bespreken we hoe veroordeelden hun levensloop beschrijven (**hoofdstuk 8**) en delen we de door hen aangedragen preventiegerichte inzichten (**hoofdstuk 9**). We sluiten dit rapport af met de conclusies, reflecties en handelingsperspectieven die op basis van dit onderzoek naar voren komen (**hoofdstuk 10**).

2 Methodische verantwoording

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de gebruikte methoden in dit onderzoek. We beginnen met een toelichting op het Moord-en-doodslagbestand van de Landelijke Eenheid (paragraaf 2.1). Vervolgens gaan we nader in op de selectie en analyse van de bestudeerde OM-dossiers (paragraaf 2.2). Daarna verantwoorden we de manier waarop de lifestory interviews met veroordeelde betrokkenen zijn verlopen (paragraaf 2.3). We sluiten dit hoofdstuk af met een schets van de opzet en uitvoering van twee georganiseerde expertsessies (paragraaf 2.4).

2.1 Moord-en-doodslagbestand

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen naar de aard, omvang en spreiding (onderzoeksvraag 1), demografische achtergronden (onderzoeksvraag 2) en criminele carrières van schutters (onderzoeksvraag 3) is gebruikgemaakt van het Moord-en-doodslagbestand. Dit bestand is ontwikkeld door de afdeling Analyse & Onderzoek van de Dienst Landelijke Informatieorganisatie van de Landelijke Eenheid (DLIO). Het doel ervan is om liquidaties te identificeren, de ontwikkeling van de omvang van liquidaties te volgen en, in het verlengde daarvan, onderzoek te doen naar liquidaties en de achtergronden van daarbij betrokken personen. In deze paragraaf beschrijven we de aanleiding voor het aanleggen van het Moord-en-doodslagbestand, de ontwikkeling en het onderhoud ervan en belichten we de gebruikte begripsomschrijvingen en -afbakeningen.

2.1.1 *Liquidatiecijfers: een (on)juist beeld*

Al jaren verzamelden politie-analisten gegevens over incidenten met excessief geweld waarvoor het vermoeden bestond dat de incidenten liquidaties betreffen. Navraag naar de wijze waarop door de jaren heen gegevens daarover zijn verzameld, toonde een gebrek aan eenduidigheid. Er bleek sprake van een grote variatie in registratie: gegevens werden door de jaren heen door verschillende personen bijgehouden, met verschillende methoden en met uiteenlopende of ontbrekende afbakeningen. Dit leidde er onder meer toe dat er ook dodelijke incidenten werden opgenomen die zich weliswaar afspeelden binnen een criminele context, maar waarbij geen sprake was van een vooropgezet plan om iemand van het leven te beroven. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het geval waarin een 'liquidatie' voortkwam uit een ruzie tussen een gebruiker en een dealer

over de kwaliteit van een geleverde drug: dit liep zo uit de hand dat de dealer het leven liet.

Bij gebruik voor tactische en operationele analyse lijkt zo'n gebrek aan eenduidigheid wellicht minder problematisch: het gaat primair om 'boeven vangen' en de rechter bepaalt op een later tijdstip of sprake is geweest van voorbedachte raad. Lastiger wordt het als we op grond van dergelijke registraties een betrouwbaar beeld willen schetsen van de omvang van liquidaties en de ontwikkelingen door de jaren heen.

Het is deze context die ons ertoe heeft aangezet een eigen registratie te gaan bijhouden: het Moord-en-doodslagbestand. Met dit bestand beschikken we over de mogelijkheid om volgens een vaste systematiek op transparante wijze te selecteren welke van de gebeurtenissen tot de liquidaties behoren en welke niet.

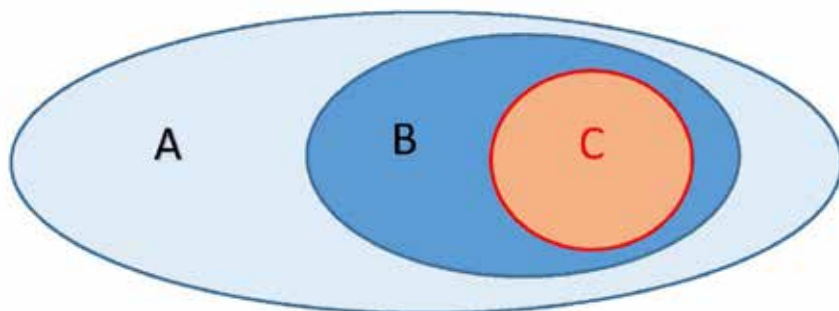
2.1.2 *Liquidaties: begripsafbakening*

Doorgaans wordt een liquidatie ook wel een 'afrekening in het criminele milieu' genoemd. Om hierover te kunnen spreken, is kennis over het motief noodzakelijk en ook de term 'crimineel milieu' laat de nodige ruimte voor interpretatie. Kleemans et al. (1998) definieerden een liquidatie als: 'het doelgericht doden van iemand met voorbedachte rade met het oog op consolidatie en/of versteviging van de eigen positie; zowel dader als slachtoffer moeten beiden deel uitmaken van het criminele milieu' (p. 102). Later hanteerde Van de Port (2001) een ruimer 'uitsluitingscriterium' en richtte hij zich op het totaal van alle niet-natuurlijke doodsoorzaken minus alle evidente niet-liquidaties. Evidente niet-liquidaties zijn bijvoorbeeld misdrijven in de huiselijk geweldsfeer, eerwraakmoorden en meer alledaagse uit de hand gelopen ruzies met dodelijke afloop. Problematisch hierbij is volgens Slot (2009) dat deze definiëring van Van de Port ook ruimte overlaat voor meer impulsieve moorden binnen het criminele milieu. Om die reden scherpte hij de definitie aan naar 'het in verband met (kennis omtrent) andere misdrijven volgens plan doden van één of meer personen teneinde de positie van de dader/opdrachtgever binnen het criminele milieu te vestigen, te handhaven of te verstevigen' (p. 18). De definitie van Slot nemen we hier als uitgangspunt.

Als er zich een gewelddadig voorval met een dodelijke afloop voordoet, dan is meestal niet direct bekend of er sprake is van een liquidatie. Het kan geruime tijd duren voordat uit onderzoek voldoende feiten en omstandigheden bekend zijn om zo'n voorval te herkennen als liquidatie. Het is daarom verstandig om het bijhouden van registraties van liquidaties 'breder in te steken', om geen gevallen te missen. Een bredere registratie biedt ook de mogelijkheid om te laten zien welke voorvallen met dodelijke afloop op liquidaties *lijken* maar dat niet zijn. Dat veronderstelt dan wel dat een en ander helder is omschreven en afgebakend.

Bij onze begripsomschrijving en afbakening vertrekken we vanuit de bredere categorie van *moord en doodslag* (A). De gevallen van moord en doodslag *in het criminele milieu* (B) vormen een deelverzameling van die bredere categorie. De *liquidaties* (C) vormen

weer een deelverzameling van de gevallen van moord en doodslag in het criminele milieu.

Figuur 2.1

Deze drie categorieën beschrijven we als volgt:

A. Moord & doodslag

Moord: iemand van het leven beroven, opzettelijk en met voorbedachten rade.

Doodslag: iemand van het leven beroven, opzettelijk maar *niet* met voorbedachten rade.¹⁵

B. Moord & doodslag in het criminele milieu

Bij moord en doodslag in het criminele milieu is het aannemelijk dat er een verband bestaat tussen de moord/doodslag en omstandigheden in het criminele milieu; zowel de dader als het slachtoffer heeft, direct of indirect, bemoeienis met criminele activiteiten.¹⁶

C. Liquidaties

Het in verband met (kennis omtrent) andere misdrijven volgens plan doden van één of meer personen teneinde de positie van de dader/opdrachtgever binnen het criminele milieu te vestigen, te handhaven of te verstevigen (Slot, 2009: p. 18). Er moet sprake zijn van een vooropgezet moordplan.

Het is in de praktijk niet eenvoudig om vast te stellen of sprake is van een liquidatie zoals hierboven beschreven. In allerlei gevallen zijn namelijk geen daders of andere betrokkenen bekend, of zijn ze niet bereid om te verklaren over beweegredenen, opdrachtgevers en hun motieven. Kortom, het ontbreekt nogal eens aan informatie om

¹⁵ Bron: CBS, Statline. Zie ook Wetboek van Strafrecht: moord (art. 289) en doodslag (art. 287).

¹⁶ Ook de beroepsmatige bemoeienis van een Officier van Justitie (Ovj) met criminele activiteiten valt hier onder; er is dan indirect bemoeienis met criminele activiteiten.

vast te stellen of de moord is gepleegd in verband met ‘hun positie in het criminele milieu’. De vraag is hoe hiermee in de praktijk om te gaan.

De werkwijze die we volgen, is erop gericht het motief vast te stellen, of indicaties daarvoor te verkrijgen, en bestaat uit ten minste twee stappen. De eerste stap bestaat uit het bepalen van de gevallen die duidelijk *geen* moord/doodslag in het criminele milieu zijn (exclusie: wat is A maar niet B?): er is geen verband met omstandigheden in het criminele milieu, er is een ander motief. Dit is bijvoorbeeld het geval als iemand zijn ex-partner vermoordt uit jaloezie, of als een psychiatrische patiënt in een vlag van verstandsverbijstering een toevallige omstander van het leven berooft.¹⁷ De gevallen die na deze eerste stap resteren, bevatten de gebeurtenissen met motief ‘omstandigheden in het criminele milieu’ (B). Deze categorie bevat niet alleen de liquidaties, maar bijvoorbeeld ook de zaak waarbij een drugsgebruiker ruzie krijgt met zijn drugsdealer vanwege slechte kwaliteit van gekochte drugs en de ruzie dusdanig uit de hand loopt dat de dealer wordt gedood.

In de tweede stap scheiden we de liquidaties (C) uit de bredere categorie van de gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu (B). Een deel van de gevallen merken we aan als liquidatie als uit getuigenissen of andere informatie aannemelijk wordt dat de moord gepleegd is met een vooropgezet plan en uitgevoerd is vanwege iemands positie binnen het criminele milieu.

Bij het gebruik van de begripsomschrijving van Slot voor het aanmerken van een criminele moord als liquidatie (zie boven, onder C) hangt veel af van de interpretatie van ‘de positie in het criminele milieu’. Bedreigingen voor de positie van een crimineel kopstuk kunnen allerlei vormen aannemen. Zo kunnen criminele concurrenten door expansie een bedreiging vormen voor iemands positie in het criminele milieu. Men kan zelf proberen een groter marktaandeel te verkrijgen door een concurrent uit te schakelen. Ook kunnen personen uit eigen kring een bedreiging gaan vormen omdat ze te veel weten, bijvoorbeeld omdat zij uitvoerders zijn geweest van liquidaties en weten wie de opdrachtgever was. Er kan dan angst ontstaan voor overlopen naar de concurrent of praten met de politie. Een succesvolle *crimefighter* kan eveneens als bedreiging worden gezien. Dit heeft in de praktijk geleid tot bedreigingen richting politie en OM. Ook advocaten kunnen doelwit worden, zoals bleek uit de liquidatie van Derk Wiersum, advocaat van een kroongetuige. Iedereen die in de ogen van een crimineel

17 We onderscheiden als categorieën van motieven voor moord/doodslag: 1. omstandigheden in de familiesfeer (ruzies partners, ex-geliefden, eerwraak, en dergelijke); 2. omstandigheden in het criminele milieu: zowel dader als slachtoffer heeft bemoeienis met criminele activiteiten; 3. ruzies, anders dan bij 1 of 2 (onder andere het uitgaansleven); 4. omstandigheden in de seksuele sfeer (bijvoorbeeld verkrachting en daarna moord om te verdoezelen); 5. verwarde personen die vreemden ombrengen, of familie, kennissen in een waan doden; 6. terroristische aanslag; 7. politieke moord; 8. roofmoord/doodslag, uit de hand gelopen inbraak, overval en dergelijke; 9. anders; 10. onbekend. Tot de laatste categorie (10. onbekend) behoren de gevallen van moord/doodslag waarvoor voorslagnog elke informatie omtrent de toedracht ontbreekt.

kopstuk een obstakel vormt bij de uitvoering van criminele bedrijvigheid, kan risico lopen om te worden geliquideerd.

Verder kan de dreiging van gezichtsverlies iemand ertoe doen besluiten ‘maatregelen’ te nemen. Wanneer er wel of niet sprake is van gezichtsverlies, is moeilijk vast te stellen en is sterk afhankelijk van de ‘gevoeligheid’ op dit punt van de crimineel in kwestie. Laatstgenoemd voorbeeld maakt duidelijk dat het in de praktijk lastig blijft om sommige moorden in het criminele milieu als liquidatie te herkennen.

Als meer specifieke kennis omtrent het motief ontbreekt, dan kan echter ook de wijze van uitvoering van een moord bijdragen aan de overtuiging dat we met een liquidatie te maken hebben. Een liquidatie veronderstelt immers een bepaalde mate van voorbereiding en afscherming: een vooropgezet plan. Aanwijzingen voor zo’n vooropgezet plan kunnen worden ontleend aan bepaalde kenmerken van de *modus operandi*, zoals het verkennen, het plaatsnemen van *trackers*, de resolute wijze van het voltrekken van het moordbesluit, het gebruik van (gestolen of gehuurde) vluchtauto’s, het gebruik van valse kentekenplaten, het naderhand in brand steken van het gebruikte voertuig. Als uit de *modus operandi* een vooropgezet plan blijkt, en zowel dader als het slachtoffer (direct of indirect) bemoeienis heeft met criminele activiteiten, dan gaan we er dus ook vanuit dat sprake is van een liquidatie. Het is dan aannemelijk dat iemand (zelf of in opdracht van een ander) de moord heeft gepleegd vanwege zijn/iemands positie in het criminele milieu.

Vanwege de voorwaarde van een vooropgezet moordplan hanteren wij de regel dat geen sprake is van een liquidatie als de rechter de pleger schuldig acht aan doodslag in plaats van moord.¹⁸ Ten slotte merken we op dat we ook die gevallen rekenen tot de liquidaties waarbij sprake is van een persoonsverwisseling en het dodelijke slachtoffer ten onrechte is aangezien als beoogd doelwit – ook wel aangeduid als een ‘vergiftmoord’.

2.1.3 Een ‘levend’ bestand

Nieuwe informatie kan aanleiding geven tot herziening of aanvulling van het Moord-en-doodslagbestand. Het is daarmee een ‘levend’ bestand. Door het uitvoeren van regelmatige updates kan nieuwe informatie uit opsporingsonderzoeken naar voren komen, die bijvoorbeeld noodzaakt tot aanpassing van de toedracht of de betrokken verdachten, of het toevoegen van de rechtelijke uitspraken.

18 In theorie zijn er moorden in het criminele milieu mogelijk die geen liquidatie zijn. Er is dan weliswaar sprake van verwijtbaarheid en voorbedachte raad, maar een vooropgezet plan ontbreekt. Denk bijvoorbeeld aan een zaak die draaide om de verkoop van een vuurwapen. De aanbieder van het wapen ging er met het geld van de kopers vandoor zonder het vuurwapen af te geven. De kopers namen hier geen genoegen mee, gingen in de achtervolging en schoten de aanbieder van het wapen dood. De vraag is wel of in de praktijk dergelijke voorvallen door de rechter worden beoordeeld als moord of als doodslag. Het laatste zal meestal het geval zijn.

Soms ontbreekt het vooralsnog aan voldoende informatie om vast te stellen of een moord is gepleegd in verband met 'de positie in het criminele milieu'. Er zijn bijvoorbeeld geen daders of andere betrokkenen bekend, of ze zijn niet bereid om te verklaren over beweegredenen, opdrachtgevers en hun motieven. Dit resulteert in twijfelgevallen, waarvoor geldt dat nieuwe informatie alsnog uitsluitsel kan geven of er sprake was van een liquidatie. Om deze reden hanteren we voor het aantal liquidaties een onder- en bovengrens. Het uitvoeren van updates kan daarmee dus ook consequenties hebben voor het aantal liquidaties. Dat aantal is in onze benadering daardoor altijd een momentopname.

2.1.4 *Analysebestand*

Het Moord-en-doodslagbestand bevat gevallen van moord/doodslag die sinds 1 januari 2016 binnen Nederland of in het buitenland op Nederlanders hebben plaatsgevonden. Het betreft zowel de gevallen met dodelijke afloop als pogingen daartoe. Voor dit onderzoek is ervoor gekozen de reikwijdte van het bestand enigszins in te perken. De analyses beperken zich voor dit onderzoek tot de gevallen met dodelijke afloop. Hiervoor is gekozen omdat pogingen veelal buiten beeld blijven, er geregeld informatie over pogingen ontbreekt, en daardoor in veel gevallen ook moeilijker kan worden beslist of het een poging liquidatie betreft of niet. Een vergelijkbare redenering geldt voor de gevallen die buiten Nederland plaatsvinden. Ook deze blijven hier buiten beschouwing.

Rekening houdend met de hiervoor genoemde inperkingen, werken we voor het onderhavige onderzoek met een afgeleid analysebestand uit het Moord-en-doodslagbestand. Voor dit bestand is alle informatie over relevante gevallen uit het Moord-en-doodslagbestand meegenomen, voor de periode 1 januari 2016 tot 1 januari 2022. Voor ons analysebestand is het 'levende' Moord-en-doodslagbestand in maart 2022 'bevroren'.

Van Gestel en Verhoeven maken melding van interne politiedocumenten waarin het *crime script*¹⁹ van het fenomeen liquidaties is beschreven met behulp van informatie uit opsporingsdossiers. Er zijn daarbij vijf stappen onderscheiden: opdrachtgeven, planning/voorbereiding, uitvoering, vlucht en *cool down* (Van Gestel & Verhoeven, 2017a: p. 21). In deze stappen komen diverse rollen in beeld, waaronder die van de uitvoerende schutter of 'hitter', de voorverkener of 'spotter' en bijvoorbeeld de 'lokker'. De Korte ziet daarbij de schutter als een dienstverlener. Anekdotisch bewijs hiervoor ontleent zij aan de informatie uit een opsporingsonderzoek, waarbij de verdachte schutter de telefoon opneemt met de aanhef '*Hitman, at your Service*' (De Korte, 2017: p. 41). Het

19 Een crime script wordt gebruikt om crimineel gedrag vast te leggen in scenario's. Deze scenario's zijn opgebouwd in scènes, waarbij in elke scène rollen voorkomen die nodig zijn om de scène te voltooien: wat moet er gebeuren door wie, wat is nodig is en waar en op welk moment moet dit gebeuren?

aanbieden als specialist voor een (cruciaal) onderdeel van een liquidatie past binnen een bredere tendens van criminele uitbesteding zoals beschreven in het Nationaal dreigingsbeeld (Boerman et al., 2017). Als binnen een crimineel samenwerkingsverband de benodigde mensen en expertise ontbreken, dan is men aangewezen op criminele ‘uitbesteding’. In het geval van liquidaties spelen overwegingen van risicobeperking daarbij een belangrijke rol (p. 295). Naarmate er meer schakels tussen opdrachtgever en uitvoerder zitten, wordt de kans dat de opdrachtgever buiten beeld blijft bij politie en justitie des te groter.

De rollen die we in het analysebestand onderscheiden, staan in onderstaand overzicht vermeld:

Rol/hoedanigheid	Beschrijving
0. Betrokkene, maar rol nog niet precies bekend	Iemand komt naar voren als betrokkene, maar het is niet gespecificeerd in welke rol
1. Opdrachtgever	Iemand geeft opdracht tot of financiert een liquidatie
2. Moordmakelaar	Iemand bemiddelt ten behoeve van de organisatie en uitvoering van een liquidatie (zet opdrachten uit naar uitvoerders) ²⁰
3. Ronselaar uitvoerders	Iemand regelt uitvoerders voor een liquidatie
4. Facilitator benodigdheden	Iemand regelt voertuigen/wapens/ <i>safehouses</i>
5. Aflegger slachtoffer	Iemand vergaart informatie over het beoogde slachtoffer ter voorbereiding op een liquidatie (bijvoorbeeld door het plaatsen van een baken)
6. Lokker	Iemand lokt het beoogde slachtoffer naar de plaats van de liquidatie
7. Chauffeur	Iemand fungeert als chauffeur bij de uitvoering van een liquidatie
8. Schutter/pleger	Iemand is de fysieke uitvoerder (schutter, messteker, wurger) van een liquidatie
9. Handlanger schutter	Een persoon die fysiek aanwezig is bij een liquidatie en medeverantwoordelijk is voor de liquidatie, maar niet zelf geschoten heeft (art. 47)
10. Uitvoerder overig	Iemand is op andere wijze betrokken bij een liquidatie, bijvoorbeeld door op de uitkijk te staan, de vluchtauto in de brand te steken, het slachtoffer of het wapen te laten verdwijnen, camerabeelden te laten verdwijnen, hulp te bieden bij de vlucht, het schuilhouden van betrokkenen of het verbergen van het verdiende geld
11. Dodelijk slachtoffer	Iemand die is overleden ten gevolge van een liquidatie
12. Gewond slachtoffer	Iemand die gewond is geraakt door een liquidatie
13. Ongedeerd slachtoffer	Iemand die fysiek ongedeerd is gebleven
14. Eigenlijke doelwit	Iemand die niet bij de liquidatie aanwezig was, maar wel het doelwit was
15. Anders	Iemand heeft een rol die niet past binnen de hierboven omschreven rollen (zoals een tipgever, of iemand die roddel, achterklap verspreidt met het doel iemand tot doelwit te maken).

Tot slot merken we op dat er veel tijd en moeite is gestoken in het verkrijgen van gegevens en het opbouwen en tussentijds bijhouden van het Moord-en-doodslagbestand. Met dit bestand beschikken we over de mogelijkheid om, anders dan tot dusver mogelijk was, volgens een vaste systematiek op transparante wijze te selecteren welke van de

20 De rollen die passen bij de uitvoering zijn genoemd onder 6 t/m 10.

incidenten tot de liquidaties behoren. Dit maakt het mogelijk om een zo volledig mogelijk en beter betrouwbaar beeld te schetsen van de aard en omvang van liquidaties. Het is van belang er hier alvast op te wijzen dat met dit bestand en met de door ons gevolgde werkwijze, de aantallen liquidaties die door ons zijn vastgesteld discrepanties vertonen met cijfers uit onderzoek dat gebaseerd is op de hiervoor besproken gemankeerde politielijstjes (zie paragraaf 2.1.1).²¹

2.2 Dossierstudie

Om een antwoord te krijgen op de vraag op welke wijze betrokkenheid bij liquidaties plaatsvindt en welke beweegredenen daarbij een rol spelen (onderzoeksvraag 4), kan informatie uit dossiers van het Openbaar ministerie (verder OM-straafdossiers) inzichten opleveren. Dit heeft ook de Monitor Georganiseerde Criminaliteit sinds eind vorige eeuw periodiek laten zien (Kleemans et al. 1998; Kleemans, Brienen, Van de Bunt, Kouwenberg, Paulides & Barensen, 2002; Van de Bunt, Kleemans, De Poot, Bokhorst, Huikeshoven, Kouwenberg & Staring, 2007; Kruisbergen et al. 2012; Kruisbergen, Roks & Kleemans, 2019). Dat geldt ook voor liquidaties, zoals de studies van Van de Port (2001) en De Korte (2017) illustreren. We bespreken hieronder het proces tot inzage in OM-straafdossiers alsmede de selectie en analyse ervan.

2.2.1 *Proces inzage strafdossiers*

Na het verkrijgen van formele toestemming tot inzage van dossiers, volgde het selecteren van zaken. Daartoe is allereerst een uitgebreid overzicht geproduceerd van mogelijk relevante zaken, op basis van openbare bronnen (waaronder rechtspraak.nl). Dit leverde een veelheid aan potentieel relevante zaken op. Niet bij elke moordzaak is het immers evident dat het om een liquidatie gaat. Bovendien is dan nog geen overzicht van onherroepelijkheid van zaken. Om deze redenen is vervolgens een overzicht van strafzaken gegenereerd, gebaseerd op het Moord-en-doodslagbestand (paragraaf 2.1). Dat overzicht betreft afgeronde politieonderzoeken waarbij het gaat om strafzaken met een pleegdatum vanaf het jaar 2013 tot en met 2021. Deze terugkijktermijn is aangehouden om te voorkomen dat enerzijds met te verouderde data gewerkt wordt, anderzijds is het nodig enkele jaren terug te gaan in de tijd omdat liquidaties vaak de 'grotere' strafzaken zijn die tijd vragen voordat ze voor de rechter worden gebracht en de niet-onherroepelijkheid van 'te verse' zaken inzage bemoeilijkt.²²

21 Dit geldt bijvoorbeeld voor cijfers die door het WODC in verkennende studies en factsheets zijn gepubliceerd (waaronder Van Gestel & Kouwenberg, 2021 en Van Gestel & Meijer, 2023).

22 Er is in eerste instantie een selectie gemaakt van zaken vanaf 2016 (tot 5 jaar terug vanaf de start van dossierinzage het jaar 2021). Omdat dat echter een te beperkt aantal mogelijke onherroepelijke zaken ten behoeve van inzage opleverde voor wetenschappelijk onderzoek, is de terugkijktermijn aangepast naar zaken met een pleegdatum vanaf 2013: het jaar na de liquidaties in de Staatsliedenbuurt toen de 'onderwereldoorlog' startte (de kentering die in de inleiding ook in de mediascan is geduid).

Het resultaat van deze inspanningen was een lijst met ruim 36 relevante OM-strafdossiers verdeeld over vijf arrondissementsparketten: Amsterdam, Utrecht, Den Haag, Limburg en Rotterdam. Via contactpersonen hebben de onderzoekers vervolgens – met toezending van de formele toestemmingsbrief van het Parket-Generaal (PaG) en de onderzoeksvragen – verzocht om bij de verschillende parketten de betreffende strafdossiers op locatie in te zien. Vanwege de gevoelige informatie in de OM-dossiers was enkel de mogelijkheid deze fysiek, ter plekke te bestuderen. Vanwege twee complicerende factoren heeft het uiteindelijk ruim een jaar geduurd voordat dit daadwerkelijk kon plaatsvinden. Allereerst werd Nederland in het eerste deel van 2020 getroffen door de coronapandemie en maakten lockdowns en het thuiswerkadvies het langere tijd niet mogelijk om fysiek bij de parketten langs te gaan. Een tweede complicerende factor was dat – ondanks de toestemming van het PaG – er niet voor alle OM-dossiers op de aangeleverde lijst toestemming werd verleend voor inzage door de zaaksofficier.

Een brief uit naam van het PaG van begin 2021 opende gelukkig alsnog enkele deuren. In dat schrijven signaleerde het PaG dat het OM grote terughoudendheid betracht bij het ter beschikking stellen van informatie uit lopende strafzaken, maar daarbij werd tevens benadrukt dat het in het onderhavige onderzoek gaat om het gebruik van OM-dossiers waarover door de rechter reeds een uitspraak is gedaan (onherroepelijkheid), dat de inzage onder strikte anonimiteit en vertrouwelijkheidsgaranties plaatsvindt en geen afbreuk doet aan eventuele strafvorderlijke belangen. Bovendien werd benadrukt dat de focus van bestudering niet zozeer op de strafrechtelijke aspecten lag, maar primair op het verkrijgen van wetenschappelijke inzichten in de achtergronden van de betrokkenen in kwestie. Na het delen van een lijst met eisen die door de onderzoekers in acht zouden moeten worden genomen (waaronder vertrouwelijkheid en het anonimiseren van gegevens uit de dossiers), werd dan ook verzocht de betreffende onderzoekers medewerking te verlenen. Wel werd aangetekend dat per dossier het specifieke inzageverzoek met de betreffende zaaksofficier kortgesloten moest worden, in het bijzonder om er zorg voor te dragen dat alle belangen op een goede manier gediend zouden worden.

2.2.2 *Selectie en analyse van opsporingsonderzoeken*

Na het toesturen van de brief en de lijst met 36 relevante OM-dossiers van de vijf parketten kwam er meer schot in de zaak. In juni 2021 kon het eerste opsporingsonderzoek worden ingezien. Voor lang niet alle relevante opsporingsonderzoeken werd echter toestemming verleend door de zaaksofficier, soms omdat de zaak in eerste aanleg nog niet volledig was afgedaan of omdat het hoger beroep nog liep. Van de 36 mogelijke zaken hebben de onderzoekers er uiteindelijk elf kunnen inzien, verdeeld over de verschillende parketten: Rotterdam (vier), Amsterdam (twee), Den Haag (drie), en Midden-Nederland (twee). In alle gevallen zijn de onderzoekers meerdere dagen op locatie geweest bij de parketten om de beschikbare dossiers in te zien. Het feit dat voor iets minder dan eenderde van de opgevraagde dossiers uiteindelijk toestemming voor inzage is verkregen, doet niet af aan de validiteit van de wél bestudeerde dossiers: de elf

zaken hebben namelijk allemaal betrekking op druggerelateerde liquidaties. Wel betekent dit dat de inzichten die we (in hoofdstuk 6) geven op basis van de elf bestudeerde OM dossiers gezinszins uitputtend zijn en niet alle liquidatiezaken, maar een illustratief gedeelte daarvan, representeren in de geselecteerde periode (2013 t/m 2021).

Voor de dossieranalyse is gebruikgemaakt van een analyseleidraad (zie **bijlage 3**) die (mede) ontwikkeld is op basis van het analyse-instrument dat al jaren wordt gebruikt in het kader van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit. Hierbij zijn met name die items geselecteerd en aangevuld die relevante inzichten zouden kunnen genereren in het licht van onderzoeksvraag 4. Zo is per dossier – naast enkele van de demografische gegevens en eerder delictgedrag – vooral gekeken naar wat er bekend is over de wijze van betrokkenheid bij de betreffende liquidatie, persoonlijke dan wel contextuele factoren, zoals de gezinssituatie en buurtcontext van betrokkenen en – waar aanwezig – hun eigen verklaringen in relatie tot geduide beweegredenen.

In de elf door ons bestudeerde zaken komen in totaal 27 verdachten in verschillende rollen naar voren. Van deze verdachten is de relevante informatie uit de dossiers geanonimiseerd overgenomen en na analyse opgeslagen binnen een beveiligde digitale werkomgeving van het RIEC.²³ Vanwege de mogelijke herleidbaarheid van de strafdossiers geven we in dit rapport geen overzicht van de bestudeerde zaken, maar behandelen we ze anoniem omwille van vertrouwelijkheid. Ook heeft het onderzoeksteam een commissielid van het Openbaar Ministerie verzocht kritisch mee te lezen om de mate van herleidbaarheid van citaten of andere tekstdelen uit te sluiten in het belang van de verdachten/veroordeelden.

Waar OM-strafdossiers over georganiseerde criminaliteit doorgaans bijzondere inzichten opleveren doordat de politie met de inzet van bijzondere opsporingsbevoegdheden in staat is om de ‘muren van stilzwijgen’ rondom georganiseerde criminaliteit (Roks, Kruisbergen & Kleemans, 2022) te slechten, bleken toch niet alle OM-dossiers voor dit onderzoek even bruikbaar. In veel gevallen ontbrak het namelijk aan relevante (achtergrond) informatie over de verdachten en bleef de beschikbare informatie beperkt tot een naam, geboortedatum en enkele basale demografische gegevens. Achtergronden van verdachten, eerdere criminele activiteiten, wie de opdrachtgever van de liquidatie was, hoe de verdachten elkaar hebben leren kennen en hoe de verdachten uiteindelijk betrokken zijn geraakt bij de liquidatie, konden lang niet altijd achterhaald worden. In veel van de door ons bestudeerde dossiers was dergelijke informatie beperkt of slechts gefragmenteerd aanwezig. Een complicerende factor hierbij was dat veel verdachten gedurende het strafproces gebruikmaakten van hun zwijgrecht. Andere verdachten zwegen niet zozeer, maar bleven ontkennen en wilden of konden geen antwoorden geven op vragen uit het politieverhoor en ook niet aan deskundigen die nader psychologisch/psychiatrisch onderzoek deden. Slechts een enkele keer bevatte het opsporingsonderzoek wel uitgebreide

23 www.riec.nl

informatie over de persoon van de verdachte, bijvoorbeeld in de vorm van een milieu/deskundigenrapportage waarin een gedetailleerd overzicht werd gegeven van de levensloop van de betrokken verdachte(n). Dergelijke informatie was dus schaars, maar verschaft belangrijke inzichten ten aanzien van de achtergronden van een verdachte.

2.3 Lifestory interviews

De OM-dossierstudie draait om het vinden van een antwoord op de vraag op welke wijze betrokkenheid bij liquidaties verloopt en welke beweegredenen daarbij een rol spelen (onderzoeksvraag 4). In dit onderzoek is ervoor gekozen om naast dossierstudie, interviews af te nemen met veroordeelden zelf, om zowel op onderzoeksvraag 4 voort te borduren als om zicht te krijgen op hun eigen perspectief ten aanzien van hun levensloop (onderzoeksvraag 5). In totaal zijn van zeventien respondenten²⁴ lifestory interviews afgenomen (Adjiembaks, 2019). Deze interviews hebben vooral plaatsgevonden in de penitentiaire inrichtingen waar de veroordeelden hun straf uitzitten. In het navolgende verantwoorden we hoe de werving, dataverzameling en de analyse van de interviews is verlopen.

2.3.1 Wervingsproces veroordeelden

Het werven van personen in detentie ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek is niet eenvoudig.²⁵ Dat geldt in het bijzonder voor leden die tot de georganiseerde misdaad worden gerekend; voor hen worden in het belang van het strafrechtelijk onderzoek of de veiligheid vaak contactbarrières opgeworpen, zowel binnen als buiten detentie (Communale, Calderoni, Marchesi, Superchi & Campedelli, 2020: p. 176). Daarbij komt dat ook gedetineerden zelf veelal huiverig zijn om deel te nemen als er een gebrek aan vertrouwen is, of als deelname nadelig lijkt voor hun strafproces. Er zijn dan ook relatief weinig wetenschappelijke onderzoeken gebaseerd op de verhalen van gedetineerden zelf. Wilson & Rahman benadrukten enkele jaren geleden al wel de noodzaak daartoe: *“further research is clearly needed and, if it were possible, these broad contours would benefit from the finer detail that might come through interviews with hitmen themselves”*. (Wilson & Rahman, 2015: p. 250-251).

Ook het werven van respondenten voor deelname aan dit onderzoek is niet zonder slag of stoot verlopen. Bij de start van dit onderzoek (in 2020) is toestemming verkregen van de DJI²⁶ voor de werving van gedetineerden in penitentiaire inrichtingen (PI's). Na

24 We gebruiken de begrippen ‘veroordeelde(n)’, ‘veroordeelde betrokkene(n)’ en ‘respondent’ in dit rapport door elkaar.

25 Belangrijk te vermelden is dat het veldwerk in relatie tot de lifestory interviews geheel onafhankelijk van de dataverzameling- en analyse van politiebronnen en de OM-strafdossiers (paragraaf 2.1 en 2.2) is uitgevoerd om (de schijn van) eventuele verstrengeling van data te voorkomen en vertrouwelijkheid te garanderen.

26 Met dank aan de Dienst Justitiële Inrichtingen die voor toestemming en de contactlegging met de betreffende PI's heeft gezorgd.

deze algemene toestemming moest worden bepaald in welke PI's de veroordeelden voor betrokkenheid bij liquidaties zijn ondergebracht, zodat wij hen zouden kunnen benaderen om hun deelnamebereidheid uit te vragen. Omdat er in de Nederlandse wetgeving geen specifiek wetsartikel voor 'liquidatie' in ons Wetboek van Strafrecht (Sr) is opgenomen, is door de DJI per PI een uitdraai gemaakt van het aantal veroordeelden voor de wetsartikelen 45 t/m 48t (poging, voorbereidingshandelingen & deelneming) in combinatie met artikel 287 Sr (moord) of artikel 289 Sr (doodslag).²⁷ Op basis van die uitdraai zijn de zeven meest relevante PI's naar voren gekomen, dat wil zeggen dat daar relatief gezien de meeste mannen zaten die veroordeeld waren voor de betreffende wetsartikelen.

Bij aanvang van ons onderzoek werden – evenals gedurende de OM-dossierstudie – maatregelen genomen ter beperking van de coronapandemie. Daardoor was voor onderzoek de toegang tot PI's in de periode 2020-2021 zeer beperkt. Door de coronaperikelen hebben twee van de zeven PI's gaandeweg aangegeven niet te kunnen meewerken vanwege capaciteitsproblemen. Vanuit vijf PI's is wel medewerking verleend. Er is vanuit één PI een gesprek via een online Skype-verbinding gefaciliteerd en er werden afspraken ingepland met inachtneming van de anderhalvemetermaatregel die destijds gold. Het merendeel van de gesprekken heeft uiteindelijk fysiek plaatsgevonden in de penitentiaire inrichting.

Na contact met de inrichting is er een lijst opgemaakt met personen met een veroordeling voor één van de eerdergenoemde (combinaties van) wetsartikelen. Daarbij hebben professionals werkzaam in de inrichting – denk aan casemanagers – een oproep verspreid onder de potentiële respondenten van die lijst (zie **bijlage 4**). Dit is *face to face* gegaan via casemanagers, en in één inrichting via intranet, waarbij de oproep tevens op het tv-kanaal in de inrichting getoond werd aan de gedetineerdenpopulatie.

De responsratio was aanvankelijk zeer laag: slechts één of twee personen waren bereid mee te doen. Bij navraag hierover bleek wantrouwen over wat er met het verhaal zou gebeuren de voornaamste reden om niet mee te doen. Ook te weinig begrip van de aard en intentie van onderzoekers bleek een rol te spelen. Een respondent legde gedurende een gesprek uit: *'Kijk die casemanagers die leggen dat soort dingen heel anders uit snapt u. Zoals die formulier die ik heb gekregen zoals ik heb gelezen... als je daar geen uitleg bij krijgt, snapt u. [dan gaan mensen niet meedoen]'* (R11)

27 In paragraaf 2.1.2 is geduid dat een doodslag niet onder een 'liquidatie' valt. Toch is ook 'doodslag' in de oproep benoemd, omdat in dit onderzoek ook ruimte is geboden voor eventuele openheid van zaken die veroordeelden geven *na* een veroordeling over eventuele betrokkenheid (in welke rol dan ook) bij een liquidatie. Ook al is dat in juridische zin dus niet per se bewezen verklaard, het betreft in elk geval een selectie op betrokkenen bij een 'moord in het criminele milieu' waarbij de betrokkenheid bij een liquidatie is vastgesteld doordat is gevraagd naar de betreffende zaaks/dossiernaam van de zaak en/of mediaberichtgeving, en/of doordat tijdens het interview is gebleken van een toedracht waarbij sprake is geweest van een vooropgezet plan in het criminele milieu.

De wervingsmethode is – vanwege het voorgaande – gedurende het onderzoek aangepast. In plaats van een toelichting door casemanagers, is het onderzoek aan de potentiële respondenten toegelicht door de onderzoekers zelf. Dat wierp vruchten af. Zo waren er in een inrichting zeven respondenten die bereid waren hun levensverhaal met ons te delen. Daarvan vielen er vier in de gewenste doelgroep als veroordeeld voor een druggerelateerde liquidatie. Vervolgens is aan die respondenten na afloop van het gesprek gevraagd of zij nog andere respondenten kenden in hun netwerk in de inrichting (sneeuwbalmethode). In aanvulling hierop is tevens bekeken of deelname onder de aandacht kon worden gebracht via ‘warm personeelscontact’ in de inrichting. Denk daarbij bijvoorbeeld aan het contact dat geestelijk verzorgers met gedetineerden hebben en het personeel van het Re-integratie centrum (RIC). Vanwege die reeds bestaande vertrouwensband bleken gedetineerden vaker geneigd deel te nemen.²⁸

Zodoende zijn in de periode september 2020 tot en met september 2022 in totaal 21 gedetineerden en één ex-gedetineerde gesproken.²⁹ De duur van de gesprekken varieerde van 1,5 tot 3,5 uur. Uit sommige gesprekken bleek dat men niet betrokken was geweest bij een liquidatie. Zo vertelden twee personen over een uit de hand gelopen ‘drillrap’-ruzie. Een andere persoon vertelde over een uit de hand gelopen ruzie tussen een gebruiker en een dealer. Weer een andere respondent betrof een levenslanggestrafte die onze oproep had gelezen en weliswaar niets met een liquidatie te maken had gehad, maar wel zijn visie daarop met ons wilde delen. Dit maakt dat van de 21 respondenten er uiteindelijk 17 daadwerkelijk betrokken waren geweest bij een liquidatie. Hun verhalen zijn meegenomen in dit onderzoek.³⁰

2.3.2 *Dataverzamelmethode: lifestory interviews*

Aan elke respondent is gevraagd om over zijn leven te vertellen alsof er een boek over hem zou worden geschreven. Daarbij is gevraagd om een levenslijn te tekenen en het verhaal volgens de episodes in dat boek te vertellen (Adjiembaks, 2018; 2019). Deze methode vloeit voort uit de narratieve psychologie en narratieve criminologie (McAdams, Hoffman, Mansfield & Day, 1996; McAdams, 2013; Maruna, 2001; 2015; Sandberg, Tutenges & Copes, 2015; Sandberg, 2016; Fleetwood, Presser, Sandberg & Ugelvik, 2019). Het verhaal van betrokkene zelf staat centraal, waarbij het gesprek als aanvullende focus had om het verhaal in beeld te brengen langs meerdere leefdomen: gezin/familie, woonbuurten, werk/inkomen, studie/school, partner/relaties, vrienden/hobby's/vrijtijdsbesteding, individueel functioneren en religie/spiritualiteit (zie **bijlage 5** voor de interviewleidraad). In sommige gevallen zijn meerdere gesprekken gevoerd omdat de tijd te kort was om recht te doen aan het levensverhaal van de deelnemer. Twee respondenten hebben na het gesprek ook nog stukken meegegeven

28 In bijlage 6 zijn – voor de daarin geïnteresseerde lezer – de redenen voor deelname aan dit onderzoek uiteengezet.

29 Aan de respondenten is een boek als dank voor hun deelname uitgedeeld.

30 Alle gedetineerden waren reeds veroordeeld.

waarin zij (delen van) hun levensverhaal hadden opgeschreven of uitgetikt.³¹ Ook dat is meegenomen als data in dit onderzoek.

De door respondenten vertelde verhalen zijn altijd het resultaat van de interactie met onderzoeker(s), en in die zin altijd een co-constructie die bovendien tijd- en plaatsgebonden is. Dat neemt niet weg dat we door deze manier van werken met levenslijnen een unieke inkijk hebben verkregen in de beleving van respondenten op basis van het door hun vertelde verhaal ten aanzien van het verloop van hun leven.³² Narratief onderzoek hecht waarde aan juist deze beleving en persoonlijke betekenisgeving. Het draait als het ware om het ontrafelen van de zogeheten 'subjectieve waarheden'. Deze insteek vraagt om flexibiliteit in de houding van interviewers/onderzoekers om een mate van 'rapport' (onderling vertrouwen) op te bouwen. Dit geldt des te meer voor onderzoek naar levensverhalen waarin de interviewtopics niet van tevoren in beton kunnen worden gegoten maar zich juist laten invullen door de gebeurtenissen en ervaringen in iemands leven. Dit vraagt om een interviewsetting en interviewhouding die moet uitnodigen tot openheid in de vertelling en het gevoel dat de verteller 'in charge' is. Tegelijkertijd moet oog worden gehouden voor het doel van het interview binnen het onderzoek. Vertrouwen kweken tussen onderzoeker (als luisteraar) en een respondent (als verteller) vereist dan ook een zekere mate van sensitiviteit: het aanwenden van creativiteit, flexibiliteit en betrokkenheid gedurende het gesprek. Narratief onderzoek vraagt daarmee expliciet aandacht voor het vinden van een balans tussen het 'niet vertekenen van het object van onderzoek' en 'het laten spreken van de verteller' (Sools, 2010, p. 56).

In dit onderzoek is hier zo veel mogelijk recht aan gedaan door respondenten uit te nodigen om zelf hun levenslijn op papier uit te tekenen. Ook zijn de eerdergenoemde leefdomeneinen niet zozeer als sturend, maar eerder als aanvullend op het vertelde levensverhaal ingezet. Er is voor het uittekenen van een levenslijn gekozen omdat een visualisatie van het levensverhaal aan de hand van een levenslijn doorgaans helpt om structuur en (mentale) houvast tijdens de vertelling te vinden (Bohlmeijer, Mies & Westerhof, 2007, p. 353). Dat geldt echter niet voor alle respondenten. Sommigen bleken geen levenslijn te willen tekenen. Zij vonden dat lastig of onnodig omdat zij al goed op verhaal konden komen. Daardoor zijn er in totaal – van zeventien respondenten – tien levenslijnen opgetekend, de ene uitvoeriger dan de andere.³³ Bij de respondenten die hun levenslijn niet konden of wilden tekenen, is een vergelijkbare chronologische wijze van uitvragen gebruikt om het interview enigszins te structureren.

31 Een deelnemer droeg tijdens het gesprek zelfs een *spoken word* voor waarmee hij zijn leven beschreef.

32 Daarbij vraagt het opschrijven van bevindingen in het kader van de onderzoeksvragen onlosmakelijk om een beperking van de daadwerkelijke reikwijdte (en rijkheid) van de verzamelde verhalen. In gesprekssetting komt vaak inhoudelijk meer ter tafel dan de onderzoeksvragen bestrijkt. Bovendien is bijvoorbeeld ook een analyse op het interactionele niveau (de gesprekscontext) materiaal dat vanuit wetenschap benut kan worden. Dit leent zich echter voor vervolgonderzoek.

33 Bij één van de respondenten maakte de online setting van het interview het bovendien niet mogelijk om dit tekenen praktisch in goede banen te leiden.

Met het oog op het kwaliteitsstreven van validiteit en objectiviteit in kwalitatief onderzoek is bij aanvang van elk gesprek gevraagd om het gesprek op te nemen. Van de zeventien respondenten gaven er drie geen toestemming voor een opname. Zij waren aanvankelijk nog huiverig en voelden zich minder vrij te praten met een voicerecorder aan. Van die drie gesprekken zijn tijdens het gesprek met toestemming van de respondent wel aantekeningen gemaakt door de onderzoeker(s). Tevens zijn direct na de gesprekken door de onderzoeker(s) memo's op een voicerecorder ingesproken om de kern van het verhaal en eventuele uitspraken van respondenten zo adequaat mogelijk 'te vangen'. De overige veertien verhalen zijn (verbatim) getranscribeerd, inclusief alle bijbehorende memo's.

2.3.3 *Analyse van de verzamelde levensverhalen*

Er kunnen drie manieren worden onderscheiden waarop vertelde verhalen (vertellingen) kunnen worden opgevat: (1) als opsomming van gebeurtenissen (feitelijkheden), (2) als authentieke interpretaties van de verteller ten aanzien van gebeurtenissen (perspectieven) en (3) als betekenisgevend instrument van de verteller: het verhaal als reconstructie van de eigen (narratieve) identiteit (Mc Adams, 1996; 2013). We hebben qua analyse in onderhavig onderzoek overwegend op de tweede en derde manier gevarieerd. Dat betekent dat de verzamelde verhalen vanuit een narratieve benadering zijn geanalyseerd waarin het draait om persoonlijke beleving en om de subjectieve waarheden die met het verhaal tot uiting worden gebracht (Presser & Sandberg, 2015; Presser, 2016; Sandberg & Ugelvik, 2016; Adjiembaks, 2018; Youngs & Canter, 2012; Ioannou, Canter en Youngs, 2017). Wat respondenten vertellen, dient begrepen te worden als het 'handelen door te spreken' (discursief handelen). Respondenten presenteren zichzelf immers in hun vertelling op een bepaalde manier. We noemen dat (in hoofdstuk 7) ook wel de 'narratieve pose', opgevat als de wijze waarop een persoon zichzelf gedurende zijn verhaal neerzet of presenteert ten aanzien van het delict, in dit geval een liquidatie (Van Gemert, 2011; 2012a; 2012b; Presser & Sandberg 2015; Adjiembaks, 2018). Om recht te doen aan onderzoeksvraag 4, zijn bij het ontrafelen van de 'narratieve pose' twee focuslijnen aangehouden: (1) de aangehaalde beweegreden (de 'waarom-vraag') en (2) de wijze van betrokkenheid bij de betreffende liquidatie (de 'hoevraag'). Dit heeft ertoe geleid dat van de 17 verzamelde levensverhalen er drie niet te analyseren waren qua narratieve pose (hoofdstuk 7). Deze drie respondenten gaven namelijk nagenoeg geen of (te) weinig openheid in relatie tot de twee focuslijnen. Het gaat om personen die hun betrokkenheid bij de liquidatie niet ontkennen, maar nagenoeg niets vertelden over hun eigen rol en/of niets loslieten over hun kennis over het reilen en zeilen binnen het criminele milieu tijdens het interview.³⁴ Wel hebben zij – evenals de overige 14 veroordeelden – over hun leven verteld en die verhalen zijn dus wel meegenomen in de analyse van de levenslopen (hoofdstuk 8). Met het analyseren van de 17 levensverhalen is oog geweest voor het eigen perspectief van de betreffende

34 Deze drie verhalen zijn om deze reden in hoofdstuk 7 verder buiten beschouwing gelaten.

respondenten en hoe zij betekenis aan gebeurtenissen en de ervaringen in hun leven geven.

2.4 Expertsessies

Tot slot zijn ook twee expertsessies georganiseerd in oktober en december 2022. De expertsessies waren bedoeld om praktijkrelevante informatie ten behoeve van de (voorlopig) opgedane inzichten op te halen. Anderzijds dienden de sessies ook om de door ons opgedane inzichten te toetsen aan nauw betrokken praktijkprofessionals. Er hebben respectievelijk zes en drie professionals aan de expertsessies deelgenomen. Alle experts hebben beroepsmatig ervaring met betrokkenen bij liquidaties en/of kennis over excessief geweld, waaronder liquidaties.

De eerste sessie kende een heterogene samenstelling van personen werkzaam in de wetenschap, de opsporing en het gevangeniswezen. In deze sessie is vooral op het fenomeen liquidaties ingezoomd en is een reactie gevraagd op de voorlopige resultaten van ons onderzoek. De tweede sessie betrof een homogene samenstelling van Officieren van Justitie (OvJ's) die betrokken waren bij een of meerdere onderzoeken uit de bestudeerde OM-strafdossiers (paragraaf 2.2). Aan hen zijn voorlopige inzichten voorgelegd en getoetst door te bespreken in hoeverre de inzichten voor hen herkenbaar, dan wel nieuw waren. Voor een aparte sessie met OvJ's is gekozen omdat dan vrijelijk(er) kon worden gesproken over de bestudeerde OM-strafdossiers. Tijdens de expertsessies zijn aantekeningen gemaakt door onderzoekers. De input uit de twee sessies is verweven in de verschillende hoofdstukken van dit rapport.

Deel 1 Liquidaties, demografische achtergronden van betrokkenen en criminele carrières van schutters

In dit kwantitatief georiënteerde deel doen we in drie hoofdstukken verslag van onze analyses op het Moord-en-doodslagbestand (zie hiervoor, paragraaf 2.1.4). Voor het beschrijven van de liquidaties uit dit bestand hanteren we twee invalshoeken: gebeurtenissen en personen.

Gebeurtenissen – In **hoofdstuk 3** schetsen we eerst de omvang van liquidaties in Nederland. We laten zien welke gevallen van moord/doodslag in Nederland liquidaties zijn. Deze liquidaties vormen de basis voor de verdere analyses in dit verslag. Ook brengen we de spreiding van liquidaties in beeld: in plaats en tijd. We belichten daarbij eveneens het risico voor omstanders bij een liquidatie, het motief voor liquidatie en de link met de cocaïnemarkt. Al met al levert dit ons antwoord op de eerste onderzoeksvraag naar de aard, omvang en spreiding van liquidaties in Nederland in de periode 2016 tot en met 2021.

Personen – Daarna verschuift in **hoofdstuk 4** het perspectief naar personen. Eerst beschrijven we hoeveel mensen bij de liquidaties betrokken zijn en welke verschillende rollen we daarbij zien (zoals, opdrachtgevers, schutters, moordmakelaars, enzovoorts). Vervolgens gaan we in op de slachtoffers van liquidaties, te beginnen met de aantallen dodelijke en gewonde slachtoffers. We maken daarbij onderscheid tussen beoogde en niet-beoogde slachtoffers. Dan komen we toe aan de beschrijving van demografische achtergrondkenmerken van betrokkenen: het antwoord op de tweede onderzoeksvraag.

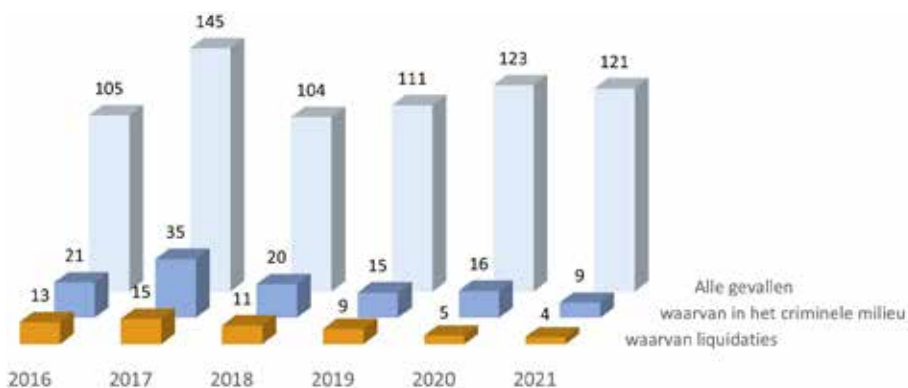
Criminele carrières – In **hoofdstuk 5** staan kenmerken van criminele carrières van schutters centraal (onderzoeksvraag 3). We kijken op welke leeftijd schutters voor het eerst in beeld komen bij de politie en we tonen hun geregistreerde strafbare feiten vóór het plegen van de liquidatie. We beschrijven de lengte van de criminele carrière, evenals het verdere beloop ervan, met bijzondere aandacht voor eventuele specialisatie in geweld en de vraag of de ernst van delicten in de loop van de criminele carrière toeneemt (escalatie).

3 Aard, omvang en spreiding van liquidaties

De aard, omvang en spreiding van liquidaties (onderzoeksvraag 1) bespreken we in vijf paragrafen. We beschrijven allereerst de (ontwikkeling van de) omvang van liquidaties (paragraaf 3.1) en de geografische en temporele spreiding (paragrafen 3.2 en 3.3). Vervolgens bespreken we de motieven die aan liquidaties ten grondslag liggen (paragraaf 3.4) en de aard van liquidaties, door inzichtelijk te maken in hoeverre er een link bestaat tussen liquidaties en activiteiten op de cocaïnemarkt (paragraaf 3.5). We sluiten het hoofdstuk af met een resumé in antwoord op de onderzoeksvraag (paragraaf 3.6).

3.1 Aantal liquidaties in Nederland

In Nederland vonden in de periode 2016-2021 57 liquidaties plaats. Gemiddeld gaat het om tien per jaar. Figuur 3.1 toont de jaarlijkse ontwikkeling van deze 57 liquidaties (zie de oranje staven) binnen de bredere context van alle 709 gevallen van moord/doodslag in Nederland: één op de twaalf gevallen van moord/doodslag betreft een liquidatie (8%).

Figuur 3.1 Gevallen van moord/doodslag binnen Nederland met dodelijke slachtoffers (2016 t/m 2021)

Als we niet specifiek inzoomen op liquidaties maar ook de andere gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu meerekenen, dan is één op de zes gevallen van moord/

doodslag in Nederland er één ‘in het criminele milieu’ (16,4%, zie de donkerblauwe staven).³⁵

Sinds 2017 neemt het aantal liquidaties elk jaar af. Die dalende tendens zien we ook terug bij moord/doodslag in het criminele milieu, maar niet bij moord/doodslag in Nederland als geheel. De redenen voor deze afnemende tendens zijn niet direct duidelijk. In een expertsessie met officieren van justitie werd gesuggereerd dat de afname het gevolg is van inspanningen van politie en justitie: de informatiepositie zou sterk zijn verbeterd, onder andere dankzij de ontsleuteling van cryptodata, waardoor meer verdachten kunnen worden opgepakt en voor de rechter worden gebracht. Hierdoor zijn bovendien veel nieuwe liquidaties voorkomen. In hoeverre de afname daadwerkelijk het gevolg is van inspanningen van politie en justitie is niet onderzocht, en dus onbekend.

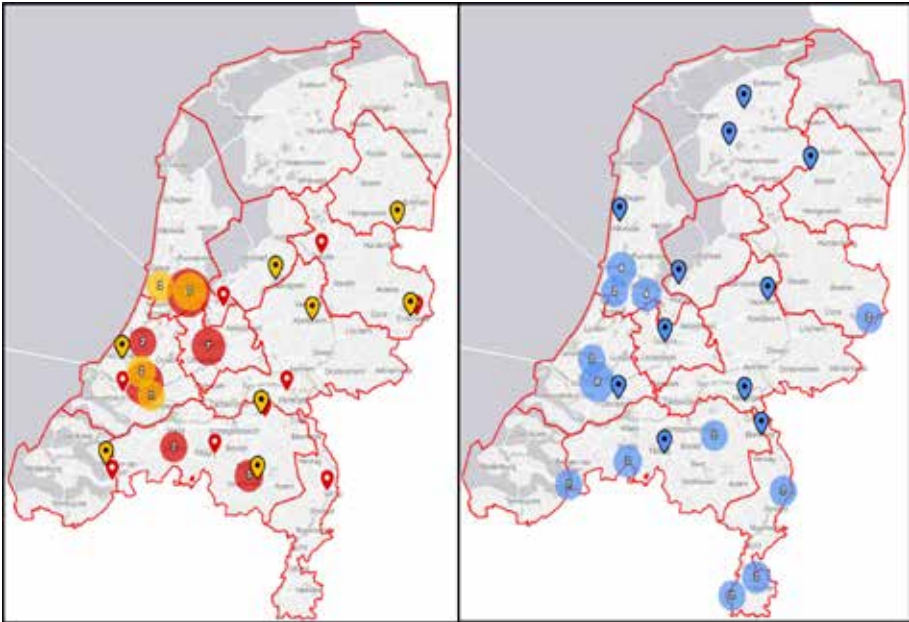
Onder- en bovengrens – De 57 liquidaties zijn een ondergrens.³⁶ Als we alle twijfelgevallen zouden meerekenen, dan komen we tot een bovengrens van 79 liquidaties. Voor de achtereenvolgende jaren zou het aantal bovengrensgevallen zijn: 14 (in 2016), 25 (in 2017), 13 (in 2018), 12 (in 2019), 9 (in 2020) en 6 (in 2021). Deze aantallen vertonen een vergelijkbare ontwikkeling als die voor de ondergrens. Voor de verdere analyses in dit rapport vormen de 57 ondergrensgevallen de basis.

35 De meeste gevallen van moord/doodslag in Nederland vinden plaats in de familiesfeer (40%). Het gaat dan bijvoorbeeld om ruzie tussen partners, ex-geliefden, eerwraak, en dergelijke. Ruim een kwart is het gevolg van andersoortige ruzies dan in de familiesfeer of in het criminele milieu, denk aan ruzies in het uitgaansleven. Moord/doodslag in het criminele milieu volgt op een derde plek wat betreft omvang.

36 Zie voor een uitleg over de ondergrens paragraaf 2.1.

3.2 Geografische spreiding en soort pleegplek

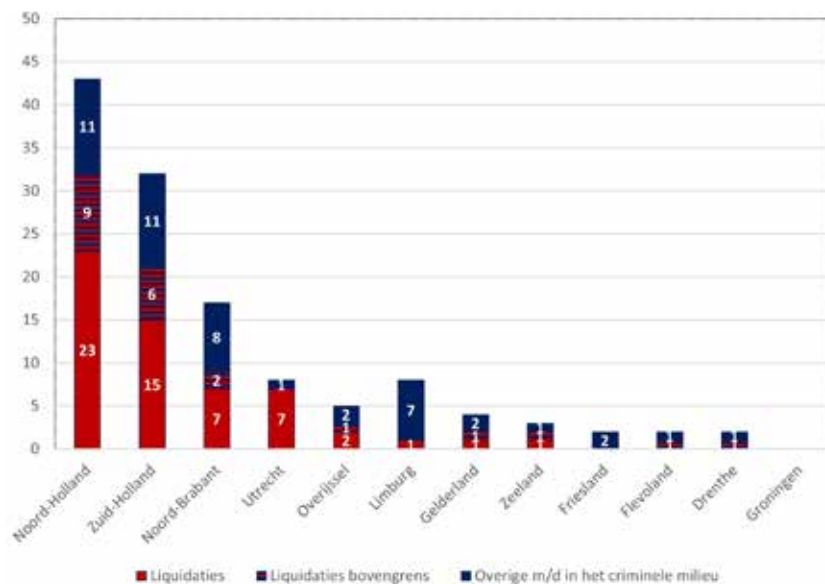
Onderstaande figuur toont links de geografische spreiding van liquidaties.

Figuur 3.2 Geografische spreiding van liquidaties (rood), bovengrensgevallen van liquidaties (oranje) en overige moord/doodslag in het criminele milieu (blauw) in de periode 2016-2021

Het overgrote deel van de liquidaties vindt plaats in het westelijk deel van Nederland, in overwegend Randstedelijk gebied. Ter vergelijking is rechts ook de spreiding van overige gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu weergegeven. Ook deze gevallen vinden vooral in het westen plaats, maar in mindere mate dan de liquidaties: de spreiding is groter.

Uitgesplitst naar provincie zien we dat tweederde van alle liquidaties in Nederland plaatsvindt in Noord- of Zuid-Holland (zie onderstaande figuur). Rekenen we daar vervolgens Noord-Brabant en Utrecht als pleegprovincies bij, dan is het overgrote deel in beeld (90%).

Figuur 3.3 Aantal liquidaties en overige moord/doodslag in het criminele milieu, per provincie (2016 t/m 2021)

Wat opvalt is dat in Utrecht en Limburg evenveel gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu plaatsvinden, maar dat het in Utrecht grotendeels liquidaties zijn en in Limburg niet. In Friesland, Flevoland, Drenthe en Groningen heeft in de onderzochte periode van zes jaar geen enkele liquidatie plaatsgevonden.

De liquidaties in Noord-Holland concentreren zich vooral in Amsterdam; die in Zuid-Holland in Rotterdam. Zie de onderstaande figuur.

Figuur 3.4 Liquidaties in Amsterdam en omstreken (links) en in Rotterdam en omstreken (rechts), 2016 t/m 2021: liquidaties (rood), bovengrensgevallen van liquidaties (oranje)³⁷

³⁷ Bij deze bovengrensgevallen bestaat dus de mogelijkheid dat op een later tijdstip, vanwege aanvullende (opsporings)informatie, alsnog blijkt dat sprake is van een liquidatie.

Alle 23 liquidaties in Noord-Holland vonden plaats in en rondom de stad Amsterdam – of in een straal van maximaal 10 kilometer daaromheen. Ook de twijfelgevallen speelden zich daar af. Zouden we die laatste meetellen, dan gaat het om 32 liquidaties. Van de vijftien liquidaties in Zuid-Holland vonden er elf plaats in Rotterdam of binnen een straal van 5 kilometer. Als we de twijfelgevallen meetellen, dan gaat het om veertien van de 21.

Na Noord- en Zuid-Holland vinden de meeste liquidaties plaats in de provincies Utrecht en Noord-Brabant. Net als in Noord- en Zuid-Holland zijn ook in de provincie Utrecht de liquidaties geconcentreerd rondom de stad (Utrecht). Zie de onderstaande figuur. In Noord-Brabant zijn de liquidaties geografisch een stuk minder geconcentreerd.

Figuur 3.5 Liquidaties in Utrecht (links) en Noord-Brabant (rechts), 2016 t/m 2021: liquidaties (rood), bovengrensvallen van liquidaties (oranje)

Een ander aspect van plaats is de locatie waar de liquidatie plaatsvindt. Liquidaties gebeuren meestal op de openbare weg of op parkeerplaatsen (82,4%, zie de onderstaande figuur) en veel minder vaak in afgesloten ruimtes als woonhuizen, flats, bedrijfspanden of uitgaansgelegenheden (15,8%).

	N	%
op de openbare weg	37	64,9
op parkeerplaats, carpoolplaats	10	17,5
in uitgaansgelegenheid	4	7,0
in woonhuis/flat	4	7,0
in bedrijfspand, winkel	1	1,8
onbekend	1	1,8
Totaal	57	100,0

Figuur 3.6 Soort pleegplek van liquidaties in de periode 2016 t/m 2021

3.3 Temporele spreiding en risico voor omstanders

Temporele spreiding – Liquidaties waarbij op klaarlichte dag met gevaar voor omstanders in het wilde weg wordt geschoten, hebben een grote impact op het veiligheidsgevoel van burgers. Incidentele spraakmakende gebeurtenissen doen dan gemakkelijk het beeld ontstaan dat dit de gangbare praktijk typeert. De vraag is of dat klopt. In hoeverre vinden liquidaties tegenwoordig plaats ‘op klaarlichte dag’, welke wapens zijn daarbij gebruikt en in welke mate levert dat risico’s op voor omstanders? Liquidaties blijken meestal in de avonduren plaats te vinden en vaker doordeweeks dan in het weekend. Zie de figuren 3.7 en 3.8.

	N	%
nacht (0-6 uur)	8	14,0
ochtend (6-12 uur)	12	21,1
middag (12-18 uur)	7	12,3
avond (18-24 uur)	30	52,6
Totaal	57	100,0

Figuur 3.7 Dagdeel liquidatie (2016-2021)

	N	%
maandag	5	8,8
dinsdag	12	21,1
woensdag	12	21,1
donderdag	10	17,5
vrijdag	12	21,1
zaterdag	2	3,5
zondag	4	7,0
Totaal	57	100,0

Figuur 3.8 Weekdag liquidatie (2016-2021)

Een directe verklaring voor deze spreiding over dagdelen en weekdays is niet voorhanden. Wel weten we dat bij voorverkenning door afleggers doorgaans vaste routines van slachtoffers in kaart worden gebracht; kennis waar een schutter zijn voordeel mee kan doen. Wellicht liggen hier aanknopingspunten voor een verklaring: als weekenden van een doelwit minder gestructureerd zijn dan doordeweekse dagen, dan is daardoor op weekenddagen minder goed voorspelbaar welke wegen het doelwit bewandelt.

Uit figuur 3.7 blijkt dat de meeste liquidaties in de avond plaatsvinden en niet ‘op klaarlichte dag’. De verwijzing naar ‘op klaarlichte dag’ moeten we dan ook niet al te letterlijk nemen. Het gaat er vooral om uiting te geven aan de vermeende brutaliteit van daders die met hun acties omstanders in gevaar zouden brengen.

Risico voor omstanders – Door mediaberichtgeving over grote risico’s voor omstanders door liquidaties, kan het publiek de indruk krijgen dat liquidaties veel slachtoffers onder burgers teweegbrengen. Liquidaties zouden telkens gepaard gaan met risico’s voor omstanders. Om daar zicht op te krijgen, hebben we voor elke liquidatie een inschatting gemaakt van het risico voor omstanders: laag, midden en hoog.

Hoe schatten we het risico voor omstanders in?

Het risico is **'laag'** als er tijdens de uitvoering van een liquidatie niemand aanwezig is, afgezien van dader(s) en doelwit. Als er wel 'extra' personen aanwezig zijn, maar er wordt – één of enkele malen – heel gericht van dichtbij op het doelwit geschoten waardoor het risico voor andere aanwezigen beperkt is, dan schatten we het risico op **'midden'**.

Het risico is **'hoog'** als uitvoerders bewust grote risico's nemen. Daarvan is sprake als (1) er afgezien van het doelwit nog andere slachtoffers vallen of (2) de gebeurtenis plaatsvindt in een (openbare) ruimte waar zich op dat moment meerdere personen bevinden en er meerdere schoten vallen, waarbij ook andere aanwezigen dan het doelwit het risico lopen te worden geraakt.

Het risico voor omstanders bij de 57 liquidaties staat vermeld in onderstaande figuur. Er zijn er 25 met een hoog risico (44%) en 27 met een laag risico (47%).

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2016 t/m 2021
laag risico	6	11	5	2	2	1	27
	46%	73%	46%	22%	40%	25%	47%
midden	0	1	2	0	1	1	5
	0%	7%	18%	0%	20%	25%	9%
hoog risico	7	3	4	7	2	2	25
	54%	20%	36%	78%	40%	50%	44%
Totaal	13	15	11	9	5	4	57
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Figuur 3.9 Risico voor omstanders van liquidaties in de periode 2016 t/m 2021

Verder zien we dat in 2017, het jaar met de meeste liquidaties, er naar verhouding minder liquidaties zijn met een hoog risico voor omstanders.

Het gebruik van volautomatische vuurwapens zou kunnen leiden tot liquidaties met een hoog risico voor omstanders. Of dat in de praktijk ook zo is, zien we in figuur 3.10.

	geen volautomatisch vuurwapen	volautomatisch vuurwapen	totaal
laag risico	20	7	27
	45%	54%	47%
midden	5	0	5
	11%	0%	9%
hoog risico	19	6	25
	43%	46%	44%
Totaal	44 77%	13 23%	57 100%

Figuur 3.10 Risico voor omstanders en het gebruik van volautomatische vuurwapens (N=57)

Allereerst valt op dat er in minder dan een kwart van alle liquidaties (13 van de 57) gebruik is gemaakt van volautomatische vuurwapens.³⁸ Zes van de dertien gevallen met volautomatische vuurwapens ging gepaard met een hoog risico voor omstanders (46%). Bij de liquidaties waarbij andere vuurwapens dan volautomatische zijn gebruikt, denk aan halfautomatische vuurwapens als Glocken en Lugers, is het aandeel met een hoog risico voor omstanders vergelijkbaar (43%). Het gebruik van volautomatische vuurwapens leidt dus niet tot meer risico voor omstanders. Al met al is bij de 25 liquidaties met een hoog risico voor omstanders in bijna een kwart van de gevallen een volautomatisch vuurwapen gebruikt en in driekwart een halfautomatisch vuurwapen (24% versus 76%).

Het gebruik van volautomatische vuurwapens beperkt zich grotendeels tot de Randstad. Van dertien liquidaties waarbij volautomatische vuurwapens zijn gebruikt vonden er zes plaats in Zuid-Holland, vijf in Amsterdam en één in Utrecht. Negen van de dertien liquidaties met volautomatische vuurwapens gebeurden in 2017 en 2018. Er is geen sprake van een gestage toe- of afname met de jaren en dus geen trend in het gebruik van volautomatische vuurwapens bij liquidaties.

3.4 Motieven voor liquidaties

De eerste vraag die meestal wordt gesteld nadat er een moord is gepleegd, is: waarom moest het slachtoffer dood? In het geval van liquidaties is dat eens te meer relevant: weten waarom een slachtoffer dood moest, kan helpen een eventuele geweldsspiraal als gevolg van een liquidatie te voorkomen. Ook geeft inzicht in motieven voor dergelijke moorden een indruk van waar in de criminele markt dergelijke moorden 'toch vooral' moeten worden gezocht. Dergelijke kennis kan het voorzien en voorkómen van eventuele nieuwe liquidaties een stapje dichterbij brengen.

Na een korte bespreking van motieven uit eerdere studies, laten we in deze paragraaf zien wat de motieven zijn voor de 57 liquidaties die in Nederland plaatsvonden in de periode 2016 t/m 2021.

38 Het gaat dan om machinepistolen en machinegeweren waarmee kogels met grote frequentie kunnen worden afgevuurd, zoals AK47's (Kalasjnikovs) en Skorpionen.

Begin deze eeuw concludeerde Van de Port dat 'het overgrote merendeel' van 55 bestudeerde liquidaties moorden betreft die worden 'gepleegd in het circuit van de drugs-handel' (Van de Port, 2001: p. 24). In het laatste Nationaal dreigingsbeeld (Boerman et al., 2017: p. 41) werd daarmee ook nadrukkelijk verband gelegd: de laatste jaren 'is meer zicht verkregen op *hitteams* die in opdracht van criminelen liquidaties uitvoeren in het drugsmilieu'. Ook andere onderzoekers concluderen dat de handel in verdovende middelen de bredere context biedt voor liquidaties, ook internationaal (zie bijvoorbeeld: Kruisbergen et al., 2012; Van Gestel & Verhoeven, 2017a; Duquet & Vanden Auweele, 2021).

De financiële belangen die met drugshandel gepaard gaan, zijn groot. De financiële strop als gevolg van een inbeslaggenomen, gerypte of zoekgeraakte partij cocaïne is niet zelden aanleiding voor geweld. Dat geldt ook voor het doorbreken van de *omerta* (zwijgcode) of conflicten over het beheer van afzetmarkten (Paoli, 2014).

Om motieven te achterhalen voor de 57 liquidaties uit de periode 2016-2021 is gebruikgemaakt van informatie uit opsporingsonderzoeken, andere politiebronnen en justitiële documentatie. Hierbij is uitdrukkelijk gekeken naar het motief van een opdrachtgever (waarom moest het doelwit dood?) en niet naar het motief van een ingehuurd schutter (waarom wilde ik de liquidatie doen?). Motieven van schutters noemen we in het vervolg van dit rapport *bewegredenen*. Hier beperken we ons tot de motieven van opdrachtgevers.

Het motief vaststellen en de rol van ratio en emotie daarbij

Motieven van opdrachtgevers zijn zelden 'klip-en-klaar'. Soms wel, bijvoorbeeld als uit ontsleutelde communicatie helderheid ontstaat over een motief. Maar vaker zijn motieven inschattingen op grond van CIE-berichten, verklaringen van betrokkenen, scenario's van opsporingsteams en andere informatie. Daarmee worden ze onderbouwd en min of meer aannemelijk gemaakt.

In het motief voor elke uit te voeren liquidatie spelen emoties in meer of mindere mate een rol; het is immers een afrekening waarbij iemand van het leven wordt beroofd. Ook zien we in het relaas van de ene liquidatie meer wraakzuchtige emoties dan in het relaas van de andere. Hoe het ook zij, aan een liquidatie gaat altijd enige bedenktijd vooraf, omdat daarbij sprake dient te zijn van een vooropgezet plan. Moorden die zich binnen de drugswereld in een opwelling van emoties voltrekken, rekenen we niet tot de liquidaties maar tot de overige gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu (zie paragraaf 2.1.2). Aan een inschatting van de emotionele lading van liquidaties hebben we ons niet gewaagd, maar we hebben ons ingezet om de instrumentele motieven zo goed mogelijk te achterhalen in het besef dat daarbij wraakzuchtige emoties tevens een belangrijke rol kunnen hebben gespeeld.

Voor 52 van de 57 liquidaties zijn motieven achterhaald (91%). Bij 39 liquidaties was sprake van een enkel motief. Bij acht liquidaties speelden twee motieven een rol en bij vijf drie motieven. Figuur 3.11 toont alle 70 motieven.

Figuur 3.11 Motieven bij 57 liquidaties met dodelijke slachtoffers in de periode 2016 t/m 2021³⁹

Wanprestatie bij drugshandel of wanprestatie in de uitvoering van een liquidatie is het meest voorkomende motief om iemand te liquideren (19%). Iemand levert geen goed werk af of functioneert niet goed binnen de eigen groepering. Het gaat dan, bijvoorbeeld, om mislukte drugsleveringen, het niet nakomen van gemaakte afspraken of een verkeerd uitgevoerde liquidatie. Elke uitleg over dergelijke wanprestaties wordt doorgaans sterk gewantrouwd. Wat werkelijk is gebeurd, is dan ook niet altijd bepalend voor het besluit dat leidt tot een liquidatie.⁴⁰

Andere veelvoorkomende motieven voor liquidaties zijn het stelen van drugs of geld van het eigen criminele samenwerkingsverband⁴¹ (16%), praten met de politie of concurrenten uit het criminele milieu (14%), het vergelden van een liquidatie door een vijandig kamp (11%) en drugsrips (11%).

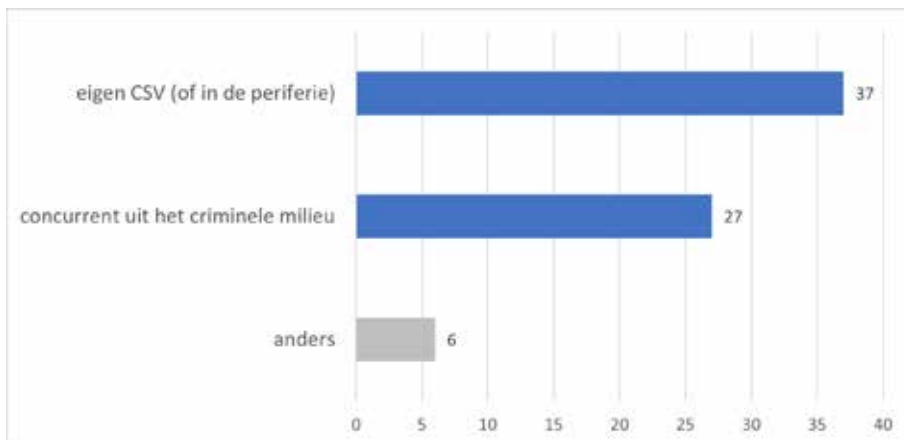
Wat opvalt, is dat veel liquidaties binnen de eigen geledingen plaatsvinden. Dit strookt niet met het publieke beeld dat liquidaties moorden zijn waarbij vooral concurrenten of vijanden elkaar 'uit de weg ruimen'. In die beeldvorming gaat het vaak over partijen

39 Bij de gevallen met een onbekend motief zijn er voldoende aanwijzingen voor een liquidatie. In die gevallen blijkt, bijvoorbeeld, dat er is gehandeld in opdracht, dat er vanuit het drugsmilieu opdracht is gegeven of maakt de modus operandi een liquidatie aannemelijk.

40 Als er bijvoorbeeld sprake is van wanprestatie waarbij een drugspartij is kwijtgeraakt, dan kan het vermoeden ontstaan dat in plaats van 'kwijttraken' er sprake is geweest van een rip waarbij iemand van de eigen organisatie de partij met opzet heeft laten stelen. Echter, zolang er uit opsporingsbronnen geen verdere informatie voorhanden is waarmee zo'n opzettelijke rip kan worden bevestigd of waaruit blijkt dat men daarvan intern overtuigd is geraakt, dan is het motief 'wanprestatie bij drugshandel of liquidaties' en niet 'diefstal van drugs of geld van eigen csv'.

41 Daartoe rekenen we alle personen met wie men samenwerkt om een gemeenschappelijk doel te bereiken.

die tegenover elkaar staan. Figuur 3.12 laat voor de 57 onderzochte liquidaties zien tegen wie de liquidatie is gericht.

Figuur 3.12 Tegen wie is de liquidatie gericht?

Het blijkt dat het gevaar om geliquideerd te worden vaker uit het eigen kamp komt dan uit het vijandige kamp. Tot het eigen kamp rekenen we degenen met wie een samenwerkingsrelatie bestaat of voor wie men hand- en spandiensten verricht.⁴² Het overheersende beeld dat vooral tegenstrevers in het milieu elkaar uit de weg ruimen, verdient dus aanscherping: het gevaar komt vaker van binnenuit dan van buiten het eigen criminele netwerk.

3.5 Liquidaties en cocaïnehandel

Zoals in de vorige paragraaf is beschreven, hebben liquidaties in veel gevallen te maken met conflicten die zich afspelen binnen het drugsmilieu. Onder meer vanwege grote financiële belangen zouden liquidaties in het bijzonder samenhangen met activiteiten op de cocaïnemarkt (Boerman et al., 2017; Van Gestel en Verhoeven, 2017a; 2021). We zijn nagegaan voor welke liquidaties er een link met deze illegale markt bestaat. Dit resulteert in cijfers die in overeenstemming zijn met het geschetste beeld in de literatuur. Ruim vier op vijf liquidaties is cocaïnegerelateerd: 47 van de 57 (83%).⁴³

42 Wat betreft de motieven gaat het dan om liquidaties vanwege wanprestatie (13x), diefstal van het eigen CSV (11x), praten met politie/justitie of in het criminele milieu (10x), een offer brengen om de balans te herstellen (2x) of liquidatie vanwege een geldschuld van het slachtoffer (1x).

43 Hierbij is specifiek gezocht naar een samenhang met de cocaïnemarkt; samenhang met andere illegale markten was bijvangst. Recent onderzoek van de drugsmarkten (DLIO, 2022) toont dat drugscriminelen doorgaans in meerdere soorten drugs handelen (polydrugs), wat kan betekenen dat de samenhang met andere drugsmarkten dan de cocaïnemarkt in werkelijkheid groter is dan via deze werkwijze naar voren komt.

Een link met de cocaïnemarkt: hoe stellen we die vast?

De samenhang tussen liquidaties en activiteiten op de cocaïnemarkt kan vier vormen aannemen, afhankelijk van de beschikbare opsporingsinformatie:

1. uit opsporingsinformatie van een TGO komt de cocaïnemarkt naar voren als de enige of meest waarschijnlijke gerelateerde misdaadmarkt. Dit is bijvoorbeeld het geval als de aanleiding voor de liquidatie ligt in een verdwenen partij cocaïne of een verdwenen partij polydrugs waaronder cocaïne, of als er ruzie ontstond over de levering van auto's t.b.v. een liquidatie in de cocaïnescene;
2. uit opsporingsinformatie van een TGO komen verschillende verklaringen naar voren en de relatie met de cocaïnemarkt hangt slechts samen met één van de mogelijke verklaringen;
3. uit opsporingsinformatie blijkt dat er sprake is van vergelding op vergelding in de cocaïnescene;
4. er is geen opsporingsinformatie van een TGO waaruit een concrete relatie met de cocaïnemarkt blijkt, maar gelet op de activiteiten en antecedenten van betrokkenen is een relatie met de cocaïnemarkt waarschijnlijk.

Een samenhang met de cocaïnemarkt ontbreekt als daarvoor geen aanwijzingen zijn te vinden in opsporingsinformatie of in activiteiten en antecedenten van betrokkenen.

Vooral in de Randstad bestaat er een verband met cocaïne. In de provincie Utrecht zijn alle liquidaties cocaïnegerelateerd.⁴⁴ Voor de liquidaties in Amsterdam en omstreken bestaat zo'n link in twintig van de 23 gevallen.⁴⁵ Bij de drie resterende liquidaties in het Amsterdamse hield er één verband met synthetische drugs en bij twee ontbreekt de link met een specifieke criminele markt. Voor de liquidaties in Rotterdam en omstreken zien we een vergelijkbaar beeld. Dertien van de vijftien liquidaties houden daar verband met cocaïne.⁴⁶ Voor de overige twee liquidaties is geen link gevonden met een specifieke illegale markt.

Het beeld voor Noord-Brabant wijkt af van dat in de Randstad en kent meer variatie. Van de zeven liquidaties zijn er slechts twee alleen gerelateerd aan de cocaïnemarkt, twee alleen aan de markt van de synthetische drugs, en één hield verband met zowel cocaïne als synthetische drugs. Van de resterende twee liquidaties was er bij de ene een link naar cannabis en bij de andere naar gestolen goederen.

3.6 Resumé

In dit hoofdstuk is een antwoord gegeven op onderzoeksvraag 1: **Wat zijn de aard, omvang en spreiding van liquidaties in Nederland in de periode 2016 tot en met 2021?** Ter afsluiting vatten we de bevindingen in antwoord op deze vraag hieronder samen.

44 Bij één van deze liquidaties kwam tevens een link naar voren met de cannabismarkt, bij een andere liquidatie waren er ook nog activiteiten gerelateerd aan de illegale wapenhandel.

45 In één geval was men ook actief op de cannabismarkt.

46 Van die dertien zijn er drie tevens gerelateerd aan de heroïne markt.

Jaarlijks vinden er in Nederland gemiddeld tien (en hoogstens dertien) liquidaties plaats. Voor de periode 2016 tot en met 2021 gaat het om 57 liquidaties. Sinds 2017 neemt het aantal liquidaties af. Van elke zes gevallen van moord/doodslag in Nederland is er één in het criminele milieu. Hiervan is de helft een liquidatie: één op de twaalf gevallen van moord/doodslag betreft dus een liquidatie. Dit zet de omvang van liquidaties enigszins in perspectief.

De meeste liquidaties voltrekken zich in Randstedelijk gebied. Twee derde gebeurt in of direct rondom de steden Amsterdam, Rotterdam of Utrecht. Gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu die géén liquidatie zijn – 'criminele moorden' waaraan dus géén vooropgezet plan ten grondslag ligt – vinden relatief vaker plaats in de zuidelijke provincies: Noord-Brabant en Limburg.

Liquidaties gebeuren maar zelden 'binnen'; het overgrote deel gebeurt op de openbare weg of op een parkeerplaats. Liquidaties voltrekken zich vaker doordeweeks dan in het weekend – en in meer dan de helft van de gevallen in de avonduren. Mogelijk heeft de uitvoering van liquidaties doordeweeks te maken met de betere voorspelbaarheid van dagelijkse routines van het doelwit.

Bij alle liquidaties zijn vuurwapens gebruikt. Daarbij gaat het in minder dan een kwart van de gevallen om volautomatische vuurwapens als AK47's (Kalasjnikovs) en Skorpion. Het gebruik van volautomatische vuurwapens beperkt zich grotendeels tot de Randstad.

Liquidaties kunnen risico's opleveren voor omstanders, maar dat is zeker niet altijd het geval. Het aantal liquidaties met een hoog risico voor omstanders is kleiner dan het aantal met een laag risico: 25 versus 27. Bij drie van de vier liquidaties met een hoog risico wordt géén gebruikgemaakt van volautomatische vuurwapens. En het gebruik van machinepistolen en machinegeweren leidt niet tot grotere risico's voor omstanders.

Het meest voorkomende motief voor een liquidatie is wanprestatie: in de drugshandel of bij de uitvoering van liquidatie-opdrachten. Daarna volgen diefstal – van geld of van drugs – en praten met opsporingsdiensten of in het criminele milieu. Deze drie meest voorkomende motieven hebben gemeenschappelijk dat het liquidatieslachtoffer iemand is uit de eigen geledingen.

In de beeldvorming worden liquidaties vaak gekenschetst als moorden tussen partijen die tegenover elkaar staan: concurrenten of vijanden die elkaar 'uit de weg ruimen'. Die kenschetst past niet bij onze bevindingen: het gevaar om geliquideerd te worden komt vaker uit het eigen kamp dan uit het vijandige kamp.

De veronderstelling dat veel liquidaties te maken hebben met conflicten binnen het drugsmilieu – en dan in het bijzonder binnen de cocaïnehandel – strookt met onze bevindingen: vier op de vijf liquidaties in Nederland zijn cocaïnegerelateerd. De link met cocaïne bestaat met name bij liquidaties in de Randstad. Liquidaties in Noord-Brabant zijn in vergelijking met de Randstad relatief vaak gerelateerd aan synthetische drugs.

4 Schutters, slachtoffers en hun demografie

In dit hoofdstuk staan de personen in plaats van de gebeurtenissen centraal, en kijken we naar de demografische achtergrondkenmerken van betrokkenen bij liquidaties (onderzoeksvraag 2). We beschrijven allereerst hoeveel betrokkenen bij de liquidaties uit de door ons onderzochte periode in beeld zijn gekomen en wat voor rollen zij daarbij vervulden (paragraaf 4.1). Daarna bespreken we inzichten ten aanzien van het slachtofferschap (paragraaf 4.2). We sluiten het hoofdstuk af met een resumé in antwoord op de onderzoeksvraag (paragraaf 4.4).

4.1 Rollen van betrokkenen bij liquidaties

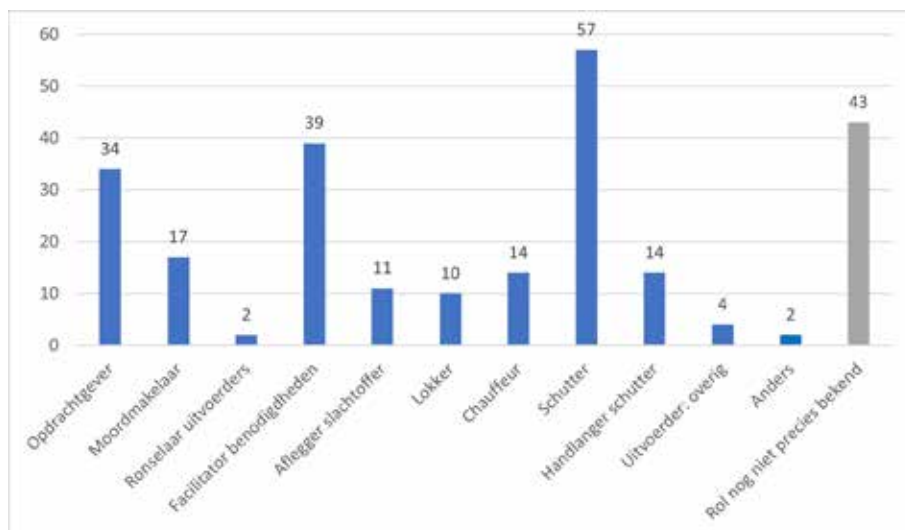
Personen kunnen op uiteenlopende manieren betrokken zijn bij een liquidatie. In lijn met het *crime script* van het fenomeen liquidaties onderscheiden we verschillende rollen (zie paragraaf 2.1.4). Die rollen kunnen worden vervuld door verschillende personen. Zoals eerder beschreven, is er een tendens van criminele uitbesteding en biedt dit ook voordelen voor opdrachtgevers om buiten beeld te blijven. Toch betekent dit niet dat bij elke liquidatie sprake is van een verregaande vorm van uitbesteding. Naast liquidaties waarbij binnen elke stap van het *crime script* andere personen een rol vervullen, kan een liquidatie ook door een persoon geheel zelfstandig worden uitgevoerd. In zo'n geval is degene met een conflict ook degene die de trekker overhaalt.⁴⁷ Vanuit het perspectief van rollen, vervult zo'n persoon meerdere rollen en is hij zowel opdrachtgever als schutter.⁴⁸

Tot maart 2022 zijn binnen 57 liquidatie-onderzoeken 211 personen als verdachte opgevoerd of veroordeeld.⁴⁹ Op grond van opsporingsinformatie is aan elk van deze personen een rol toegekend. In figuur 4.1 staat de verdeling van rollen samengevat, op volgorde van voorkomen in de scènes van het *crime script* liquidaties.

47 Er zijn vier liquidaties waarbij, afgezien van de schutter, verder niemand in beeld is gekomen. In deze gevallen gaat het mogelijk om een zelfstandig acterende persoon.

48 In geval van samenloop van rollen, dat wil zeggen dat eenzelfde persoon meerdere rollen vervult met betrekking tot een liquidatie, noteren we slechts een enkele rol. Prioriteit wordt daarbij gegeven aan een rol die uitvoerend is boven een rol die opdrachtgevend, voorbereidend of faciliterend is.

49 In drie liquidatie-onderzoeken is – tot maart 2022 – geen enkele verdachte bekend geworden.

Figuur 4.1 De 247 rollen van 211 betrokkenen bij 57 liquidaties in de periode 2016-2021⁵⁰

Een grote meerderheid van alle geregistreerde betrokkenen bij liquidaties (90%) wordt één keer met een liquidatie in verband gebracht. Tien procent staat geregistreerd als betrokken bij meerdere liquidaties. Het gaat om 21 van de 211 betrokkenen. Daarvan zijn er zeventien bij twee liquidaties betrokken,⁵¹ twee bij drie liquidaties, één bij vier liquidaties en één wordt met dertien liquidaties in verband gebracht. Op een enkeling na vervult een grote meerderheid van deze 'meerplegers' nooit eenzelfde rol bij de volgende liquidatie (71%). Uitzonderingen zijn, bijvoorbeeld, één subject dat vier keer als moordmakelaar optreedt en één subject dat twaalf keer als opdrachtgever fungeert.

In vogelvlucht lichten we de vaker voorkomende rollen hieronder kort toe.

Opdrachtgevers – Voor 29 van de 57 liquidaties zijn in totaal 22 personen in beeld als opdrachtgevers. Twee van hen verordonnerden meerdere liquidaties: de één gaf opdracht voor twaalf liquidaties, de ander voor twee. Al met al is daarmee 34 keer iemand als opdrachtgever geregistreerd. Voor 24 liquidaties is één opdrachtgever verantwoordelijk, in vijf gevallen gaat het om twee opdrachtgevers.

Moordmakelaar – Bij elf liquidaties zijn moordmakelaars in beeld, zeventien in totaal. Vijf keer gaat het om één moordmakelaar, zes keer zijn vermoedelijk twee moordmakelaars bij de organisatie van een liquidatie betrokken. Twee subjecten vervulden bij

50 Het aantal rollen is groter dan het aantal betrokkenen, omdat sommigen bij meerdere liquidaties -in dezelfde of in een andere rol- naar voren komen.

51 Van wie vier in dezelfde rol, respectievelijk als opdrachtgever, moordmakelaar, aflegger en schutter.

meerdere liquidaties de rol van moordmakelaar: de één vier keer, de ander twee keer. Het aantal unieke subjecten in de rol van moordmakelaar is dus dertien.

Facilitator benodigdheden – Bij achttien liquidaties zijn er in totaal 39 personen bekend die een rol vervulden als facilitator benodigdheden. Géén van de subjecten komt vaker dan één keer als facilitator naar voren. Bij de meeste liquidaties (acht) is één facilitator betrokken. Aan vijf liquidaties werkten er twee mee. De resterende vijf liquidaties werden gefaciliteerd door drie (één liquidatie), vier (twee liquidaties) en vijf facilitators (twee liquidaties).

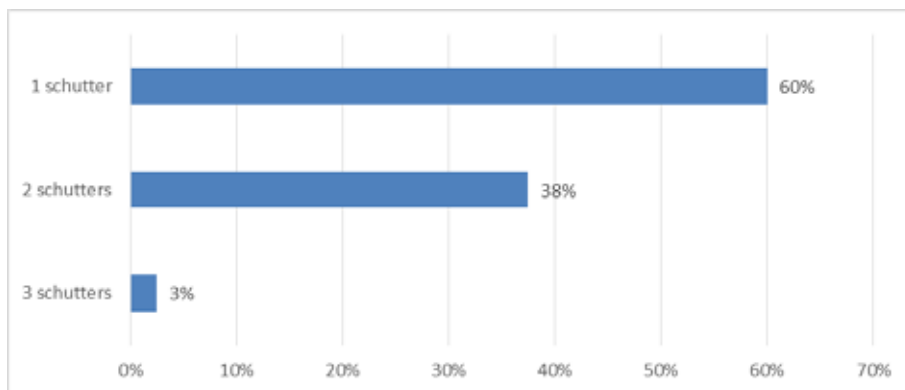
Aflegger slachtoffer – Bij acht liquidaties zijn afleggers of spotters in beeld gekomen. Bij drie liquidaties hielden twee personen zich bezig met het afleggen van het slachtoffer. Er is één spotter die bij twee liquidaties dit werk deed.

Lokker – Bij negen liquidaties zijn tien lokkers geïdentificeerd. Geen enkele lokker is bij meerdere liquidaties betrokken.

Chauffeur – Er zijn veertien personen in de rol van chauffeur vastgelegd. Geen van hen is in die hoedanigheid bij meer dan één liquidatie betrokken.

Schutter – Bij de 57 liquidaties uit de periode 2016-2021 zijn in 40 gevallen schutters geïdentificeerd (70%). Voor zeventien liquidaties is (nog) onbekend wie de schutters zijn. Slechts één persoon was vaker als schutter bij een liquidatie betrokken (bij twee liquidaties). Het aantal unieke schutters bedraagt daarmee 56.

In het merendeel van de liquidaties pleegt één enkele schutter de moord(en), zie figuur 4.2. Het gaat om 24 liquidaties. Bij vijftien liquidaties zijn twee schutters betrokken. Bij één gaat het om drie schutters.

Figuur 4.2 Aantal schutters per liquidatie, bij 40 liquidaties in de periode 2016 t/m 2021

Handlanger schutter – Iemand die geen schutter is, maar wel aanwezig als medepleger zoals omschreven in het Wetboek van Strafrecht (artikel 47),⁵² krijgt de rol ‘handlanger schutter’.⁵³ Veertien keer is een handlanger-schutter geïdentificeerd, bij in totaal negen liquidaties. Bij drie liquidaties gaat het om twee handlanger-schutters, bij één liquidatie om drie.

Geen enkele handlanger-schutter is bij meerdere liquidaties betrokken.

4.2 Slachtoffers van liquidaties

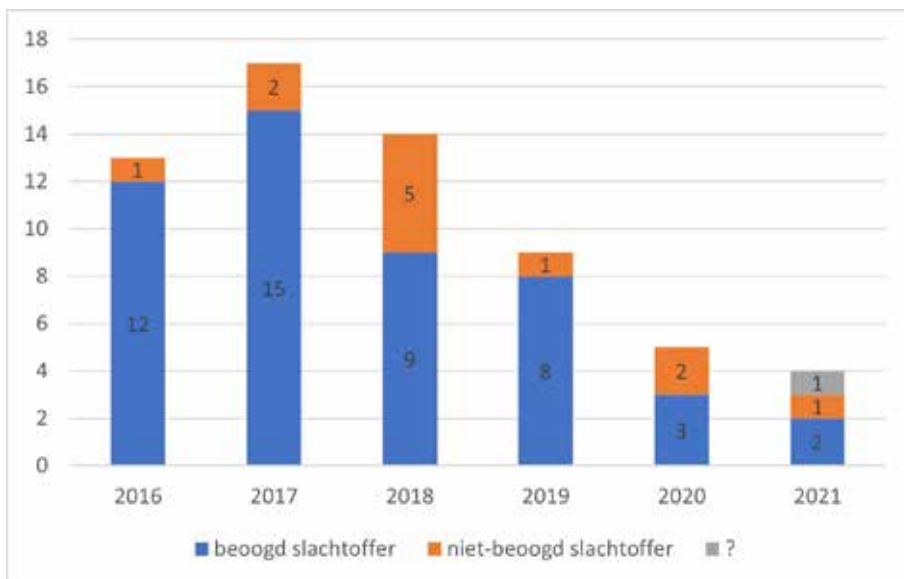
Bij 57 liquidaties vielen er in de periode van 2016 tot en met 2021 in totaal 62 dodelijke slachtoffers.⁵⁴ In de meeste gevallen valt er een enkel dodelijk slachtoffer. Bij drie liquidaties gaat het om meerdere dodelijke slachtoffers: twee keer vallen er twee slachtoffers en één keer vier.

Niet-beoogde slachtoffers – Bij een liquidatie is sprake van een vooropgezet plan om iemand te doden. Maar lang niet alle liquidaties verlopen volgens plan. Daardoor vallen soms onbedoeld slachtoffers. Van de 62 slachtoffers die bij 57 liquidaties omkwamen, zijn er twaalf niet beoogd. Zie de onderstaande figuur. Het gaat om negen liquidaties met één niet-beoogd slachtoffer en één liquidatie met drie niet-beoogde slachtoffers.

52 Er is sprake van medeplegen (art. 47) indien twee of meer personen gezamenlijk een strafbaar feit plegen, waarbij niet alle delictsbestanddelen van dat feit door ieder van hen afzonderlijk vervuld behoeven te zijn. Een delictsbestanddeel is een zinsnede uit een delictomschrijving. In geval van medeplegen is deze vorm van daderschap gelijk aan die van het individuele plegen. Hierbij wordt de medepleger als dader bestraft. Uit een uitspraak van de Hoge Raad komt het criterium naar voren dat voor medeplegen een “bewuste en nauwe samenwerking” nodig is.

53 Als niet duidelijk is wie er geschoten heeft en er meerdere personen medepleger-schutter zijn, dan krijgen allen de rol van handlanger schutter.

54 Het aantal dodelijke slachtoffers is 85 als we zouden uitgaan van de bovengrens en alle twijfelgevallen zouden meerekenen (79 liquidaties).

Figuur 4.3 Beoogde en niet-beoogde slachtoffers van liquidaties in Nederland (2016 t/m 2021)

De twaalf niet-beoogde slachtoffers betreffen enerzijds *verwisselde* slachtoffers – personen die worden aangezien voor een ander, een persoonsverwisseling dus⁵⁵ – en anderzijds *bijkomende* slachtoffers, personen die slachtoffer worden doordat ze bij het beoogde doelwit in de buurt zijn, al dan niet toevallig.⁵⁶ Het aantal slachtoffers als gevolg van een persoonsverwisseling bedraagt vier; het aantal bijkomende slachtoffers bedraagt zeven.

Van een twaalfde niet-beoogd slachtoffer is onduidelijk of sprake is van een persoonsverwisseling of van slachtofferschap omdat het slachtoffer bij het beoogde doelwit in de buurt was.⁵⁷

Voor een dertiende geval is onduidelijk of het slachtoffer beoogd was of niet. Hierbij is of sprake van een persoonsverwisseling of van vergelding toen bleek dat het oorspronkelijk beoogde doelwit onvindbaar was.

Gewonde slachtoffers – Naast 62 dodelijke slachtoffers raakten er vijf personen (zwaar) gewond. Bij een vergismoord raakte de vrouw van het slachtoffer zwaargewond, hun kind van twee jaar oud bleef ongedeerd. Bij een andere liquidatie raakten twee vrouwen en het eigenlijke doelwit zwaargewond, terwijl een ander dodelijk werd geraakt.

55 In de volksmond worden deze moorden veelal aangeduid als 'vergismoorden'.

56 Zo kun je slachtoffer worden terwijl je met het beoogde doelwit optrekt of je kunt slachtoffer worden als toevallige passant.

57 Nadat het dodelijk slachtoffer viel, schoot de schutter ook nog op wegluchtende personen. Dit doet vermoeden dat het beoogde doelwit zich mogelijk onder de wegluchtende personen bevond.

Het vijfde zwaargewonde slachtoffer was het eigenlijke doelwit, een andere aanwezige overleefde de aanslag op die ander niet.

Het aantal personen dat psychische schade opliep als gevolg van de liquidaties is onbekend. Dat neemt niet weg dat liquidaties voor ongedeerde aanwezigen en getuigen traumatische gebeurtenissen kunnen zijn.

4.3 Demografische achtergrond van betrokkenen

4.3.1 Inleiding

We beschrijven de demografische achtergrond van betrokkenen aan de hand van drie kenmerken: leeftijd, herkomst en geslacht. Voordat we ingaan op de bevindingen, lichten we hier de keuze voor deze drie kenmerken toe.

Leeftijd – In mediaberichtgeving wordt al enkele jaren melding gemaakt van jonge – en steeds jonger wordende – criminelen die ernstige geweldsincidenten, zoals liquidaties, plegen. Geschreven wordt bijvoorbeeld over ‘kindsoldaten’ die ‘door de onderwereld worden geworven’ en als ‘minderjarigen’ liquidaties plegen (*Het Parool*, 26 november 2022), over jongeren die ‘zonder ogenschijnlijke criminele ervaring’ een ‘nietsontziende gewelddadigheid’ aan de dag leggen (*de Volkskrant*, 7 september 2018) en over ‘opvallend veel jongeren [...] afkomstig uit de hoofdstad’ [...] die zich niet alleen laten ‘inzetten als spotters’, maar ‘zelfs uitvoerders van liquidaties’ zijn (*Trouw*, 5 april 2022). In een interview met *Het Parool* (14 januari 2020) sprak voormalig korpschef Erik Akerboom zijn zorg uit over jonge daders van excessief geweld en de hand- en spandiensten in de drugscriminaliteit waar jongeren actief in buurten voor worden benaderd.

De beeldvorming in de media over het (veranderende) profiel van liquidatieplegers wat betreft leeftijd lijkt soms haaks te staan op de werkelijkheid. Zo ligt de leeftijd van de meeste liquidatieverdachten uit de omvangrijke opsporingsonderzoeken Marengo en Eris tussen de 30 en 40 jaar. Deze verdachten zijn niet te kwalificeren als de jonge schutters over wie in de media wordt bericht. Ook de verdachten van de liquidatie in de Staatsliedenbuurt uit 2012 waren ten tijde van het delict ouder dan 25 jaar. En de verdachte van de moord op advocaat Derk Wiersum bleek geen twintiger, zoals aanvankelijk werd bericht, maar een 36-jarige man (*Algemeen Dagblad*, 6 januari 2020).

Uit de beschikbare literatuur en mediaberichtgeving over liquidaties blijkt dat er weinig empirische eenduidigheid is over leeftijden van betrokkenen bij liquidaties. Dit kan samenhangen met het feit dat de berichtgeving toch vooral anekdotisch is. Men rapporteert over verschillende incidenten met daders van uiteenlopende leeftijden, waarbij vooral incidenten met jonge schutters in het oog springen en eruit worden gelicht. Onze data maken het mogelijk dit anekdotische niveau te ontstijgen, omdat we beschikken over de persoonsgegevens van alle bij de politie bekend geworden betrokkenen bij moord/doodslag in Nederland over de periode 2016 t/m 2021. Daardoor kun-

nen we, onder andere, de werkelijke leeftijdsverdeling van schutters bij liquidaties in beeld brengen, leeftijdsontwikkelingen door de jaren heen bezien en de leeftijdsverdeling afzetten tegen andere gevallen van moord/doodslag in Nederland.

*Herkomst*⁵⁸ – Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw bestaat consensus over de oververtegenwoordiging van sommige migrantengroepen in de geregistreerde criminaliteit. Voor de overzichtelijkheid worden deze groepen in het algemeen in vier à vijf categorieën ingedeeld: Surinaams, Antilliaans, Marokkaans, Turks en overig (waaronder Aziatisch, westers, Oost-Europees en Zuid-Amerikaans). In de jaren tachtig en negentig bleek dat Antilliaanse en Marokkaanse groepen in dit opzicht het meest problematisch zijn (Werdmölder, 1986, 1989, 1990; Junger & Zeilstra, 1989; Junger, 1990; Kaufman & Verbraeck, 1986; Loef & Holla, 1989; De Haan, 1990; Bovenkerk, 1991; Leuw, 1997) en ook later onderzoek wees uit dat er wat dat betreft door de jaren heen weinig is veranderd (Van Tilburg & Grapendaal, 2000; Blom e.a., 2005; Jennisen & Blom, 2007; Blokland, Nieuwbeerta & Bernasco, 2010; Van Acker, 2017). De omvang van de oververtegenwoordiging mag enigszins fluctueren, de algemene conclusie blijft dezelfde: de meeste onderscheiden etnische groepen zijn oververtegenwoordigd en de Marokkaanse en Antilliaanse groepen het sterkst. De verwachting is dat ook bij liquidaties sprake is van oververtegenwoordiging. De vraag is in welke mate en welke verschillen er tussen bevolkingsgroepen bestaan.

We zijn ons ervan bewust dat het onderscheid naar herkomst eigenlijk een zwaktebod is; op zichzelf biedt herkomst namelijk geen verklaring voor verschillen tussen bevolkingsgroepen voor wat betreft hun aandeel in de (geregistreerde) criminaliteit. Wel weten we dat herkomst een indicator is voor achterliggende factoren die een oververtegenwoordiging zouden kunnen verklaren. Het gaat om (risico)factoren die volgens verschillende onderzoekers (onder anderen Junger-Tas, Stekelee & Moll, 2008; Servaas, Weerman & Fischer, 2021) wijzen op wat we hier kunnen samenvatten als 'kansongelijkheid en sociale uitsluiting'. Bovenkerk, bijvoorbeeld, spreekt over 'diepgewortelde sociale achterstelling', over 'wonen in een mindere buurt, scholen van mindere kwaliteit, een lager schooladvies, geen mondige opgeleide ouders die daar vervolgens iets aan kunnen doen, lagere kansen op de arbeidsmarkt en dan ook nog eens een leefgemeenschapscultuur buiten het gezin, op straat. Alles bij elkaar opgestapeld is dat nogal veel.' (*de Volkskrant*, 13 september 2018).

Om de aandacht te blijven vestigen op de eerdergenoemde (en andere) achterliggende (risico)factoren, is het van belang de criminaliteit van verschillende herkomstgroepen in beeld te blijven brengen. Daardoor namelijk kunnen ontwikkelingen worden gevolgd en verschillen tussen bevolkingsgroepen in beeld worden gebracht, zodat specifiek daarop gericht beleid kan worden gevoerd. Ook biedt inzicht naar herkomst de

58 Voor het schrijven van deze paragraaf hebben we dankbaar gebruikgemaakt van een concepthoofdstuk over dit onderwerp van Martin Grapendaal.

mogelijkheid om zicht te krijgen op eventuele selectieve aandacht van de politie (Van Tilburg & Grapendaal, 2000). Het inzichtelijk maken van verschillen op dit vlak moet leiden tot het tegengaan van uitsluiting en het verminderen van de reeds bestaande stigmatisering van bepaalde herkomstgroepen.

Geslacht – De plegers van criminaliteit zijn vaker mannen dan vrouwen, dat zal weinigen verbazen. In de criminologische literatuur spreekt men in dit verband van de *gender gap*.⁵⁹

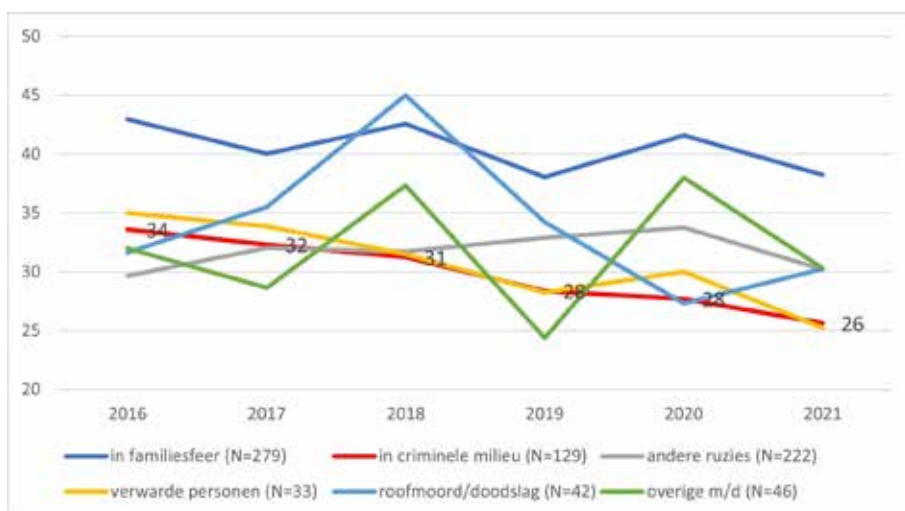
Het sekseverschil in de prevalentie van delinquent gedrag is niet voor elk type delict gelijk. Van alle verdachten van misdrijven was in 2021 16,5 procent vrouw (CBS). Voor vermogensmisdrijven ligt het vrouwelijke aandeel daarboven (23%). Andere misdrijven kennen een lagere man-vrouwverhouding, voor vernieling en openbare orde (14%), geweldsmisdrijven (12%), verkeersmisdrijven (12%), drugsmisdrijven (10%) en vuurwapenmisdrijven (7%).⁶⁰ Gelet op deze verschillen, verwachten we dat ook voor moord/doodslag de man-vrouwverdeling lager dan gemiddeld zal zijn. Tevens is van belang te bezien of met de jaren er sprake is van een afname van de *gender gap*.

4.3.2 *Leeftijd*

Schutters/plegers – Onderstaande figuur toont de gemiddelde leeftijd van schutters voor gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu en voor anders gemotiveerde gevallen. We zien met de jaren een gestage daling in de gemiddelde leeftijd van schutters in het criminele milieu (de oranje lijn): die neemt stelselmatig af van 33,6 jaar in 2016 naar 25,6 jaar in 2021.

59 De *gender gap* verwijst naar het sekseverschil in de prevalentie van delinquent gedrag. Vele studies rapporteren over dit verschil (zie, bijvoorbeeld: Bennett, S., Farrington D. P. & Huesmann, L. R., 2005). Het wordt ook wel *het gender-ratioprobleem* genoemd.

60 <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/81947NED/table?ts=1661262790277>; geraadpleegd op 23-8-2022.

Figuur 4.4 Gemiddelde leeftijd plegers van moord/doodslag in de periode 2016 t/m 2021

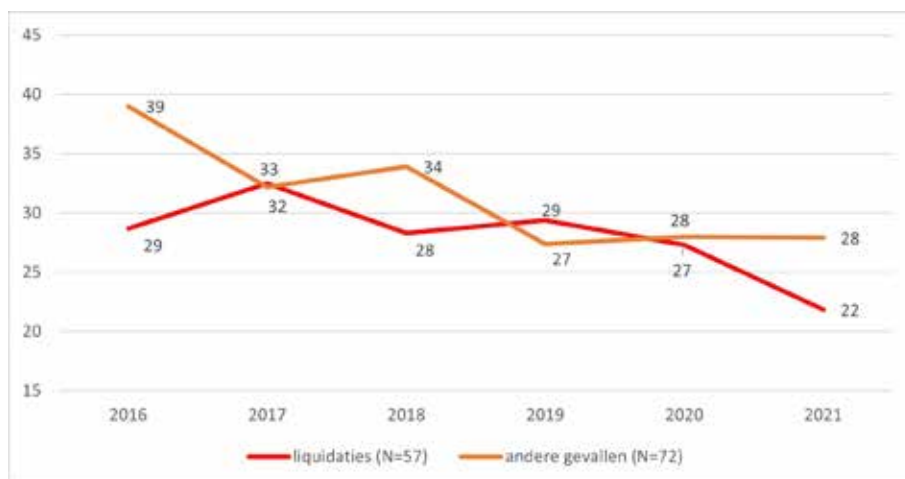
Verder lopen de lijnen in de figuur redelijk ver uiteen: daaruit blijkt dat de leeftijd van plegers verschilt naargelang het motief voor de moord/doodslag. Zo ligt de gemiddelde leeftijd voor moord/doodslag in de familiesfeer (de donkerblauwe lijn) grotendeels hoger dan alle andere lijnen. Plegers van moord/doodslag in de familiesfeer zijn gemiddeld 40,6 jaar oud, de schutters van moord/doodslag in het criminele milieu zijn ruim 10 jaar jonger, met een gemiddelde leeftijd van 30,4 jaar.⁶¹ De belangrijkste conclusie echter is dat schutters van moord/doodslag in het criminele milieu *gemiddeld* steeds jonger worden.⁶² Een specifiek deel van de gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu zijn de liquidaties: geldt deze trend ook voor dat deel?

Voor liquidaties is de ontwikkeling minder sterk. De gemiddelde leeftijd van alle schutters uit de jaren 2016 tot en met 2021 is 28,9 jaar. Vanaf 2017 vertoont de gemiddelde leeftijd een dalende trend, zie figuur 4.5.⁶³

61 De gemiddelde leeftijd van plegers in geval van 'andere ruzies' is 31,5 jaar, van 'verwarde personen' 32,2 jaar, van 'roofmoord/doodslag' 34 jaar en van 'overige gevallen van moord/doodslag' 30,2 jaar.

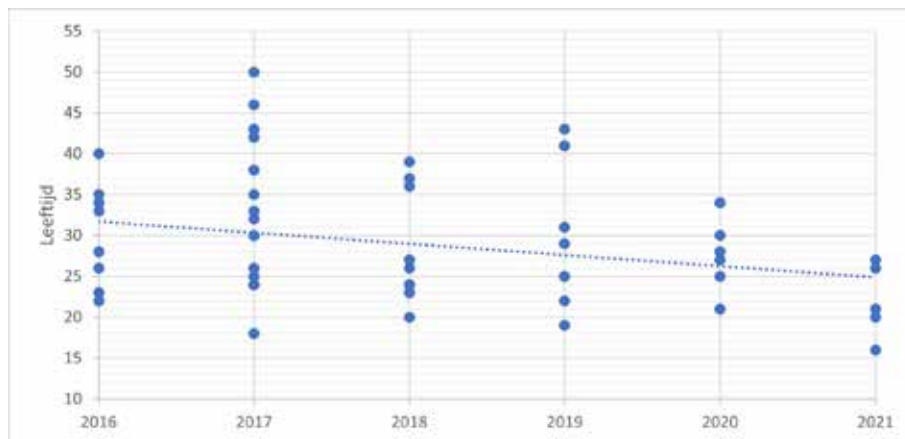
62 Ook de mediane leeftijd vertoont een vergelijkbare ontwikkeling: van 33 jaar in 2016 naar 24 jaar in 2021.

63 Hierbij plaatsen we de kanttekening dat het aantal bekend geworden schutters voor de jaren 2020 en 2021 beperkt is (respectievelijk 7 en 6 personen). Bij dergelijke kleinere aantallen kunnen uitzonderingen – uitschieters naar boven of onderen – relatief zwaar meewegen.

Figuur 4.5 Gemiddelde leeftijd schutters moord/doodslag in het criminele milieu: Liquidaties versus andere gevallen (2016 t/m 2021)

Als schutters *gemiddeld* steeds jonger worden, betekent dat nog niet automatisch dat er steeds meer *zeer* jonge daders zijn, zoals in de media wel wordt beweerd. Het is ook mogelijk dat het gemiddelde daalt door steeds minder oudere schutters in plaats van een toenemend aantal zeer jonge schutters. Uitsluitsel hierover geeft figuur 4.6 met de verdeling van leeftijden van alle schutters in de jaren 2016 t/m 2021.

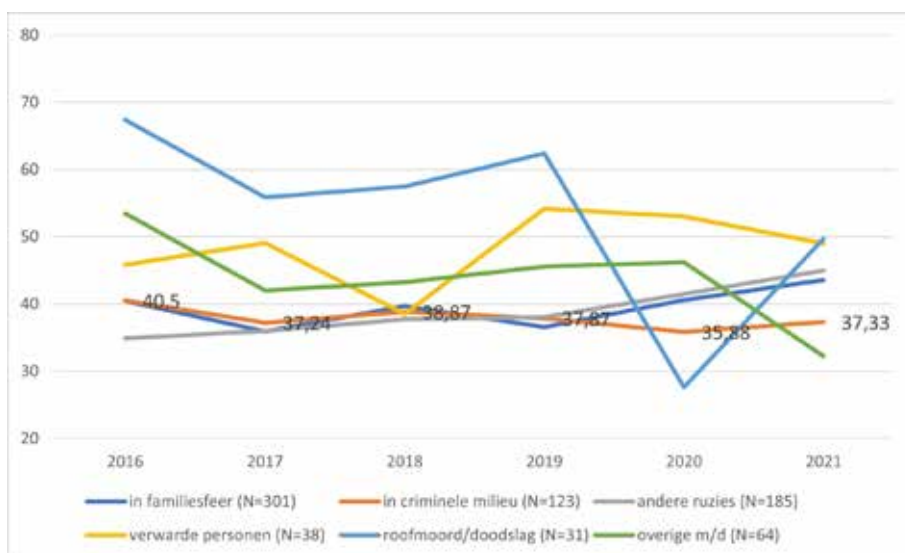

Figuur 4.6 Leeftijden van schutters van liquidaties, per pleegjaar (2016 t/m 2021)

Uit de figuur blijkt dat de relatief hoge gemiddelde leeftijd van schutters bij liquidaties gepleegd in 2017 toch vooral te maken heeft met relatief veel oudere schutters in dat jaar: van de vijf oudste schutters uit de periode 2016 t/m 2021 hebben er vier in 2017 hun liquidatie gepleegd. Verder zien we dat er in de hele periode slechts één heel jonge

schutter (16 jaar) is geweest, en dat was in 2021. Naast die ene heel jonge dader zijn er nog vier schutters jonger dan 21 jaar, elk in een ander jaar. Het jaar 2021 met de laagste gemiddelde leeftijd kent één heel jonge schutter, maar daarnaast vooral geen oudere schutters (niet ouder dan 27 jaar). Al met al is er wat betreft liquidaties geen sprake van steeds jongere schutters, maar van een afnemend aantal oudere schutters.

Slachtoffers – Anders dan bij de plegers neemt de leeftijd van dodelijke slachtoffers van moord/doodslag in het criminele milieu niet af (zie figuur 4.7). Met 38 jaar ligt de gemiddelde leeftijd van slachtoffers acht jaar hoger dan van de plegers.

Figuur 4.7 Gemiddelde leeftijd dodelijke slachtoffers van moord/doodslag in de periode 2016 t/m 2021

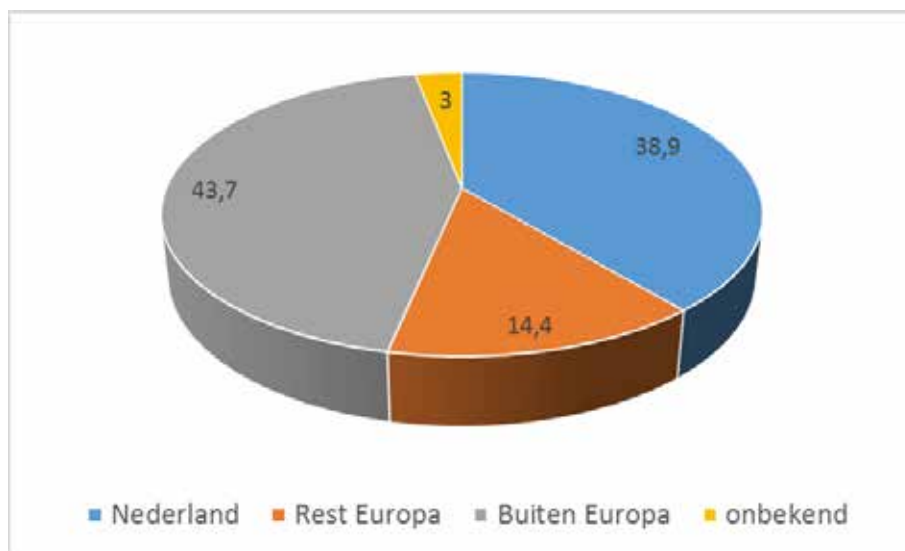
De gemiddelde leeftijd van slachtoffers bij moord/doodslag in het criminele milieu is vergelijkbaar met die van slachtoffers in de familiesfeer (38 versus 39,6 jaar). Ook bij 'andere ruzies' ligt de gemiddelde leeftijd op dat niveau (39,7 jaar). De hoogste gemiddelde leeftijd hebben de slachtoffers van roofmoord/doodslag: 55,8 jaar. En ook de slachtoffers van incidenten met verwarde personen zijn gemiddeld ouder (48,8 jaar). Geliquideerde slachtoffers zijn gemiddeld ouder dan de slachtoffers van andere gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu: 40,3 jaar versus 35,7 jaar.

Andere betrokkenen – Zoals is beschreven in paragraaf 4.1, zijn bij liquidaties naast schutters vaak ook nog personen betrokken in andere rollen. De leeftijden verschillen per rol aanzienlijk. Opdrachtgevers blijken gemiddeld tien jaar ouder dan schutters (38,6 versus 28,9 jaar). Gemiddeld nog ouder zijn de moordmakelaars (41 jaar), al bevinden zich onder hen zowel jonge personen (19 jaar) als oude (69 jaar). Ook de leeftijden van personen die voorzien in benodigdheden voor liquidaties lopen nogal uit-

een, namelijk van 15 jaar tot 71 jaar, terwijl zij gemiddeld 29,7 jaar zijn. Voorts zijn afleggers en lokkers gemiddeld jonger dan schutters (respectievelijk 26,5 en 27,8 jaar). De gemiddelde leeftijd van chauffeurs komt met 28,8 jaar ongeveer overeen met die van de schutters.

4.3.3 *Herkomst*

Schutters/plegers – In 2021, het laatste jaar van onze onderzoeksperiode, heeft volgens het CBS bijna een kwart van de Nederlandse bevolking een migratieachtergrond. Op grond hiervan verwachten we dat van elke vier inwoners er één een migratieachtergrond heeft. In hoeverre sprake is van oververtegenwoordiging bespreken we allereerst voor plegers van moord/doodslag in het algemeen. Daarna voor plegers van moord/doodslag in het criminele milieu en voor schutters van liquidaties. Zes op de tien plegers van moord/doodslag hebben een migratieachtergrond (zie onderstaande figuur).⁶⁴ Zij zijn dus oververtegenwoordigd.

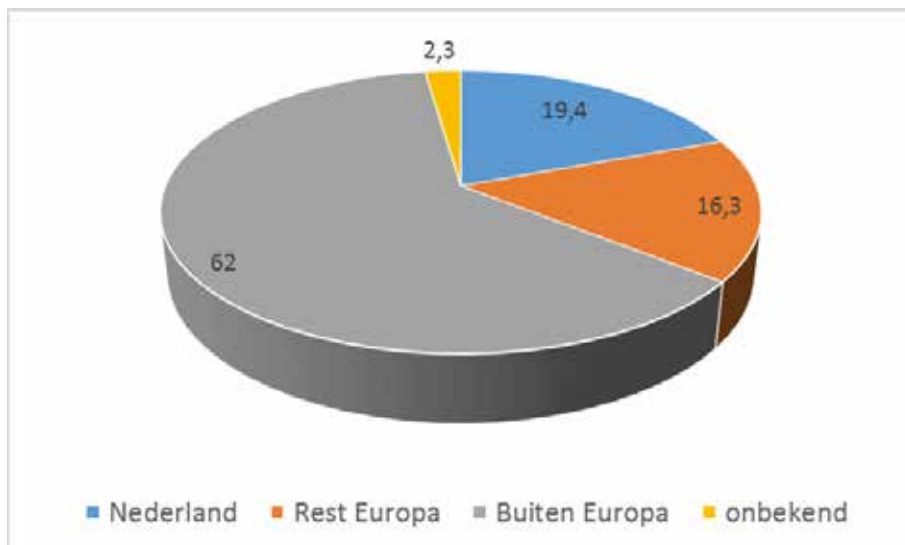
Figuur 4.8 Herkomst van schutters/plegers van moord/doodslag, 2016 t/m 2021 (N=751)

Net als we eerder zagen bij leeftijd, bestaan er ook bij herkomst verschillen al naar gelang het motief voor moord/doodslag. Zo is het migrantenaandeel van plegers van moord/doodslag in de familiale sfeer kleiner, en bij ruzies (bijvoorbeeld in het uit-

64 Bij de bespreking van herkomst volgen we de nieuwste CBS-indeling op dit onderwerp, zie bijlage 2.

gaansleven) groter dan gemiddeld.⁶⁵ Bij moord/doodslag in het criminele milieu is de oververtegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond het hoogst.

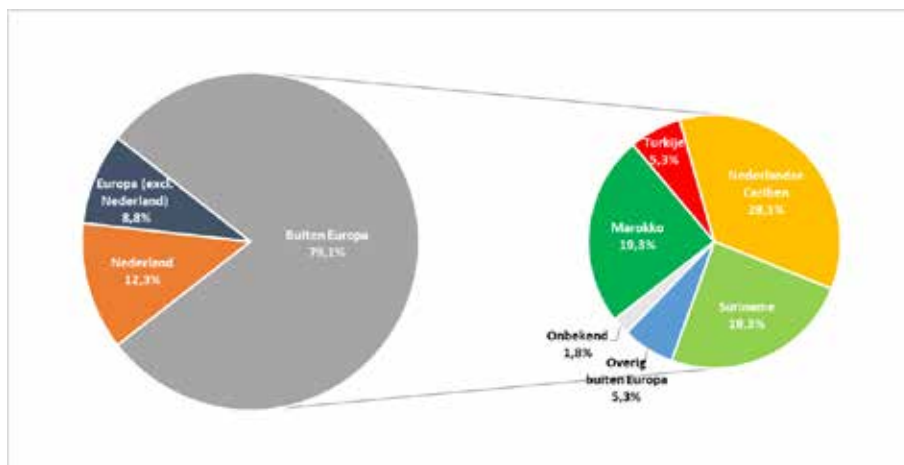
Drie op vijf schutters hebben een herkomst van buiten Europa, zie onderstaande figuur.

Figuur 4.9 Herkomst van schutters van moord/doodslag in het criminele milieu, 2016 t/m 2021 (N=129)

Figuur 4.10 toont dat bij liquidaties de oververtegenwoordiging van personen met een migratieachtergrond nog groter is.

65 Het Nederlandse aandeel van schutters/plegers van moord/doodslag in de familiale sfeer is veel groter dan gemiddeld: 52,7 versus 38,9 procent. Ook bij roofmoord/-doodslag en bij moord/doodslag door verwarde personen is het aandeel van personen van Nederlandse herkomst met respectievelijk 42,9 en 42,4 procent groter dan gemiddeld. Kleinere aandelen vinden we bij moord/doodslag naar aanleiding van andere ruzies, bijvoorbeeld in het uitgaansleven (33,3 procent).

Figuur 4.10 Herkomst van schutters van liquidaties, 2016 t/m 2021 (N=57)⁶⁶

Vier op vijf schutters van liquidaties hebben een herkomst van buiten Europa (79,1%). Van de klassieke migratielanden⁶⁷ komen schutters van de Nederlandse Cariben (c.q. Antilliaanse herkomst) het meeste voor (ruim één op vier). Marokkaanse schutters komen net zo vaak voor als Surinaamse: elk bijna één op vijf. Schutters van Turkse herkomst en schutters met een herkomst van buiten Europa anders dan de klassieke migratielanden komen maar weinig voor, terwijl schutters van Indonesische herkomst geheel ontbreken.

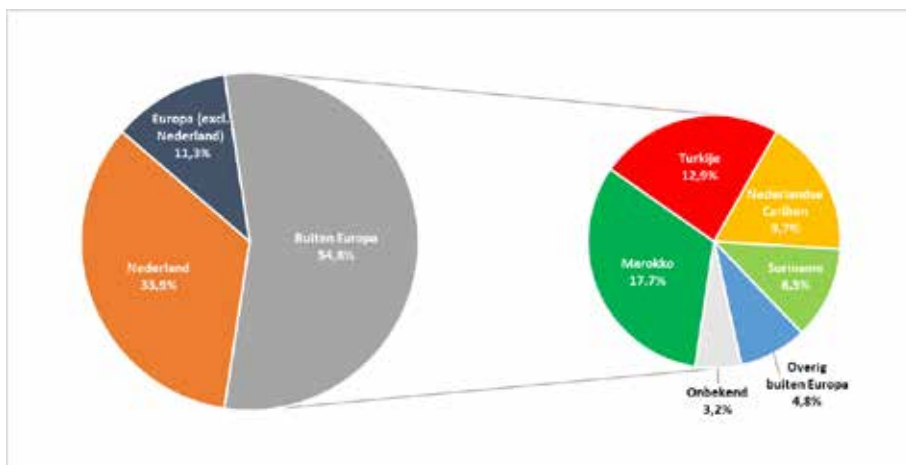
Kijken we enkel naar het geboorteland van de schutter (en niet, zoals bij herkomst, ook naar het geboorteland van zijn ouders: zie CBS-indeling, zie **bijlage 2**), dan is een ruime meerderheid in Nederland geboren (36 schutters: 63,2%). Tien schutters zijn geboren op de Nederlandse Antillen en zeven in Suriname, de resterende vier elders.⁶⁸

Slachtoffers van liquidaties – De verdeling naar herkomst voor slachtoffers van liquidaties vertoont overeenkomsten en verschillen met de verdeling voor schutters: zie figuur 4.11.

66 Eén van de schutters is verantwoordelijk voor twee gebeurtenissen met dodelijke afloop (twee liquidaties). Hier is er voor gekozen deze schutter 'dubbel' te laten tellen.

67 Turkije, Marokko, Suriname, Indonesië en de Nederlandse Cariben.

68 Namelijk in de Dominicaanse Republiek, voormalig Joegoslavië, Servië en Ierland.

Figuur 4.11 Herkomst van slachtoffers van liquidaties, 2016 t/m 2021 (N=62)

Net als bij de schutters, vormen slachtoffers met een herkomst van buiten Europa een meerderheid, maar die meerderheid is veel minder groot: 54,8 procent versus 79,1 procent. Het aandeel onder slachtoffers met een Nederlandse herkomst is twee- á driemaal zo groot als onder schutters: 33,9 procent versus 12,3 procent. Verder vallen er relatief veel slachtoffers met een Marokkaanse herkomst te betreuren en relatief weinig slachtoffers met een herkomst van de Nederlandse Cariben.

Er zijn 39 slachtoffers in Nederland geboren. Dit aandeel is vergelijkbaar met dat van de schutters: 62,9 versus 63,2 procent. Van de overige 23 slachtoffers zijn er vijf geboren in Turkije. Voor drie slachtoffers stond de wieg in Joegoslavië, en voor eveneens drie in Marokko en drie in de Nederlandse Antillen. Twee slachtoffers waren geboren in België en twee in Suriname.⁶⁹

4.3.4 *Man-vrouwverhouding*

Zoals eerder beschreven zijn de plegers van criminaliteit vaker van het mannelijke dan van het vrouwelijke geslacht. Bij geweldsdelicten zou de verdeling nog schever liggen. Kijken we nu vervolgens naar de man-vrouwverhouding voor de schutters van liquidaties, dan blijkt uit onze gegevens dat zo'n verhouding ontbreekt: bij liquidaties zien we uitsluitend mannelijke schutters, vrouwelijke schutters komen in het geheel niet voor. Onder de gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu vinden we in totaal slechts één vrouwelijke schutter.

Ook vrouwelijk *slachtoffers* zijn schaars. Vier van de 123 dodelijke slachtoffers van moord/doodslag in het criminele milieu is vrouw. En bij liquidaties viel slechts één vrouwelijk slachtoffer, zij was een niet-beoogd slachtoffer, op het verkeerde moment op

⁶⁹ De resterende vijf slachtoffers zijn geboren in Hongkong, Israël, Vietnam, Rusland en Servië.

de verkeerde plaats. Ook de personen die in andere hoedanigheden bij liquidaties betrokken zijn, zoals opdrachtgever of aflegger, zijn vrijwel uitsluitend mannen.

4.4 Resumé

In dit hoofdstuk is een antwoord gegeven op onderzoeksvraag 2: **Wat zijn de demografische achtergrondkenmerken van personen betrokkenen bij liquidaties?** Ter afsluiting vatten we de bevindingen in antwoord op deze vraag hieronder samen. De nadruk ligt daarbij op de schutters en slachtoffers, en de kenmerken leeftijd, herkomst en geslacht.

Aantal schutters – Tot op heden (maart 2022) zijn bij 57 liquidaties 56 unieke schutters in beeld. Slechts één persoon is vaker als schutter bij een liquidatie betrokken (bij twee liquidaties). Bij een liquidatie is meestal één schutter betrokken (60%), soms zijn het er twee (38%) en een enkele keer gaat het om drie schutters.

Bij één op de drie liquidaties is vooralsnog geen schutter in beeld, het gaat om 17 van de 57 liquidaties.

Aantal slachtoffers - Bij de 57 gepleegde liquidaties vielen 62 dodelijke slachtoffers, gemiddeld zijn dat er tien per jaar. Rekenen we de twijfelgevallen mee, dan zou het gaan om 85 dodelijke slachtoffers. Bij verreweg de meeste liquidaties valt één dodelijk slachtoffer te betreuren (54 van de 57 liquidaties).

Omdat niet alle liquidaties in de praktijk volgens plan verlopen, vallen er soms onbedoeld slachtoffers. Van de 57 liquidaties waarbij 62 dodelijke slachtoffers vielen, waren er twaalf niet beoogd, één op vijf dus. Bij negen liquidaties viel er één niet-beoogd slachtoffer en één keer vielen er drie niet-beoogde slachtoffers.

Vier van de twaalf niet-beoogde slachtoffers zijn *verwisselde* slachtoffers, personen die worden aangezien voor een ander. Zeven zijn *bijkomende* slachtoffers, personen die slachtoffer worden omdat ze bij het beoogde doelwit in de buurt zijn. Van één slachtoffer is onbekend of het gaat om een persoonsverwisseling of ‘verkeerd moment, verkeerde plaats’.

Het aantal bijkomende *gewonde* slachtoffers is beperkt: bij 62 dodelijke slachtoffers gaat het om vijf gewonden.

De schutters van moord/doodslag in het criminele milieu worden gemiddeld steeds jonger: van 34 jaar in 2016 naar 26 jaar in 2021. Voor liquidaties is de ontwikkeling minder sterk. De gemiddelde leeftijd van schutters van liquidaties is 28,9 jaar voor de hele periode. Vanaf 2017 neemt de gemiddelde leeftijd per jaar af. Toch betekent dit niet dat er sprake is van steeds jongere schutters; het aantal oudere schutters neemt namelijk af.

Anders dan bij de plegers neemt de leeftijd van dodelijke slachtoffers van moord/doodslag in het criminele milieu niet af. Met 38 jaar ligt de gemiddelde leeftijd waarop men slachtoffer wordt acht jaar hoger dan van de plegers.

Geliquideerde slachtoffers zijn gemiddeld ouder dan de slachtoffers van andere gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu: 40,3 jaar versus 35,7 jaar.

Opdrachtgevers en moordmakelaars zijn gemiddeld tenminste 10 jaar ouder dan schutters; afleggers en lokkers zijn gemiddeld wat jonger (26 en 27 jaar).

Een ruime meerderheid van de schutters van liquidaties is in Nederland geboren (36 schutters: 63,2%). Tien schutters zijn geboren op de Nederlandse Antillen en zeven in Suriname, de resterende vier elders. De herkomst van schutters van liquidaties ligt meestal buiten Nederland. Één op de vijf schutters is van Nederlandse herkomst, het overgrote deel is oorspronkelijk van buiten Europa afkomstig (79,1%). Van de klassieke migratielanden (Turkije, Marokko, Suriname, Indonesië en de Nederlandse Cariben) komen schutters van Antilliaanse herkomst (Nederlandse Cariben) het meeste voor (ruim een kwart). Marokkaanse schutters komen net zo vaak voor als Surinaamse: elk bijna één op vijf. Schutters van Turkse herkomst en schutters met een herkomst van buiten Europa anders dan de klassieke migratielanden komen maar weinig voor, terwijl schutters van Indonesische herkomst geheel ontbreken.

Onder slachtoffers van liquidaties is de oververtegenwoordiging van personen met een herkomst van buiten Europa minder groot dan onder schutters, namelijk 54,8 procent in plaats van 79,1 procent. Het aandeel van de slachtoffers dat in Nederland is geboren is vergelijkbaar met dat van de schutters.

Bij liquidaties komen vrouwelijke schutters in het geheel niet voor, en het enige vrouwelijk dodelijke slachtoffer was niet beoogd: zij was op het verkeerde moment op de verkeerde plaats.

5 De criminele carrière van schutters

Schutters van liquidaties worden in de media soms geportretteerd als maatschappelijk getroebleerde jongemannen die zich vrijwel vanuit het niets en zonder enige criminele achtergrond als uitvoerders van een liquidatie opwerpen (bijvoorbeeld *NRC*, 13 april 2018). Dit past bij de opvatting dat dergelijke jongeren niet of onvoldoende in beeld zijn bij politie en justitie. En dat zou een (preventieve) aanpak vanuit deze en andere partijen in de weg kunnen staan. In dit hoofdstuk bezien we in hoeverre deze opvatting hout snijdt, door te kijken wat er bekend is van de criminele carrière van schutters (onderzoeksvraag 3).

Voor het in beeld brengen van hun criminele carrières zijn we nagegaan of de schutters al bij de politie als verdachte voor strafbare feiten stonden geregistreerd voorafgaand aan de liquidatie waarbij zij betrokken waren. Die geregistreeerde strafbare feiten bestaan uit overtredingen en misdrijven.⁷⁰ Zowel overtredingen als misdrijven maken onderdeel uit van de criminele carrière waarvan wij hier verslag doen. Soms, echter, zullen we overtredingen buiten beschouwing laten en inzoomen op misdrijven, bijvoorbeeld bij het in beeld brengen van eerder gebruikt geweld. En ook bij de vergelijking van onze cijfers met die van het CBS zullen uitsluitend misdrijven centraal staan, aangezien de CBS-overzichten voor geregistreeerde criminaliteit geen overtredingen bevatten.

We brengen de criminele carrières in beeld aan de hand van de soort en het aantal strafbare feiten (paragraaf 5.1), de start en duur van de criminele carrière (5.2) en de mate waarin sprake is van specialisatie en escalatie (5.3). Tot besluit vatten we de belangrijkste bevindingen samen (5.4).

5.1 Soort en aantal strafbare feiten

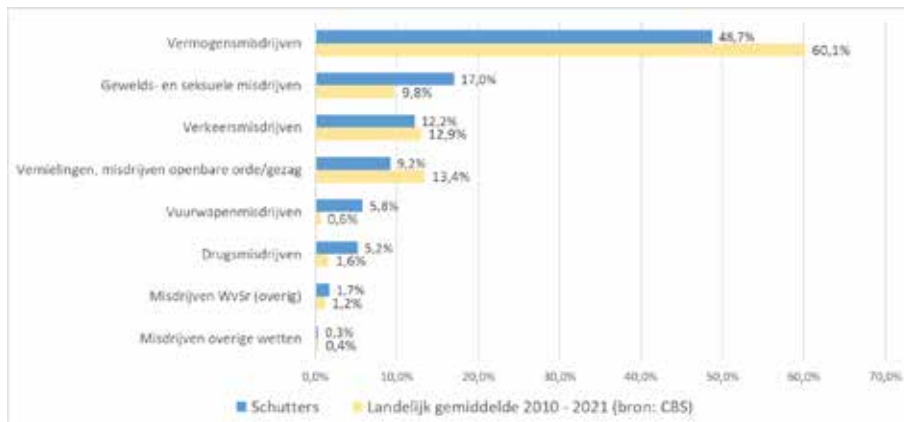
In paragraaf 4.1 is geconstateerd dat er bij 40 van de 57 liquidaties in de periode van 2016 tot en met 2021 één of meer schutters zijn geïdentificeerd en dat er in totaal 56 unieke schutters in beeld zijn gekomen. Als we een overzicht maken van de geregistreeerde strafbare feiten van die schutters, dan blijkt meteen dat het merendeel van hen al bekend was bij de politie voorafgaand aan de liquidatie.

⁷⁰ De wet bepaalt of een strafbaar feit een misdrijf of een overtreding is. Overtredingen zijn licht strafbare feiten, zoals vandalisme en openbare dronkenschap. Misdrijven zijn zwaardere strafbare feiten, zoals moord, diefstal en verkrachting.

Slechts vier van de 56 schutters (7,1%) hadden voorafgaand géén geregistreerde strafbare feiten. Het ontbreken van informatie over de criminele achtergrond van deze vier, heeft waarschijnlijk niet te maken met een brandschoon verleden maar houdt verband met waar zij (crimineel) actief zijn. Twee van hen zijn niet woonachtig in Nederland (een 37-jarige Serviër en een 27-jarige Ier) en dat kan verklaren waarom registraties bij de Nederlandse politie ontbreken. De twee andere schutters zijn Antilliaanse Nederlanders (van 24 en 26 jaar) waarvan de ene nog maar net vóór de liquidatie in Nederland is gaan wonen en de andere ook niet erg lang daarvoor. Al met al is het dus aannemelijk dat voor deze vier schutters relevante informatie over de criminele carrière geheel of deels ontbreekt. Om deze reden laten we ze in dit hoofdstuk verder buiten beschouwing.

De resterende 52 schutters waren wél op enig moment voorafgaand aan de liquidatie verdachte van een strafbaar feit in Nederland. Voor deze groep gaat het in totaal om 1420 strafbare feiten, gemiddeld ruim 27 strafbare feiten per schutter.

Figuur 5.1 toont de verdeling van geregistreerde misdrijven van schutters, afgezet tegen de criminaliteit in Nederland geregistreerd door het CBS.⁷¹ Hierdoor wordt inzichtelijk of het criminele *track record* van schutters afwijkt van het Nederlandse beeld. Omdat het CBS voor deze statistiek uitsluitend misdrijven gebruikt, tonen we ook voor de schutters alléén misdrijven. Overtredingen blijven hier buiten beschouwing.

Figuur 5.1 Geregistreerde misdrijven voor 52 schutters tot aan de liquidatie (N=1280) afgezet tegen de geregistreerde criminaliteit⁷²

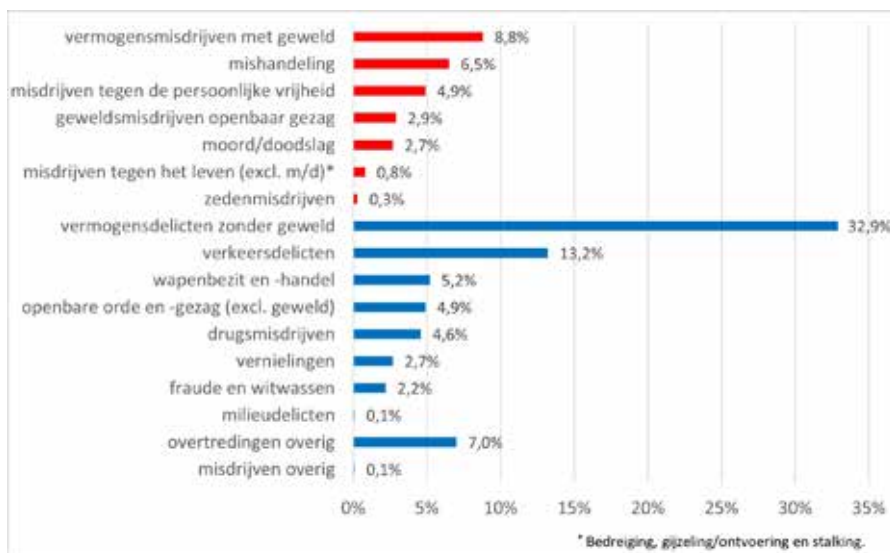
71 Daarbij gaat het om misdrijven die door de politie zijn vastgelegd in een proces-verbaal van aangifte of in een ambtshalve opgemaakt proces-verbaal.

72 Omdat de verdeling met de jaren aan verandering onderhevig is – denk aan het afnemende aantal vermogensmisdrijven – wordt voor vergelijkingsdoeleinden het landelijk gemiddelde over de periode 2010-2021 gebruikt en niet de meest recente verdeling. De gekozen periode gaat niet verder terug dan 2010, omdat vóór dat jaar cijfers niet meer vergelijkbaar zijn met cijfers van daarna.

Uit de figuur blijkt dat het misdrijfprofiel van schutters nogal verschilt van het Nederlandse beeld. Het bevat verhoudingsgewijs meer gewelds- of seksuele misdrijven, vuurwapenmisdrijven en drugsmisdrijven, maar minder vermogensmisdrijven en vernielingen of misdrijven die verband houden met openbare orde/gezag.

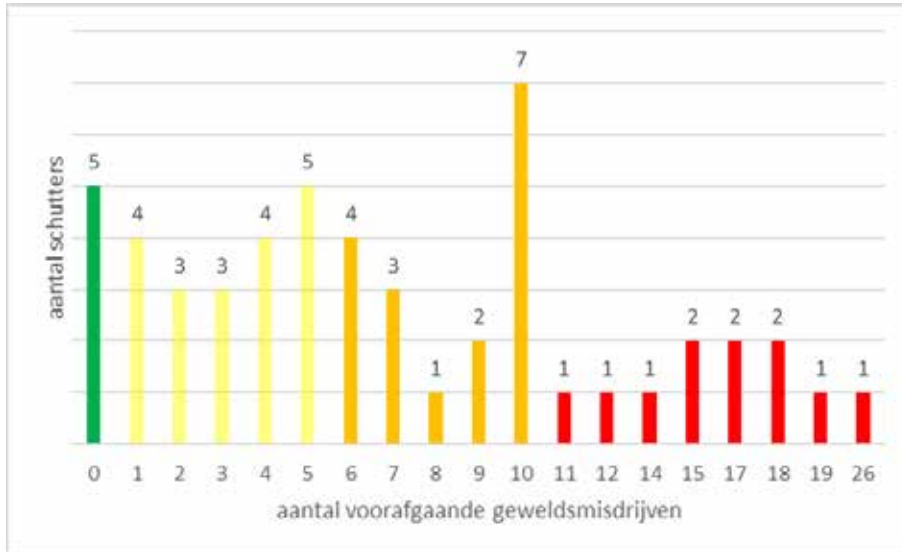
Door de CBS-indeling van misdrijven los te laten en aan te vullen met overtredingen, kunnen we het criminele profiel van schutters tot aan het plegen van de liquidatie over de volle breedte bekijken. Voor het in beeld brengen daarvan hanteren we een aangepaste indeling naar soorten delicten, een indeling die het criminele profiel van schutters van liquidaties verder aanscherpt. Zo maken we onderscheid tussen gewelds- en seksuele misdrijven, omdat we verwachten dat geweldsmisdrijven vaker voorkomen in het profiel van schutters dan misdrijven met een seksueel karakter. Verder scheiden we gevallen van moord/doodslag van de overige gevallen van geweld tegen personen. Tot slot knippen we vermogensmisdrijven en misdrijven tegen het openbaar gezag op in gevallen mét en gevallen zónder geweld gericht tegen personen. Figuur 5.2 toont het resultaat. De misdaadcategorieën mét een geweldscomponent zijn bovenaan gerangschikt (zie de rode staven).

Uit de figuur blijkt allereerst dat eenderde van de geregistreerde strafbare feiten vermogensdelicten zonder geweld betreft (32,9%). Als we kijken naar geweldsdelicten, dan blijkt dat ruim een kwart van alle strafbare feiten een persoonsgerichte geweldscomponent heeft; het totaal van de bovenste zeven categorieën telt op tot 26,9%. Verder blijkt dat het aandeel seksuele misdrijven gering is en dat geen enkele schutter ooit verdacht is geweest van mensenhandel.

Figuur 5.2 Geregistreerde strafbare feiten tot aan de liquidatie, voor 52 schutters (N=1420)

Dat voor alle schutters tezamen ruim een kwart van de voorafgaande geregistreerde strafbare feiten met geweld gepaard ging, zegt nog weinig over verdenkingen van geweldgebruik van individuele schutters. Onderstaande figuur illustreert dat schutters op dit punt onderling aanzienlijk van elkaar verschillen.

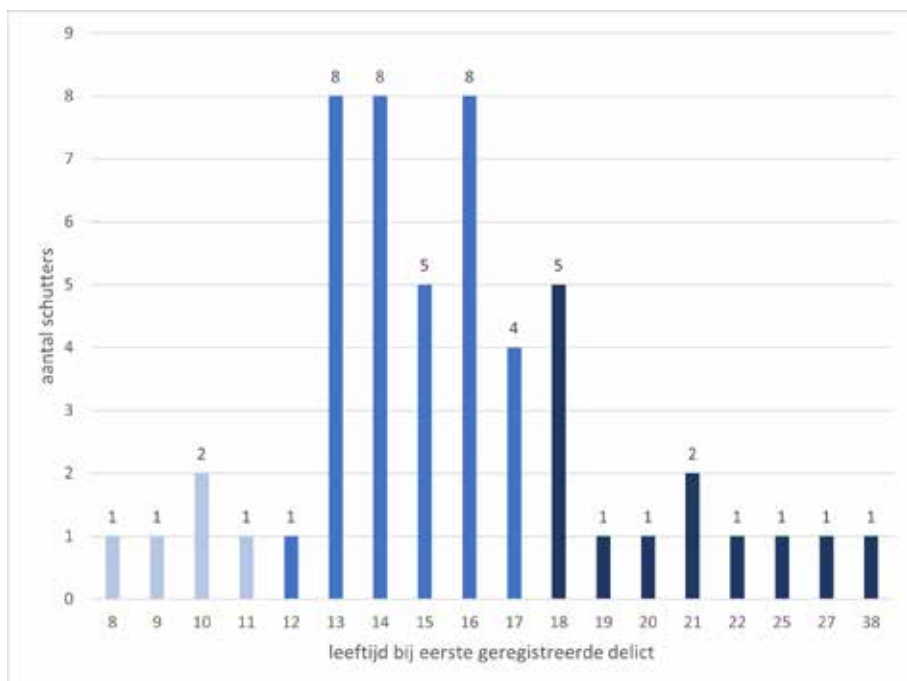
Figuur 5.3 Aantal geregistreerde misdrijven met een geweldscomponent voor 52 schutters

Het overgrote deel van de schutters heeft vóór het uitvoeren van een liquidatie één of meer geregistreerde misdrijven met een geweldscomponent. Het gaat om 47 van de 52 schutters. Elf schutters hadden méér dan tien geweldsmisdrijven op hun conto voordat zij de liquidatie pleegden (rode staven), zeventien schutters hadden er zes tot tien (oranje staven). Negentien schutters hebben één tot vijf registraties van geweldsmisdrijven voor het plegen van de liquidatie (gele staven).

Net iets minder dan de helft van de 52 schutters is al eerder verdacht van een (poging tot) moord/doodslag (42,3%). Het gaat om 22 schutters. Dertien van hen zijn eenmaal verdacht, acht tweemaal en één schutter zelfs vijfmaal. In totaal worden de 22 schutters dus 34 keer verdacht van eerdere betrokkenheid bij moord/doodslag. Twee keer viel daarbij een dodelijk slachtoffer. In de overige gevallen bleef het bij een poging, waarbij wel in ruim de helft van de gevallen iemand gewond raakte, veelal zwaargewond. In de gevallen waarbij het doelwit ongedeerd bleef, had de afloop ook zo maar veel slechter kunnen zijn. Het gaat, bijvoorbeeld, om een geval waarbij iemand gericht tweemaal op zijn doelwit schoot en maar ternauwernood miste, een ander geval waarbij een liquidatie in volle uitvoering alsnog moest worden afgeblazen omdat het doelwit niet ter plekke bleek te zijn, of een geval van doorrijden na een stopteken waarbij een politieagent in levensgevaar werd gebracht.

5.2 Start en duur criminele carrière

Eerder onderzoek wijst uit dat de criminele carrière van daders van georganiseerde criminaliteit doorgaans relatief laat begint vergeleken met daders van commune delicten.⁷³ Zo rapporteren Kleemans en De Poot (2008) een gemiddelde startleeftijd van 25 jaar voor daders van georganiseerde criminaliteit opgegroeid in Nederland, en 31 jaar voor elders opgegroeide daders. De start van de criminele carrière van schutters van liquidaties in Nederland wijkt van dit beeld af. De startleeftijd van schutters is gemiddeld 16 jaar. Die leeftijd komt beter overeen met de startleeftijd voor commune delicten (zie bijvoorbeeld Blokland, Nieuwbeerta & Bernasco, 2010) dan voor georganiseerde criminaliteit. Figuur 5.4 toont de startleeftijden van de individuele schutters.

Figuur 5.4 Start criminele carrière schutters (N=52): leeftijd eerste geregistreerde strafbare feit ingedeeld naar strafrechtcategorie

Vijf schutters zijn bij de registratie van hun eerste strafbare feit jonger dan twaalf jaar, een leeftijd waarop zij als kind volgens de wet niet strafrechtelijk vervolgd kunnen worden. Vanwege de zeer jonge leeftijd van deze schutters sommen we hier de geregistreerde feiten op. Eén schutter werd voor zijn twaalfde al verdacht van drie feiten: een

73 Denk hierbij aan diefstal, inbraak, geweld, straatovervallen, kleinschalige drugshandel, verstoring openbare orde.

auto-inbraak op z'n achtste, een diefstal van een mobiele telefoon en diefstal van een fiets enige tijd later. Een andere schutter zou op negenjarige leeftijd ingebroken hebben in een kelderbox, fietsen hebben gestolen en als elfjarige een winkeldiefstal hebben gepleegd. De derde schutter werd verdacht van het stelen van de mobiele telefoon van zijn meester, de vierde van het herhaald illegaal afsteken van vuurwerk. Beiden waren destijds tien jaar oud. De vijfde schutter begon zijn criminele carrière als elfjarige met een verdenking van zware mishandeling.

Een ruime meerderheid van de schutters is als jongere voor de eerste keer verdacht van een strafbaar feit, dat wil zeggen op een leeftijd ouder dan elf en jonger dan achttien jaar.⁷⁴ Het gaat om 34 van de 52 schutters. Schutters in deze leeftijdsklasse worden in beginsel berecht volgens het jeugdstrafrecht. De resterende dertien schutters zijn ten tijde van hun eerste strafbare feit achttien jaar of ouder en zij krijgen in principe te maken met het volwassenenstrafrecht.⁷⁵

Onderstaande figuur toont of het eerste strafbare feit van schutters al een geweldscomponent kende.

Leeftijdsklassen	Zonder geweld	Met geweld	Totaal
0 t/m 11	4	1	5
	80%	20%	100%
12 t/m 17	23	11	34
	68%	32%	100%
18 t/m 22	7	3	10
	70%	30%	100%
23 t/m 29	1	1	2
	50%	50%	100%
30 jaar en ouder	0	1	1
	0%	100%	100%
Totaal	35	17	52
	67%	33%	100%

Figuur 5.5 Eerste strafbare feit per leeftijdsklasse: al dan niet met gebruik van persoonsgericht geweld (aantal en rijpercentage)

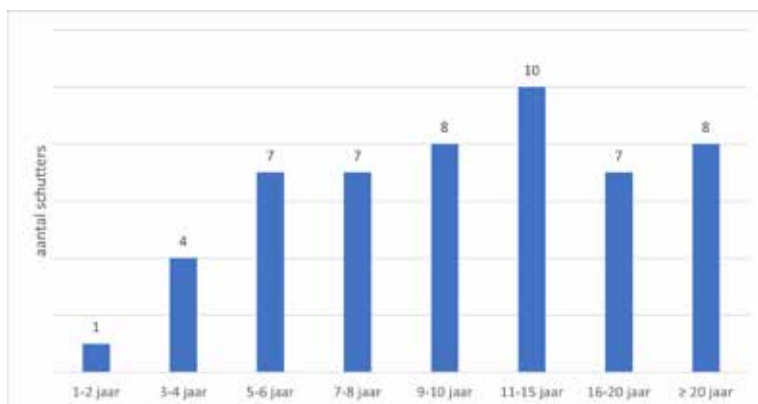
Eenderde van de schutters was al direct gewelddadig, afgaand op hun eerste geregistreerde strafbare feit (zeventien personen). Vier van hen startten met een verdenking van bedreiging, vier met 'openlijke geweldpleging tegen personen', vier met mishandeling en nog eens

74 Voor de indeling in leeftijdsklassen (zie ook figuur 5.5) is de behandeling in het strafrecht leidend geweest.

75 Meer recent kan de rechter bij jongeren tussen de 16 en 23 jaar volgens het adolescentenstrafrecht de keuze maken of de verdachte wordt veroordeeld volgens het jeugdstrafrecht of het volwassenenstrafrecht. De leeftijd en het ontwikkelingsniveau van de dader en de ernst en de omstandigheden van het delict spelen bij deze afweging een rol.

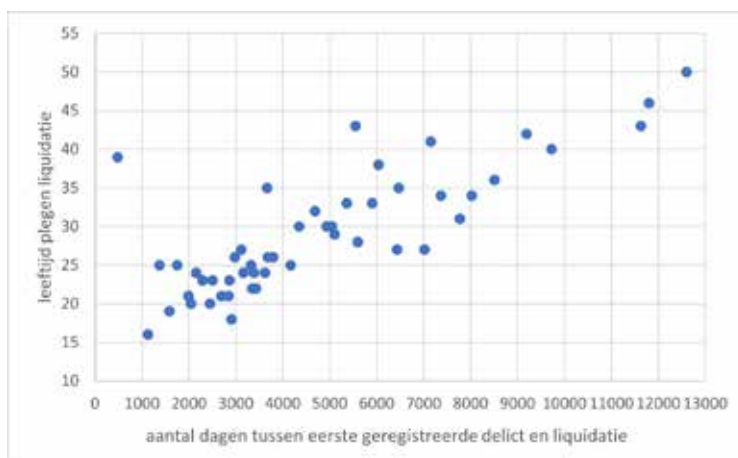
vier met straatroof. Voor één van hen is aanranding het eerste geregistreerde delict. Twaalf van de 39 schutters startten hun criminele carrière jonger dan 18 jaar met een gewelddadig eerste delict, gelet op de registratie van strafbare feiten waarvan zij verdacht zijn geweest.

Eerder constateerden we dat vrijwel alle schutters voorafgaand aan de liquidatie bekend zijn bij de politie vanwege registraties. Figuur 5.6 geeft een indruk van de tijd die verstrijkt tussen de registratie van het eerste strafbare feit en de liquidatie.

Figuur 5.6 Tijd tussen eerste geregistreerde strafbare feit en liquidatie (in jaren)

Voor veel schutters was de criminele carrière al heel wat jaren voorafgaand aan het plegen van de liquidatie begonnen. Tussen het eerste geregistreerde strafbare feit en het plegen van de liquidatie zat voor een overgrote meerderheid minstens vijf jaar (90%). Slechts voor één schutter is het tijdsverloop beperkt (1-2 jaar). Dit doet vermoeden dat het hier een jonge schutter betreft. Figuur 5.7 toont dat dit niet het geval is.

Figuur 5.7 Leeftijd plegen liquidatie versus lengte van criminele carrière (in dagen)

De schutter met een kortdurende voorgaande criminele carrière (minder dan 1000 dagen) is 39 jaar. Dat is dus niet jong, hetgeen betekent dat hij óf relatief laat met zijn criminele carrière is gestart óf pas op latere leeftijd bij de politie in beeld is gekomen. Al met al toont de figuur niet alleen, zoals mocht worden verwacht, dat met de leeftijd ook de lengte van de voorafgaande criminele carrière toeneemt, maar ook dat er aanzienlijke verschillen bestaan tussen schutters: er zijn schutters met eenzelfde pleegleeftijd die sterk verschillen in de lengte van hun criminele carrière en er zijn schutters met een vergelijkbare lengte van criminele carrière die sterk verschillen wat betreft leeftijd.

5.3 Specialisatie en escalatie

Eerder bleek al dat het overgrote deel van de schutters voor het plegen van de liquidatie één of meer geregistreerde geweldsmisdrijven op naam heeft staan (figuur 5.3) en dat eenderde van hen al direct gewelddadig startte (figuur 5.5). Hier proberen we uit te zoeken in hoeverre het geweld kenmerkend is voor de criminele carrière van schutters. Zijn zij in geweld ‘gespecialiseerd’ of zijn zij verdacht geweest van allerlei *verschillende* soorten delicten? Voor de opsporing en het beleid is het van belang te weten of daders zich beperken tot één of enkele typen misdrijven in hun carrière (specialisten), of dat ze allerlei soorten misdrijven plegen (generalisten).

Verder kijken we naar de opbouw van de criminele carrière: in hoeverre is er sprake van een toename van de ernst van delicten (escalatie) in de loop van de criminele carrière?

Specialisatie – Tollenaar en Van der Laan concluderen dat er onder jeugdige en volwassen daders slechts in beperkte mate sprake is van specialisatie (2013: p. 33). Deze conclusie zien we bevestigd in onze studie over schutters van liquidaties, waarbij de interesse hier in het bijzonder uitgaat naar de specialisatie in geweld.

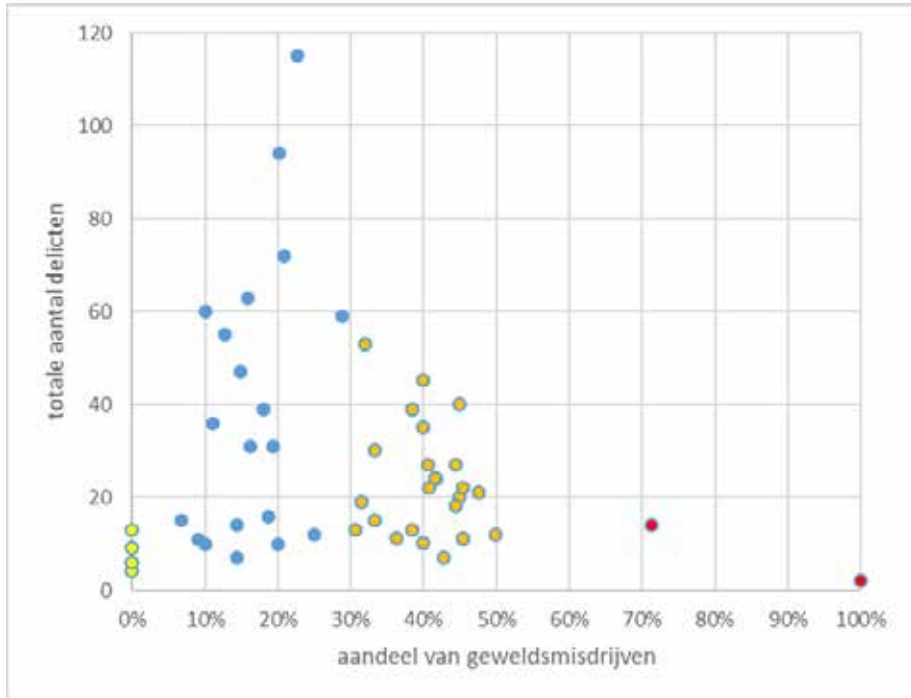
Allereerst bleek al eerder dat voor vijf schutters de liquidatie het eerste geweldsdelict uit hun criminele carrière is (zie figuur 5.3). Daarvóór hadden zij uitsluitend delicten zonder geweld op hun naam, zoals drugsdelicten (alle vijf) en vuurwapenbezit (twee van de vijf). Voor deze vijf schutters is van een specialisatie in geweldsmisdrijven dus zeker geen sprake.

Voor het overgrote deel van de schutters dat voor de liquidatie al wél geweldsmisdrijven zou hebben gepleegd, ontbreekt een algehele specialisatie in geweld. Deze geweldplegers maakten zich telkens ook schuldig aan delicten zonder geweld, op één uitzondering na. Een zestienjarige schutter was eerder uitsluitend verdacht van diefstal met geweld, tweemaal een straatroof.

Het is minder gebruikelijk om uitsluitend van specialisatie te spreken als alle delicten van de carrière van eenzelfde type zijn. Volgens een minder strikte maat kan iemand ook een specialist zijn als, bijvoorbeeld, meer dan de helft van zijn delicten van eenzelfde type misdrijf zijn (Tollenaar & Van der Laan, 2013: p. 57).⁷⁶ Het aandeel gewelds-

76 Deze auteurs behandelen in hun studie over veelplegers ook meer verfijnde statistische technieken om specialisatie te meten. In onze studie beperken we ons tot een eenvoudige, meer intuïtieve maat.

misdrijven op alle geregistreerde delicten uit de carrière van de 52 schutters is weergegeven in onderstaande figuur.

Figuur 5.8 Aandeel geregistreerde geweldsmisdrijven op totale aantal delicten (N=52)

Uit bovenstaande figuur blijkt dat ook volgens de minder strikte regel voor specialisatie, het aantal gespecialiseerde schutters beperkt is. Afgezien van twee schutters van wie meer dan de helft van alle misdrijven uit de criminele carrière een geweldsmisdrijf betreft (de rode stippen), hebben 25 schutters een geweldsaandeel van tussen de 30 en 50% (de oranje stippen) en 18 schutters een geweldsaandeel van tussen de 5 en 30%. Schutters zonder geweldsmisdrijven zien we terug linksonder in de figuur (de gele stippen).

Escalatie – Naast kennis over de specialisatie in geweld, is het ook relevant te weten of de criminele carrière van schutters escaleert tot aan het plegen van de liquidatie: neemt de ernst van de geregistreerde delicten toe? Of zien we ook de-escalerende carrières? Om dit inzichtelijk te maken, vergelijken we de eerste helft van de criminele carrière van een schutter met de tweede helft.⁷⁷ Is de ernst van de delicten⁷⁸ uit de tweede helft tezamen groter dan van alle delicten uit de eerste helft, dan is sprake van een escaleren-

77 Het totale aantal delicten is op chronologische volgorde gezet en vervolgens in twee delen geknipt met een gelijk aantal delicten.

78 Bij het vaststellen van de ernstscore telt elk delict zonder geweld voor 1, elk vuurwapendelict voor 2, elk vermogensmisdrijf met geweld voor 3 en elk geweldsmisdrijf tegen personen voor 4.

de carrière. Bij een de-escalerende carrière is de ernst van de eerste helft groter dan van de tweede helft. Bij een stabiele carrière is de ernst gelijk. Het resultaat van de vergelijking tussen beide ‘carrièrehelften’ zien we in onderstaande figuur.

	de-escalerend	neutraal	escalerend	Totaal
1 t/m 10 delicten	3	4	3	10
11 t/m 39 delicten	18	1	13	32
40 of meer delicten	5	1	4	10
Totaal	26	6	20	52

Figuur 5.9 Ontwikkeling criminele carrière van 52 schutters naar delictklasse

Bij de helft van alle schutters (26) is sprake van een de-escalerende carrière. Daarnaast zijn er nog eens zes schutters bij wie de criminele carrière een neutrale ontwikkeling laat zien. Anders dan wellicht verwacht is dus voor een meerderheid van alle schutters de liquidatie niet het schokkende laatste geweldsincident van een escalerende criminele carrière. Voor twintig schutters escaleert de carrière tot aan het plegen van de liquidatie wél.

5.4 Resumé

In dit hoofdstuk is een antwoord gegeven op onderzoeksvraag 3: **Welke criminele carrières kunnen er bij schutters betrokken bij liquidaties worden onderscheiden?** Ter afsluiting vatten we de bevindingen in antwoord op deze vraag hieronder samen.

Bijna alle schutters van liquidaties zijn vóór de liquidatie al bekend bij de politie (93 procent). Gemiddeld wordt een schutter van 27 strafbare feiten verdacht voordat hij de liquidatie uitvoert.

Het misdaadprofiel van een schutter bestaat relatief vaak uit geweldsmisdrijven: ruim een kwart van alle geregistreerde strafbare feiten van schutters bestaat eruit. Eenderde van de schutters is al direct gewelddadig. Zij worden, bijvoorbeeld, verdacht van het plegen van, bijvoorbeeld, mishandelingen, bedreigingen of straatroven. Vóór het uitvoeren van een liquidatie heeft meer dan de helft van alle schutters minstens zes geregistreerde geweldsdelicten. Schutters zijn echter niet gespecialiseerd in geweld; geweldsmisdrijven vormen niet de meerderheid van hun delicten. Naast allerlei andere delicten, hebben ze relatief vaak vuurwapenmisdrijven en drugs misdrijven op hun naam.

Van de 52 schutters waren er 22 al eerder verdacht van moord/doodslag. De meeste gevallen zijn ‘pogingen moord/doodslag’ waarbij het vaak gaat om zeer ernstige geweldsdelicten waarbij niet zelden zwaargewonde slachtoffers vallen. Tweemaal vielen er bij dergelijke geweldsincidenten twee dodelijke slachtoffers.

Bij aanvang van de criminele carrière, dat wil zeggen op het moment van het eerste strafbare feit dat is geregistreerd, is een schutter gemiddeld zestien jaar oud. Een meerderheid van de schutters start zijn criminele carrière als jongere (34 schutters), een minderheid als volwassene (13 schutters). Vijf schutters zijn al vóór hun twaalfde verdacht van een strafbaar feit.

Veel schutters worden al jaren vóór de liquidatie verdacht van het plegen van strafbare feiten, een overgrote meerderheid minstens vijf jaar daarvoor.

Anders dan wellicht verwacht, is een liquidatie voor veel schutters *niet* het schokkende laatste geweldsincident van een almaar escalerende criminele carrière. Er zijn meer schutters met een de-escalerend dan met een escalerend carrièreverloop. Voor een flink deel van de schutters neemt de ernst van de geregistreerde delicten dus *niet* toe en zijn ze ook in de eerste helft van hun criminele carrière al verdacht van ernstige delicten.

Deel 2 Beweegredenen, betrokkenheid bij een liquidatie en levensloopbeschrijvingen

In het eerste deel is in de hoofdstukken 3, 4 en 5 inzicht gegeven in de cijfermatige, kwantitatief gebaseerde ontwikkelingen op het vlak van liquidaties, in de demografische kenmerken van betrokkenen daarbij en in de criminele carrières van schutters, gebaseerd op het Moord-en-doodslagbestand (paragraaf 2.1). Daarmee zijn onderzoeksvragen 1 t/m 3 beantwoord.

In dit tweede deel verleggen we het accent naar de *kwantitatieve* analyse, gebaseerd op de OM-strafdossiers (zie ook paragraaf 2.2) en de lifestory interviews (zie ook paragraaf 2.3). We kijken daarbij expliciet naar (identiteits)constructie, beleving en persoonlijke betekenisgeving van betrokkenen. Daarmee wordt in aankomende hoofdstukken kleurrijk inzicht gegeven in de wijze van betrokkenheid bij liquidaties, in de variatie aan beweegredenen die daarbij een rol speelt (onderzoeksvraag 4) en in hoe veroordeelde betrokkenen bij liquidaties hun levensloop beschrijven (onderzoeksvraag 5).

We bespreken allereerst de resultaten op basis van de bestudeerde elf OM-dossiers waarmee we fragmentarisch, op basis van onder meer processen-verbaal en deskundigenrapportages enkele inleidende inzichten opdoen in relatie tot onderzoeksvraag 4 (**hoofdstuk 6**). Daarin duiden we onder anderen ook hoe het zwijgrecht bijvoorbeeld parten heeft gespeeld in het achterhalen van de beweegredenen voor betrokkenheid, en bespreken we drie manieren van betrokkenheid bij liquidaties op basis van de bestudering van dossierstukken.

Onderzoeksvraag 4 staat ook centraal in het daaropvolgend hoofdstuk, maar dan op basis van de verzamelde lifestory interviews. Die zijn bestudeerd vanuit een narratieve benadering met aandacht voor de zogeheten ‘narratieve pose’ (**hoofdstuk 7**). Hiermee bedoelen we de wijze waarop een persoon zichzelf in zijn verhaal ‘neerzet’ of presenteert ten aanzien van het delict, in dit geval een liquidatie. We kijken naar zowel de beweegreden(en) als naar de wijze van betrokkenheid, en bespreken in dit kader een viertal narratieve poses.

Vervolgens staan de beschrijvingen van de eigen levensloop van 17 veroordeelden centraal in het licht van onderzoeksvraag 5 (**hoofdstuk 8**). Dit betekent dat we de narratieve focus expliciet gericht op liquidaties loslaten. We zoomen uit, kijkend naar de *gehele* levensloop en niet de liquidatie an sich. We schenken aandacht aan betekenisvolle episodes en gebeurtenissen vanuit het perspectief van de betrokken veroordeelden zelf. We schetsen onder meer hoe zij hun jeugd hebben beleefd, wanneer criminaliteit – in algemene zin – een rol begon te spelen in hun leven en welke factoren daarbij naar hun idee betekenisvol zijn geweest.

We eindigen dit kwalitatieve, tweede deel met enkele preventiegerichte perspectieven die gedurende de lifestory interviews ook ter tafel zijn gekomen (**hoofdstuk 9**). Deze inzichten bieden – in samenhang met voorgaande hoofdstukken uit zowel deel een als deel twee – een opmaat naar de uiteindelijke conclusies, reflecties en handelingsperspectieven van dit rapport.

6 Betrokkenheid & beweegredenen van verdachten van liquidaties

In dit hoofdstuk bespreken we de wijze van betrokkenheid bij liquidaties en de beweegredenen die daarbij een rol spelen (onderzoeksvraag 4). Allereerst duiden we hoe de proceshouding van de verdachten in de door ons bestudeerde dossiers het formuleren van een duidelijk antwoord op deze onderzoeksvraag bemoeilijkt (paragraaf 6.1). Vervolgens gaan we in op drie verschillende manieren waarop de verdachten in de door ons bestudeerde dossiers betrokken zijn geraakt bij een liquidatie en welke motieven of beweegredenen er kunnen worden gekoppeld aan vormen van betrokkenheid die we uit de dossiers hebben kunnen destilleren (paragraaf 6.2). Ten slotte zoomen we in op achtergronden van de betrokkenen bij liquidaties die in de opsporingsonderzoeken beschreven worden (paragraaf 6.3). We sluiten het hoofdstuk af met een resumé, in antwoord op de onderzoeksvraag (paragraaf 6.4).

6.1 Zwijgende en ontkennende verdachten

Op basis van de door ons bestudeerde opsporingsonderzoeken is het maar in beperkte mate mogelijk om zicht te krijgen op de beweegredenen en factoren die ten grondslag liggen aan betrokkenheid bij liquidaties. Een belangrijke oorzaak hiervan is dat verdachten tijdens het proces blijven zwijgen of blijven ontkennen, iets dat duidelijk naar voren komt in de lezing van het proces-verbaal van de bestudeerde verhoren. Waar sommige verdachten tijdens het niet-delictgerelateerde deel van het verhoor soms nog wel antwoord geven, verandert hun houding wanneer het delict ter sprake komt. Het vervolg van het verhoor is in dossiers dan doorgaans beschreven als variaties op *'ik heb niets te verklaren'*, *'zwijgrecht'* en *'verdachte beroept zich op zijn zwijgrecht'*, soms op aanraden van de aanwezige raadsman. Zo staat in een reclasseringsrapportage het volgende:

'De heer [achternaam] wil het op advies van zijn advocaat niet over de zaak hebben. Hij vertelt enkel dat hij als passagier in een auto zat die vervolgens in een achtervolgingssituatie met de politie belandde. De aanleiding voor de achtervolging wil betrokkene niet vertellen.'

Deze proceshouding maakt dat er in de loop van het opsporingsonderzoek weinig over de verdachten bekend wordt en de door ons bestudeerde dossiers ons enkel een beeld geven van de meer statische demografische kenmerken, zoals geslacht, leeftijd en ge-

boorteplaats van de verdachten. Een enkele keer, zoals we later in dit hoofdstuk zullen toelichten, is er ook informatie over de antecedenten van de verdachte. In één van de door ons bestudeerde zaken wordt expliciet naar de zwijgende proceshouding verwezen:

‘De rechtbank stelt voorop dat door de ontkennende en grotendeels zwijgzame houding van [verdachte] en zijn mededader geen enkel inzicht is verkregen in de achtergronden van deze liquidatie. De rechtbank kan dan ook slechts oordelen op grond van de feiten die haar zijn gebleken en de kenmerken van een liquidatie in zijn algemeenheid.’

Een dergelijke formulering valt bijna woordelijk terug te lezen in meer zaken, zoals in een andere zaak waarin het volgende wordt gesteld: *‘doordat hij [de verdachte] zich beroept op zijn zwijgrecht, kan niet vastgesteld worden op welke wijze zijn gedrag, denkpatronen en vaardigheden in relatie staan tot het delict’* en in weer een andere zaak: *‘Hij is op [datum] aangehouden en zit sindsdien vast. Over hem weten we niet veel. Hij heeft in zijn verhoren bij de politie ook op vragen over zijn persoon en persoonlijke omstandigheden gebruik gemaakt van zijn zwijgrecht.’*

Deze zwijgzame en ontkennende houding van de verdachte staat een goed begrip van niet alleen de beweegredenen van betrokkenheid (maar ook achtergronden van betrokkenen) bij de liquidaties in de weg. Wat één van de consequenties in het strafproces hiervan kan zijn, lezen we terug in het vervolg van het bovenstaande citaat:

‘Dat betekent dat de rechtbank het ervoor houdt dat [slachtoffer] is vermoord in opdracht van derden en dat degenen die de liquidatie hebben uitgevoerd dat uitsluitend hebben gedaan met het oog op eigen geldelijk gewin.’

In deze toelichting wordt door de rechtbank geëxpliciteerd dat zij bij afwezigheid van andere bekende motieven, *zelf* een beweegreden aandragen, in dit geval geldelijk gewin.⁷⁹ Hoewel een dergelijke aanname door de rechtbank aannemelijk kan zijn, ligt het gevaar op de loer dat het resulteert in een reductie van de complexiteit van de beweegredenen die ten grondslag liggen aan betrokkenheid bij liquidaties.

De zwijgzame proceshouding die we tegenkomen in de opsporingsonderzoeken kan op verschillende manieren worden geduid. Allereerst laten wetenschappelijke studies naar straatcultuur zien dat de hooggehouden straatnorm van ‘niet snitchen’ voorschrijft dat het zwijgrecht tijdens interacties met politie en justitie opgevat moet worden als een zwijgplicht (Rosenfeld, Jacobs & Wright, 2003; Roks, 2015). In een dossier is terug te lezen dat een verdachte na meerdere ‘zwijgzame’ verhoren toch uitgebreid

79 Dit bleek in een Australische studie naar ‘contract killings’ bovendien op de derde plek te staan van meest voorkomend motief gelet op het totaal aantal huurmoorden over de periode 1998 tot en met 2002. Op de eerste plek stond ‘dissolution of a relationship’ (onderling conflict) en op de tweede plek stonden de aantallen huurmoorden waarbij het motief helaas onbekend is gebleven (Mouzos & Venditto, 2003).

verklaart, en een brief aan de Officier van Justitie schrijft over de toedracht. Dit gebeurt echter pas *nadat* hem ter ore is gekomen dat zijn medeverdachte heeft bekend.

Een tweede verklaring voor de zwijgzame proceshouding kan gevonden worden in de omstandigheden rondom het delict. Het gaat immers om geweld, al dan niet gepleegd in opdracht van een derde, en in een wereld vol geweld durven sommige verdachten niet te verklaren. In een verhoor met een verdachte in één van de door ons bestudeerde zaken lezen we dit terug, wanneer de verdachte aangeeft: *'Ik ben gewoon een beetje bang. Ik wil liever goed nadenken. Zodat ik het kan vertellen.'* In het verloop van het verhoor laat de verdachte doorschemeren dat hij van allerlei kanten wordt bedreigd.

In een ander dossier staat beschreven dat de verdachten in afgeluisterde gesprekken in de penitentiaire inrichting meermaals aangeeft niets met de liquidaties te maken te hebben, maar dat hij niet kan verklaren uit angst voor represailles.

Ook valt er in het geval van liquidaties een bredere koppeling te maken met een geveugelde uitspraak 'wie praat, die gaat' (Wie praat die gaat, 2018). Onder meer de moord op de broer van de kroongetuige kan in deze context worden gezien als het meest duidelijke voorbeeld van waarom verdachten tijdens het opsporingsonderzoek zwijgen, ontkennen of een combinatie hiervan aan de dag leggen. In de verklaring van een verdachte tijdens de rechtszitting zien we een betekenisvol dilemma de boventoon voeren als het gaat om de keuze om te zwijgen over de (werkelijke) toedracht. In dit dossier suggereerde de verdachte dat hij over informatie beschikte die kon leiden tot de werkelijke dader, maar *'in zijn wereld houd je je mond en als je onschuldig bent dan komt het vanzelf wel goed'*. Wanneer je wel verklaart, en een andere verdachte komt in beeld, dan wordt dit je in 'zijn wereld' nagedragen.

Hoewel het hier slechts gaat om enkele voorbeelden, geven ze wel een betekenisvolle inkijk in een dilemma waarvoor verdachten van liquidaties zich gesteld zien. Een proceshouding van zwijgen en ontkennen resulteert dan wellicht in meer straf door de rechtbank, maar het lijkt te prevaleren boven verklaren en het geven van openheid van zaken, in het bijzonder omdat de 'represailles' als zwaarder en meer impactvol worden beschouwd.⁸⁰

6.2 Drie vormen van betrokkenheid in de dossiers

Ondanks de overwegend zwijgzame en ontkenkende houding, vallen er uit de beschikbare informatie in de door ons bestudeerde dossiers met voorzichtigheid meerdere vormen van betrokkenheid bij liquidaties af te leiden. Het gaat om twee directe vormen bij uitvoering van liquidatie, waarbij een onderscheid valt te maken tussen personen die een *directe betrokkenheid hebben bij het conflict* (paragraaf 6.2.1) en personen die eveneens *direct maar in opdracht van anderen* een rol spelen in het beslechten van een conflict waar zij zelf niet bij betrokken waren en waar zij in veel gevallen ook de achtergrond niet van lijken te kennen (paragraaf 6.2.2). Ten slotte komen we ook enkele

80 In hoofdstuk 7 komt het zojuist beschreven dilemma aan bod op basis van de lifestory interviews.

voorbeelden tegen van *indirecte, meer (ogenschijnlijk) onbewuste betrokkenheid*, in het bijzonder waar het gaat om hand- en spandiensten waarmee liquidaties zijn gefaciliteerd (paragraaf 6.2.3). We lichten deze drie verschillende vormen toe aan de hand van voorbeelden uit de door ons bestudeerde opsporingsonderzoeken. Per vorm van betrokkenheid besteden we aandacht aan de rol van de verdachten in de betreffende zaak, maar geven we ook zicht op wat er op basis van de (summiere) informatie in de opsporingsonderzoeken gezegd kan worden over de beweegreden die ten grondslag liggen aan de betrokkenheid van de verdachten.

6.2.1 *Direct, vanuit persoonlijk conflict*

In door ons bestudeerde dossiers komen we voorbeelden tegen van verdachten die al (langer) een conflict hebben met personen en die uiteindelijk zelf een rol spelen in het beslechten van het conflict. Op basis van de informatie in het dossier wordt echter lang niet altijd duidelijk wat de oorsprong van het conflict is. Een voorbeeld hiervan vinden we terug in één van de door ons bestudeerde zaken. Op enig moment vindt er een schietincident plaats, waarvan in eerste instantie de indruk bestaat dat het gaat om een spontane eruptie van geweld. Uit informatie die staat beschreven in het dossier rijst echter een ander beeld: *‘De schietpartij was geen uit de hand gelopen ruzie. De ruzie was gespeeld.’* Volgens deze informatie zouden de twee in het dossier beschreven criminele groeperingen op voet van oorlog met elkaar verkeren en dat de oorsprong van dit conflict gelegen zou zijn in een partij verdovende middelen die ‘geript’ zou zijn.

Naarmate het strafrechtelijk onderzoek vordert, ontstaat dan ook het beeld dat er opdracht was gegeven tot het plegen van de betreffende liquidatie. Voor de opdrachtgevers en uitvoerders vallen er daarmee verschillende beweegredenen te onderscheiden. Vanuit het perspectief van de opdrachtgever is het motief vergelding wegens een geripte partij drugs en de slachtoffers die bij eerdere confrontaties tussen (vertegenwoordigers van) deze groepen vielen. Als het gaat om de uitvoerders, valt er in het dossier te lezen dat dit ingegeven lijkt te worden door een zekere mate van bewijsdrang om te stijgen in de hiërarchie van één van de betrokken groeperingen.

De beweegredenen voor de bovengenoemde liquidatie worden afgeleid uit de beschikbare dossierinformatie, zonder dat de betrokkenen hierover verklaren. In een andere zaak vinden we wel een meer directe link tussen de liquidatie en een eerder conflict tussen de verdachte en het uiteindelijke slachtoffer. In het dossier wordt beschreven dat de uitvoerder van de liquidatie al een langere geschiedenis kende van problemen met het slachtoffer. Eerder zou hij door het slachtoffer met grof geweld en onder bedreiging met een vuurwapen zijn beroofd en bovendien werd hij door het slachtoffer langere tijd bedreigd en afgeperst. Op enig moment ziet de verdachte op social media een video waaruit valt af te leiden dat het latere slachtoffer zich op een bepaalde plek bevindt. In het strafdossier valt te lezen dat de verdachte verklaart dat hij enkel naar het slachtoffer toe ging om te praten. De beschrijving van het voorval in het dossier doet echter anders vermoeden:

‘Toen de verdachte naar de [adres delict] liep, had hij een geladen vuurwapen bij zich. Hij is daarmee, staande in de voortuin van de naastgelegen woning aan de [adres delict], vrijwel direct en gericht op [naam slachtoffer] gaan schieten. Hij riep: ‘[naam slachtoffer], [naam slachtoffer]’, richtte zijn wapen en schoot minimaal viermaal op [naam slachtoffer].’

Het slachtoffer overlijdt aan zijn verwondingen. In het opsporingsonderzoek wordt hierdoor het motief van de verdachte gezocht in de eerdere problemen tussen de verdachte en het slachtoffer.

6.2.2 *Direct, in opdracht van*

De voorbeelden in de vorige paragraaf van directe betrokkenheid bij een conflict dat ten grondslag ligt aan een liquidatie zijn in de door ons bestudeerde dossiers beperkt. In het merendeel van de gevallen lijkt het namelijk vooral te gaan om verdachten die in opdracht van (een) derde(n) overgaat tot het plegen van de betreffende liquidatie. Een voorbeeld hiervan komen we tegen in één van de door ons bestudeerde dossiers. De verdachte geeft in dat dossier aan dat hij de opdracht tot schieten kreeg ‘omdat het van iemand anders moest’:

Q: Wanneer kreeg jij die opdracht?

R: Ik kreeg eerst de vraag om die auto in de gaten te houden. Dat was al best wel lang, ik denk een paar weken of zo.

Q: Wat was de volgende opdracht?

R: Die man dood maken.

Q: Waarom moest die man dood?

R: De reden weet ik niet.’

De verdachte geeft aan in opdracht van anderen te hebben gehandeld. Deze anderen, die niet nader worden genoemd, hebben de verdachte niet alleen bekendgemaakt met de identiteit van het slachtoffer, maar hem ook geholpen aan de benodigde wapens en auto. Ondanks het feit dat de verdachte wel bevestigt de liquidatie te hebben gepleegd in opdracht van iemand anders, noemt hij geen namen. Het kan zo zijn dat hij, zoals we in paragraaf 6.1 beschreven, hier niets over heeft willen verklaren (niet ‘snitchen’). Die verdachte geeft aan dat hij zich wilde terugtrekken, maar dat hij daarna werd bedreigd door de opdrachtgever:

‘Toen hebben we gezegd dat we het niet meer wilden doen, maar er ontstond een dreigende sfeer. Ze lieten mij een screenshot zien van een artikel over mij (...), ik zag mijn adres (...). Ik wilde niet dat er thuis iets ging gebeuren en [naam medeverdachte] ook niet. Daarom hebben we besloten het wel te doen. Er was ons ongeveer een ton beloofd, ieder 50.000.’

Uit de verklaring van de verdachte komt naar voren dat de twee verdachten in deze zaak door opdrachtgevers zijn gevraagd of ze geld wilden verdienen. Tegelijkertijd wordt uit het dossier duidelijk dat de verdachten zich gaandeweg wilden terugtrekken, maar werden bedreigd door de opdrachtgevers en om die reden toen toch hebben besloten om de liquidatie samen uit te voeren. In dit geval komen echter meerdere beweegredenen voor de betreffende liquidatie naar voren. In de dossiers zien we loyaliteit terugkomen, maar ook vergelding voor een geripte partij drugs vanuit het perspectief van de opdrachtgever en (bij uitvoerders) een combinatie van financiële compensatie, ervaren druk en drang wegens zorgen over de eigen veiligheid en die van de eigen familie.

Het achterhalen van de beweegredenen van betrokkenen op basis van de informatie in de opsporingsonderzoeken kent als belangrijke beperking dat er niet goed kan worden achterhaald of deze overwegingen feitelijk ten grondslag hebben gelegen aan het gedrag, of dat deze beweegredenen naar voren worden geschoven als neutralisatietechniek of excuus in de hoop op een lagere strafmaat(eis) of vrijspraak. We zien wel dat de druk die wordt beschreven in het bovenstaande citaat ook naar voren komt in een andere zaak. Tijdens de zitting van die zaak vroeg de Officier van Justitie aan de verdachte waarom hij meeging in wat de opdrachtgever hem vroeg. De korte, maar veelzeggende reactie van de verdachte was: *‘[naam opdrachtgever] was geen man aan wie je al te moeilijke vragen moest stellen.’*

Als gevolg van de *modus operandi* van sommige liquidaties is het aannemelijk dat sommige verdachten niet over de opdrachtgevers kunnen verklaren. Soms simpelweg omdat ze geen idee hebben wie de opdracht voor de liquidatie heeft gegeven (vgl. De Korte, 2017; Van Gestel en Verhoeven, 2017a; 2017b). Het uitbesteden van bepaalde deeltaken, waaronder het uitvoeren van de liquidatie, lijkt ingegeven door het beperken van risico's op ontdekking van opdrachtgevers (Boerman et al., 2017, p. 295-297). In één van de expertsessies wordt het beeld geschetst dat er meerdere schakels tussen de opdrachtgevers en de uitvoerders zitten: *‘Je kent nooit meer dan de schakel boven je.’* Door deze manier van organiseren wordt het zicht op de persoon van de opdrachtgever afgeschermd. Het blijft daarmee in het merendeel van de door ons bestudeerde dossiers onbekend wie de opdracht voor de liquidatie heeft gegeven, al kan er bij opsporingsdiensten wel informatie beschikbaar zijn op grond waarvan er vermoedens bestaan over het opdrachtgeverschap.

Een nieuwe bron die in sommige zaken duidelijkheid (over het motief en/of opdrachtgeverschap) kan verschaffen, is de onderschepte informatie over communicatie tussen verdachten via PGP. In één van de door ons bestudeerde zaken zien we dat de uitvoerders voor, tijdens en na het delict worden aangestuurd via dergelijke berichten. De beschrijvingen geven een ontluisterend beeld van het ogenschijnlijke gemak waarmee over het op handen zijnde geweld wordt gesproken. Ook wordt er door deze bron zicht verkregen op de mogelijke beweegredenen voor betrokkenheid. Te lezen valt bijvoor-

beeld hoe een dag voor de uiteindelijke liquidatie het volgende bericht wordt gestuurd aan de uitvoerders: *'Laat zien dat jullie 't waard zijn voor dit werk.'*

Ook op de dag van de liquidatie zelf is er contact tussen de uitvoerders en iemand die fungeert als intermediair tussen de opdrachtgever en uitvoerders. Wanneer de intermediair via de media hoogte krijgt van het feit dat de liquidatie niet helemaal goed is verlopen, raakt hij enigszins in paniek en vraagt hij aan de waarschijnlijke opdrachtgever om de PGP-telefoons uit de lucht te halen. Uiteindelijk weet één van de uitvoerders te ontkomen en geeft hij de intermediair een gedetailleerde beschrijving van hoe hij te werk is gegaan en hoe hij is ontkomen. Ook vertelt hij dat de andere uitvoerder is opgepakt. Hij krijgt daarop een bericht waarin staat te lezen dat de intermediair trots is op de uitvoerder en dat er een goede advocaat zal worden geregeld voor de opgepakte uitvoerder. De intermediair stelt op zijn beurt de waarschijnlijke opdrachtgever op de hoogte van de geslaagde liquidatie, waarbij beide personen in hun communicatie hun blijdschap over het overlijden van het slachtoffer geenszins onder stoelen of banken steken.

Waar niet alle uitvoerende verdachten op de hoogte zijn van de opdrachtgever, lijken zij in veel gevallen hun mededaders beter te kennen. We zien in één van de zaken bijvoorbeeld dat de uitvoerders elkaar al jaren kennen en in hetzelfde omgeving zijn opgegroeid. In een andere zaak lezen we het volgende:

'Ik ben door [hoofdverdachte] benaderd om geld te maken. We hadden een afspraak met twee mannen op [datum]. Die mannen vroegen aan mij en hem of we geld wilden verdienen. Allebei zeiden we ja. Een dag of twee later werd het duidelijk dat ik moest rijden en dat [hoofdverdachte] een vuurwapen zou krijgen. Ik dacht aan een overval. De volgende dag hadden we weer een afspraak met die mannen. Zij zeiden toen dat we iemand moesten doodschieten. Ik kende de mannen niet al eerder. De afspraken waren in [stad] meestal buiten, [hoofdverdachte] kende die mannen wel.'

In deze zaak blijkt dat uitvoerders elkaar al langere tijd kennen en zelfs bevriend met elkaar lijken te zijn. Ook in een andere zaak waarin op basis van de PGP-communicatie veel bekend is over de verdachten, blijken deze elkaar (goed) te kennen. Uit het opsporingsonderzoek blijkt dat ze uit dezelfde regio komen, maar op basis van hun antecedenten blijken ze eerder ook al samen criminele activiteiten te hebben gepleegd. In het verslag van het requisitoir valt over de relatie tussen uitvoerders te lezen dat de onderlinge verhouding door deskundigen *'niet goed ingeschat kan worden. Het contact doet vriendschappelijk aan. De keren dat ze samen een maaltijd voorbereiden verloopt de samenwerking vlekkeloos en op basis van gelijkwaardigheid.'*

We komen in de opsporingsonderzoeken echter ook een voorbeeld tegen waarin blijkt dat de vriendschappen tussen verdachten in retrospectief niet bleken te zijn wat ze initieel leken te zijn. Zo verklaart een verdachte over zijn medeverdachten: *'Ik dacht*

hen te kennen, maar nu niet meer. Ik heb ze eigenlijk nooit gekend.' Op de vraag of hij hen voor het hele gebeuren beschouwde als vrienden antwoordt hij: 'Weet niet.' Als deze verdachte gevraagd wordt of hij terugkijkend dingen anders zou hebben gedaan, zegt hij: 'Ja... alles.' Tegelijkertijd geeft hij ook aan dat hij geen idee heeft hoe hij dat zou hebben moeten doen.

Niet alle uitvoerders lijken elkaar te kennen. In één van de door ons bestudeerde zaken geeft een verdachte aan zijn medeverdachte niet te kennen en hem pas een dag voor de liquidatie voor het eerst te hebben ontmoet. Één van de uitvoerders zou eerst een voorverkenning hebben gedaan omdat hij de buurt niet kende en ook niet wist met wie hij te maken had. In het dossier wordt beschreven dat deze verdachte via PGP in contact is gekomen met zijn medeverdachte: 'Iemand heeft mij gezegd hoe ik in contact moest komen met hem.'

6.2.3 *Indirecte, onbewuste betrokkenheid?*

Ten slotte komen we in de door ons verzamelde dossiers ook voorbeelden tegen van personen die veelal in de vorm van een faciliterende rol bij een liquidatie zijn betrokken, zonder dat ze zich (tijdig) bewust (lijken te) zijn van de op handen zijnde liquidatie. We komen hier een uitvoerig beschreven voorbeeld van tegen in één van de door ons geanalyseerde opsporingsonderzoeken. Één van de verdachten verklaart dat hij benaderd zou zijn om dienst te doen als chauffeur tijdens een ripdeal. Het geld dat met de verkoop van de geripte cocaïne zou worden verdiend, zou worden verdeeld onder de betrokkenen. De verdachte stemde in en dacht na afloop nog steeds dat het ging om een ripdeal.

Hier worden we duidelijk geconfronteerd met de grenzen van het door ons verzamelde materiaal. Om die reden deelden we deze observatie tijdens één van de expertsessies. 'Mooi verhaal', meende één van de aanwezigen. Uitvoerders waren volgens deze expert nooit onwetend, omdat de opdrachtgever niet het risico kan lopen dat er iets fout gaat. Wel beaamde deze expert dat personen die een faciliterende rol spelen, bijvoorbeeld het regelen van een auto of het plaatsen van een baken, in sommige gevallen niet volledig op de hoogte zouden kunnen zijn van de op handen zijnde liquidatie. De consensus tijdens de expertsessie was echter dat dergelijke verklaringen een voorbeeld zijn van 'geregisseerde onwetendheid' (Van de Bunt, 2007, p. 120-121, vgl. Katz, 1989). Verdachten moeten immers een verhaal of een alibi hebben op het moment dat criminele activiteiten aan het licht komen en dat geldt in het bijzonder wanneer zij bij het plegen van de criminele activiteiten een min of meer actieve ondersteunende rol hebben gespeeld (Kruisbergen et al., 2019; Roks et al., 2022).

Toch zijn er wel degelijk gevallen waarin een scenario van onwetendheid plausibel is. Verdachten weten dan wel dat er iets niet helemaal in de haak is, maar vragen (bewust) niet door. Over het algemeen zien we dit in de meer perifere rollen rondom de uitvoering, waarbij deze verdachten uiteindelijk veroordeeld worden omdat zij de liquidatie

onbewust hebben gefaciliteerd, zoals in het geval van een chauffeur of iemand die de vluchtauto regelt. In één van de zaken zien we bijvoorbeeld dat de hulp van een verdachte wordt ingeschakeld om scooters te zoeken op het internet, maar ook om de uiteindelijke scooter op te halen en op zijn naam te zetten. Op expliciete instructie van de hoofdverdachte, de uiteindelijke schutter, doet deze verdachte aangifte van diefstal van de scooter – waarschijnlijk bedoeld als verhullingshandelingen – en ontvangt hij hiervoor 150 euro. In het dossier valt te lezen dat er over de strafrechtelijke betrokkenheid van deze verdachte op zitting geen discussie is geweest:

‘Net als de officier van justitie en de verdediging vindt ook de rechtbank niet bewezen dat de verdachte bij zijn handelen wist dat dat bijdroeg aan de dood van het slachtoffer. De verdachte wordt daarvan dus vrijgesproken.’

In deze zaak kon dus niet worden vastgesteld dat deze verdachte weet had van de liquidatie. Wel wordt de verdachte veroordeeld voor het doen van een valse aangifte en voor het behulpzaam zijn aan het ontkomen van een medeverdachte.

6.3 Achtergronden van verdachten

Over het algemeen geven de door ons bestudeerde dossiers op basis van de summiere informatie zicht op zojuist beschreven manieren van betrokkenheid van verdachten bij het plegen van een liquidatie. Achterliggende persoonlijke en contextuele factoren die een beeld kunnen geven van mogelijke beweegredenen van betrokkenen komen door de proceshouding van de verdachten niet altijd boven tafel. In de volgende subparagrafen geven we, met alle beperkingen van het door ons bestudeerde materiaal uit de dossiers, een fragmentarisch beeld van de achtergronden van betrokkenen bij liquidaties die wél ter tafel zijn gekomen. We besteden daarbij aandacht aan hun criminele carrière (paragraaf 6.3.1) en hun persoonlijke achtergronden (paragraaf 6.3.2).

6.3.1 Verdachten met beperkte en met lange strafbladen

In hoofdstuk 5 hebben we al een beschrijving gegeven van de strafbare feiten en criminele carrières van schutters bij liquidaties. In deze paragraaf proberen we hier op basis van de inzichten uit de dossiers wat meer kleur aan te geven. In hoofdstuk 5 werd beschreven dat slechts vier van de 56 unieke schutters voorafgaand aan hun betrokkenheid bij een liquidatie geen geregistreerde strafbare feiten hadden. Hierbij werd opgemerkt dat dit niet wil zeggen dat zij een brandschoon verleden hebben, maar dat de verklaring voor het ontbreken van registraties bij de Nederlandse politie gelegen is in het feit dat zij niet woonachtig zijn in Nederland. Tegen die achtergrond is het opmerkelijk om te constateren dat er in de door ons bestudeerde opsporingsonderzoeken enkele gevallen naar voren komen waarbij de verdachten helemaal geen eerdere gere-

gistreerde criminele activiteiten lijken te hebben,⁸¹ zoals we zien bij een schutter in één van de door ons bestudeerde zaken:

‘Hij is op [datum] aangehouden en zit sindsdien vast. Over hem weten we niet veel. Hij heeft in zijn verhoren bij de politie ook op vragen over zijn persoon en persoonlijke omstandigheden gebruik gemaakt van zijn zwijgrecht. Ten tijde van het feit had hij een baan, een huis, een auto en geen strafblad.’

Iets vergelijkbaars komen we in een ander dossier tegen, met als belangrijkste verschil dat het daar niet gaat om de uiteindelijke schutter. Van deze verdachte wordt beschreven dat hij druk bezig was om zijn schulden met een baan af te lossen en dat *‘meerdere mensen in de omgeving van de verdachten die verhoord worden zeggen dit niet aan te hebben zien komen’*. In het bijzonder valt in het dossier te lezen dat een collega van deze verdachte vol ongeloof had gereageerd op zijn betrokkenheid bij een liquidatie.

Andere verdachten in de door ons bestudeerde zaken hebben wel het een en ander op hun kerfstok, maar niet iets dat in het licht van de (liquidatie)zaak gezien kan worden als een logische opmaat. We zien daarbij een voorbeeld van een voorwaardelijke gevangenisstraf van enkele maanden wegens een veroordeling voor het overtreden van de Opiumwet, maar ook een schutter van wie wordt beschreven dat *‘Uit de justitiële documentatie van [verdachte] van [datum] volgt dat hij niet eerder onherroepelijk is veroordeeld voor een geweldsdelict.’* Ook van een hoofdverdachte wordt gesteld dat er sprake is van een (jonge) verdachte met een beperkt strafblad en dat hij niet eerder is veroordeeld voor ernstige geweldsdelicten. Wel heeft hij enkele antecedenten en daarover verklaart hij zelf als volgt:

‘Los daarvan heb ik gewoon een schoon strafblad. Ik probeer er te zijn voor mijn familie. Ik probeer het goed te doen in de PI. (...) ze zijn tevreden over mij. Het klopt dat ik destijds geld heb verdiend met de handel in verdovende middelen, maar dat was niet veel. Ik kreeg gewoon af en toe [paar honderd] euro van [naam]. Ik heb ook niet zo heel lang in de drugshandel gezeten, slechts [een paar] maanden.’

In deze gevallen wordt ook gesteld dat, ondanks de ernst van het delict, vanwege het beperkte strafblad van de verdachte wordt afgezien van het opleggen van een hogere straf. Er zijn ook voorbeelden van verdachten die wel al de nodige ervaring hebben met veroordelingen, maar niet recent. Zij zijn dus relatief langere periodes ‘delictvrij’ qua registraties. Daarentegen wordt een periode zonder criminele veroordelingen maar beperkt meegewogen in de uiteindelijk strafmaat:

81 Strafbare feiten in politiestystemen leiden niet altijd tot een zaak, een veroordeling door de rechter en een strafblad.

‘Uit de justitiële documentatie van [verdachte] van [datum] blijkt dat hij meermaals onherroepelijk is veroordeeld wegens diefstal met geweld. Het betreft weliswaar geen recente veroordelingen, maar gezien tegen deze achtergrond doen de handelwijze van [verdachte] bij dit delict en zijn houding op zitting vrezen voor herhaling van dit soort ernstige geweldsmisdrijven. De maatschappij moet dan ook voor lange duur tegen [verdachte] worden beschermd.’

Waar op basis van bovenstaand citaat dus niet zozeer de aard en lengte van het strafblad als argumentatie kan dienen voor een langere detentie, wordt de proceshouding en handelwijze ten aanzien van het delict naar voren gehaald. We komen in de door ons bestudeerde dossiers ook voorbeelden tegen van verdachten met de nodige ervaring met het plegen van criminaliteit waarbij niet zozeer de proceshouding op zitting en handelwijze niet worden genoemd als argument, maar vooral de lengte van het strafblad. De volgende beschrijving maakt dit duidelijk:

‘Verdachte heeft een strafblad van 10 pagina’s. Grotendeels zijn dit veroordelingen voor vermogensdelicten, deels ook met geweld, als ook tweemaal een veroordeling voor deelname aan een criminele organisatie. Hij heeft in totaal al onvoorwaardelijke gevangenisstraffen cq jeugddetentie voor de duur van 4 jaar en 2 maanden gehad. Ten tijde van het plegen van de moord op [naam slachtoffer] was hij ontvlucht uit detentie: hij was na verlof niet teruggekeerd.’

Wat volgt is een opsomming van de criminele carrière van de verdachte, vanaf zijn eerste veroordeling door de Kinderrechter voor bedreiging en belediging, tot meerdere inbraken in bedrijven en, later in de tijd, diefstallen in vereniging. Dit maakt dat de rechtbank concludeert dat er sprake is ‘van een delictpatroon ten aanzien van het plegen van vermogensdelicten’. Bovenstaande twee citaten laten zien dat bij lange strafbladen vooral die delicten als argument dienen om tot een ‘delictpatroon’ te komen. Wanneer dit patroon zichtbaar ontbreekt (en sprake is van een relatief korter strafblad) lijken twee andere factoren – de proceshouding en toedracht – meer de argumentatie ten aanzien van de strafmaat te dragen.

Ook de medeverdachte in deze laatstgenoemde zaak – de uiteindelijke schutter – heeft geenszins een blanco strafblad, al wordt in het requisitoir beschreven dat zijn strafblad aanzienlijk minder omvangrijk is dan dat van de andere verdachte. De ernstige feiten en zware veroordelingen worden hier door de rechtbank benadrukt, in het bijzonder een geweldsdelict dat verdachte in het verleden een PIJ-maatregel opleverde. Ook later kreeg hij vanwege een overval wederom een PIJ-maatregel opgelegd. Ten slotte zien we ook bij de schutter in een ander dossier dat er sprake is van een historie van geweld, in het bijzonder in de vorm van een eerdere veroordeling voor poging tot doodslag. En laat een uittreksel van de justitiële documentatie in een andere zaak een escalatie van delictsgedrag zien, waarbij in een korte periode de incidenten steeds ernstiger worden en uiteindelijk uitmonden in betrokkenheid bij een liquidatie. We komen in de door

ons bestudeerde opsporingsonderzoeken ook een voorbeeld tegen van een verdachte die zelf verklaart over zijn criminele reputatie: *'Ik ben geen lieve jongen. Ik sta als vuurwapengevaarlijk bekend. Ik heb al eerdere veroordelingen.'*

6.3.2 *Persoonlijke achtergronden*

Over het algemeen resulteert de stilzwijgende proceshouding van de verdachten in een beperkt beeld van wie deze personen nu zijn, waar ze vandaan komen, en hoe en waarom ze betrokken zijn geraakt bij een liquidatie. Sommige verdachten weigeren tijdens het proces nadrukkelijk mee te werken aan onderzoeken die meer licht kunnen laten schijnen op de persoon van de dader. Dit is vooral relevant bij de vraag naar de toerekeningsvatbaarheid van de dader, maar het kan ook bredere inzichten opleveren over de persoonlijke ontwikkeling van verdachte, het milieu waarin verdachte is opgegroeid en mogelijk andere relevante contextuele omstandigheden. In een requisitoir over één van de zaken lezen we het volgende:

'Verdachte is geobserveerd en ook hij heeft geen medewerking verleend. Het patroon van delictgedrag dat hij in het verleden heeft laten zien, zou kunnen passen bij antisociale schiefgroei. Ook dat hoeft niet te betekenen dat er op latere leeftijd automatisch sprake is van een antisociale persoonlijkheidsstoornis. Het zou kunnen passen bij een levensfaseprobleem of antisociale contacten. Omdat de verdachte gedurende de observatie geen impuls- of agressieproblemen heeft laten zien, lijkt het in ieder geval niet van dwingende invloed op al zijn disfunctioneren. Vanwege het gebrekkige onderzoek dat heeft kunnen plaatsvinden, onthouden de deskundigen zich ook bij hem van het geven van advies. Gezien het feit dat geen advies gegeven kan worden over de aanwezigheid van eventuele stoornissen of de doorwerking daarvan op het delict, hebben de deskundigen niet kunnen vaststellen of er sprake is van een verminderde toerekeningsvatbaarheid. Wij achten verdachten, gezien de rapportages en de aard van het delict, derhalve allebei toerekeningsvatbaar.'

Over de andere verdachte in dezelfde zaak valt in het verslag van het requisitoir min of meer hetzelfde verhaal terug te lezen. Er wordt nadrukkelijk benoemd dat het vanwege de historie van de verdachte in de lijn der verwachting had gelegen wanneer er door deskundigen een TBS-advies zou zijn uitgebracht, maar dat is niet gebeurd. In het verleden, zo wordt beschreven, zijn er bij deze verdachte verschillende ontwikkelingsstoornissen geconstateerd, waaronder *'een bedreigde persoonlijkheidsontwikkeling met anti-sociale trekken'*. Opgemerkt wordt echter dat deze psychiatrische problematiek tijdens de 'huidige observatie' voor deze strafzaak niet kon worden waargenomen, in het bijzonder omdat de verdachte *'in het geheel niet heeft meegewerkt aan het onderzoek'*. De rapporteurs komen dan ook tot de slotsom dat er niet kan worden geconcludeerd dat er sprake is van een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens. En ook in dit geval onthouden de deskundigen zich van het geven van advies.

Als onderdeel van de expertsessies is gesproken met een milieुरapporteur die meer vertelde over minderjarige verdachten. In dit gesprek werd, in lijn met wat hierboven staat beschreven, expliciet aangegeven dat toerekeningsvatbaarheid vaak lastig te constateren is wanneer verdachten niet meewerken. Tegelijkertijd werd benadrukt dat de minderjarige verdachten van liquidaties waar deze expert zicht op had in de afgelopen vijf jaar ‘goed gereguleerd’ lijken te zijn. Er zijn in sommige gevallen wel zorgen over de morele ontwikkelingen, maar de expert benadrukte dat het niet gaat om jongeren die ‘constant uit de bocht vliegen’. Hoogstens resulteert dit in de praktijk in een antisociale persoonlijkheidsstoornis. Echter, dit is nu juist de stoornis die (relatief gezien) het minst (tot geen) invloed heeft op de ‘vrije wil’ van een verdachte. Het resulteert dus vaker niet dan wel in een verminderde keuzevrijheid/toerekeningsvatbaarheid van de verdachte.

Het contrast met zaken waarin de verdachte wel medewerking verleent, is groot, aangezien er dan wel een duidelijk beeld ontstaat van wie de verdachte is en hoe zijn betrokkenheid bij liquidatie moet worden geduid. In één van de door ons bestudeerde zaken valt te lezen hoe de verdachte kampt met een flink schuldgevoel en neerslachtige gevoelens. De verdachte wordt omschreven als een intelligente, sociale man die zich kan inleven in anderen. Drugsgebruik, relatieproblemen en sombere gedachten hebben bij deze verdachte een rol gespeeld, maar van een psychische stoornis is volgens de psycholoog geen sprake. De verdachte wordt volledig toerekeningsvatbaar gedacht en de kans op herhaling wordt ingeschat als klein.

Op basis van de informatie in dit dossier rijst het beeld van een persoon met de nodige persoonlijke problemen, een verslaving, maar ook een flinke mate van druk die op deze verdachte werd uitgeoefend vanwege zijn eerdere toezegging. In het dossier is ook te lezen dat de rechtbank de bekennende verklaring van de verdachte in zijn voordeel heeft meegewogen. Het hebben van een verslaving, waarnaar in dit opsporingsonderzoek wordt verwezen, komen we nog in twee andere zaken als persoonlijk probleem tegen.

In weer een andere zaak bevat het dossier informatie over de hoofdverdachte door de aanwezigheid van verschillende deskundigenrapportages. Deze informatie geeft een uitgebreid beeld van de persoonlijke ontwikkeling van de hoofdverdachte, waarbij onder andere wordt gesteld dat er op zowel praktisch als psychosociaal gebied problemen en beperkingen worden geconstateerd. In een andere rapportage in ditzelfde dossier wordt gesproken over:

‘Een verhoogd risico op hernieuwde criminele en gewelddadige handelingen, zowel op basis van de voorgeschiedenis, de pathologie van [naam verdachte] als de geringe vatbaarheid voor behandeling. Vanuit de stoornis zijn de meest relevante factoren zijn gebrekkige gewetensontwikkeling, gebrek aan empathie, zijn lage frustratietolerantie en vatbaarheid voor het criminele milieu.’

Daarnaast wordt beschreven dat er ook in het netwerk van de verdachte de nodige problemen zijn, maar dat zijn omgeving tevens fungeert als een steunende factor. Ook bevat één van de rapportages in het dossier een lange lijst met ervaringen op het gebied van de hulpverlening en gezinszorg. Naast problemen van meer praktische aard, zoals *'gebrek aan structurele, passende huisvesting, dagbesteding en legale inkomsten'*, zou er ook sprake zijn van een pro-criminele houding. Het risico op recidive wordt op grond van een en ander als 'hoog' ingeschat.

Een pro-criminele houding, zoals toegeschreven aan de verdachte in het bovengenoemde opsporingsonderzoek, vinden we ook terug in enkele andere bestudeerde zaken. We zien dit bijvoorbeeld terug in het sociale netwerk van de verdachte die woonachtig is in een wijk waar criminaliteit welig tiert en waar hij vrienden en kennissen heeft. Ook komt dit naar voren in een andere zaak waarin de verdachte verklaart dat hij een bekende naam in de recente Nederlandse misdadgeschiedenis, iemand die inmiddels ook door een liquidatie om leven is gebracht, beschouwt als *'familie'*. Ten slotte komt de pro-criminele houding van een verdachte in een ander dossier tot uitdrukking in de vorm van tatoeages die nadrukkelijk gelinkt worden aan een beruchte criminele (jeugd)bende. We bespreken een dergelijke criminele inbedding uitgebreider in de volgende hoofdstukken.

6.4 Resumé

In dit hoofdstuk is een antwoord gegeven op onderzoeksvraag 4: **Op welke wijze verloopt betrokkenheid bij liquidaties en welke beweegredenen spelen daarbij een rol?** Ter afsluiting vatten we de bevindingen in antwoord op deze vraag hieronder samen.

Een eerste bevinding is dat de proceshouding van de verdachten van liquidaties het geven van een duidelijk antwoord op de onderzoeksvraag in de weg staat. In de verhoren beroep de verdachten zich doorgaans op hun zwijgrecht, maar eigenlijk zien we dat het gros gedurende het hele strafproces een combinatie van zwijgen en ontkennen aan de dag legt. Deze proceshouding lijkt zijn oorsprong te vinden in de brede straatcode van niet praten met de politie, maar lijkt in deze specifieke dossiers vooral ingegeven te worden door de zweem van geweld die rondom dergelijke liquidatiezaken hangt. Dit maakt dat betrokkenen zich zorgen maken over hun eigen veiligheid, maar ook over die van hun naasten. Deze angst voor represailles maakt dat de gevreesde straf op straat voor 'praten met de politie' als zwaarder lijkt te worden ervaren dan de straf van justitie die hen boven het hoofd hangt indien betrokkenen niet praten.

Het resultaat van deze zwijgzame en ontkennende houding is dat we maar in beperkte mate iets te weten komen over hoe en waarom deze personen betrokken zijn geraakt bij een liquidatie. Toch bevatten de door ons bestudeerde opsporingsonderzoeken wel wat informatie die ons iets leren op de wijze van betrokkenheid. In dit hoofdstuk hebben we een onderscheid gemaakt naar twee directe vormen en een meer indirecte

vorm van betrokkenheid. Allereerst zijn er voorbeelden van een conflict tussen verdachte en het slachtoffer, waarbij de verdachte uiteindelijk het conflict middels het gebruik van geweld beslecht. Het gaat hier dus om een directe vorm van betrokkenheid die ook samen lijkt te hangen met de beweegreden: in dergelijke gevallen lijkt er tussen de verdachte en het slachtoffer iets te zijn voorgevallen, alhoewel op basis van de door ons bestudeerde dossiers niet altijd duidelijk wordt wat de aard en aanleiding van dit conflict is/was.

Daarnaast zien we verdachten die in eerste instantie zelf niets met het conflict te maken lijken te hebben, maar in opdracht van anderen een rol spelen in het beslechten van het conflict. Op basis van de door ons bestudeerde dossiers gaat het hier niet om professionele huurmoordenaars die worden ingevlogen vanuit voormalig Joegoslavië of Zuid-Amerika, zoals in een eerder onderzoek naar liquidaties in Nederland werd beschreven (Van de Port, 2001). Eerder gaat het om zogenaamde *home grown schutters* (Van Gestel en Verhoeven, 2017a, 2017b). Omdat het gros van deze verdachten zwijgt, wordt er weinig bekend over hun beweegredenen. De rechtbank komt in dergelijke gevallen tot de conclusie dat geldelijk gewin kan worden beschouwd als de beweegreden voor deze verdachten. Alhoewel dit ontegenzeggelijk een rol van betekenis zal spelen, is het de vraag of het de werkelijkheid niet geweld aandoet. We lezen tussen de regels door immers ook over een zekere mate van ervaren dwang en drang en het gevoel niet meer terug te kunnen uit bepaalde risicovolle situaties.

Ten slotte zijn er ook voorbeelden van verdachten die op meer indirecte wijze betrokken raken bij een liquidatie. Het gaat hier om verdachten, veelal in een perifere en faciliterende rol, die aangeven niet op de hoogte te zijn geweest van het feit dat zij een (belangrijke) dienst vervulden om een liquidatie mogelijk te maken. Ook hier worden we geconfronteerd met de beperkingen van deze bron van data om een goed en volledig antwoord te geven op deze onderzoeksvraag. Tijdens de expertsessie werd benadrukt dat dit ook gezien kan worden als strategie om hun rol te minimaliseren en de kans op een lagere straf of vrijspraak te vergroten. Toch is het gezien de manier waarop sommige liquidaties georganiseerd zijn, met verschillende schakels tussen de opdrachtgever en uitvoerder, aannemelijk dat van sommige faciliterende diensten zoals het leveren van een vluchtauto of het plaatsen van een peilbaken, het niet direct duidelijk is dat dit verband houdt met een liquidatie.

In het laatste deel van dit hoofdstuk zijn we ingegaan op de achtergronden van de verdachten. Ook hier zien we dat de zwijgzame en ontkennende houding maakt dat we slechts fragmentarisch iets te weten komen over de persoonlijkheid van de verdachten. De informatie die wel beschikbaar is geeft geen eenduidig beeld. Zo zien we verdachten met relatief korte/beperkte strafbladen maar ook uitvoerders die al het nodige op hun kerfstok hebben. Kijken we naar de meer persoonlijke achtergronden, dan zien we dat menig verdachte geen medewerking verleent aan een onderzoek van bijvoorbeeld het Pieter Baan Centrum of het NIFP. In sommige gevallen werken de verdachten wel mee

en wordt er iets meer zicht gegeven op eventuele ontwikkelingsstoornissen of problemen, maar toch blijft dit een punt waar geen eenduidigheid uit naar voren komt op basis van de bestudeerde dossiers.

Al met al geven de dossiers iets meer inkleuring aan de personen die zijn betrokken bij een liquidatie, maar slechts in beperkte mate. In de volgende twee hoofdstukken komen we echter tot meer kleuring gebaseerd op de door ons afgenomen lifestory interviews met personen die zijn veroordeeld in een liquidatiezaak. In hoofdstuk 7 belichten we eerst hun narratieve poses, oftewel de manier waarop zij zichzelf neerzetten in het verhaal dat zij vertellen over hun betrokkenheid bij een liquidatie. In hoofdstuk 8 zoomen we vervolgens uit en bespreken we hoe veroordeelden hun levensverhaal beschrijven.

7 Vier narratieve poses ten aanzien van liquidaties

In het vorige hoofdstuk is op basis van de OM-strafdossiers een eerste opmaat gegeven ten aanzien van beweegredenen (en voornamelijk) de wijze van betrokkenheid bij een liquidatie (onderzoeksvraag 4). In dit hoofdstuk beantwoorden we onderzoeksvraag 4 niet langer vanuit de dossiers, maar vanuit het narratief van veroordeelden zelf die tijdens de lifestory interviews ter tafel zijn gekomen.⁸² Die verhalen zijn in dit onderzoek opgevat als meer dan ‘feitelijke data’ alleen. Het gaat dus niet om een zoektocht naar objectieve waarheden of feitelijkheden die centraal staat. Vanuit een narratieve benadering wordt immers juist waarde gehecht aan de ‘subjectieve waarheden’. Deze focus geeft ons een unieke inkijk in de persoonlijk beleving, identiteitsconstructie en emoties die gepaard gaan met een gepleegd delict (Presser, 2009; Brookman, 2015; Youngs & Canter, 2012b, p. 294). Het doet tevens recht aan een (wetenschappelijke) lacune, specifiek ten aanzien van inzichten in de leefwereld van betrokkenen bij een moord in het criminele milieu, eerder verwoord door Wilson & Rahman (2015): *further research is clearly needed and, if it were possible, these broad contours would benefit from the finer detail that might come through interviews with hitmen themselves* (Wilson en Rahman, 2015; p. 250).

Omdat de onderzoeksvraag die hier centraal staat zich richt op beweegredenen en wijze van betrokkenheid, gaat dit hoofdstuk (nog) niet in op de verzamelde levensverhalen in de volle breedte. Dat volgt in hoofdstuk 8. Wel presenteren we in dit hoofdstuk wat er in de literatuur bekend is over (typen) geweldplegers (paragraaf 7.1) en vier ‘narratieve poses’ (paragraaf 7.2), opgevat als de wijze waarop een persoon zichzelf gedurende zijn verhaal neerzet of presenteert ten aanzien van het delict, in dit geval een liquidatie (van Gemert, 2011; 2012a; Presser, 2016; Adjiembaks, 2018). We sluiten het hoofdstuk af met een resumé in antwoord op de onderzoeksvraag (paragraaf 7.3).

7.1 (Inter)nationale literatuur over (typen) geweldplegers

Er is relatief weinig literatuur dat zich specifiek richt op plegers van liquidaties specifiek. (Inter)nationale studies richten zich veelal op geweldplegers in brede zin. Wel zijn ten aanzien van huurmoordenaars (‘hitmen’) al verschillende typen of rollen beschreven in internationale literatuur. Zo is door Schlesinger (2001) een driedeling op basis

82 In bijlage 6 zijn de redenen voor deelname aan dit onderzoek uiteengezet (ter achtergrondinformatie).

van verhalen van acht ‘hitmen’ geduid waarbij de zogeheten ‘amateurs’ vooral een slechte planning en met name bevriende relaties tot doelwit hebben, de ‘semi-professionals’ een veel meer gedetailleerde planning met vooral zakelijke relaties tot doelwit hebben, en de ‘professionals’ alle stappen tot de moord gedetailleerd plannen en uitvoeren veelal in de context van georganiseerde misdaad.⁸³

Een andere studie die verschillende typeringen ter tafel brengt, is de studie van MacIntyre, Wilson, Yardley & Brolan (2014). Op basis van een analyse van de verschenen krantenartikelen over Britse huurmoordenaren in de periode 1974-2013 onderscheiden zij op basis van (onder andere) de gehanteerde moordmethode, de omstandigheden op het plaats delict, de motieven en het beroep, een viertal ‘hitmen’: de zogeheten ‘novices’ (de onervaren beginners), ‘dilettantes’ (de gelegenheids-‘professionals’), ‘journeymen’ (ervaren maar niet per se professioneel in de uitvoering) en ‘masters’ (ervaren én professioneel in de uitvoering).⁸⁴

Yaneva en collega’s verrichten in 2018 een vergelijkbare exercitie op basis van mediaberichten met bijzondere aandacht voor het achterhalen van eigenschappen van de daders op grond van zijn (of haar) handelingen op plaats delict (Yaneva, Ioannou, Hammond & Synnott, 2018). Gebruikmakend van het werk van Youngs en Canter (2012) over de narratieve rollen van daders, presenteren Yaneva et al. (2018) een model⁸⁵ waarbij de nadruk op de psychologische interpretatie en profilering van het gedrag van de huurmoordenaars ligt, gebaseerd op de bestudering van de *modus operandi* (MO) kenmerken, beschreven in 75 nieuwsberichten. De auteurs maken hierbij een onderscheid naar de MO van de zogeheten ‘professional’, ‘revengefull missionairs’, ‘(tragic) hero’ en ‘victim’. De ‘(tragic) hero’s’ en ‘professionals’ betreffen in dit licht personen die beiden geen connectie met het slachtoffer hebben en respectievelijk wel en niet het heft in eigen handen nemen tijdens de uitvoering van de moord. De ‘revengefull missionairs’ (of ‘revengers’) en de ‘victims’ betreffen beiden types die wel een connectie met het slachtoffer hebben en respectievelijk wel en niet het heft in eigen handen nemen tijdens de uitvoering (zie ook Youngs & Canter, 2012, p. 239).

Het verschil met dergelijke publicaties en onderhavig onderzoek is dat de verschillende rollen of typeringen niet op basis van interviews met betrokkenen zelf zijn geconstrueerd maar op basis van documentatie zoals processen-verbaal en een analyse van me-

83 Onduidelijk was echter hoe Schlesinger tot deze driedeling kwam (Wilson & Rahman 2015; MacIntyre et al. 2014).

84 *‘First, the ‘Novice’ is seen as trainee or beginner. However, novices can still make successful hitmen, engage in reasonably effective planning and leave little in the way of forensic evidence. Second, the ‘Dilettante’ may be much older than the ‘Novice’, may not necessarily come from an offending background but may simply accept a contract as a means of resolving a personal (often financial) crisis and engage in the killing with little enthusiasm and minimum of skill; in the Dilettante’s case, firearms may not always be accessible. Third, the ‘Journeyman’ tends to be experienced and reliable, but not necessarily an exceptional performer. And fourth, the ‘Master’ hitman tends to be closest to Schlesinger’s category of ‘professional’. ‘Masters’ may often come from military or paramilitary backgrounds, tend to exist in the shadows like ‘ghosts’ and often evade justice as a result of their transient nature where they travel into communities and then leave immediately after the hit has taken place.’* (zie ook Wilson & Rahman 2015).

85 Dit betreft het Narrative Action System (NAS) model ooit geïntroduceerd door Young & Canter (2009) waarin een viertal typeringen wordt gepresenteerd als het om geweldsplegers gaat.

diaberichten. Wanneer we specifiek kijken naar studies die op basis van data uit eerste hand (dus van betrokkenen zelf) zijn geschreven, komen wel wat studies naar voren; alleen zien we dat deze weer niet specifiek gericht zijn op betrokkenen bij een moord en/of een liquidatie. Zo concludeerden Pogrebin en collega's op basis van 73 interviews met Amerikaanse gedetineerden (die wegens een wapendelict vastzaten) dat zij in hun verhalen enerzijds rechtvaardigingen hanteerden waarbij de schuld van het slachtoffer zelf werd benadrukt, (zogenoeten 'justifications'). Anderzijds benadrukten een ander deel van de gedetineerden juist verontschuldigen waarbij een veelal externaliserende macht zou hebben geleid tot het delict (zogenoeten 'excuses') (Pogrebin, Stretesky, Prabha Unnithan, & Venor, 2006).

Een andere studie wees, op basis van interviews met 40 Noorweegse drugsdealers, op een viertal 'stories of violence'. Dit betrof allereerst de zogeheten 'business narratives' waarin geweld op een gecalculeerde, rationele manier wordt ingezet voor praktische problemen. In de 'intimidation narratives' speelt geweld vooral een rol op basis van emotie en statusbehoud als 'gevaarlijk'⁸⁶ terwijl in zogeheten 'moral narratives' geweld vooral wordt aangewend als uitkomst van een dilemma en noodzakelijk kwaad, of als middel om in moreel opzicht goed te doen (zoals het helpen van een ander). Tot slot onderscheiden de onderzoekers de 'survivor stories', waarin betrokkenheid bij geweld wordt geportretteerd als het resultaat van een zwaar leven waarin men zelf met trauma's of geweld heeft gekampt (Sandberg, Tutenges & Copes, 2015; Copes, 2016).

Een relevante studie die een belangrijk raakvlak qua doelgroep heeft met betrokkenen bij liquidaties, betreft de studie van Rahman, McLean, Deuchar & Densley (2020). Zij baseren hun onderzoek op gesprekken met zes betrokken mannelijke geweldplegers (zogenoeten 'enforcers') uit twee deelgebieden in Schotland. Op basis van dat onderzoek stellen zij allereerst dat de vaak door de media toebedeelde 'glamoureuze' rol niet strookt met het vertelde verhaal van de geweldplegers zelf: *'the enforcer role was less glamorous than the media stereotype, and the majority of paid killings took place for nominal financial sums, disproportionate both to the value of human life and the risks that enforcers absorb (...)'* (Rahman, McLean, Deuchar & Densley, p. 7). De onderzoekers nuanceren de indeling in rollen zoals door eerdere onderzoekers als Schlesinger (2001) MacIntyre et al. (2014) is betoogd. Te meer omdat sommige verhalen niet passen in een 'rol', maar juist veranderlijkheid in de aard van activiteiten en fluiditeit van betrokkenheid uitwijst (Rahman, McLean, Deuchar & Densley, 2020, p. 32).

De benoemde studies leren ons meer over betrokkenen bij liquidaties, maar betreffen allemaal buitenlandse wetenschappelijke werken. In de Nederlandse context zien we

86 Vesterhav & Korsell (2016) onderscheiden zogeheten 'intimidation capital' (p. 5) waarbij intimidatie persoonsgebonden is en/of meer groep gerelateerd is (denk aan een jeugdbende). De studie van Terenghi (2020) wees bovendien uit dat het hebben van connecties, netwerk en ook vertrouwen en reputatie nauw verweven is met de handel in cocaïne (Terenghi, 2020, p. 17). Ook Sciarone (2019) onderscheidt vormen van 'capital' in relatie tot het (voortbestaan van) maffiastructuren.

dat verschillende soorten geweldsprofielen in de literatuur⁸⁷ zijn beschreven (Lünne-
man & Bruinsma; 2005; Bakker, Drost, Roeleveld & Nap, 2010; Loef, Heijke en Van
Dijk, 2010; Beke, Ferwerda, Van der Torre & Bervoets, 2013). Ondanks de waarde van
dergelijke Nederlandse studies zijn er (naar ons weten) nog geen studies uitgevoerd
vanuit een narratieve benadering – met expliciet oog voor de subjectieve waarheden of
beleving van geweldplegers – opgetekend. Bovendien gaan de Nederlandse studies die
er zijn vooral over geweldplegers in brede zin en ontbreekt een specifieke focus gericht
op betrokkenen bij liquidaties. Daar doet onderhavig onderzoek juist recht aan door in
een Nederlandse context de narratieve poses van betrokken veroordeelden bij liquida-
ties uit te lichten.

7.2 Vier narratieve poses

Het analyseren en presenteren van ‘narratieve poses’ fungeert veelal als handzaam ge-
dachteconstruct dat vooral voor onderzoekers en lezend publiek helpend is om com-
plexiteit enigszins te ordenen en behapbaar te maken. Daartegenover bestaat het ge-
vaar dat met het presenteren van dergelijke typeringen de complexiteit gereduceerd
wordt tot de betreffende narratieve pose of typering, en dat de alledaagse complexiteit,
ambigüiteit en tegenstrijdigheden die mogelijk spelen, verloren gaan (Sandberg, Tu-
tenges & Copes, 2015; Brookman, Copes & Hochstedler, 2011; McAdams 2013). We
benadrukken vooraf dan ook expliciet die complexiteit allerminst weg te willen wuiven
met het presenteren van de vier narratieve poses in deze paragraaf. De vier poses zijn
zeker niet exclusief het een of het ander (Brookman, 2015). Ze overlappen elkaar en
zijn bovendien veranderlijk omdat ze altijd plaats- en tijd gebonden zijn. Naarmate we
ouder worden, verandert immers ook de betekenis van gebeurtenissen in ons leven.

Tegen deze achtergrond is vooral gekeken naar de meest dominante narratieve pose die
in het verhaal tijdens de lifestory interviews door de betreffende veroordeelde werd
benadrukt. Bij de narratieve pose draait het om hoe deze veroordeelden zichzelf pre-
senteren of neerzetten in hun verhaal. De hier gepresenteerde poses van betrokkenen
beperken zich bovendien niet tot enkel een rol als schutter – waar deel 1 vooral op in is
gegaan – maar betreffen ook andere, soms meer fluïde en overlappende, rollen, zoals
verkenner en/of chauffeur. Dit is bestudeerd langs twee focuslijnen: (a) de wijze van
betrokkenheid bij de liquidatie (de ‘hoe-vraag’) en (b) de door hen aangehaalde be-

87 Zo benoemt Lünne-
man (2005) op basis van literatuuronderzoek een impulsief agressief type, een instrumen-
teel berekenend type en een ontremd type geweldpleger, en zijn vijf types geweldplegers in de openbare
ruimte beschreven door Loef, Heijke en Van Dijk, (2010). Bakker, Drost & Roeleveld (2010) beschreven zes
typeringen van geweldplegers, zoals de ‘machteloze gefrustreerde’, veelal volwassen mannen die vanuit een
gevoel van frustratie interpersoonlijk geweld plegen, en de ‘beïnvloedbare jongere’ die relatief jonge mannen
of vrouwen zijn en die geweld plegen in groepsverband en kwetsbaar zijn voor groepsdruk. Beke, Ferwerda,
Van der Torre & Bervoets, (2013) kwamen tot typeringen van jeugdgroepen die territoriaal als crimineel ge-
weld pleegden, waaronder respectievelijk de gerichte intimidatie van publieke gezagdragers valt en instrumen-
teel geweld in de drugscene bijvoorbeeld (Beke et al., 2023, p. 94; zie ook Samuel & Chan, 2017 m.b.t.
georganiseerde misdaad).

weegredenen (de ‘waarom-vraag’). Dit leverde vier grofweg narratieve poses op: (1) de ‘Doe-het-zelver’ (paragraaf 7.2.1), (2) de ‘Professional’ (paragraaf 7.2.2), (3) de ‘Naïeveling’ (paragraaf 7.2.3) en, tot slot, (4) de ‘(Ont)kenner’ (paragraaf 7.2.4).

	 ‘Doe-het-zelver’	 ‘Professional’	 ‘Naïeveling’	 ‘(Ont)kenner’
	R3, R4, R8	R1, R9, R10, R17	R2, R13	R7, R11, R12, R14, R15
WAAROM <i>Wat is de beweegreden voor betrokkenheid bij de liquidatie?</i>	Wraak i.h.k.v. reputatiebehoud (persoonlijk conflict) <i>‘Oog om oog, tand om tand’</i> Geen financiële verdienste	Geld, mede i.h.k.v. reputatie opbouw/behoud (zakelijke transactie) <i>‘Ik sta bekend als snel, korte metten’</i> Ontvangt een financiële verdienste	Geld & erbij horen/erkenning <i>‘Zonder dat je het doorhebt’</i> Loyaliteit ⁸⁸ erbij horen/financiële verdienste	Geen beweegreden geduid <i>‘Ik heb moeten kiezen’</i> Spreekt in algemeenheden
HOE <i>Op welke wijze vindt betrokkenheid bij de liquidatie plaats?</i>	Via (vriendschaps-) relatie met slachtoffer in criminele (drugs-) milieu Voert liquidatie zelfstandig uit. Minder complex of gefaseerd plan (lik-op-stuk reactie)	Via een opdracht van iemand anders uit het criminele (drugs)milieu Zelfstandig in (deel van de) voorbereiding en/of uitvoering. Professioneel doordacht plan	Via (in)directe relaties zoals criminele familieleden en/of school-/buurtvrienden, getekend door naïviteit in eigen handelen Veelal losse (niet per se liquidatiespecifieke) ‘klussen’	Ontkenning van toebedeelde rol. Dilemma: ‘wie praat die gaat’ Claimt andere/ergere misdaden te hebben voorkomen

Figuur 7.1 Vier narratieve poses van betrokkenen bij liquidaties.

7.2.1 De ‘Doe-het-zelver’: ‘Oog om oog, tand om tand’

De eerste ‘narratieve pose’ die we bespreken, betreft er een waarin de veroordeelden zelf een rol als schutter (of degene die het slachtoffer daadwerkelijk om het leven brengt) dragen. Zij voelen dat zij veelal geen andere keus hebben en nemen zelf het initiatief tot het plegen van de liquidatie. Hun beweegreden valt dan ook samen met het motief⁸⁸ voor de liquidatie. Zij verwoorden dat ook duidelijk in hun vertelling. Dit laat zich in de drie betreffende verhalen (R3, R4, R8) samenvatten als liquidaties die zijn gepleegd vanwege wraakgevoelens en schending van straatcodes van respect: ‘oog om oog, tand om tand’. De ‘Doe-het-zelver’ presenteert zich als iemand die het heft in eigen handen neemt in zijn verhaal. Zo vertelt één van de respondenten:

88 In hoofdstuk 1 is reeds het verschil tussen motief en beweegreden geduid. Mills (1940) stelde in dit licht bovendien dat er een verschil is tussen motief en de (vertelde) beweegredenen van gedetineerden: ‘The differing reasons men give for their actions are not themselves without reasons. (...)’ Hij stelt vervolgens dat de focus niet moet liggen op ‘the reasons for the actions of individuals but on the reasons individuals give for their actions.’ (Pogrebin, Stretesky, Unnithan, Venor, 2006, p. 481). Bestudering van het narratief dat gedetineerden zelf vertellen, leent zich hier bij uitstek voor.

R: Kijk als iemand ooit mij zou beroven... Dat is, ik ben verhard geworden, dan zou je mij echt moeten doodmaken. Ik zou nooit in mijn leven iets loslaten. (...) Ik leef alleen. Ik verkoop mijn drugs alleen. Ik doe alles alleen. En als je mij komt uitdagen, dan kom ik jou ook halen. Alleen [nadruk]. Ik heb niemand nodig daarvoor.

Q: En nu? Hoe kijk je er op [liquidatie] terug?

R: Dom toch?!? Ik ben ehm... ik zie het leven helder hè? Dus je bent niet – ik ben geen ‘gangster’ of die onzin. Ik voel mij ook dat absoluut niet. Maar het is wel ‘oog om oog, tand om tand.’ (R8)

Alhoewel bovenstaand fragment een mate van inzicht uit (‘dom toch’ en ‘ik ben geen gangster of die onzin’), wordt tegelijkertijd de schuld van het slachtoffer zelf benadrukt (‘als je mij komt uitdagen, dan kom ik jou ook halen’). De ‘Doe-het-zelver’ presenteert zich vooral als iemand die door toedoen van het slachtoffer tot vergelding is overgegaan. Dat principe van vergelding staat hoog in het vaandel ten behoeve van reputatie-behoud in de onderlinge (bevriende) relaties.⁸⁹ In dit kader vertoont de ‘Doe-het-zelver’ met de uitvoering ‘intimidation capital’ (Vesterhav & Korsell, 2016) en zien we overeenkomsten met de ‘revengefull missionair’ uit de studie van Youngs & Canter (2012, p. 239) die door hen werd geduid als een dadertype dat een band had met het uiteindelijke slachtoffer.

De ‘Doe-het-zelver’ is iemand die in de vertelling vooral is gedreven door emotie van uit een persoonlijk conflict. Daar wordt echter tegelijkertijd een meer zakelijke(re) neutralisatie of ‘justification’ (Pogrebin et al., 2006) bij gegeven: geweld is simpelweg ‘part of the game’. Wie ‘het spel’ speelt, accepteert automatisch de kans op gewelddadige acties jegens hem als hij de regels overtreedt. De ‘Doe-het-zelver’ presenteert zich in het verhaal expliciet als iemand die de liquidatie niet om een financiële verdienste pleegt, maar vooral omdat schending van de regels tot wraakgevoelens (‘oog om oog, tand om tand’) leidt en om vergelding ‘vraagt’. Het ‘moorden voor geld’ is zelfs oneer- vol en wordt soms zeer expliciet veroordeeld:

‘Kijk net als bijvoorbeeld jongens die moorden voor geld. Daar zou ik nooit in mijn leven aan meedoen. Ik wil bijna zeggen dat er geen straf eh, te hard is voor zulke mensen. (...) Begrijp je, ja toch. Je bent toch een ezel ah sahabi! Je bent toch geen mens als jij iemand gaat ‘hitten’ voor geld!?! Dat ken [kan] toch niet!! Jij weet niet hoe die mensen familie, dat - hoeveel hij [slachtoffer] kinderen heeft, hoeveel hij achterlaat... En dat is ellende.’ (R8)

Het principe van ‘oog om oog, tand om tand’ uit zich in de verhalen van de ‘Doe-het-zelver’ door betrokkenheid in de vorm van schutters die de moord geheel zelf hebben geïnitieerd én uitgevoerd. Er zijn dus geen duidelijke fasen met verschillende betrokkenen te onderscheiden (zoals opdrachtverlening, voorbereiding, verkenning en uit-

⁸⁹ In de expertsessie (oktober 2022) werd dit bevestigd en onder de noemer ‘besmettelijk geweld’ geschaard waarin sprake is van een (doorlopend) actie-reactiecyclus.

voering). Dat alles wordt door de ‘Doe-het-zelver’ zelf gedaan. Opvallend daarbij is dat de wijze van betrokkenheid bij de betreffende liquidatie geen blijk geeft van een uitgebreide voorbereiding. Deze is niet of althans minder complex in vergelijking met andere verhalen. Dit is verklaarbaar door het gegeven dat het behouden van de eigen positie en reputatie in het criminele milieu een ‘lik-op-stuk’ – en dus een relatief snelle – reactie vraagt. In dit licht vertoont de ‘Doe-het-zelver’ overlap met de in de literatuur eerder beschreven ‘amateur’ typologie (Schlesinger, 2001)⁹⁰ of de door MacIntyre et al. (2014) beschreven ‘dilettantes’ (gelegenheidsprofessionals) of ‘journeymen’ (ervaren maar niet per se professioneel in uitvoering).

Betrokkenheid bij een liquidatie is bij de ‘Doe-het-zelver’ het gevolg van een conflict dat om een relatief snelle reactie vraagt teneinde reputatie en positie te behouden. Dit lijkt overeenkomstig de eerder in de literatuur beschreven ‘intimidation narratives’ van veroordeelde Noorse drugsdealers waarin geweld een rol speelt op basis van emotie en statusbehoud als ‘gevaarlijk’ (Sandberg, Tutenges & Copes, 2015; Copes, 2016). Een conflict wordt volgens de ‘Doe-het-zelver’-pose relatief snel beslecht, in dit geval met het uit de weg ruimen van de ander. Zelfs in gevallen van lang lopende vriendschappen. Zo vertelt een respondent over het verbreken van de ‘spelregels’ door een partner, tevens een jeugdviend [het uiteindelijke slachtoffer] uit het criminele milieu. Die vriend zou zijn betrap op het achterhouden van enkele partijen harddrugs:

R: ‘Ja toen kwam zeg maar het stukje dat de emotionele klap ook komt. Want hij [slachtoffer] is natuurlijk een bekende uit mijn omgeving. Dus mensen vragen mij: ‘Wanneer heb je hem voor het laatst gezien?’ Mensen die opperen ook van: ‘Ja, luister nou, hij was altijd met [naam R3] samen.’ Dus ik kom ook op het politiebureau, ik moet verklaringen afleggen... de hele omgeving is naar die jongen aan het zoeken. Hij werd als vermist opgegeven. Hij komt natuurlijk niet meer thuis. (...) Zo heb ik het voor mezelf ook, eh, goedgepraat is wel een heel groot woord, maar als jij natuurlijk de ‘gangster’ wil spelen en je wil die ‘gangster life’ hebben, dan weet je ook dat bij het overtreden van de straatwetten je leven op het spel staat. En het is niet, ik heb geen onschuldig slachtoffer gemaakt, het is niet iemand die het niet had verdiend. Nu is het natuurlijk wel zo dat ik nooit het recht heb om een leven te nemen, maar hij heb er wel zelf voor gekozen en hij heeft zelf de bewuste keuze gemaakt van: ‘ik ga stelen van’. En ja, dan zijn die consequenties ook gewoon voor jou. (...) de dagen erna, van het zien van het bewijs totdat het gebeurt, gaat er maar één zin door je hoofd: ‘hij of ik’. Het heb niets meer te maken met wie het is, hoelang je hem kent. De reden van waarom je daar [op het punt van conflict] bent gekomen is eigenlijk ook niet interessant meer. Het enige is: ‘hij of ik?’ (R3)

90 Schlesingers (2001) zogeheten ‘amateurs’ werden gekenmerkt door een slechte planning en door het gegeven dat zij vooral bevriende relaties tot doelwit hadden.

Net als in het eerste fragment dat in het begin van deze subparagraaf is benoemd, komt ook in bovenstaand fragment duidelijk de door Pogrebin et al. (2006) beschreven ‘justification’ naar voren (‘hij heb er wel zelf voor gekozen’ en ‘je wil die gangster life hebben, dan weet je ook dat bij het overtreden van de straatwetten je leven op het spel staat’). Dit illustreert de wijze waarop de ‘Doe-het-zelver’ zichzelf in het verhaal presenteert: als iemand die een (persoonlijke) taak heeft om het slachtoffer ter verantwoording te roepen wegens het overtreden van de spelregels. Als dat niet wordt gedaan, delft de ‘Doe-het-zelver’ immers zelf het onderspit (‘hij of ik’), wat lijkt aan te schuren tegen de zogeheten ‘moral narratives’ waarin geweld vooral wordt aangewend als uitkomst van een dilemma en noodzakelijk kwaad of middel om in moreel opzicht goed te doen (Sandberg et al., 2015; Copes, 2016).

7.2.2 *De ‘Professional’: ‘Ik sta bekend als snel, korte metten’*

Een tweede narratieve pose betreft die van de ‘Professional’. Deze pose is in vier verhalen (R1, R9, R10, R17) dominant. Anders dan bij de ‘Doe-het-zelver’ draagt de ‘Professional’ niet per se de rol van schutter of degene die het slachtoffer daadwerkelijk om het leven heeft gebracht. Het gaat ook om veroordeelden die bijvoorbeeld een rol als verkenner of chauffeur dragen. Het motief (waarom moest het slachtoffer omgebracht worden?) is voor deze betreffende veroordeelden bovendien niet (altijd) bekend.

Alhoewel zowel de ‘Doe-het-zelver’ als de ‘Professional’ zich zeer bewust is van zijn betrokkenheid bij een liquidatie, verschillen deze twee van elkaar in de reden daarvoor. De ‘Professional’ ziet de liquidatie vooral als een zakelijke transactie en speelt een bewuste rol, vooral vanwege een financiële prikkel. Anders dan bij de ‘Doe-het-zelver’ vindt de betrokkenheid bij een liquidatie van een ‘Professional’ dus *op verzoek van anderen* plaats. Veelal via (in)directe contacten uit de eigen sociale (criminele) kring of via personen die daar wat verder vanaf staan. De betrokkenen bij de uitvoering van de liquidatie kennen elkaar in dat kader ook niet altijd.⁹¹

Q: Heb je nog contact gehad met die schutter?

R: Ik zie hem op de rechtbank. Had ik hem een paar keer gezien. Maar voor de rest niet nee.

Q: Nee, maar je kende hem ook niet?

R: Nee... Nee ik kende hem ook niet nee.’ (R10)

Omdat een rol in de uitvoering van een liquidatie voor de ‘Professional’ vooral een zakelijke transactie is, vraagt dat om een mate van professionele voorbereiding. De ‘Professional’ presenteert zich in zijn verhaal als iemand (een ‘zzp’er’) die dat zelf uitdenkt en uitvoert. Hiermee lijkt een overeenkomst met de door Youngs & Canter

91 In de expertsessie (december 2022) werd dit punt overigens niet als zodanig (h)erkend. Dit is wellicht ingebed in wat men verstaat onder ‘elkaar kennen’. In het kader van bewijsvoering wordt het wellicht geconstrueerd in het licht van ‘samen een klus klaren’, terwijl de opvatting van de veroordeelde in kwestie is dat hij een klus met een vreemde heeft geklaard en men elkaar om die reden verder ‘niet kent’.

(2012) en Yaneva, et al. (2018) beschreven ‘professionals’ die geen connectie met het slachtoffer hebben en het heft in eigen handen nemen tijdens de uitvoering van de moord die in opdracht van wordt uitgevoerd. Overlap is bovendien waar te nemen met twee van Schlesingers (2001) typeringen: de ‘semi-professionals’ (die een veel meer gedetailleerde planning met vooral zakelijke relaties als doelwit hebben) en de ‘professionals’ (die alle stappen tot de moord gedetailleerd plannen en uitvoeren, veelal in de context van georganiseerde misdaad).

Waar de ‘Doe-het-zelver’ de gehele uitvoering in eigen hand heeft en de moord vaak relatief kort op het conflict volgt, vraagt de voorbereiding van de ‘Professional’ doorgaans relatief meer planningstijd en neemt hij soms ‘slechts’ een deel van de uitvoering op zich zoals het ‘rijden’ of ‘schieten’. De ‘Professional’ benadrukt in zijn narratief expliciet de erkentelijke status die hij in het criminele (drugs)milieu heeft: al langere tijd (voordat de betreffende liquidatie gepleegd werd) staat hij namelijk bekend vanwege zijn gewelddadige reputatie en hij kent de code ‘wie praat, die gaat’. Een respondent vertelt over jongens die praten tegen de politie:

‘Als ie gaat praten gaat ie eraf. Je weet toch... zo is het hele systeem...’ (R9)

De criminele carrière van de ‘Professional’ tekent zich veelal door een geschiedenis van geweldsdelicten als overvallen, het rippen van drugs, straatroven en afpersing. Soms zelfs tijdens (verlof uit) detentie zoals uit onderstaand citaat blijkt:

‘Ik kwam vrij in [jaartal], althans met verlof (...). Toen ben ik bij een compagnon in [gemeentenaam], ben ik toen m'n geld gaan halen, dat had ik in geïnvesteerd (...). Hij zou toen ook een transport doen en toen heb ik [aantal] ton euro's teruggehaald. Toen ben ik veroordeeld voor [geweldsdelicten]. Toen kreeg ik er [een aantal] jaar bij, ja en in [jaartal] ben ik [noemt datum], ben ik ergens m'n geld gaan halen (...) Heb ik 50.000 euro gaan ophalen bij iemand en [een paar] dagen later ben ik betrokken geraakt bij die liquidatie.’ (R17)

Een fragment uit een ander verhaal waarin de pose van ‘Professional’ dominant is, betreft een respondent die betrokken is geraakt bij een mislukte liquidatie waarbij het slachtoffer onraad rook en uiteindelijk niet is komen opdagen. Onderstaand fragment illustreert niet alleen de effecten van een gewelddadige reputatie, maar tevens hoe snel (vermeende) kameraadschap in het milieu plots kan omslaan in vijandigheid (Kemp,

Zolghadriha & Gill, 2020; Niezink & Campana, 2022).⁹² Daarbij zijn eerder toegepast geweld en eerdere vriendschappen die omslaan naar vijandelijke contacten een belangrijke voorbode voor moorden in het criminele milieu: *‘The risk of violent victimization is far more likely to come from people you know and who you have worked with. Finally, while belonging to an OCG appears to decrease one’s risk of being selected as victim of violence in general, it increases the risk of being attacked by your fellow group members. Again, violence comes from very close to home.’* (Niezink & Campana, 2022, p. 19)

R: *[Ik ben wel met hem [een vriend in het criminele milieu] toen die avond ben ik daar [naar een locatie] naartoe geweest en hebben wij een hele leuke avond gehad en ik dacht dat zal allemaal wel goed zijn, weet je wel. En toen kreeg ik een paar dagen later te horen van ‘zou je het [moord] dan willen doen?’*

Q: *Want je hebt wel die man die je moest omleggen ontmoet op die ene avond???*

R: *Ja, ja, ja. (...)*

Q: *En wat dacht je toen?*

R: *Ja, raar wereldje, raar wereldje, het zal wel, het zal wel. Eigenlijk denk je daar niet over na. Weet je wel, het is wel gewoon... [vertelt over een bewuste avond voorafgaand aan liquidatieverzoek] die avond zijn er dingen natuurlijk afgesproken – wat mijn interpretatie is natuurlijk hè... - Er zijn dingen afgesproken die avond, misschien is hij [het beoogde slachtoffer] die niet nagekomen. Misschien ging het om veel geld... En ja toen hebben ze mij dat [moord] gevraagd en toen heb ik dat weer helemaal uitgedokterd: hoe ik dat het beste kon doen, want hun weten dat ik een slimme speler ben. Net als met die incasso’s hebben ze gezien van, in het begin krijg je natuurlijk bijna onmogelijke incasso’s, anders doen ze het zelf wel...*

Q: *En werd jij gevraagd omdat jij bekend stond als iemand die inderdaad dat geld wel los kon krijgen of de klus geklaard kreeg?*

R: *Precies.’ (R10)*

De ‘Professional’ presenteert zich als iemand waar een ‘klus’ gerust aan kan worden toevertrouwd (‘hun weten dat ik een slimme speler ben’). Alhoewel deze respondent enige mate van vervreemding duidt omdat hij opdracht krijgt een bekende (vriendschaps)relatie om het leven te brengen (‘raar wereldje, raar wereldje’), besluit hij toch

92 De Zweedse studie wijst uit dat loyaliteit en vriendschap onder criminelen plotseling kunnen omslaan in vijandschap en vuurwapengeweld. Het aanwenden van vuurwapengeweld wordt ook wel opgevat als een investering in een criminele carrière: het biedt status en een machtspositie in het criminele milieu. Er moet in dit kader steeds meer en/of zwaarder (wapen)geweld worden gebruikt om een positie te kunnen handhaven. Daardoor leeft men voortdurend onder bewustzijn van het risico op geweld en wordt permanente angst en stress ervaren (Kemp, Zolghadriha & Gill, 2020). Gebaseerd op een brede definitie van geweld en 156 geregistreerde politie geweldsincidenten in Engeland (2000- 2016) in het crimineel milieu waar dader en slachtoffer informatie in voorkwam, komen onderzoekers tot de conclusie dat de relationele aard tussen dader en slachtoffer belangrijker is dan individuele risicofactoren: ‘Relational effects on victimization are consistently stronger than the effects of individual characteristics. Therefore, from a policy perspective, we believe that relational red fags (or risk factors) should play a more central role. A focus on harassment could be valuable in the development of an early intervention strategy.’ (Niezink & Campana, 2022, p. 1).

betrokken te raken.⁹³ Gelijkenis is hier duidelijk te zien met de zogeheten ‘business narratives’ waarin geweld op een gecalculeerde, rationele manier wordt ingezet voor praktische problemen (Sandberg, 2015; Copes, 2016). Daar staat echter ook een prijskaartje⁹⁴ tegenover voor de opdrachtgever in ruil voor garanties ten aanzien van het succes van de liquidatie:

R: Zolang hij (slachtoffer) niet dood is, krijg jij je geld ook niet, want de bedoeling is dat je hem dood maakt. Weet je. Het is ook niet zo dat ze zeggen van ‘Oh ja hij is zwaar gewond, je krijgt de helft.’ Snap je? (lacht) Opdracht was dood, is dood. Dus wordt echt eerst gekeken tot hij echt dood is. En dan eh (...) meestal heb je van tevoren al afgesproken waar je gaat afspreken. Van eh ‘Kom naar daar en daar als je het hebt gedaan’. Het is altijd wel – wordt het van tevoren afgesproken. (...)

Q: En waar ontmoeten jullie elkaar dan doorgaans? Is het bij iemand thuis? Is het een openbare aangelegenheid?

R: Ach nee, gewoon in een park ofzo, of eh, kan verschillend zijn.

Q: En hoe is het bij jou gegaan dan?

R: Bij mij is het in een [locatie] gegaan.

Q: En dan krijg je gewoon een tas met geld? Of?!?

R: Ja. Dan doe je gewoon een overdracht. En dan klaar. Dan zie je elkaar niet meer. Dan is het klaar. Ja. Zo gaat het, makkelijk. Het is niet dat je nog met die jongen gaat lopen lullen van hoe het gegaan is. Nee. Gebeurd is gebeurd. (...) Hoe het normaal gaat, niet in mijn geval, maar hoe het – meestal is het: je hebt de opdrachtgever, die wil iemand dood hebben. Die betaalt, die heeft daar tweehonderdduizend euro voor over en die tweehonderdduizend euro geeft hij aan een bemiddelaar, tenminste iemand die het gaat zoeken, en die moet met die tweehonderdduizend euro moet hij dan dus... van die tweeduizend euro pakt hij zijn eigen deel, voor de moeite, omdat hij het doet. Daar worden de kosten van betaald, auto's halen en zo. En wat er overblijft wordt verdeeld over die [aantal betrokken] jongens. Die het gaan doen. En dan kom je meestal uit op een bedrag van vijfenzeventigduizend euro per persoon. (...) Ja. En vijftigduizend is voor de bemiddelaar. En dan koopt hij ook de auto's. De onkosten zijn misschien rond de vijf- à tienduizend euro. Weet je.’ (R1)

93 Eerder onderzoek (weliswaar naar betrokkenheid bij georganiseerde misdaad in algemene zin) heeft in dit kader uitgewezen uit dat loyaliteit en vriendschap onder criminelen plotseling kunnen omslaan in vijandschap en vuurwapengeweld. Het aanwenden van vuurwapengeweld wordt namelijk ook wel opgevat als een investering in een criminele carrière: het biedt status en een machtspositie in het criminele milieu. Er moet in dit kader steeds meer en/of zwaarder (wapen)geweld worden gebruikt om een positie te kunnen handhaven. Daardoor leeft men voortdurend onder bewustzijn van het risico op geweld en wordt permanente angst en stress ervaren. (Jöhnsson & Nilsson, 2019; Kemp, Zolghadriha & Gill 2020).

94 Dit is in lijn met de studie van Rahman, McLean, Deuchar & Densley (2020) die op basis van de narratieven van ‘enforcers’ concludeerden dat het toepassen van geweld vaak een instrumentele betekenis draagt: ‘(...) enforcement has become a commodified illegal activity within the criminal labour market that can be sold for profit. (...)’ Rahman’s (2019, p. 124) ‘claim that the ‘institutionalised’ form of street capital ‘is much needed for one to be legitimated in the eyes of those who are embedded in the underworld’ (Rahman, McLean, Deuchar & Densley, 2020, p. 16).

Reputatie⁹⁵ speelt voor de ‘Professional’ een belangrijke rol omdat deze gepaard gaat met – zoals bovenstaand citaat illustreert – serieuze geldbedragen. Zo vertelt een respondent over zijn reputatie op straat en de verdiensten van een ‘hit’:

‘Q: Hoe ben je erin gerold? Je ging van straatroof naar rippen... en hoe ben je dan betrokken geraakt bij de liquidatie?’

R: Nou want, kijk van rippen... leer je mensen kennen en zo, rippers leren rippers kennen en die hebben zeg maar een soort neusje voor een bepaald aantal blokken rippen en zo en die hebben ook hun mensen en die hebben bijvoorbeeld ruzie... zo-doende. Hoe kan ik het uitleggen... zeg maar... (...) zo creëer je contacten met mensen die ook wat hogerop zitten (...) bijvoorbeeld diegene die je kent die worden geript, maar die worden geript niet van 3, 4 blokken maar 500 of 600 blokken [cocaine]! Dan praten we over miljoenen snap je?!... ja... en dan ja... nu ik was een zeg maar, ik stond bekend als één van de geweldsplegers: snel, korte metten. En je krijgt nu iets aangeboden wat ehm... meer is dan al [nadruk] die werk die je hebt verricht bijvoorbeeld.

Q: En wat is dat ‘iets’ dan dat je krijgt aangeboden?’

R: Bijvoorbeeld een miljoen bijvoorbeeld voor een ‘hit’.

Q: Was dit dan de eerste keer dat je een ‘hit’ aangeboden krijgt?’

R: Nee, nee... (...) Misschien stap ik met die mattie van mij in die auto snap je, gewoon loyalty, snap je wat ik bedoel. Alles heeft z’n redenen... (...)

Q: Hey en je werd op een gegeven moment gevraagd wil je die ‘hit doen?’

R: Hmm hmm... [bevestigend]

Q: Wat zijn de geldbedragen die ‘normaal’ zijn vanuit jouw ervaring voor een ‘hit?’

R: Het schommelt tussen 2 tussen 3 ton... ja het is het ligt hoe sterk jou opdrachtgever ook is hè? Of hij veel geld heeft... ligt eraan.’ (R9)

Het verdiende geld wordt door de ‘Professional’ vooral benut voor levensonderhoud, luxe goederen en soms ook ter bekostiging van drugsgebruik. Dit neutraliseert in perspectief van sommige respondenten tegelijkertijd de beweegreden voor hun betrokkenheid. Ook hier is – evenals bij de ‘Doe-het-zelver’ – dus een ‘justification’ (Pogrebin et al., 2006) zichtbaar. De financiële beweegreden geldt soms zo sterk dat sommigen expliciet in hun verhaal benadrukken dat bij voldoende financiële middelen, betrokkenheid bij een liquidatieklus vanuit hun perspectief ook ‘niet nodig’ zou zijn geweest. Zo wordt in een verhaal duidelijk naar voren gebracht dat het verdiende geld is benut voor het bekostigen van (onder meer) schulden en een drugsverslaving:

‘R: Ik had ook. Ik had ook nog best wel wat schulden opgebouwd ook, dus ik moest ook met een gedeelte moest ik mijn schulden mee afbetalen (...) want als je verslaafd bent,

95 Dit lijkt op de aanwezigheid van zogeheten ‘intimidation capital’ (Vesterhav & Korsell, 2016, p. 5) waarin reputatie (middels intimidatie) onder meer persoonsgebonden is. De bereidheid tot het plegen van geweld en ‘an inclination for criminal behaviour’ (Calderoni et al., 2020, p. 9) blijkt een cruciale factor in de rekruteringsprocessen van georganiseerde criminele groeperingen.

dan heb jij schulden. (...) Ja kijk in mijn geval, was het gewoon op een gegeven moment geld. Ik had geld nodig. (...) We waren net verhuisd en ik zat aan de drugs. Ik zat aan de [drugs] zat ik op dat moment. En ik had gewoon echt geld nodig.

Q: Hoe komt het dat het dan zo dichtbij komt in een keer?

R: Ja, ik denk bij mij ook dat als ik, nogmaals als ik geen drugsverslaving zou hebben, had ik het ook niet gedaan. Dan zou ik het echt niet gedaan hebben. Dat was voor mij eigenlijk ook een tikkeltje te, tikkeltje te ver. Het was echt die verslaving en die druk en die hopeloosheid van: hey, ik moet nu geld hebben. Weet je. En dan zat er ook nog bij dat ik eigenlijk alleen maar de chauffeur hoefde te zijn, dus ik hoefde niet zelf te [schieten]... Ja het gaat eerst, het gaat niet van de ene op de andere dag. Je gaat eerst op verkenning, weet je... Je gaat eerst kijken waar die [het slachtoffer] woont en eh, weet je, dan ga je verkennen. En dan ga je – de eerste keer ga je je klaarmaken en dan ga je, maar de eerste keer gaat het niet door, want dan komt hij niet waar hij zou moeten zijn, weet je. Of... Het gaat nooit...

Q: Wat gaat er dan door je hoofd als je daar dan mee bezig bent?

R: Bij mij echt – ik zat – aan de... ik was echt zwaar verslaafd. (...). Bij mij was het toen puur alleen: 'ik hoop dat het snel voorbij is' (...) voor mij was het niet anders – misschien zou het anders zijn als ik de trekker had overgetrokken, als ik de trekker had overgehaald... dat het dan anders voor me zou zijn. Maar voor mij was het gewoon dezelfde adrenaline als normale overvallen gewoon. (...) Weet je, mijn taak was gewoon rijden. En, weet je. Ja, eerste wat ik deed was [drugsoort] halen.' (R1)

7.2.3 **De 'Naïeveling': 'Zonder dat je het doorhebt'**

Een derde narratieve pose die in twee levensverhalen (R2 en R13) duidelijk naar voren komt, is die van de (relatief jonge) 'Naïeveling' die vooral een rol als observant/verkenner of 'bijklusser' (zoals het plaatsenvan een baken) vervult. Altijd 'in opdracht van een ander:

'Mijn rol was, ik reed iemand die de telefoon in de gaten hield en de slachtoffer. Wat ik ook in de gaten hield was waar het slachtoffer naartoe ging en het groen licht gaf om het te doen, snap je... (...) Mijn traject in de hele liquidatie is het observeren en het lokaliseren en het wegmaken van bewijs.' (R2)

Het motief (waarom het slachtoffer om het leven moest worden gebracht) is net als bij de 'Professional' niet duidelijk kenbaar. Waar de 'Doe-het-zelver' – gedreven door persoonlijk conflict – zelfstandig opereert en de 'Professional' in opdracht van een ander – voorbereiding en (delen van) de uitvoering – zelfstandig klaart, doet de 'Naïeveling' dat niet. Respondenten die deze pose innemen, portretteren zichzelf als betrokkenen die relatief kleinere, afgebakende klussen in opdracht van een ander uitvoeren die wel-

iswaar aan misdaad te relateren zijn, maar niet per se aan een liquidatie.⁹⁶ Denk daarbij aan het posten, beweegroutes doorgeven, bakens plaatsen, spullen regelen die ook voor andere delicten zoals de voorbereiding op een drugsrip kunnen plaatsvinden.

Waar de ‘Professional’ veelal financiële beweegredenen heeft, is dat bij de ‘Naïeveling’ niet per definitie evident. In hun verhalen lijkt geld namelijk soms eerder een aanvullende drijfveer naast de behoefte aan erkenning of de wens ‘erbij te horen’. Een respondent benadrukt in onderstaand fragment de waarde die hij hechtte aan ‘het erbij horen’ en hij duidt dat er sprake was van loyaliteit dat ervoor gezorgd heeft dat hij het idee had met de betreffende wraakactie ‘iets goeds te doen’ voor de betrokken familie (van een eerder liquidatieslachtoffer) in kwestie:

‘Kijk: ik maakte de keus om hen te gaan helpen. Ik zag het meer alsof ik wat goeds deed, want ja, eh, ik doe iets voor de familie, dus in mijn hoofd leek het alsof ik iets goeds deed. Dus eh... En ik heb totaal nooit om geld gegeven of om materiaal, of om het stoere leven. Weet je wel, zoals ik al zei: ik ben uit geweest en daar en daar en daar, ik heb het allemaal meegemaakt. Maar ik zat er niet in van: Wow, zó, daar zat ik al al die tijd naar uit te kijken. (...) Wij doen allemaal ons best, maar dat is niet echt de hele waarheid. Want als je echt, écht [een legale carrière] wil, dan zijn er zeker wel mogelijkheden en kansen. Maar op dat moment kon ik dat niet inzien en ja dan ga je met de mensen mee, zeg maar een beetje en eh, ja dan volg je elkaar. De één neemt de ander er nog dieper in mee, in een draaikolk zeg maar. Totdat je op een gegeven moment, ja, in de georganiseerde misdaad terecht komt. Zonder dat je het doorhebt. Tenminste, bij mij is het zo gegaan: je gaat met jongens om, eh, begint met kleine dingetjes, kleine diefstalletjes, jullie zijn vrienden. Je begint een band met elkaar op te bouwen, je ziet elkaar als broeders op een gegeven moment, weet u wel... Ja, een vriendschap, een broederschap, voor ons dan destijds dat was zeg maar: voor een broeder heb je alles over en voor een vriend niet. Dus eh, als je een bepaalde broedersbandsband voelt, dan kan het best wel gevaarlijk zijn. Als je ook al een beetje beïnvloedbaar bent en dat was ik: ik was best wel beïnvloedbaar. Dus eh... ja als ik echt iemand mocht en op een gegeven moment deden we alsof we broeders waren, dan ben ik bereid om voor je door het vuur te gaan. Maar, eh, ja, sommige mensen maken daar misbruik van.’ (R13)

Bovenstaand fragment duidt op overlap met de zogeheten ‘moral narratives’ (Sandberg et al., 2015; Copes, 2016) waarin geweld vooral wordt aangewend als uitkomst van een dilemma en noodzakelijk kwaad, of als middel om in moreel opzicht goed te doen, zoals het helpen van een ander (‘Ik zag het meer alsof ik wat goeds deed, want ja, eh, ik doe iets voor de familie en ‘voor een broeder heb je alles over’). De ‘Naïeveling’ presenteert zichzelf als iemand die achteraf bezien te onnadenkend is geweest. Betrokkenheid

⁹⁶ Daar ligt ook het verschil met de ‘Professional die relatief ‘ grote klussen klaart en evident (bewust) in het licht van een op handen zijnde liquidatie.

bij een liquidatie verloopt in dit kader dus geleidelijk, haast sluipend ('op dat moment kon ik dat niet inzien' en 'De één neemt de ander er nog dieper in mee, in een draaikolk zeg maar. Totdat je op een gegeven moment, ja, in de georganiseerde misdaad terecht komt. Zonder dat je het doorhebt.'). De 'Naïveling' positioneert zichzelf als iemand die betrokkenheid bij de betreffende liquidatie dus niet ontkent, maar dus wel benadrukt dat hij de aanloop tot de liquidatie en/of de gevolgen daarvan destijds niet (tijdig) of onvoldoende heeft (kunnen) overzien.

Tijdens de lifestory interviews met deze respondenten viel op dit vlak tegelijkertijd iets anders op. In de verhalen van de 'Naïveling' is ook tegenstrijdigheid, of in elk geval ambiguïteit waar te nemen, zoals onderstaand citaat goed illustreert:

R: Maar dat zeg ik je, dat [liquidatie] wist ik pas de laatste dagen. (...) Op het begin, ik wist het niet, wat precies afspeelde.

Q: Want wat werd er dan gevraagd aan jou?

R: Om met iemand rond te rijden om iemand in de gaten te houden. (...) Was het enigste. Niet waarom, ik hoefde het ook zelf niet te weten waarom. Ik hoef het ook zelf niet te weten waarom.

Q: Maar je wist wel, degene die wij gaan observeren dat is iemand die op de dodenlijst staat?

R: Nee, dat wist ik ook niet.

Q: Wat dacht je dan, ik ga 'gewoon' iemand observeren?!?

R: Kijk, het kan zijn. Ik heb ook wel mensen geobserveerd die naar een drugspand rijden, of naar een stashhuis van iemand anders. Of die naar Jantje of Pietje gaan, dat je weet waar Jantje, Pietje nu woont, snap je?

Q: Ja. Dus je observeert eigenlijk zonder dat je weet waarom?

R: Ik heb hieraan meegedaan zonder te weten hoe of wat. En pas later als het balletje eenmaal rolt, snap je, het laatste stadium in principe, toen wist ik pas wat er gaande was...

Q: En wat is het laatste stadium dan?

R: (...) Twee dagen daarvoor.. Toen wist ik, oh...

Q: En hoe kwam je daarachter dan?

R: Ja, hoe kwam ik erachter... Euhm [denkt na]... ze maakten zich klaar.

Q: Ja. En wat betekent dat, 'klaarmaken'?

R: Klaarmaken om op pad te gaan, om naar de persoon toe te gaan. En toen pas zag je van: dit is niet om iemand te bestellen, snap je?

Q: En wat ging er toen in je hoofd om?

R: Ja, kut... Maar je bent er eenmaal, snap je? Het is, niet dat ik, kijk, natuurlijk je hebt zaken waar mensen bewust iets doen, snap je. Maar ik heb bewust iemand gevolgd op het begin, eerlijk waar, zonder te weten waarom, snap je? En toen ik eenmaal zag dat het zover was, dacht ik ja, wel klote, maar ja, ik ben er nu eenmaal. En zonder mijn hulp misschien, als ik het zo nu zie toch, was het dan niet gelukt snap je? Zo denk ik...' (R2)

Bovenstaand fragment laat zien hoe ‘onwetendheid’ subtiel in ‘weten’ verandert na verloop van tijd en illustreert de sluipende manier en het complexe samenspel tussen de feitelijke situatie en geen weg terug voelen (‘Maar je bent er eenmaal, snap je?’). Dat samenspel lijkt te leiden tot betrokkenheid bij een heftig delict als een liquidatie. De ‘onwetendheid’ of naïviteit die wordt benadrukt draagt dus een ambigu karakter.⁹⁷ Onderstaand fragment illustreert een vorm van ‘bewuste onbewustheid’.⁹⁸

R: Heel af en toe wist ik wel dat er wat gebeurde, zeg maar, maar precies hoe en wat... Ja... daar... eerlijk is eerlijk: ik had wel een vermoeden. Het is niet dat ik helemaal onschuldig ben ofzo, (...) het is gewoon automatisch, kijk – weet je, als je met bepaalde vrienden bent of met bepaalde jongens die je dan als broeder ziet: ja, je praat gewoon niet over bepaalde dingen. Hun doen hun ding en weet je (...) zoveel vragen hoef ik ook niet te stellen, want ik heb vertrouwen in hen. Hun doen mij niet een bepaalde positie gaan brengen, dat ik...

Q: Of dat hoop je dan...

R: Ja [lacht], precies, man.

Q2: Hey en dan begrijp ik dat eh... doe je dat dan bewust, dat niet-doorvragen?

R: Bewust, bewust! Zeker, zeker, zeker. Sommige dingen dan – je weet, zeg maar al eigenlijk al wat het antwoord is, want je ziet bepaalde bewegingen.

Q2: Precies. Maar je doet het dus eigenlijk best wel bewust dat je niet verder vraagt?

R: Ja precies. Absoluut. Er zijn momenten dat je denk van: oké nu ga ik helemaal niks vragen, hier hoef ik niks van te weten. En ik heb wel een vermoeden van wat er speelt, weet u wel.’ (R13)

Geleidelijke betrokkenheid bij de liquidatie verloopt vooral via het eigen (in)directe sociale netwerk. Zo vertelt een respondent hoe hij bekend stond als een ‘regelaar’ en vanwege die reputatie betrokken is geraakt bij de betreffende liquidatie via (buurt) vrienden.⁹⁹ In dit licht is het opgroeien en omgaan met oudere criminele volwassenen, ingebed in een straatcultuur met vrienden en/of criminele familieleden betekenisvol voor betrokkenheid bij de liquidatie geweest. Delict gedrag maakt namelijk ook dat je

97 Tijdens de expertsessie (december 2022) werd dit als volgt gehoord: ‘Mooi verhaal. Uitvoerders zijn nooit onwetend, je kunt namelijk het risico niet lopen dat iets fout gaat. Je moet een opdracht krijgen. Personen die een faciliterende rol spelen, kunnen dat soms wel zijn. Onwetendheid alleen in de periferie.’ (Ov), expertsessie december 2022).

98 Ook bij de ‘Professional’ is soms ‘bewuste onbewustheid’ terug te zien in de verhalen, maar die is vooral gelegen in onwetendheid over het motief (en niet de betrokkenheid bij een liquidatie an sich, wat bij de naïeveling wel het geval lijkt).

99 Dit werd in de expertsessie (oktober 2022) gehoord als een ‘closing in’-effect: de familie of buurt is nodig in het licht van gevoelens van verbondenheid waar je maar moeilijk aan kunt ontsnappen. Het zijn immers ‘goede mensen die foute dingen doen’ wat het uiterst ingewikkeld maakt om je in zo’n context aan bepaalde omstandigheden te onttrekken. Voor wie het wel probeert, voelt het als een gevangenschap waartegen opgebokst moet worden omdat delictgedrag (en detentie) in sommige subculturen juist aanzien vergroot en identiteit bij gratie van juist die status als betekenisvol wordt opgevat.

‘erbij hoort’.¹⁰⁰ Er is daardoor een zekere mate van gewenning aan ‘bijklassen’ middels hand- en spandiensten bij delicten en tegelijkertijd een mate van naïviteit te bespeuren ten aanzien van het besef dat juist deze diensten ook in het licht van een relatief zwaar delict zoals een liquidatie kunnen plaatsvinden:

Q: Hoe ben je nou verwickeld geraakt in zo'n liquidatie-scene, zeg maar?

R: Dat zeg ik je, het is euh, gaat heel ver terug snap je. Ging heel ver terug. Ooit een keer transport geregeld en je raakt in gesprek met iemand en dan vraagt iemand je van... Bijvoorbeeld deze zaak, iemand vraagt je van ‘hey, kan jij misschien helpen met deze situatie?’, snap je?

Q: Iemand ombrengen?

R: Nee, dat nog niet eens (lacht). Dat totaal niet, dat niet. Anders had ik wel gezegd ‘nee’. Hij zei ‘zou jij met iemand rond kunnen rijden, die Jantje of Pietje in de gaten houdt’ toch...

Q: Dus eigenlijk meer...

R: Observatie. Ja, observeren, snap je. En ik zei hem ik rijd die persoon wel rond, geen probleem, je weet toch. Ik hoef niet te weten wie het is, ik hoef ook geen namen te weten. Ik rijd hem wel rond. Ik hoef ook niet te weten wat er gebeurt. Toen, ik wist nog steeds niet wat de situatie was, snap je. En puntje bij paaltje, die jongen geholpen om heen en weer te gaan, snap je. En pas later in de situatie weet je wat er gebeurt. (...) Je zou er wel uit kunnen gaan, maar... Je bent er al. Je bent er al, je weet al te veel in principe. Dus, ik zou denken dat je er wel gewoon uit kan, maar ik dacht er niet meer bij na.

Q: Kan je gewoon zeggen ‘nee, zoek maar iemand anders, zoek maar ander mannetje’?

R: Ja, ik ben wel die persoon, vaak genoeg heb ik die situatie op straat meegemaakt. Je weet toch, van ‘zullen we dat doen?’ zeg ik ‘Nee ga jij maar, dat is gekkigheid, ik ga niet met je mee, snap je?’ En ja eenmaal in de situatie dat het zover was – in de zaak waar ik nu voor zit. Al was er natuurlijk wel een weg terug, maar je weet... Je bent al zover erin, in principe in gezogen...’ (R2)

Een andere respondent duidt verschillende rollen of ‘lagen’ in een criminele organisatie en hoe betrokkenheid bij de ‘onderste laag’ zou verlopen – niet per se ten aanzien van zichzelf maar meer in meer algemene zin:

100 ‘Social ties’, bestaande uit zowel familie, vrienden of kennissen en de rol van ‘belonging’, is eerder benadrukt voor bepaalde (jonge) groepen in relatie tot georganiseerde misdaad in algemene zin: ‘The sense of belonging and social identity associated with the membership into a criminal group facilitates the recruitment into OCGs.’ (Comunale, Calderoni, Marchesi, Superchi & Campedelli, 2020 p. 194). De onderzoekers stellen dat rekrutering in georganiseerde misdaad nauw verweven is met bloedverwantschap en vriendschappen waarin culturele transmissie, onderling vertrouwen en loyaliteit van betekenis is in het geleidelijk aanleren van criminaliteit.

R: Onder is zeg maar, dat zijn de jongens die, ja, die niet echt, ja die ook een beetje zwakbegaafd zijn. Die niet weten, die in het begin aansturing – alles wat je zegt, doen ze gewoon... (...) Ja ze noemen dat voetsoldaat, zeg maar, eh... Ja voetsoldaten, ja dat zijn de jongens die eh, helemaal de onderlaag zijn hun. Die ken je bijvoorbeeld zeggen: 'Hey luister, iemand moet vandaag dood, daar kun je Kalasjnikov ophalen en eh, die en die, zo en zo ziet hij eruit.'

Q: Kun je zelf beschrijven wat voor type jongens dat zijn?

R: Ja dat zijn de jongens die zeg maar... Ehm... Ja die zijn niet echt goed, kijk – ze zijn niet goed ontwikkeld. Ze hebben echt misschien dingen meegemaakt in hun jeugd: trauma's, mishandeld vroeger, eh, niet echt goed gestudeerd, eh, meestal met echt lage opleiding en zo. (...) Ik heb ook echt jongens meegemaakt die gewoon, ja ze hebben geen liefde thuis, die weten niet wat liefde is. Voor hun is liefde als jij een grote slag slaat, dat is liefde. Want eh, ja dan word je omringd, dan ben je welkom, dan kun je met de populaire jongens meedoen. Want ja, je hebt toch best wel een goede slag geslagen, weet je wel? (...) de meesten dat zijn echt, die noemen we die echt opgroeien in achterstandswijken, op pleintje hangen. Het begint met op het pleintje hangen, dan kleine dingetjes stelen en voor je het weet is de georganiseerde misdaad op de loer en ja. Misschien de eerste keer, die jongens hebben nooit tweeduizend, drieduizend euro gevonden – of gezien. En eh, iemand die komt langs op de brommer en die zegt: 'Hey jongens, weet je wat: hier hebben jullie vijfduizend euro en ga lekker wat leuks voor jullie zelf doen. Blijf niet hangen.' Zo begint het. En dan op een gegeven moment dezelfde gozer vraagt aan hun: 'Hey jongens, ik heb een eh... jullie moeten effe iemand voor me in de gaten houden' of 'ik ga effe iets doen, kunnen jullie effe op de uitkijk staan'. En zo begint het langzaam, langzaam, langzaam, totdat je op een gegeven moment, ja... met een Kalasjnikov zit.' (R13)

Bovenstaand citaat illustreert goed hoe betrokkenheid op soms naïeve, sluipende wijze in combinatie met een laag IQ verloopt. Het toont tegelijkertijd de perverse uitwerking die sommige criminele buurtcontexten in de praktijk dragen waarbij jongens 'beloond' worden voor fout gedrag ('Voor hun is liefde als jij een grote slag slaat, dat is liefde. Want eh, ja dan word je omringd, dan ben je welkom'). Het begrip 'voetsoldaat' doet bovendien vermoeden dat sprake is van rekrutering of criminele uitbuiting¹⁰¹ waarbij personen worden gebruikt om het zicht op werkelijke daders te bemoeilijken. Sergi

101 Uit de expertsessies (oktober en december 2022) kwam naar voren dat in sommige zaken het vermoeden leeft dat een verdachte intentioneel jongeren (16-23 jaar) betreft bij de uitvoering van een liquidatie vanwege het adolescentenstrafrecht waarvoor deze doelgroep mogelijk in aanmerking komt. Één van de OvJ's vertelt: 'Je kent nooit meer dan de schakel boven je.' *Heel klassiek.* Rekrutering wordt geduid als iets dat met voorbedachten rade gebeurt. Dit is echter een vermoeden dat bovendien niet uit eerste hand komt, maar gebaseerd is op (andermans) dossierstukken en/of eigen invulling. Recent onderzoek naar de criminele uitbuiting van jongeren in Nederland wijst op een toename van signalen bij professionals over de (gedwongen) handel in verdovende middelen (Leito, Van Bommel & Noteboom, 2022). De onderzoekers stellen dat er in Nederland nog weinig kennis bestaat over de modus operandi van criminele uitbuiters. Uit de interviews met eerstelijnsprofessionals ontstaat echter het beeld dat een deel van de daders zich lijkt te richten op jonge, kwetsbare personen, veelal in hun eigen sociale omgeving, maar ook op social media, waarbij bewust wordt ingespeeld op de kwetsbaarheden van jonge mensen.

(2012) stelt in dit kader dat kwetsbare jongeren, zogeheten ‘disposables’ uit gemarginaliseerde (groepen) in de samenleving, zich eerder verbinden met georganiseerde misdaadgroep (al dan niet via een tussenpersoon) en risico’s nemen door geweld te tonen waardoor ze op straat respect en status verdienen. ‘Disposables’ worden hiermee als kwetsbaar gezien voor criminele uitbuiting.¹⁰²

Het is in de verzamelde verhalen echter niet zo dat de ‘Naïveling’ zichzelf als ‘gerekruiteerd’¹⁰³ ziet of positioneert als een slachtoffer dat in de val is gelokt door een ander. Beschrijvingen ten aanzien van de aanloop tot betrokkenheid bij de liquidatie zijn in de bestudeerde verhalen vooral het resultaat van een wederkerig proces van interactie en socialisatieprocessen (De Boer, Ferwerda & Kuppens, 2022; Madarie, & Kruisbergen in Weisburd et al. (2020) Kemp, Zolghadriha & Gill, 2020).

Onderzoek naar narratieven van personen betrokkenheid bij wapengeweld nuanceert het idee van actieve rekrutering maar stellen socialisatie voorop: *‘The path into the criminal milieu is is often via individuals who the person likes and admires. Accordingly it appears to be less about ‘recruitment’ than about socializing with friends who are criminally active, which subsequently transitions into ones own participation.’* (Jöhnsson & Nilsson, 2019, p. 4). ‘Rekrutering’ is veel minder homogeen dan doorgaans wordt gedacht (Meneghini, Campedelli, Calderoni & Comunale, 2021) en moet eerder worden gezien als *‘an exchange between two actors (recruiters and volunteers) that is based upon mechanisms that are governed by the constraints of secrecy and violence’* (Densley, 2012, p. 314-315).¹⁰⁴ Met andere woorden: het is vooral het gevolg van het eigen initiatief (ingebed in de motivatie tot het verdienen van geld en/of ‘erbij horen’) in combinatie met gelegenheden die zich voordoen in het eigen sociale netwerk. Of daadwerkelijk (in juridische zin) sprake is van dwang in de zin van criminele uitbuiting, is daardoor op basis van de narratieve pose van de ‘Naïveling’ niet goed vast te stellen.¹⁰⁵

Tot slot zijn ook enkele financiële verdiensten benoemd tijdens de interviews. Het gaat bijvoorbeeld om respondenten die 15 of 20 duizend verdiend zouden hebben voor hun betrokkenheid bij een liquidatie (observeren), maar ook worden bedragen van twee tot drie ton genoemd die vooral in relatie tot betrokkenheid van anderen uit (hogere lagen van) de organisatie worden geduid:

102 Dit kan ingebed zijn in het bestaan van gemarginaliseerde, grote gemeenschappen van ‘unemployable and invalid people’ die veroordeeld zijn tot de status van ‘human waste’ (Sergi, 2012). Gevolgen van sociale achterstand en armoede in combinatie met stigmatisering en criminaliseringsprocessen houden kwetsbaarheid in stand of versterken het zelfs. Ongelijkheid wordt ook in het werk van Battisti et al. (2020) als factor voor georganiseerde misdaad bevestigd.

103 Géén van de respondenten gaf aan crimineel uitgebuit/gedwongen te zijn tot de gedragingen gerelateerd aan de liquidatie in zijn verhaal. Dit betekent naar ons idee overigens niet dat het onmogelijk is dat het willen verdienen van snel geld en/of ‘erbij horen’ gepaard gaat met een mate van dwang die gevoeld wordt in onderlinge contacten. Dit is echter niet evident naar voren gekomen in de verhalen van de respondenten.

104 Ondanks het feit dat gangs gebruik kunnen maken van druk en dwang om nieuwe leden te rekruteren, bevoegt Densley (2012, p. 316) dat dit vanwege een *‘willing pool of volunteers’* in de praktijk maar in beperkte mate plaatsvindt.

105 Om dit met meer evidentie vast te stellen, zouden ook interviews met de uitbuiters zelf plaats moeten vinden.

'Ik heb het niet echt gezien maar ik heb verhalen gehoord dat dichtbij is van bepaalde jongens die voor heel weinig geld idiotische dingen hebben gedaan, snap je? En waarvan je bij jezelf nadenkt van hoe kan je zo laag gaan om, voor dat [beetje] geld snap je? Maar ik heb ook andere bedragen gehoord. 2 ton, 3 ton, snap je.' (R2)

De 'Naïeveling' positioneert zich bovendien – in vergelijking met de 'Doe-het-zelver' en de 'Professional' – als iemand die een zekere mate van spijt ten aanzien van de betrokkenheid bij de liquidatie heeft. Dit kent twee variaties in hun verhaal. Zo komt spijt voor als gevolg van de relatief lange straf die nu wordt uitgezeten (mede in combinatie met soms de relatief jonge leeftijd van betrokkene). Een liquidatie is in dit licht een delict dat als 'te heftig' wordt ervaren. Hiernaast komt (ook) spijt richting nabestaanden naar voren, veelal door uiting van de behoefte het 'goed te willen maken'. In deze verhalen wordt een mate van bewustwording van het emotionele leed dat ten gevolge van de liquidatie is opgetreden, zichtbaar. In de narratieve pose van de 'Naïeveling' worden dan ook veelal verontschuldigen ('excuses') gebruikt in plaats van rechtvaardigingen of 'justifications' (Pogrebin et al., 2006) die we wel in de verhalen van de 'Doe-het-zelver' en de 'Professional' terugzagen. De waarde die wordt gehecht aan een mate van verontschuldiging biedt bovendien een mogelijke verklaring voor het gegeven dat de 'Naïeveling' de (relatief hoge) strafmaat als onrechtvaardig ervaart in relatie tot de ('hand- en spandienst') rol in de uitvoering:

'En eh, kijk: dat is wat ik eh, aan de rechtbank heb uitgelegd: oké, daar verdien ik straf voor. Absoluut. Maar [tientallen] jaar, dat vind ik best wel eh.. Ja, als ik bij moord betrokken was, dan vind ik het nog best wel ehm... ja moord gepleegd, er is iemand dood (...) Ja, kijk ik zeg je eerlijk, ik ben geen top crimineel. Ik zit misschien net in het midden. Kijk ik heb bovenlaag meegemaakt, de echte top top criminelen die in Dubai zitten en noem het allemaal maar op. Ja daar heb ik ook wel eens van vrienden en daar mee uitgegaan en noem het allemaal maar op. De feesten, wat die geven, ja ik zeg je eerlijk: dat zie je alleen maar in films en zo, weet je wel. Dus het heeft een soort leuke ervaring om mee te maken, maar ik zou er nooit van me leven in willen zitten.' (R13)

Ondanks deze mate van distantie ten opzichte van anderen die hogerop in de organisatie zouden zitten (en explicieter voor een criminele levensstijl kiezen), blijft tegelijkertijd een mate van loyaliteit zichtbaar omdat 'niet snitchen' een basisregel in een ander verhaal als volgt wordt geïllustreerd:

*'Q: En heb je ook wel eens een dilemma gehad van praten tegen justitie en politie, voor strafvermindering bijvoorbeeld? Of is dat bij jouw zaak niet aan de orde geweest?
R: Nee, nee. Nogmaals, als je de keuze maakt om iets te gaan doen moet je ook de keuze maken om je mond te houden. Om niet iemand anders te belasten met jouw situatie, snap je?'* (R2)

7.2.4 De '(Ont)kenner': 'Ik heb moeten kiezen'

Tot slot bespreken we een vierde narratieve pose. Dit betreft die van de '(Ont)kenner'. Deze komt in vijf verhalen naar voren (R11, R12, R7, R14, R15). Zij *ontkennen* niet per se een rol bij de liquidatie, maar wel *die door justitie* toebedeeld is en ze zien zichzelf als slachtoffer daarvan. Zij positioneren zich daarentegen in hun verhaal wel weer als echte *kenners* van het criminele milieu. Zij kennen de mores en de omgangsnormen. Door die kennis stellen sommigen zelfs dat zij niet geschikt zouden zijn voor het uitvoeren van een liquidatie:

'Kijk ik ben geen lieverdje, maar waar ik nu voor beschuldigd wordt... is absoluut niet waar. Kijk dat ik ook in een criminele organisatie heb gezeten. Kijk ik ben geen domme jongen, ik ben niet op m'n mondje gevallen (...) ze zouden mij nooit iets laten doen.. hij [medeverdachte] weet – ik zou gelijk reageren van- 'Hey doe dat niet, man, kom op. (...) hij [medeverdachte] laat mij dat soort dingen niet doen...' (R11)

Een enkeling duidt zelfs meerdere liquidaties te hebben voorkomen door inzet van bemiddelingsskills binnen het criminele milieu dat zij zo goed kennen. Zij benadrukken slachtoffer te zijn van een – in hun ogen – falend strafrechtstelsel, maar positioneren zichzelf tegelijkertijd geregeld in een heldenrol in hun verhaal:

'Kijk ik begrijp deze vragen [over levenslijn] omdat er een onderzoek ingesteld moet worden, dat de jeugd – en hoe je uiteindelijk tot een moord is gekomen, maar dan is het niet relevant want ik heb nog nooit een moord gepleegd, sterker nog – en daar zijn bewijzen van – ik heb meerdere liquidaties voorkomen. Ik kan wel vertellen hoe iemand tot een liquidatie komt in algemene zin. (...) Ik heb meerdere liquidaties voorkomen en de samenwerking (...) ook dat is allemaal bekend geworden in zo'n enorme strafzaak, de rechters begrepen – als we volgens de waarheid gaan oordelen, zou er een gigantische blamage en schandaal gaan worden.' (R12)

De '(Ont)kenner' heeft soms kennis van het motief (waarom het slachtoffer om het leven moest worden gebracht) en mogelijke beweegredenen (van (mede)verdachten/daders), maar portretteert zichzelf als iemand die verkeerd is geframed in de toedracht en die slachtoffer is van onkundig handelen van politie en justitie. Niet alleen de respondent zelf, maar ook nabestaanden van het slachtoffer zijn volgens sommigen het slachtoffer van een falend strafrechtstelsel. Zo illustreert een respondent dit kleurrijk wanneer hij vertelt over zijn (zelf)melding bij de politie:

'R: Ja, ik kwam me melden en toen ben ik eerst heel hardhandig naar een politiecel gebracht en daar heb ik ook eh – Eerst moest ik 2 uur wachten, bijna. Ik heb denk ik een uur en 3 kwartier gewacht, gewoon buiten. Ik zat te denken: gewoon buiten het kantoor van de politie. Dus ik dacht: wat is dit voor onzin. Toen ze me zo lang lieten wachten, dacht ik al: dit is waarschijnlijk niet serieus. Als jij echt denkt dat ik de moordenaar was en je hebt mij internationaal gesignaleerd, bla bla bla. Dan ga je mij

niet ruim anderhalf uur in de lobby laten wachten. Tot het mijn beurt wordt om gearresteerd te worden?!? Ja... Maar toen had ik nog best wel een hoge pet op van politie en justitie. En ik dacht altijd dat dat best wel bekwame en intelligente mensen waren. Dus ik stond er ook anders in... Ik denk dat ik het nu totaál anders had gedaan (lacht). Ja!

Q: Wat zou je nu anders doen?

R: Ik zou de boel naar mijn hand hebben gezet, ik zou nooit zo eerlijk en integer zijn geweest. (...) Dit is de eerste en laatste keer dat ik politieonderzoeken ook- Eh... Ja... Ze bakken er niks van, als ik eerlijk ben... Sorry ik ben jarenlang er boos om geweest, hè. Op mijzelf, op hun...

Q: En waar - En wat is dan 'ze bakken er niks van'? Wat betekent dat dan?

R: Incompetent.

Q: In welke zin?

R: Omdat ze geen idee hebben- Kijk ze werken evidence-based, dus ze zoeken, eh, naar, eh, hard bewijs. Misschien één of twee tips en... Ja het is - Ze volgen een bepaalde lijn van onderzoeken en die is gericht op eigenlijk het onderbouwen van het vonnis. 'Wettelijk en overtuigend bewijs'. Die is niet meer gericht op de waarheid. Het gaat gewoon om dat jij [politie] genoeg bewijs hebt voor het strafbaar feit. Ja. Het gaat niet meer om dat je de waarheid achterhaalt... En dat je, eh- Je doet zo tekort aan de nabestaanden, slachtoffers en daders. Vind ik... Want alle drie, vooral nabestaanden en slachtoffers, die willen de waarheid. Dat is belangrijker denk ik nog dan of jij met drie bronvermeldingen in je vonnis zit of met twee. En dat- Ja uiteindelijk, ik walg van dat systeem... Ik kan nog enigszins plaatsen dat je denkt van: Oké, jij bent toch een boef, boef of je het nou wel of niet hebt gedaan- Het is niet dat Henk en Ingrid achter slot en grendel zitten. Ik, ik kan me nog wel indenken in zo'n officier in dat hij zo denkt... Dat hij denkt: ja je bent toch één pot nat, of ik jou nou achter slot en grendel heb, of iemand anders. Dat kan ik nog wel- Maar dat jij tegenover die nabestaanden staat en - ik weet honderd procent dat hij wist dat ik het niet was - en dat je hun dat vertelt en die mensen dan, in emotie, een slachtofferverklaring laat afleggen, waarin alle emoties naar buiten komen en- Dat kan je iemand niet aandoen. Dat- Ik weet niet man, hoe- Ik vond dat echt, ik zat daar echt mee hè, ik werd echt boos. Ja, niet in die zitting, maar daarna. (...) Ik heb gezegd dat ik het niet was. Altijd ontkend.' (R7)

In bovenstaand fragment klinkt naast een persoonlijk bezwaar ook een moreel bezwaar, ingebed in een falend systeem waarvan de gevolgen van dat falen niet alleen op hen als verdachte maar ook op nabestaanden overslaat ('dat jij tegenover die nabestaanden staat en - ik weet honderd procent dat hij wist dat ik het niet was (...) Dat kan je iemand niet aandoen').

De narratieve pose van de '(Ont)kenner' is er één van iemand die met het idee leeft dat politie en justitie niet opgewassen zijn tegen de mores van dat milieu. Dit leidt tot een serieus gebrek aan vertrouwen in beschermend vermogen van het politieel en justitieel apparaat. Een respondent vertelt in dit kader over een moment dat de politie voor zijn

deur stond om te vertellen dat ‘die jongen’ op de dodenlijst staat (waar hij in algemene heden over sprak tijdens het gesprek, maar mogelijk over zichzelf vertelde):

R: En politie weet dat die jongen een target is, maar doet niet veel. Ze kwamen aanbellen thuis: ‘Mevrouw [gesprek gericht aan moeder van dat huis] we moeten uw zoon dringend spreken over iets heel belangrijks. Je [zoon] staat op een dodenlijst.’

Q: Wat deed dat dan met jou/hem?

R: Ja, het is acceptatie van het lot. Als ik [dood] moet gaan, ga ik. Ik kan hier ook zo een hartaanval krijgen snap je. (...) en ja, wat gaat die jongen [die de dodenlijst staat] dan doen? Die gaat zich verstoppen en zelf iets [wapen] aanschaffen misschien om zich te verdedigen.’ (R14)

In meerdere verhalen wordt bovendien zeer expliciet het gebruik van een kroongetuige in het strafstelsel bekritiseerd.¹⁰⁶ Een verdachte kan in Nederland tot de helft strafkorting en bescherming vanuit justitie krijgen (nadat de straf is uitgezeten). Daar staat tegenover dat een kroongetuige openheid van zaken geeft. Nederland kent overigens in vergelijking met andere landen hogere drempels voor (de relatief weinige inzet) op kroongetuigen (Crijns, Dubelaar & Pitcher, 2017). Het kroongetuigenstelsel zou niet alleen onjuiste impact op levens van betrokkenen in een strafzaak hebben, maar volgens de ‘(Ont)kenners’ ook een averechts signaal in bredere zin afgeven:

R: Het aller gekste is: iedereen, ze hebben van iedereen die daar zat als verdachte. (...) iedereen hebben ze [OM] boven de (aantal) jaar geëist. Dus dat wil zeggen met andere woorden: elk woord dat die man [getuige] heeft gezegd dat dat de waarheid is, anders kun je nooit zoveel gaan eisen... toch? Dus met andere woorden alles wat hij zegt is voor hun de waarheid. Ik heb dat in mijn hoofd: is goed, dus jullie geloven die man volledig? Dat wil zeggen dat aan het eind iedereen gestraft moet worden dan zou iedereen straf moeten krijgen...’

Q: Je bedoelt inclusief hijzelf, die getuige?

R: Ja! (...) Elke ding wat hij zou verzinnen... In mijn zaak in mijn geval hoe ik ben veroordeeld ik zie het zo: als hij het had gezegd het was [naam onderzoeker], dan zat jij hier [in detentie]... dus het maakt niet uit snap je, die naam die hij zou noemen die krijgt het [strafeis]... Ik wou bijna lachen want hoe serieus is dat dan... bijna [strafeis] wil je mij in de bajes zetten voor... omdat die man dat tegen jullie zegt?!? Maar op een gegeven moment werd ik echt boos erover... ik zeg je eerlijk ik moest echt controle houden want ik wou in de rechtszaak al... weet je: zijn jullie helemaal gek ofzo!, jullie spelen met mensen hun leven?!? Alleen omdat hij een deal wil, terwijl ik denk bij mezelf die man heeft wel iemand vermoord bij hem, hebben jullie wel feit, feitelijk bewijs [daarvan] maar hoe kan je iemand gaan beschermen voor wat-ie heeft gedaan?!? Beschermen of veel minder straf geven, terwijl hij iemand heeft vermoord

¹⁰⁶ Zie in dit kader het rapport van Zouridis et al. (2023) dat onder meer onderzoek heeft gedaan naar de werking van het stelsel.

door andere mensen te pakken waarvan je niet zeker van weet. (...) het rechtssysteem leert jou dit: wees gewoon een crimineel doe alles wat je moet doen, je kan gewoon mensen vermoorden, maakt niet uit zolang je maar een deal kan maken...’ (R15)

Tot slot van dit hoofdstuk delen we een dilemma dat ter tafel is gekomen in de gesprekken met de ‘(Ont)kenner’. Sommige ‘Ontkenners’ geven namelijk aan niet de toebedeelde rol van justitie te dragen, maar daarentegen wel kennis te hebben van de mogelijke/daadwerkelijke toedracht (en/of dader) en daar tegelijkertijd niet over te kunnen verklaren uit vrees voor *repraesailles*. Want ‘wie praat, die gaat’ en de code van ‘niet snitchen’ staat hoog in het vaandel. Ook al kost dat dus jaren detentie. Dit is ingebed in een dilemma dat de ‘(Ont)kenner’ dwingt te kiezen tussen ‘een straf (deels) onterecht uitzitten maar daarna een rustig leven kunnen leiden’ versus ‘de daadwerkelijke dader en/of toedracht duiden maar dan je leven lang om je schouder moeten kijken’:

‘R: Kijk, ik wist wie het wel had gedaan. En ik ben er echt met alles van overtuigd dat de recherche ook wist dat ik het niet was, maar dat ze wisten dat het iemand anders was. Probleem is dat ze mij konden plaatsen en dat- Ik had het idee – en mijn advocaat ook trouwens – dat ik, ja, onder druk werd gezet in de hoop dat ik dan iemand erbij zou eh- [verlinken] Maar ja, dat deed ik niet. Dat is ook heel slim, dat ik dat niet deed.

Q: Want?

R: Nou ja, lap er maar iemand erbij tegenwoordig... (...) ... Ik heb moeten kiezen. Voor ik me eigenlijk ging melden heb ik daar over nagedacht en het is: óf ik ga onschuldig zitten voor iets wat ik niet heb gedaan, maar ik kan wel met mijzelf leven; ... óf ik moet hem [de daadwerkelijke dader] wat aandoen en dan gaan zitten, want als ik hem erbij lap, dan is het gewoon wachten – dan ben ik een wandelende schietschijf als ik buiten kom. Dus het was óf zitten zonder iets te doen, óf wel wat doen en zitten – misschien dan zelfs wel voor allebei – moeten zitten.’ (R7)

7.3 Resumé

In dit hoofdstuk is een antwoord gegeven op onderzoeksvraag 4: **Op welke wijze verloopt betrokkenheid bij liquidaties en welke beweegredenen spelen daarbij een rol?** Waar in vorig hoofdstuk ter beantwoording van deze vraag de OM-strafdossiers de basis vormden, waren dat in dit hoofdstuk indachtig de verzamelde levensverhalen. Vanuit een narratief criminologische benadering zijn de ‘narratieve poses’ bestudeerd, opgevat als de wijze waarop 14 veroordeelden zichzelf gedurende hun verhaal portretteren ten aanzien van de betreffende liquidatie. Deze bestudering levert een viertal narratieve poses op (zie ook figuur 7.1):

- De ‘**Doe-het-zelver**’ betreft een narratieve pose van schutters waarbij de beweegredenen overlapt met het motief van de liquidatie, en is ingebed in een persoonlijk conflict met het slachtoffer. De ‘Doe-het-zelver’ beslecht de liquidatie geheel zelfstandig, volgens een minder complex of gefaseerd plan. Dit omdat het veelal een

'lik-op-stukreactie' betreft om te laten zien dat men niet met de 'Doe-het-zelver' kan sullen en dat de liquidatie nodig is om naam in het criminele milieu te behouden en/of te versterken.

De 'Doe-het-zelvers' zijn schutters die zichzelf in hun verhaal portretteren als iemand die leeft volgens het adagium 'oog om oog, tand om tand' in het licht van reputatie- of statusbehoud. Een financiële verdienste speelt in deze verhalen geen betekenisvolle rol en wordt soms zelf als oneerlijk gezien. Het slachtoffer heeft in de verhalen van de 'Doe-het-zelver' zelf om de liquidatie 'gevraagd' door zijn overtreding van de 'spelregels'. Hiermee wordt in de verhalen een duidelijke emotiegegronde rechtvaardiging of 'justification' (Pogrebin et al., 2006) aangehaald.

De narratieve pose van de 'Doe-het-zelver' vertoont bovendien raakvlakken met enkele profielen uit eerdere buitenlandse studies, zoals de 'amateur' (Schlesinger, 2001), de door MacIntyre et al. (2014) beschreven 'dilettantes' (gelegenheids'professionals') en de 'journeymen' (ervaren maar niet per se professioneel in uitvoering) alsmede de 'revengefull missionaries' (Youngs & Canter, 2012; Yaneva et al., 2018). De positionering van de 'Doe-het-zelver' in zijn verhaal komt hiernaast dicht bij de zogeheten 'intimidation narratives' van drugsdealers waarin geweld een rol op basis van emotie en statusbehoud als 'gevaarlijk' speelt (Sandberg et al.; 2015; Copes, 2016).

- De '**Professional**' benadrukt niet het persoonlijke conflict, maar de zakelijke, financiële verdienste als beweegreden om (in opdracht van een ander) betrokken te raken bij een liquidatie. Het betreft hier niet expliciet schutters, maar ook personen die (deel)klussen klaren zoals het verkennen en/ of als chauffeur optreden ten tijde van de liquidatie. In het verhaal komen vooral zakelijke, financieel gegronde rechtvaardigingen of ('justifications') naar voren (Pogrebin et al., 2006).
De 'Professional' portretteert zichzelf als iemand die bekendstaat om zijn geweldadige reputatie en als een persoon aan wie men een 'klus' kan toevertrouwen. Deze narratieve pose lijkt overlap te vertonen met de '(semi)professional' en 'professional' (Schlesinger, 2001; Yaneva et al., 2018; Youngs & Canter, 2012), de door MacIntyre et al. (2014) beschreven 'dilettantes' (gelegenheids'professionals'), 'masters' (ervaren en professioneel in uitvoering) en het 'business narrative' van drugsdealers waarin geweld op een gecalculerde, rationele manier wordt ingezet voor praktische problemen (Sandberg, 2015; Copes, 2016).
- De '**Naïeveling**' brengt een erkenningsbehoefte ('erbij horen') in combinatie met eventueel geldelijk gewin naar voren in zijn beweegreden voor betrokkenheid bij een liquidatie. Het betreft hier geen schutters, maar veelal (relatief jonge) personen die 'losse klussen' klaren die niet per definitie aan een liquidatie hoeven te relateren (bakens plaatsen, spotten, et cetera). De 'Naïeveling' portretteert zichzelf in het verhaal als iemand die niet altijd (tijdig) kennis draagt van de op handen zijnde liquidatie, hoewel dit tegelijkertijd ook met ambivalentie ingekleurd wordt in hun narratief. Betrokkenheid verloopt geleidelijk en subtiel in deze verhalen, via het eigen (in)directe sociale netwerk waarbij geldbedragen niet of minder serieus worden onderhandeld.

Deze narratieve pose lijkt raakvlakken te vertonen het besproken profiel van ‘victims’ (Yaneva et al., 2018; Youngs & Canter, 2012), ‘novices’ (beginners) en ‘journalen’ (ervaren maar niet per se professioneel in uitvoering) van MacIntyre, Wilson, Yardley & Brolan (2014). Omdat loyaliteit en ‘erbij horen’ een rol spelen bij betrokkenheid, is overlap zichtbaar met de zogeheten ‘moral narratives’ van drugsdealers (Sandberg et al., 2015, Copes, 2016) waarin betrokkenheid bij de klus onder meer als ‘iets goeds doen voor een ander’ wordt opgevat. De ‘Naïeveling’ benadrukt als enige overigens expliciet *niet* de schuld van het slachtoffer zelf – opgevat als ‘justifications’ zoals in voorgaande twee narratieve poses wel wordt benadrukt. De ‘Naïeveling’ gebruikt daarentegen juist verontschuldigen ook wel zogeheten ‘excuses’ (Pogrebin et al., 2006) ten aanzien van de toedracht in het verhaal.

- De ‘(Ont)kenner’ portretteert zichzelf als iemand die de door justitie toebedeelde rol ten aanzien van de liquidatie ontkent, maar presenteert zichzelf wel als een ‘kenner’ van het criminele milieu. Door deze kennis positioneren de ‘(Ont)kenners’ zichzelf soms als iemand die met zijn bemiddelingsvaardigheden en ervaring in het criminele milieu erger heeft weten te voorkomen in het verleden.

‘(Ont)kenners’ voelen zich niet serieus genomen door politie en justitie en ervaren ze dat politie en justitie niet opgewassen zijn tegen de mores van dat milieu. Er is sprake van een falend strafrechtstelsel in hun ogen. Zo wordt het kroongetuigensysteem bekritiseerd omdat verdraaiingen van de daadwerkelijke toedracht in een dergelijk systeem op de loer liggen. Sommige veroordeelden benadrukken in dit licht bovendien een moreel argument: de onrechtvaardige effecten ten aanzien van nabestaanden: zij worden met het huidige kroongetuigensysteem slachtoffer van een vals of getroebleerd beeld omtrent de toedracht.

De ‘(Ont)kenner’ brengt in dit kader tegelijkertijd een dilemma naar voren: alhoewel hij soms namelijk kennis bij zich draagt die hem mogelijk vrij(er) kan pleiten, is hij zich tegelijkertijd zeer bewust van het adagium ‘wie praat, die gaat’. Om die reden kiest hij ervoor niet te verklaren tegenover politie en justitie en de toebedeelde straf uit te zitten. Bovendien wijzen de verhalen van de ‘(Ont)kenner’ op onvoldoende vertrouwen in de beschermende reikwijdte van het justitieel apparaat en voelen zij zich vooral op zichzelf aangewezen voor die bescherming (met allerlei gevolgen van dien).

8 Levensverhalen van veroordeelden

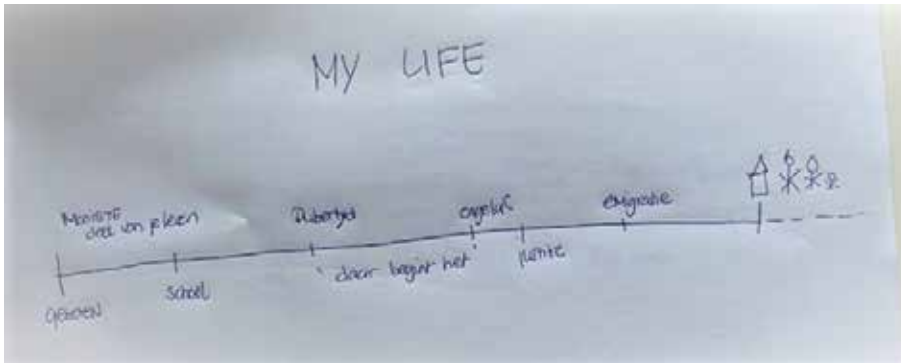
In dit hoofdstuk bespreken we hoe veroordeelden hun levensloop beschrijven (onderzoeksvraag 5). De levensverhalen schetsen we in het bijzonder door te kijken naar welke periodes en welke persoonlijke ervaringen veroordeelden benoemen als betekenisvolle episodes in hun levensverhaal. De nadruk tijdens deze lifestory interviews¹ (zie paragraaf 2.3) lag, net als in het vorige hoofdstuk, niet op het achterhalen van feitelijkheden of de objectieve waarheden, maar – indachtig de narratieve criminologie – primair op de verhalen van de betrokkenen met aandacht voor hun beleving, ervaring, interpretatie en, meer in het algemeen, de subjectieve waarheden die de respondenten via de door hen vertelde verhalen naar voren brachten (Fleetwood, Presser, Sandberg & Ugelvik; 2019; Youngs en Canter, 2012; Ioannou, Canter en Youngs, 2017; Adjiembaks, 2018).²

We beginnen dit hoofdstuk met de wijze waarop respondenten hun geschetste levenslijnen uit de doeken deden (paragraaf 8.1).³ Vervolgens diepen we drie episoden uit die in de levensverhalen van de respondenten domineerden (paragraaf 8.2), te weten de kindertijd, de tienerjaren en de (jong)volwassenheid. Vervolgens beschrijven we wat volgens de respondenten betekenisvolle factoren waren voor betrokkenheid bij (hun eerste vormen van) criminaliteit (paragraaf 8.3). We sluiten het hoofdstuk af met een resumé in antwoord op de onderzoeksvraag (paragraaf 8.4).

8.1 Levenslijnen

Aan het begin van elk interview is aan de respondenten gevraagd hun levensverhaal te beschrijven alsof er een boek over hun leven zou worden gemaakt, met aandacht voor belangrijke periodes (zie paragraaf 2.3). Hierbij is onder meer gevraagd naar het plaatsen van deze verschillende periodes op een tijdlijn, oftewel het tekenen van een levenslijn. Tijdens zeven interviews werd een dergelijke levenslijn niet getekend. In het merendeel van deze zeven gevallen werd dit ingegeven door een gebrek aan vertrouwen of rapport richting de onderzoekers en onduidelijkheid over de aard van de vragen in het vervolg van het gesprek. Ook na een nadere toelichting bleken deze respondenten niet bereid te zijn om een levenslijn te tekenen. Een enkele keer maakte de online setting van het interview het bovendien niet mogelijk om het tekenen van een tijdlijn praktisch te organiseren.

Het merendeel van de respondenten (tien van de zeventien) heeft zijn levensverhaal wel verteld langs het tekenen van een levenslijn. Daarbij startte een enkeling wat twijfelend door het plaatsen van enkele streepjes om de verschillende periodes in zijn leven te onderscheiden. Anderen leken de opdracht direct te hebben begrepen en begonnen met veel aandacht en detail een overzicht te geven van hun levens, zoals afbeelding 8.1 illustreert:

Afbeelding 8.1 Voorbeeld getekende (geanonimiseerde) levenslijn (september 2022).

De getekende levenslijnen vormden een goede manier om het gesprek te structureren, zowel voor de respondent als de interviewer(s). De levenslijnen werden chronologisch langsgelopen, waarbij diverse onderwerpen, zoals het gezin, de buurt, school, ambities, criminele betrokkenheid en hoogte- en dieptepunten de revue passeerden. Op deze manier is zicht verkregen op hoe de levens van de respondenten zijn verlopen en wat van betekenis is vanuit hun eigen perspectief. Ook bij de respondenten die niet bereid waren hun levenslijn te tekenen, hebben we een vergelijkbare chronologische vertelling gebruikt om het interview te structureren.

Relevant om te benoemen is dat de door respondenten vertelde verhalen het resultaat zijn van de interactie met de onderzoekers, en dat het resultaat van deze gesprekken om die reden altijd een co-constructie is, die bovendien tijd- en plaatsgebonden is. Concreet betekent dit dat de door ons gevoerde gesprekken vooral iets zeggen over onze interactie met de respondenten, wat echter niet wegneemt dat we door deze manier van werken op tijden een unieke inkijk hebben verkregen in de beleving van de geïnterviewden ten aanzien van het verloop van hun leven.¹⁰⁷ Dit is, zoals ook is beschreven in hoofdstuk 2, relevant, omdat we te maken hebben met een doelgroep waar tot op heden relatief weinig over bekend is, en omdat andere beschikbare bronnen,

107 Daarbij vraagt het opschrijven van bevindingen in het kader van de onderzoeksvragen onlosmakelijk om een beperking van de daadwerkelijke reikwijdte (en rijkheid) van de verzamelde verhalen. In gesprekssetting komt vaak inhoudelijk meer ter tafel dan dat de onderzoeksvragen bestrijkt. Bovendien is bijvoorbeeld ook een analyse op het interactionele niveau (de gesprekscontext) materiaal dat vanuit wetenschap benut kan worden. Dit leent zich echter voor vervolgonderzoek (zie ook paragraaf 10.2.3).

zoals hoofdstuk 6 illustreert, niet direct toereikend zijn om een beeld te schetsen van de persoonlijke achtergronden en beleving van de betrokkenen.

8.2 Drie betekenisvolle episodes in de levensverhalen

In deze paragraaf geven we een chronologisch bespreking van de levensverhalen, zoals de meeste gesprekken ook zijn verlopen. We beginnen bij de kindertijd (paragraaf 8.2.1), gevolgd door de tienerperiode (paragraaf 8.2.2) en de (jong)volwassen levensjaren (paragraaf 8.2.3). Omdat we te maken hebben met unieke levensverhalen, en met respondenten in verschillende fases van leven en (criminele) carrière, is het gevolg een grote diversiteit aan rijke beschrijvingen en inzichten. Om recht te doen aan deze levensverhalen, proberen we zo veel mogelijk van deze diversiteit te laten zien. Wel hebben we de inzichten zo veel mogelijk gestructureerd aan de hand van de patronen die naar voren kwamen in de levensverhalen van de respondenten.

8.2.1 Kindertijd: 'Het mooiste deel van je leven'

Bij het merendeel¹⁰⁸ van de respondenten strekt de eerste periode in het levensverhaal zich uit van nul tot ongeveer het twaalfde levensjaar. Opvallend daarbij is dat vrijwel alle respondenten aangaven positief terug te kijken op deze periode. Soms werd dit tijdens de interviews geïllustreerd met gedetailleerde passages die in het teken staan van een liefdevol samenzijn met familie, zoals het volgende voorbeeld illustreert:

'Leukste herinnering was toen met mijn vader. Hij nam me altijd mee om te jagen en zo, hij heeft me echt gemaakt wie ik ben. En mijn oma heeft ervoor gezorgd zeg maar, mijn bescherming weet je. Dus ik voel alleen maar liefde. (...) Nou ja, dan zitten we in die auto ik zit achterin, hij doet zijn muziek op, steekt zijn jonko op, je weet toch. Dan rijden we ergens naar ehm, wij noemen het [naam locatie] (...). Daar is het gewoon vrij (...). Dan ging ik altijd met hem [vader] mee. (...) Maar dat soort dingen voor mij, dat was één van de mooie dagen weet je. Nou dat was vaak en hij nam me altijd mee en dus constant. Dus dat heb ik altijd beleefd. En ja, thuis. Mijn oma, was gewoon alles. Soms zelfs te veel. Verwend alles. Plus ze kon écht lekker koken (...) Ja, het was gewoon liefdevol weet je. Ik heb nooit last gehad of het gevoel gehad dat ik iets heb gemist of zo weet je als jong kind.' (R15)

De eerste episode van de verzamelde levensverhalen draagt over het algemeen dan ook een relatief neutrale of positieve lading in de levenslijnen, vervat in termen als: 'Normale jeugd', 'Braaf/ de ideale opvoeding', 'Lang leve de lol', 'Geen besef', 'Kind', 'Normaal', 'Mooiste deel van je leven', 'Jeugdijaren, en 'De wereld is rond'. Het is een periode

108 Een enkeling laat de eerste episode vroeger (4 jaar) of later dan 12 jaar eindigen (15 jaar), omdat voor hen respectievelijk een impactvolle gebeurtenis in het gezinsleven heeft plaatsgevonden zoals een emigratie en scheiding van ouders, of in het eigen gedrag.

waar de respondenten in het merendeel van de gevallen op een prettige, positieve manier op terugkijken, of zoals één van de respondenten het omschreef:

'Kindertijd is, eh, in eerste instantie wel fijn geweest altijd. Fijn. Prettig gevoel eigenlijk, een soort van vrolijkheid.' (R7)

Deze positieve kindertijd kent echter een variatie aan betekenissen in de verhalen. Soms draagt het de betekenis van het voorzien in de primaire levensbehoeften zoals het hebben van onderdak, kleding en eten. Maar er zijn ook interpretaties die vooral refereren aan het ondernemen van 'leuke dingen met het gezin' zoals vakanties en naar pretparken gaan. Een ander deel van de respondenten trekt de positieve kleur van hun kindertijd juist los van het gezinsleven. Zij geven het invulling aan de hand van beschrijvingen van innige familiebanden en/of vriendschappen met vrienden uit de buurt waar ze als kleine jongens avonturen beleven en kattenkwaad uithalen op straat:

'Ja, gewoon wel avontuurlijke jongens wel dat wel. Toffe jongens. Gewoon net als mij een beetje, houden van avontuur een beetje, je weet toch, in de buurt rennen, eehm fietsen.' (R15)

Naast de positieve invulling die respondenten geven aan de episode 'kindertijd', komen in enkele verhalen (R2, R5, R9, R12, R16 en R17) tegelijkertijd ervaringen naar voren die in het teken staan van heftige gebeurtenissen in deze periode. Het gaat dan bijvoorbeeld om de impact van ruzies tussen ouders, ervaringen van eenzaamheid en een gevoel van verlorenheid als kind. Zo vertelt een respondent over een keer dat zijn moeder hem en zijn (één jaar oudere) broer achterliet op een parkeerplaats bij het werk van zijn vader toen hij nog maar een kleuter was:

'Ja, ik herinner mij dat wij naar, hij [vader] werkte daar in [naam werk + functie] en ze [moeder] bracht ons naar daar. Gewoon zo, op de parkeerplaats daar. En dan van [doet moeder na als zij praat tegen vader aan de telefoon]: 'Jaaa, je zorgt toch niet voor je kinderen! Je stuurt toch geen geld. Dus kijk maar wat je met ze doet!' En dat ze dan soort van wegreed, maar met andere, maar met de intentie van weet je, kom naar beneden en kom voor jouw kinderen kijken want ehm, als ik het niet doe, kijkt niemand voor ze, weet je, met die intentie. (...) Ja, ja, mijn vader ook helemaal van: 'Ja, kan toch niet hier bij mijn werk!' Ik bedoel maar, het was nooit alsof hij boos was op óns of wat dan ook weet je? Hij, hoe ik nu hier zit, zie ik hem zo lachend. En zo is hij ook altijd overgekomen bij ons. Dus ik heb ook nooit haat aan hem gehad of zo.' (R9)¹⁰⁹

109 Deze respondent werd emotioneel in het gesprek en vertelde na afloop dat hij dit 'soort dingen' nog nooit aan iemand heeft verteld en hijzelf vindt dat hij traumatische dingen heeft meegemaakt waar hij (te) weinig over praat. Het afnemen van lifestory interviews kan vanuit dit perspectief (onbedoeld) een mogelijk therapeutisch effect hebben.

In andere interviews verwijzen respondenten naar heftige ruzies met en tussen ouders (of partners van ouder), verwaarlozing, politie-invalen, veelvuldige uithuisplaatsingen of het hals over kop (tijdelijk) moeten wonen bij anderen, bijvoorbeeld wegens detentie of andere problematiek van (één van de) ouders. Soms gaat dit gepaard met huiselijk geweld of het op jonge leeftijd verliezen van een dierbare. Een respondent vertelt bijvoorbeeld over een traumatische ervaring, een ander over seksueel misbruik en weer een ander over meerjarig ziekenhuisverblijf als kind zijnde. Ook vertelde een respondent dat hij het eerste deel van zijn leven in een ander land bij familie heeft doorgebracht, terwijl ouders al in Nederland waren.

Gelijktijdig met het vertellen over dergelijke heftige gebeurtenissen benadrukken de respondenten echter ook de goede intenties van zijn ouders, zoals we ook zien in bovenstaande passage van de respondent die als kind werd achtergelaten op een parkeerplaats. In de beschrijving van de kindertijd klinkt, met andere woorden, een zekere ambivalentie door: positief voor het grootste deel, maar tegelijkertijd in deze eerste cruciale levensfase ook al wat gebeurtenissen die impact op de respondenten hebben gehad.

8.2.2 *Tienerjaren: 'Daar begint het'*

De episode die na de kindertijd volgt, wordt – met uitzondering van vier verhalen¹¹⁰ – grofweg gemarkeerd door een transitiefase: de overgang van de basisschool naar de middelbare school. Deze tienerjaren krijgen kleur door het gebruik van bewoordingen als 'Verkeerde keuze', 'Bergafwaarts', 'Geld is macht', 'Tehuis', 'Daar begint het' en 'Ellende'. Hiermee wordt duidelijk dat er sprake is van een keerpunt voor het merendeel van de respondenten: van de overwegend positieve kindertijd naar een relatief minder rooskleurige tienerperiode (in retrospectief gezien). Het merendeel van de respondenten geeft aan dat het in deze periode 'voor het eerst misgaat'. Daarmee bedoelen zij dat zij vooral in die periode hun school ongeoorloofd verzuimen omdat zij voor het eerst kennismaken met verleidingen van (de straat en) criminaliteit. Dit heeft deels ook te maken met de omstandigheden waarin zij opgroeien: met uitzondering van drie respondenten (R3, R4 en R12) refereren alle respondenten aan het opgroeien in wat zij benoemen als 'achterstandsbuurt'.

De respondenten zijn over het algemeen in relatief grote gezinnen opgegroeid. In het gros van de verhalen gaat het om gezinnen met drie tot zes kinderen (met twee uitschieters naar beneden van 2 kinderen en een uitschieter naar boven met maar liefst 15 kinderen). Er is veelal sprake van een gecombineerde gezinssamenstelling met stiefen/of halfbroers en -zussen, maar deze worden in de verhalen geen (noemenswaardige) rol toegedicht. Respondenten geven aan ouders te hebben (gehad) die vooral 'hun

110 In deze verhalen wordt de eerste episode benoemd als 0 tot 4 jaar, 0 tot 8 jaar, 0 tot 10 jaar en 0 tot 15 jaar geduid. Deze markeringen worden respectievelijk gekenmerkt door gebeurtenissen als de start van de basisschool, de scheiding van ouders (en het gaan wonen bij oma rond 8 jaar), het overlijden van vader (10 jaar) en het eerste politiecontact (15 jaar).

best hebben gedaan' maar dat er met name in de tienerjaren weinig tot nauwelijks oprechte connectie is ervaren of dat die connectie nadrukkelijk veranderde (nagenoeg verdween) in deze periode.

In vijftien verhalen komt vooral de rol van de vader nadrukkelijk ter sprake. Hier is een tweedeling zichtbaar die door respondenten wordt benoemd: vaders die 'aanwezig zijn' en vaders die 'afwezig zijn' in de thuissituatie. De 'aanwezige' vaders worden gezien als personen die respondenten 'op het goede pad' willen houden. Dit krijgt vooral uiting door het belang van school te benadrukken: 'Mijn vader vond school belangrijk' (R14). Het is met name de vader – en in mindere mate de moeder – in de verhalen die naar voren wordt gehaald als de ouder die 'school belangrijk vond' en/of stimuleerde, en dat ook overbracht door middel van zijn opvoedstijl. Sommige respondenten beschrijven hun vader in dit opzicht als 'te streng', met name in de tienerjaren:

'Kijk het is, mijn vader was strak met ons, mijn vader was strak met ons. (...) Hij houdt niet van dingen, problemen, om 6 uur moest je naar osso, naar huis komen. Ja, eh. Maar hij weet ook niet beter. Werken, dit, dat. Dat zou ik nooit van mijn kinderen willen. Want, dan heb je geen zicht meer op hen. Ik was niet echt een makkie voor mijn vader.' (R8)

Er wordt bij de 'aanwezige' vaders een gemiste connectie geduid in de verhalen. Hierdoor worden belangrijke zaken in de tienerjaren veelal onbesproken gelaten en met de 'stilte min of meer bedekt'. Zo vertelt een respondent na zijn eerste aanhouding op zijn dertiende:

'Ja, wat ik me er nog van kan herinneren is dat mijn vader op het politiebureau kwam en ik kan me nog herinneren dat hij was best wel bedroefd, hij was kalm, weet je. En ik kan me nog herinneren dat hij me kwam ophalen na die [aantal] maanden. Zat ik met hem in de auto. Die hele weg was hij gewoon stil, hij had geen woord gezegd. En we kwamen thuis en hij deed alsof er niks aan de hand was, het leven ging gewoon weer door. Het was zijn manier om mij een tweede kans te geven volgens mij of zo. Zo zag ik het, weet je. Want zoals ik zei: hij kon niet eh, echt communiceren weet je zo. Maar dat was zijn manier om te zeggen van: weet je wat, oké, ga maar nog een keer, je hebt nog een kans.' (R1)

Een andere respondent vertelt over de keer dat hij op zijn dertiende op het politiebureau wordt vastgehouden. Dit, naar aanleiding van een mishandeling door respondent die volgde op een bedreiging van een buurtgenoot richting de moeder van de respondent. Respondent gaat vervolgens verhaal halen bij die buurtgenoot, waarna het uit de hand loopt:

'R: Kleine jongen, [tienerleeftijd], je bent nog jong. (...) Heeft [buurtgenoot waarmee het uit de hand liep] de politie gebeld, hebben ze mij opgehaald van huis. Enkele dagen politiebureau moest ik toen zitten. (...). Ja, huilen. Ja, dan denk je: wat heb je gedaan??'

Q: *Wat zeiden je ouders?*

R: *Ja ze waren boos, ze vinden niet leuk... "Hoe kun je dat doen?", "Je bent jong, waarom doe je zulke domme dingen!" [Respondent doet stem ouders na], "Mensen gaan naar school", dit, dat... En ja, aantal dagen politiebureau had ik toen gezeten. Mijn ouders elke dag langskomen, mijn moeder kwam alleen, mijn vader kwam nooit. (...) Ja, mijn vader zegt: "Mattie. Je hebt dat zelf gedaan. Jij zit jouw straf daar." (R14)*

De ambivalentie die in de kindertijd is beschreven (paragraaf 8.1.1) is wederom zichtbaar wanneer respondenten over hun tienerjaren praten. In dit geval als het gaat om de gemiste connectie met ouders. Die gemiste verbinding wordt, wanneer zij op deze jaren terugkijken, veelal gebagatelliseerd in de verhalen: het wordt benoemd, maar in retrospectief ook weer 'begrepen'. Bijvoorbeeld omdat zij – met de kennis van nu – inzien dat hun ouders kampten met grote zorgen op financieel en/of emotioneel vlak. Zo vertelt een respondent dat het rouwproces van zijn vader na het overlijden van zijn moeder (de oma van de respondent) het onderhouden of ontwikkelen van een hechte band in de weg zat:

'M'n vader was er, maar ja hij kon me niet helpen omdat ik hem sowieso niets zou vertellen [waar respondent op straat me bezig was] en hij was ook zelf ook niet echt aanwezig weet je (...) Nu was hij zelf 'hurt' [door overlijden oma respondent]. Dus hij moest zelf ook nog herstellen. Dus het was wel moeilijk. Eigenlijk hadden we misschien beter bij mekaar kunnen zijn en elkaar steunen, maar het is heel moeilijk.' (R15)

Naast de zes verhalen waarin de vader aanwezig was in de thuissituatie, zijn er negen verhalen (R2, R4, R5, R9, R10, R11, R12, R15, R17) waarin naar voren komt dat de vader in de opvoeding voornamelijk afwezig was, door bijvoorbeeld een scheiding, ruzies of het verbreken van de relatie tussen ouders. Soms komt dat ook door (langere) detentieperiodes of door het overlijden van de vader (een enkele keer zelfs door een liquidatie). In de tienerjaren is het gemis aan een vaderfiguur (extra) betekenisvol omdat respondenten naar voren brengen dat zij juist in die periode sturing vanuit een vaderfiguur nodig hadden: *'Als jonge jongen identificeer je je daar nu eenmaal mee.'* (R5). Een paar respondenten leggen daarbij tevens de link naar hun eigen delictgedrag, zoals het volgende fragment duidelijk maakt:

'Wat wel eh, die periode [tienerjaren] gewoon. Die periode in mijn leven dat ik eh, geen eh. Er was, laat ik het zo zeggen, als ik zo terugkijk en het had anders gemeeten, dan was er niemand die mij tegenhield. Er was niemand die echt eh zei van: hey stoppen nou. Het was altijd "Nah kom op hè" en "Denk effe na", "Ah die jongen is niet goed", hè, weet je wel? (...) Ja, dus mijn moeder nam eigenlijk de vaderrol over, maar niet op de stevige manier. En dan wil ik niet zeggen dat het haar schuld is, natuurlijk niet. (...) Maar ik miste het wel, zeker, honderd procent.' (R4)

De relatie tussen de afwezigheid een vader komt ook duidelijk bij een andere respondent die zijn vader verliest wanneer hij vijftien is naar voren. Hij beschrijft:

'Sinds de dood van mijn vader ben ik een boze jonge man geworden.'

Als vervolgens in het verloop van het interview wordt gevraagd of zijn leven anders zou zijn verlopen als zijn vader niet zou zijn overleden of wanneer hij een vaderfiguur zou hebben gehad, vertelt hij:

'Ik denk niet dat ik de criminaliteit in was gegaan. Zeker niet. (...) Als hij [familielid van respondent] mij qua opvoeding mee had geholpen, mij de weg had gewezen, dat het dan anders was gelopen. Ik was gewoon een jongen alleen.' (R10)

In acht van de zeventien verhalen (R2, R5, R6, R8, R9, R12, R13, R17) wordt gesproken over familieleden die reeds in de criminaliteit actief zijn. Dit staat bekend als een risicofactor die ingroeit in georganiseerde misdaad kan vergroten. Het op jonge leeftijd worden blootgesteld aan familieleden die zich inlaten met criminaliteit, kan leiden tot normalisering van een criminele norm- en delictgedrag (Adamse, Nguyen, Boertien, Van Deuren, Eichelsheim, Blokland, 2023; Van Dijk, Eichelsheim, Kleemans, Soudijn & Van de Weijer, 2021).¹¹¹

Naast vaders, spreken respondenten ook over broers en neven (en in een enkel geval ook een oma die probeert bij te verdienen met drugssmokkel, maar dit lange tijd geheimhoudt voor de betreffende respondent). Het gaat bij de vaders en neven met name om vermogens-, gewelds- en drugsdelicten. Hierdoor zijn respondenten op jonge leeftijd al bekend met de perikelen van een criminele levensstijl. Denk bijvoorbeeld aan gevangenis(bezoek), politie-invalen, maar ook conflicten in het criminele milieu en het stigma dat een bepaalde achternaam met zich meebrengt. Een (beruchte) familienaam kan, zo meende één van de respondenten, ook een positieve keerzijde hebben: hij vertelt dat hij vanwege zijn achternaam veelal (gratis) toegang kreeg tot clubs wanneer hij ging stappen.

In hun tienerjaren vervuilen de respondenten de basisschool voor de middelbare school. Er is geen duidelijk lijn zichtbaar in het niveau van de middelbare school onder de respondenten. Wel lijkt op school in sommige gevallen al sprake te zijn van problematiek, zoals concentratieproblemen, of hyperactiviteit die zich op de basisschool reeds manifesteerde en op de middelbare school doorzet. We zien daarbij, net als bij de

111 Zo blijkt dat bijna de helft van de kinderen van plegers van georganiseerde criminaliteit die zelf een strafblad hebben en de mate van intergenerationele continuïteit het grootst voor gewelddadige criminaliteit is: wanneer ouders gewelddadige delicten plegen, plegen hun kinderen (veelal zonen) vaker criminaliteit. Kinderen van veroordeelde plegers van georganiseerde misdaad lopen bovendien 'drie keer meer risico op criminaliteit in het algemeen en tien keer meer op drugs gerelateerde criminaliteit dan kinderen uit de vergelijkingsgroep met en zonder criminele ouders'. (Van Dijk, Eichelsheim, Kleemans, Soudijn & Van de Weijer, 2021).

rol van vaders, ook een duidelijke tweedeling terug in de verhalen van de respondenten. Een deel van de respondenten schetst een positief beeld en geeft dan bijvoorbeeld aan dat hij vooral een ‘goede’ en ‘rustige’ leerling was en dat zich op school geen noemenswaardige problemen voordeden. Een ander deel van de respondenten schetst een negatief beeld, of in de woorden van één van de respondenten:

‘Ja vervelend denk ik. Was echt best wel druk. Weet ik wel zeker.’ (R4)

Bijna alle respondenten vertellen over ‘spijbelen’ in hun tienerjaren. Zij geven aan dat school hen niet aansprak. Soms omdat zij het niet konden opbrengen om naar school te gaan vanwege andere, voor hen betekenisvollere problematieken die speelden in die periode.¹¹² Zij benoemen dan zaken als ruzies, maar ook armoede en schulden die aanwezig zijn op het thuisfront. Hiernaast spelen ook ‘verleidingen van de straat’ (snel geld verdienen, groepsdruk, crimineel actieve vrienden) in combinatie met één of meerdere impactvolle gebeurtenissen, zoals het overlijden¹¹³ van een dierbare, een belangrijke rol:

‘R: Ja daardoor [overlijden oma respondent] ging ik anders denken, het was gewoon klaar met school en alles, want ik kon niet meer. (...) Ik zat nog steeds in een periode van rouw of ik weet niet hoe je dat noemt weet je. Pijn alles. (...)’

Q: En zat je vader je dan niet op je huid als je niet naar school ging?

R: Ja dat sowieso. Hij zei ‘Ey, hoe zit het nou je moet die dingen beginnen te regelen’ [school], dit dat. En ik was van: ‘Ja, komt wel dit dat.’ Hij voelde gewoon: ik had die power niet om dat te doen. Ik voelde gewoon, ik had die kracht niet om dat te doen. Ik wist dat ik dat moest doen maar ik had die kracht niet om dat te doen.’ (R15)

Ongeoorloofd schoolverzuim is een thema dat, zoals het volgende voorbeeld illustreert, in het merendeel van de verhalen naar voren komt:

‘Nee, nee. Ik wilde gewoon, ik wilde gewoon, ik wilde gewoon geld verdienen. Ik had niks aan school, weet je. Voor mijn gevoel had ik daar niets aan. Die is met nieuwe spullen daar, die is met nieuwe spullen daar, die komt op een Vespa op school, je weet toch. En dan zit je daar en daar heb je niks aan, snap je wat ik bedoel. Ik ging pas naar school als ik ook met een Vespa kon komen of een nieuwe schoen of een, dan ging ik was naar school weer, weet je. Ik zag helemaal niet die [onverstaanbaar] om er mee om te gaan om te leren en dan thuiskomen, open de koelkast en er is niks in de koelkast, weet

112 Weerman & Van der Laan (2006) concludeerden in dit kader onder meer dat schoolverzuim een variatie aan onderliggende problematieken kent en dat criminaliteit (naast andere factoren) daarvan één van de oorzaken of gevolgen kan zijn.

113 Negatieve levensgebeurtenissen, zoals het overlijden van een familielid, kunnen het risico op toetreding tot een georganiseerde criminaliteitsgroep vergroten (Adamse, Nguyen, Boertien, Van Deuren, Eichelsheim, Blokland, 2023).

je. Zulke dingen maakten mij toen blij. Toen mijn moeder wel achter kwam van he uh, dat ik haar wel geld kon geven of boodschappen of we gaan eten, weet je.’ (R9)

In de verhalen wordt door de respondenten benoemd dat zij school als minder belangrijk zagen, in het bijzonder omdat geld verdienen als noodzakelijk werd beschouwd of omdat het straatleven steeds meer aan hen begon te trekken en de respondenten voor het eerst betrokken raakten bij criminele activiteiten. Tegelijkertijd wordt in dit licht ook de achterstandspositie van sommige groepen jongeren in onze samenleving benadrukt:

‘Dat is het grote probleem. Je kan als dealer veel geld verdienen, lage pakkans. En dat is heel moeilijk om ze daar vanaf te houden. Maar als jij het natuurlijk hebt over een liquidatie, dan is het een heel ander verhaal. Dus zolang jij als dealer zijnde je geld verdient, dan gaat dat nog. Maar zodra jij mensen gaat liquideren of opdrachten geeft voor een liquidatie, dan is het eigenlijk afgelopen met je. Dan kun je ervanuit gaan dat jij twintig jaar strak moet zitten binnen. Maar het probleem zeg maar met de straatjochies is, die hebben niet een baan daarnaast. Tegen hun kan je niet zeggen van: jij hebt nu een vaste baan voor de rest van je leven, wil je die op het spel zetten voor kinderachtig stelen? Want ik ken die jongens, een jaar of achttien, negentien, en die verdienen gewoon 2, 3 ton per jaar. Ga dan maar tegen hun zeggen: ga maar voor dertigduizend euro per jaar werken... En dat is verdomde lastig.’ (R13)

De delicten die de respondenten beschrijven vanaf hun tienerjaren variëren van winkeldiefstal tot zwaardere delicten, zoals drugshandel en straatroof. Er is een zekere ontwikkeling zichtbaar als het gaat om de aanloop in zwaarte van de delicten. Sommige respondenten wijzen op een ontwikkeling van relatief lichte delicten als winkeldiefstal, vandalisme, fietsendiefstal, naar steeds zwaardere delicten als drugshandel, rip-deals en straatroof, als voorbode voor delicten als afpersing en betrokkenheid bij de liquidatie als volwassene.

De ontwikkeling van ‘licht’ – vaak getypeerd als ‘kattenkwaad’ – naar ‘zwaar’ verloopt wel relatief snel: in het merendeel van de verhalen vindt het eerste politiecontact voor een relatief zwaar delict al soms op dertienjarige leeftijd plaats.¹¹⁴ Het hebben van eerdere ‘justitiecontacten’ en ‘eerdere geweldsdelicten’, met name op jonge leeftijd, is een belangrijke voorspeller voor betrokkenheid in de georganiseerde misdaad, zoals eerde-

114 Uit eerder onderzoek van de politie Amsterdam bleek onder meer dat de criminele carrière van 20 (vermoedelijke) uitvoerders van liquidaties uit gemiddeld 34 antecedenten bestond, ze gemiddeld rond hun 13e starten en dat ze bijna allemaal voor hun eerste liquidatie voorkwamen in de politiestructuren voor antecedenten gerelateerd aan geweldsdelicten en/of de Wet Wapens & Munitie.

re studies al uitwezen (Calderoni et al., 2020; Calderoni, Comunale, Campedelli, Marchesi, Manzi & Frualdo, 2022; Boer, Ferwerda en Kupperts, 2022).¹¹⁵

Respondenten vertellen over betrokkenheid bij mishandeling, de handel in (hard) drugs, ripdeals, straatroof, (woning)overvallen en een enkele keer zelfs een wapenincident in de tienerjaren. Een respondent duidt dat hij op zijn dertiende al zijn eerste straat(tasjes)roof pleegde en een andere respondent dat hij op zijn vijftiende al betrokken was bij een wapendelict. Weer een andere respondent vertelt:

'Ik ben ook toen dat gebeurde [delict waar moeder slachtoffer van was], ben ik [aantal] dagen lang niet thuis geweest om die man [de dader] te zoeken. Gewapend. Op [tiener] leeftijd. (...) Ik heb diegene, eh - Een lesje geleerd ja (...) Ik heb met een groep vrienden hem aangepakt. Maar mijn plan was om hem neer te schieten. Maar dat is uiteindelijk niet gebeurd. Het is bij slaan met [wapensoort] gebleven.' (R4)

Opvallend is dat in sommige verhalen passages voorkomen die in het teken staan van vindingrijkheid in de puberjaren. Het gaat om ervaringen die duiden op een ondernemersgeest en het 'slim' gebruikmaken van (zowel illegale als legale) mogelijkheden om geld te verdienen. Zo vertelt een respondent dat hij zelf vuurwerk online is gaan verkopen, nadat hij zelf partijen (legaal) in België inkocht en geheel op eigen houtje per trein Nederland invoerde in zijn tienerfase. Een andere respondent vertelt dat hij in zijn tienerjaren stiekem zijn vaders coffeshopvoorraad gebruikte en bij toenemende vraag op zoek is gegaan naar 'eigen voorraad' in het buitenland:

'Kijk, mijn voordeel was ook: ik hoefde niet in te kopen. Want ik stelde het gewoon van mijn vader. (...) Dat verdiende niet genoeg. En toen kwam ik, ook weer via een ander klasgenootje, die had dan een familielid uit [buitenland]. En die wilde, eh, dat daar hebben. Ja. Toen hebben we dat, eh, geregeld. (...) Hebben we met zijn tweeën een studentenlening genomen, hebben we inkopen gedaan (lacht). En eh, is hij met de trein naar [land] vertrokken. (...) Eerste keer was het 2,5 kilo (...) Eh ja, dat ging dan - Op en neer en daar kregen we best wel veel voor. (...) Verdiende ik netto denk ik paar duizend euro per week. Vier, vijfduizend.' (R7)

De vindingrijkheid en ondernemersgeest die tot uitdrukking komt in de verhalen van de respondenten lijkt terug te voeren op een toenemende behoefte aan autonomie als het op geldzaken aankomt in periode van tienerjaren. Één van de respondenten licht dit toe:

115 De studie van Van Koppen et al. (2017) laat zien dat criminele betrokkenheid op jongere leeftijd, ook bij zware delicten, niet per definitie een voorbode hoeft te zijn voor een carrière in de georganiseerde criminaliteit. Van Koppen et al. (2017) onderzochten de veelgehoorde hypothese dat een nieuwe generatie jonge criminelen in Amsterdam zouden zijn doorgroeid in de zware criminaliteit. Op basis van een analyse van de criminele carrières van meer dan 1000 jonge daders van een zwaar delict, bleek dit echter maar voor een klein deel van deze groep te gelden. Slechts een klein deel van de jonge daders groeit daadwerkelijk door in de zware misdaad. Wel constateren Van Koppen et al. (2017) dat de jonge daders van deze zware delicten te kampen hebben ernstige en uiteenlopende problemen op verschillende deelgebieden van het maatschappelijk leven, maar dat dit, tegelijkertijd, niet hoeft uit te monden in betrokkenheid bij de georganiseerde misdaad.

'En, ja ik deed wel gewoon wat dingen, maar ik ging ook wel werken snap je, want ik wou wel werken en ik vond het heel leuk om met auto's te sleutelen snap je. En ja, ze [werkgever] gingen failliet, moest ik andere baan vinden, toen ging het wel weer wat moeilijker want ik heb mijn geld nodig. En die kreeg je niet meer maandelijks op je rekening snap je? Buiten dat om, ik kon altijd wel naar mijn moeder gaan om te vragen: 'Mag ik een paar centjes?' Ik ben in principe wel verwend geweest, als we mama vroegen en we kregen het gewoon. En juist omdat je andere jongens zag die ook weer ergens centjes verdienden, wou je ook altijd je eigen centjes verdienen. Je weet toch, je wilt niet meer het kindje van mama zijn en altijd mama om centjes vragen snap je.' (R2)

Omdat de betrokkenheid bij criminaliteit, en verschillende redenen en oorzaken die hieraan ten grondslag liggen, in het licht van dit onderzoek van belang zijn, gaan we hier in de volgende paragraaf nader op in (paragraaf 8.3).

8.2.3 (Jong)volwassenheid: 'Toen begon mijn echte criminele carrière'

Uit de bestudering van de levensverhalen wordt duidelijk dat de fase na de tienerjaren – de (jong)volwassenheid – zich tekent door het krijgen van kinderen en instabiliteit qua werk en (zelfstandige) woonsituaties. Sommige respondenten geven aan dat hun criminele carrière in deze latere fase écht start, of in de woorden van een de respondenten 'toen begon mijn echte criminele carrière'. Iets vergelijkbaars zien we terugkomen in de volgende passage:

'Dat ik niet meer van kattenkwaad, het kattenkwaad achter me heb gelaten en echt gewoon voor het geld dingen ging doen, snap je? Dus niet meer een scootertje stelen om rond te gaan rijden, of leuke dingen te gaan doen, om af en toe een centje te verdienen, snap je?' (R2)

In de verhalen van sommige respondenten gaat de overgang naar volwassenheid gepaard met vrijkomen uit (jeugd)detentie, met alle uitdagingen die hierbij komen kijken, zoals het gebrek aan geld en onderdak. Een enkeling beschrijft in die periode te hebben moeten logeren op de bank bij vrienden. Dit gebrek aan een stabiel 'thuis' maakt dat een vertrek uit (jeugd)detentie niet altijd als positief wordt ervaren:

'Toen kwam ik in de jeugdgevangenis, die tweede keer dat ik in de jeugdgevangenis kwam. Toen ik daaruit kwam ging ik wel naar zo'n huis toe, weet je wel. Ja dat was een beetje tussen begeleid wonen in en zelfstandig. Dat zat daartussenin. Op een gegeven moment ging dat ook niet meer, dat werkte daar niet meer. Dus werd ik daar ook eruit gezet. Dan werd je weer aan je lot overgelaten.' (R10)

Uit de interviews blijkt dat uit de gevangenis komen niet alleen vraagt om de nodige inspanning om zelfstandig te kunnen wonen en leven, maar soms ook gepaard gaat met een zekere bewijsdrang, zoals de volgende passage illustreert:

R: *Toen ben ik verder gegaan op eigen houtje. Solo, alleen.*

Q: *Wat betekent dat dan?*

R: *Alleen in de auto slapen, had ik zelf een auto gehuurd toen. Zelf beetje drugs ingekocht, ging ik verkopen als een mongool. (...) He-le-maal [nadruk] alleen. Helemaal alleen in de auto, ik had geen huis (...) Dat meisje, je weet toch, soms sliep ik bij haar. Maar ze had al een kind. Soms sliep ik bij haar, soms heb ik geen zin in die hoofdpijn van hun. (...) Ja als ik hier terugkwam, dan had ik gewoon een huis toch, ik kon gewoon bij mijn ouders slapen.*

Q: *Ja, bij je ouders, maar dat deed je niet. Waarom niet?*

R: *Omdat ik dacht: Mattie, ik ga niet na [aantal] jaar gezeten te hebben met nul euro terug naar huis. Dan heb ik [aantal] jaar van mijn leven weggegooid. Ik dacht: Nee man, dat ga ik niet doen. Toen ging ik op eigen houtje verder.*

Q: *Schaamde je je ook?*

R: *Ja, het is geen schamen. Meer voor jezelf gewoon. Dat je denkt: Broer... wat heb ik met mijn leven gedaan dan? Nu, [aantal] jaar van je leven weggegooid, je bent weggegaan van school. Maar ik dacht wel: ik ga het de laatste keer proberen: alles of niets.' (R8)*

In deze passage, maar ook in de andere verhalen, komt naar voren dat criminaliteit een manier wordt om inkomsten te verwerven om in het eigen levensonderhoud te kunnen voorzien, maar ook dat van hun kinderen. We zien daarbij dat respondenten geregeld met allerlei reguliere banen geld verdienen, maar ook dat zij vanwege allerlei omstandigheden op zoek moeten naar andere manieren om geld te verdienen:

'Want ik verloor op een gegeven moment zeg maar mijn werk, bij de [naam bedrijf], en ik heb net die [aantal] maanden nog betaald buiten gelopen. En zeg maar de maand dat ik werd opgepakt – ik werd in [maand] opgepakt – en ik zou in [maand erna] geen geld meer krijgen. Dus dan weet je ook van: dan móet je gaan handelen, dan móet je dit...' (R3)

Ook in andere verhalen komt naar voren dat het verdienen van geld met het plegen van criminaliteit wordt afgewisseld met reguliere vormen van arbeid. Één van de respondenten beschrijft dat er periodes in zijn (jong)volwassenheid waren waarin hij tijdelijk stopte met criminaliteit, omdat hij 'een serieus leven' wilde leiden en ouder werd. Hij onderhield destijds tijdelijke dienstbetrekkingen maar merkte tegelijkertijd dat het moeilijk was om maandelijks goed rond te komen van die inkomsten. Als voorbeeld noemde hij het vinden van een eigen woning. Toen dat lukte, wilde hij het mooi inrichten, maar daarvoor was een normaal salaris niet toereikend. Ook in andere verhalen klinkt door dat respondenten de conventionele opties om geld te verdienen als (te) beperkt ervaren en zich mede daardoor toeleggen op (zwaardere vormen van) criminaliteit om in hun levensonderhoud te voorzien of om er in sommige gevallen een luxe(re) levensstijl op te kunnen nahouden.

Al met al zien we in deze periode van het leven bij vrijwel alle respondenten een zekere escalatie van het delictsgedrag, wat maakt dat zij betrokken raken bij zwaardere vormen van criminaliteit. Omdat hier diverse redenen aan ten grondslag liggen, diepen we dit thema in de volgende paragraaf verder uit.

8.3 Betekenisvolle factoren voor betrokkenheid bij criminaliteit

Hoe kijken de respondenten terug op de manieren waarop zij betrokken zijn geraakt bij criminele activiteiten? Uit bestudering van de verhalen komen meerdere factoren naar voren die – in meer of mindere mate overlappend aan elkaar – volgens de respondenten een betekenisvolle rol hebben gespeeld wanneer zij hun levens en criminele carrières reconstrueren in de interviews. Het gaat met name om de tienerperiode. Geld verdienen, veelal op een snelle manier, werd hierbij als belangrijkste beweegreden benoemd voor het starten met criminaliteit; maar dit hangt samen met verschillende (persoonlijke dan wel contextuele) factoren. Achtereenvolgens bespreken we in deze paragraaf de rol van armoede (paragraaf 8.3.1), de buurt als invloedrijke factor (paragraaf 8.3.2), de rol van ‘verkeerde’ voorbeelden in de buurt (paragraaf 8.3.3) en, ten slotte, de rol van spanning en de aantrekkingskracht van de straat (paragraaf 8.3.4).

8.3.1 *‘Ik ga niet elke dag aan die ouwe geld vragen’: de rol van armoede op het thuisfront*

In de verhalen over tienerjaren expliciteren vier respondenten (R4, R8, R9 en R13) de drang om ‘snel veel geld te verdienen’ vanwege het opgroeien met een gebrek aan geld thuis, zoals de volgende respondent beschrijft:

‘Ik moest vaak voor mezelf zorgen, mijn moeder zat vaak in zak en as, dus dat was ook problematisch. Ze ging veel naar de kerk toe. Veel financiële dingen gingen naar de kerk toe, wat mij ook kwaad maakte.’ (R4).

Ook in een ander verhaal komt naar voren dat de financiële thuissituatie van de respondent impact heeft gehad op hoe hij zich voelde:

‘R: Ik zeg je eerlijk ik was diegene die me altijd moest bewijzen zeg maar. Kijk maar ik heb de ballen ervoor om dit te doen. Zo’n typetje zeg maar die probeert vooraan te lopen. Maar dat heeft ook een beetje te maken met die onzekerheid toch.

Q: Ja, dat wilde ik vragen: hoe komt dat?

R: Ja onzeker, onzeker, onzeker. Het heeft echt meer te maken met onzeker dan dat je echt de stoere jongen wilde zijn.

Q: Waar was je dan onzeker over?

R: Ja over alles. Want kijk eh, mensen hadden allemaal dure, leuke schoentjes. Nikes en zo, jij loopt met dingen van de markt en zo. Weet je wel. Dat maakt je toch onzeker.

Dus je moet het ergens in compenseren. Dus dan compenseer je het in het omgaan met alles. Alles wat er gebeurde: ja ik ga er wel in voor.’ (R13)

Waar in de bovenstaande twee voorbeelden het opgroeien zonder (voldoende) geld thuis resulteerde in gevoelens van woede of onzekerheid, zien we in twee andere verhalen dat de financiële thuissituatie veel nadrukkelijker in verband wordt gebracht met het betrokken raken bij criminaliteit:

‘R: Nou, geen eten thuis, ik bedoel van huurachterstand weet je. Je moet steeds verhuizen van kamers, want ja ik heb geen huis en zo, weet je. Soms is het van: je hebt geen keuze.

Q: En wanneer heb je geen keuze?

R: Ja, wanneer je met je rug tegen de muur staat denk ik. Ik zou het zelf ook niet weten, want ja ik zou zeggen van voor mij, in de zin van wanneer ik mijn huis niet kan betalen en ik kan geen eten veroorloven en zo. Weet je, zulke dingen dat ik in een hoek ben gedreven. Dat is voor mij wanneer je geen keuze hebt.

Q: Ja, dan sta je met je rug tegen de muur?

R: Ja, ja. (...) Kijk en ik denk dat gewoon van, je weet toch, dat ik er verslaafd aan ben geraakt, nee. Ik deed het echt puur van morgen kan ik opstaan, morgen kan ik dit kopen, boodschappen doen.

Q: Je deed het echt om te overleven?

R: Ja, dan had zij een dag rust, mijn moeder, ja als ik haar tegenkom in de kamer en zij is aan het huilen omdat zij de huur niet kan betalen. Dus bijvoorbeeld 1000 euro. Ey, die dag heb ik het! We hebben nu rust, snap je wat ik bedoel?’ (R9)

Geld staat in het bovenstaande verhaal gelijk aan ‘rust’ en is een manier om te overleven. In een verhaal van een andere respondent zien we een vergelijkbare hang naar geld, maar tekent zich ook een nadrukkelijk generatieverschil af: sommige (migranten) ouders ervaren het geldgebrek niet als zodanig, maar de respondent – die als tiener in een land als Nederland opgroeit – wel, zoals duidelijk naar voren in volgende passage:

‘Q: Hadden jullie geldgebrek thuis?

R: Eh, voor mijn vader niet. Volgens hem niet, maar voor ons, voor mij. Kijk, ik heb een broer, die werkt gewoon. Hij [broer respondent] is van Marokko gekomen, hij is in Marokko geboren ook. Hij is van Marokko gekomen, ging gelijk hier werken. Heeft een vrouw gevonden en is getrouwd, kinderen, klaar. (...) Maar voor mij, ik ben hier geboren. Af en toe zie je je vrienden gaan naar McDonald’s of gaan naar-. Maar jij kan niet met hun mee want je hebt geen geld. Je ken niet naar jouw vader gaan en tegen hem zeggen [respondent gebaart ‘ik heb geld nodig’]. Hij heeft [aantal] kinderen! Hoeveel munten moet hij geven? (...) Ja toch, je ken hem wel vragen, soms in de weekend zo. Je ziet aan hem als hij relaxed is. Dan zeg je: ‘Hey pa geef mij effe 5 gulden ofzo.’ Dan zegt hij: “Nee, 5 gulden is veel, hier 2 gulden vijftig”. Begrijp je? Die dingetjes wel,

maar wij waren niet net als Nederlanders met standaard zakcentje elke week heb jij tien euro, tien gulden ofzo. Dat hadden wij niet.

Q: En wat betekende dat voor jou als kind?

R: Dan ga je buiten zoeken toch!?! Ga je buiten zoeken, dan denk je: Ja, ik ga niet elke dag aan die ouwe geld vragen. Ouwe komt om vijf uur, zes uur thuis. Moet je heel de dag wachten op hem en dan komt hij, soms zegt hij gewoon: "Nee". Heb je heel de dag gewacht voor niks.' (R8)

Door de respondent wordt hier een directe koppeling gemaakt tussen het gebrek aan geld en het ontstaan van een zekere autonomie om te voorzien in zijn behoeften. In deze gevallen zien we dat er sprake lijkt van relatieve deprivatie die maakt dat respondenten criminaliteit aanwenden om op een autonome wijze inkomsten te verweven. Geldproblemen thuis lijken de drang naar financiële autonomie te versterken. Bovendien lijkt daar een mate van onderlinge verbondenheid (als lotgenoten) vanuit te gaan op buurtniveau. Het merendeel van de respondenten vertelt namelijk te zijn opgegroeid in buurten waar, zoals we zullen zien in de volgende paragraaf, op het gebied van achterstand en criminaliteit van alles aan de hand was.

8.3.2 *'Het was een buurt waar ik mijn kind niet zou willen laten opgroeien': de buurt als invloedrijke factor*

Niet alleen armoede op het thuisfront maar ook armoede op buurtniveau is op basis van de verhalen een rode draad. In de buurten waar het merendeel van de respondenten is opgegroeid, wonen mensen die – zoals een van de respondenten treffend verwoord – *'moeten strijden voor brood op de plank'* (R6). Dit draagt bij aan gevoelens van (collectieve) rechtvaardiging of neutralisatie ten aanzien van het verwerven van illegale inkomsten om te kunnen (over)leven:

'Ja het was een survival. En nogmaals het waren goeie tijden. Het waren tijden, kijk dat soort dingen leerde ik van die gasten, we lopen naar een andere buurt en als die winkels dan open waren dan zetten ze alles buiten, melk brood et cetera snapt u, nou bingo! Die gaat terug naar [naam buurt] zeker weten weet je. Voor de buurt (...) Je had moeders die erop tegen zijn en je had moeders die doen hun ogen dicht zo van... [kijkt door vingers] en ze hebben niks gezien. Weet je... hoe dan ook want het is armoede ook, snapt u...?' (R11)

Andere respondenten geven een vergelijkbare beschrijving van de buurt dynamieken waarin ze zijn opgegroeid. Over het algemeen lijkt de buurt in de verhalen van de respondenten een belangrijke invloed te hebben gehad op hun algehele ontwikkeling, maar met name ook voor hun betrokkenheid bij criminaliteit. Dat de buurt (norm) van invloed is, is in eerder werk van Andersons (1999) aangehaald middels beschrijvingen van de 'street code', gebaseerd op etnografisch onderzoek in buurten in Philadelphia. In die buurten staan zelfredzaamheid en het verkrijgen van respect centraal en dit blijkt

van grote betekenis voor de prevalentie van geweldsdelicten. De code kwam vooral voort uit gemeenschappen die moesten leven in slechte buurtomstandigheden, die beperkte (legale) toekomstperspectieven hadden, isolatie en afstand van overheidsinstituten ervaarden, en die hoge (buurt)criminaliteitscijfers en ervaringen van achterstelling door overheidsinstituten kenden. Het recentelijke werk van Moule & Fox (2021) wijst op basis van 20 bestudeerde publicaties uit dat Andersons 'street code' (Anderson, 1999; 2008; Ilan, 2013) sterker gecorreleerd is met geweld en criminaliteit dan wellicht gedacht. Een recent Nederlandse literatuurreview bevestigt (onder meer) de invloed van de woonplaats in relatie tot betrokkenheid bij (georganiseerde) criminaliteit (Adamse et al., 2023).

Deze correlatie komt ook op basis van de *lifestories* naar voren. Met uitzondering van drie respondenten (R3, R4 en R12) refereren alle respondenten aan het opgroeien in – wat zij tijdens het interview benoemden als – een 'achterstandsbuurt'. Een gevoel van verbondenheid is vaak verankerd in gevoelens van deprivatie zoals die heersen in wijken waar 'veel aan de hand is'. Dit wordt in de verhalen opgevat als een buurt waarin onder meer armoede heerst en er (achteraf gezien) afwijkende normen domineren. Zo komt verheerlijking van delictgedrag in deze periode naar voren als iets dat weliswaar tegen de wens was van ouders (en buurtgenoten), maar dat als 'normaal' werd ervaren door vrienden in de buurt. In de buurten waar het merendeel van de respondenten is opgegroeid tierde criminaliteit welig, zoals de volgende twee fragmenten illustreren:

R: Veel armoede, veel buitenlanders ook, veel Marokkanen en Turken. Eh, veel straatjongens. Er was best wel veel criminaliteit toen al daaro, ook liquidaties. Kan me nog herinneren in een [buurtlocatie] was eentje neergeschoten, precies op de plek waar wij altijd hingen. Ja... Eh... Ja... Het was een buurt waar ik mijn kind niet zou willen laten opgroeien, laat ik het zo zeggen.' (R1)

R: 'Het is raar als ik zeg het wordt een normaal iets, maar ik moest ook over de junkies heen stappen in de lift om naar school te kunnen gaan in de ochtend. En als je vuilnis moest wegbrengen voor je moeder had je ook containers waar ze sliepen, snap je. Dat je over ze heen moest stappen, of zag dat ze drugs gebruikten. Of vechtpartijen, je kwam het gewoon daar tegen, je kon het niet ontlopen, snap je. En ik weet niet waarom mijn moeder de keuze heeft gemaakt om daar te wonen, of daar te blijven met ons, met kinderen, snap je? Maar het is wel een buurt waar ik gewoon zo mee ben opgegroeid. Het is niet dat ik het normaal ben gaan vinden, maar ik keek er wel anders naar, snap je. (...) Mensen die vechten, mensen die worden neergeschoten, criminaliteit, snap je, inbraken en zo, dat is iets wat ik vanaf jongs af aan wel heb zien gebeuren snap je.' (R2)

Opvallend is dat de respondenten bij het terugkijken op hun leven duidelijk maken dat zij hun eigen kinderen niet in dergelijke buurten zouden willen laten opgroeien. Het gaat dan lang niet altijd om de buurt als zodanig, maar veel meer om de mensen die in de buurt wonen of, zoals één van de respondenten het verwoord:

‘Deze buurt is niks voor mij, zijn viezeriken. Het is niet alleen die buurt, het is als jij jou mengt met mensen. Dat is het uiteindelijk.’ (R8)

Hiermee raken we aan een derde manier waarop respondenten verwickeld raken in criminaliteit: via ‘verkeerde’ voorbeelden.

8.3.3 ***‘Ik wilde ook hetzelfde wat hun konden’: een criminele opgroeicontext met verkeerde voorbeelden***

Het merendeel van de respondenten relateert de drang naar snel geld verdienen vooral vanuit de behoefte aan luxegoederen in de puberteit, mede vanwege de behoefte aan erkenning van leeftijdsgenoten, maar veelal ook van oudere (jong)volwassenen uit de directe omgeving. Zo vertelt een respondent:

‘R: Hun [oudere jongens] waren anders in het leven. Hun waren verder in het leven. Hun hadden auto, hadden al een scooter. Hadden financiële middelen, wat ik zelf natuurlijk ook wel wou: financiële onafhankelijkheid, laat ik het zo zeggen. (...) Erbij horen, want als ik een probleem had dan kon ik hun [oudere jongens uit de buurt en van school] altijd bellen en dan kwamen er in plaats van fietsjes voor de deur, kwamen er mensen met auto’s aangereden. Ja. Dus dat was, toen wauw, weet je wel. (...) Ik wilde ook hetzelfde wat hun konden, zeg maar.

Q: En wat konden hun dan?

R: Ja merkkleding kopen, eh, auto’s, scooters, ketting, ringen.

Q: Dat kon je moeder niet betalen destijds?

R: Nee, nee zeker niet. En dat was ook niet aan de orde om dat te vragen aan haar.’ (R4)

De oudere – voor de respondenten destijds positieve – rolmodellen functioneren als een voorbeeld van hoe er geld verdiend kan worden. Zij vormen het levende bewijs van het ‘misdad loont’-principe en bevestigen een geromantiseerd beeld dat een criminele levensstijl met zich brengt:

‘Je ziet al die jongens in de wijk met dikke auto’s wat ze willen, de luxe, het leventje zie je... waarom zou ik dan werken? Ik ga geen belasting geld betalen als ik 10.000 euro’s kan maken!’ (R5)

In vorig hoofdstuk is het belang van socialisatieprocessen naar voren gekomen (paragraaf 7.2.3). Verwevenheid in criminaliteit hangt in dat kader nauw samen met wederkerig proces van interactie (Jöhnsson & Nilsson, 2019; De Boer, Ferwerda & Kuppens 2022; Densley, 2012). Het is het gevolg van gelegenheden die zich voordoen in het eigen sociale netwerk in combinatie met loyaliteit aan ‘verkeerde voorbeelden’ uit dat netwerk en het eigen initiatief dat ingegeven wordt door gevoelens van ‘erkenning’, ‘erbij horen’ en/of het verdienen van ‘snel geld’. De gedachte dat misdad loont, lijkt

echter te veranderen naarmate de respondenten ouder worden, zoals een respondent beschrijft:

'De weg naar geluk, is geld. En geld maakt heus wel gelukkig. Gebrek aan geld maakt verdrietig, wanhopig. Dus het is niet meer dan logisch dat geld gelukkig maakt. Eh, op dat moment denk je dat al jouw problemen ook op te lossen zijn met geld. Je wilt een scooter. Kost geld. Alles wat je wilt: kost geld. En dat heb je niet. En dan is het makkelijk praten van iemand die dan geld heeft, of heeft gehad, van: geld maakt niet gelukkig. Dat is de grootste onzin verhaal die er ooit is verkocht. Geld maakt wel degelijk gelukkig. Toen ik het had: ik ben nog nooit zo gelukkig geweest. (...) Ik heb een bovengemiddeld IQ en ik zag het niet. En ik ben super analytisch, altijd al geweest. Aantal jaar erin gezeten. Nooit gepakt. En ik zag het niet. En ja. Het is maar dobbelen. Zo zie ik het. Het is gokken. En ik denk dat als jij denkt dat jij in zo'n wereld kan slagen, niet vergeten hè, alleen beperkte groepje maakt het. De rest hangt er maar aan en wordt voorgelogen en verdient niks. Die neemt risico's, zitten vast. Het probleem is dat iedereen denkt dat die wel kan doorbreken. Het is gewoon de 'American Dream'. Je weet dat als je erin gaat, je binnen een aantal jaar rijk kan zijn. Je weet ook dat je binnen een aantal jaar dood kan zijn.' (R7)

Alhoewel de daadwerkelijk succesvolle (jong)volwassen criminelen in de verhalen van de respondenten relatief dun gezaaid zijn, hebben zij wel een duidelijke invloed op hen. Dat geld niet gelukkig maakt en dat misdaad niet loont, wordt door de respondenten in de tienerjaren echter niet beseft.

8.3.4 ***'Ik zeg je eerlijk, het is een soort van kick ook': de zucht naar spanning***

Vijf respondenten (R2, R3, R10, R13 & R17) benoemen expliciet ook de spanning en de kick die gepaard gingen met het plegen van criminaliteit in hun tienerjaren:

'Ja ik weet het niet. De spanning [respondent lacht], de adrenaline, de spanning. Dat was de verslaving volgens mij ervan, toen was het nog niet eens voor geld, snap je, het was gewoon kattenkwaad... (...) Ik weet het niet. Ik denk misschien dat centjes die je toen verdiende, dat kleine geld wat je toen verdiende. De spanning eromheen. En dat je dan eigenlijk toch met de grotere jongens liep dan met die jongens van je eigen leeftijd snap je. Ik weet niet, ik denk dat dat mij echt heeft getrokken in de tijd snap je.' (R2)

Een andere respondent vertelt dat de zucht naar spanning in combinatie met het geld speelt:

'Ja het is, ik zeg je eerlijk, het is een soort van kick ook (...) die kick, in de criminele wereld, ja.. Die gasten die, die kick en zo, dat weegt niet op tegen wat er wordt verdiend. Kijk ik zeg je eerlijk, als je beetje bij een normale organisatie zit, dan komen er

best wel bakken vol met geld binnen, dat ga ik niet ontkennen. Het is een combinatie van de kick, het geld wat binnenkomt, de reisjes wat ze kunnen maken, de vrouwen eromheen, de dure spullen ook.’ (R13)

We zien in deze voorbeelden duidelijk de aantrekkingskracht van de straat tot uitdrukking komen, in lijn met de door Jack Katz (1989) beschreven ‘*seductions of crime*’. In één van de interviews geeft de respondent aan dat hij zwicht voor de ‘kick’ die criminaliteit met zich meebrengt in vergelijking met ‘het voorspelbare huisje-boompje-beest-gevoel’. Ook al heeft hij het op dat moment ‘goed voor elkaar’:

‘Ik was toen [eind twintig] ofzo. Toen ben ik gaan samenwonen, toen ben ik, toen werd zij zwanger. Toen ben ik gewoon gaan werken erbij, weet je wel. Dus ik had altijd extra geld. Ik deed niet gek meer, want zij was niet zo materialistisch en zij was niet zo’n vrouw die geld verspilt en alles weet je wel. Het is gewoon, we hadden een goed leven. Dus toen ben ik maar gaan werken. Maar ja, dat werken, dat werken, die muren kwamen op me af en ik wist op een gegeven moment niet eens meer wie ik zelf was. En ik had een goed maatje en die heb ik daar leren kennen op dat werk en we raakten goed bevriend. Ook weer een [afkomst vriend + naam vriend], en [naam vriend] die was pienter. Hij was niet groot, hij was niet sterk of zo. Maar hij was wel slim. (...) dus, toen ging hij altijd telefoons, hij ging ook in de coke. Rijden en zo. Ik had dat toen niet nodig, totdat hij weer op een avond vroeg ik ga op vakantie, wil je die telefoon voor mij overnemen. Ja dat was weer de druppel eigenlijk.’ (R10)

Alhoewel het averechts ‘leerschooleffect’ van detentie wordt belicht in de verhalen, bestaat tegelijkertijd ook de ervaring dat met het vrijkomen uit (jeugd)detentie de ‘struggles’ ook weer startten. Zo benoemen respondenten bijvoorbeeld het omgaan met (het gebrek aan) geld en het vinden van een stabiel onderdak. Een enkeling beschrijft in die periode afwisselend te hebben moeten logeren op de bank bij verschillende vrienden. Dit gebrek aan een stabiel ‘thuis’ maakt, opvallend genoeg, dat bijvoorbeeld ontslag uit (jeugd)detentie – met relatief meer structuur en de zekerheid van onderdak – door sommige respondenten niet altijd als positief is ervaren:

‘Toen kwam ik in de jeugdgevangenis, die tweede keer dat ik in de jeugdgevangenis kwam. Toen ik daaruit kwam, ging ik wel naar zo’n huis toe, weet je wel. Ja dat was een beetje tussen begeleid wonen in en zelfstandig. Dat zat daartussenin. Op een gegeven moment ging dat ook niet meer, dat werkte daar niet meer. Dus werd ik daar ook eruit gezet. Dan werd je weer aan je lot overgelaten.’ (R10)

Uit de interviews blijkt dat uit de (jeugd)gevangenis komen niet alleen vraagt om de nodige inspanning om zelfstandig te kunnen wonen en leven, maar soms ook gepaard gaat met een zekere bewijsdrang. Zo vertelt een respondent dat hij na een aantal jaar voor betrokkenheid bij cocaïnehandel vast te hebben gezeten een ‘alles of niets houding’ hem tegenhield terug te keren naar zijn ouderlijke woonplaats en een ‘gewoon leven’ te leiden.

Verloren detentiejaren lijken in dit kader dus niet af te schrikken, maar juist te motiveren in het doorzetten van een criminele carrière om geen gezichtsverlies te hoeven lijden:

‘Hij [neef respondent] zegt tegen mij: Bro, je weet toch, jouw moeder vindt ook niet lauw, dit, dat. Hij zegt: is hoofdpijn. Hij zegt beter doe wat anders gewoon. Maar ik dacht: nee man.... Ik heb [aantal detentiejaren] van mijn leven verspild en dan ga ik nu terug naar [naam gemeente] niks doen?’ (R8)

8.4 Resumé

In dit hoofdstuk is een antwoord gegeven op onderzoeksvraag 5: **Hoe beschrijven veroordeelden bij liquidaties hun levensloop?** Ter afsluiting vatten we de bevindingen in antwoord op deze vraag hieronder samen.

Op basis van de lifestory interviews zijn grofweg drie fase te onderscheiden die door de respondenten worden aangeduid als betekenisvolle episodes: de kindertijd, de tienerjaren en de (jong)volwassenheid. De kindertijd wordt door de zeventien respondenten met bewoordingen als ‘Normale jeugd’, ‘Braaf / de ideale opvoeding’, ‘Lang leve de lol’, ‘Mooiste deel van je leven’ en ‘De wereld is rond’ beschreven. Al met al een ogenschijnlijk fijne kindertijd. Tegelijkertijd wijst nadere bestudering uit dat dit ook een periode in het leven van een deel van de respondenten is, waarin zich de nodige heftige gebeurtenissen hebben voorgedaan. Deze gebeurtenissen worden getekend door zaken als ernstige verwaarlozing, politie-invallen, geldproblemen en/of verhuizen wegens plotse detentie van (één of meerdere) ouder(s)/opvoeder(s), seksueel misbruik, (veelvuldige) uithuisplaatsingen en (heftige) ruzies met en tussen ouders (en partners van ouders). Het is niet ondenkbaar dat dergelijke heftige ervaringen tot eventuele trauma's en/of bijvoorbeeld psychosociale problematieken hebben geleid.

De ‘echte’ start van (criminaliteits)problemen worden echter in de tienerjaren ervaren, in het bijzonder in de transitiefase van de basis- naar de middelbare school. In deze periode wordt allereerst *een mate van (emotionele) verbinding met het thuisfront gemist* door respondenten. In het bijzonder met hun (fysiek aan- dan wel afwezige) vader. Terugkijkend op hun levens wordt dit echter begrepen, omdat nu wordt ingezien dat hun ouders kampten met eigen (emotionele en/of financiële) problemen. In ongeveer de helft van de verhalen zien we invloed van crimineel actieve familieleden die een criminele levensstijl en daarbij behorende normen op jonge leeftijd meegeven aan de respondenten. Alhoewel er geen duidelijk patroon valt te ontwaren op het gebied van het opleidingsniveau onder de respondenten, beginnen ‘verkeerde invloeden’ grofweg te spelen vanaf de middelbare schoolperiode. Iets dat in combinatie met het ervaren van ‘grotere problemen/zorgen op het thuisfront’ tot *ongeoorloofd schoolverzuim* leidt. Het ‘straatleven’ en *financieel autonoom* kunnen handelen (met eigen ‘verdiend’ geld) begint in de tienerjaren steeds meer aan te trekken en de respondenten raken in deze tienerperiode dan ook voor het eerst betrokken bij criminele activiteiten.

De criminele carrières van de respondenten start in hun verhalen relatief vroeg: zo rond het dertiende levensjaar hebben zij hun eerste contacten met politie en justitie. Dit betekent voor het merendeel van de respondenten dat zij al in beeld waren bij politie en justitie. Er is grofweg een viertal factoren die zij als betekenisvol aanhalen ten aanzien van het ‘erin rollen’ – in de criminaliteit. Allereerst geven de respondenten aan dat *armoede op het thuisfront* een rol speelt. Geldproblemen lijken de drang naar financiële autonomie te versterken. Dat lijkt, ten tweede, ingebed te zijn in *de buurt als invloedrijke factor* waar onder meer door armoede een mate van onderlinge verbondenheid (als lotgenoten) vanuit lijkt te gaan. Deze verbondenheid is in bredere zin veelal verankerd in gevoelens van sociale deprivatie: zij groeien – naar zeggen van de respondenten – op in ‘achterstandswijken’ en buurten waar ‘veel aan de hand is’. Dit kan gevoelens van (collectieve) rechtvaardiging of neutralisatie versterken ten aanzien van het verwerven van illegale inkomsten om te kunnen (over)leven. Ten derde is ook de *criminele opgroeicontext* met verkeerde voorbeelden invloedrijk. Respondenten geven beschrijvingen van negatieve invloeden van bestaande criminele structuren en (jong) volwassen negatieve rolmodellen uit de buurt. Ongeveer de helft van de respondenten spreekt over invloed van crimineel actieve familieleden en van loyaliteit aan hen. Criminele rolmodellen uit de buurt versterken voor de respondenten veelal het (achteraf geromantiseerde) beeld dat misdaad loont. Het besef dat misdaad op de langere termijn niet loont, en maar voor een enkeling tot een daadwerkelijk succesvolle criminele carrière leidt, ontbreekt naar hun eigen zeggen geheel in de tienerfase van hun leven. Dit wordt, ten vierde, deels verklaard doordat voor sommige respondenten in die fase met name de ‘*zucht naar spanning*’ de boventoon voert.

Vanaf de tienerjaren tot aan de (jong)volwassen jaren valt bovendien op dat die behoefte aan spanning gepaard gaat met periodes van (jeugd)detentie. Dit kan verschillende gevolgen hebben. Sommige respondenten ervaren (jeugd)detentie als een plek van structuur: een moment van rust en de zekerheid van een ‘dak boven het hoofd’. Voor anderen is het ook een plek waar ze meer criminele contacten hebben opgedaan en zo meer hebben ‘geleerd’ over het plegen van delicten en over de daarbij horende strategieën ter ontwijking van politie en justitiecontacten.

Uit de bestudering van de levensverhalen wordt duidelijk dat zich na de tienerjaren – de (jong)volwassenheid – een periode aandient waarin respondenten zelfstandig gaan wonen, kinderen krijgen en geconfronteerd worden met (in)stabiliteit op het gebied van werk en inkomen. Sommige respondenten geven daarbij aan dat hun criminele carrière in deze latere fase pas écht start. Het plegen van delicten verkrijgt een steeds instrumenteler karakter: het wordt ‘ingezet’ om basisbehoeften op orde te krijgen, inkomsten te verwerven en in het eigen levensonderhoud te kunnen voorzien. Een huis, ouderschap en het hebben van werk zijn doorgaans factoren die het stoppen met criminaliteit bevorderen. In de levensloopbeschrijvingen van merendeel van de respondenten komt echter naar voren dat zij bij steeds serieuzere, zwaardere (inter)nationale misdaadvormen en groeperingen betrokken raken.

9 ‘Mijn boodschap aan de volgende generatie is...’

In het vorige hoofdstuk hebben we de beschrijvingen van de levensloop van veroordeelden gepresenteerd op basis van de lifestory interviews. Tijdens die interviews hebben we hen ook gevraagd om op basis van hun eigen ervaringen te benoemen wat zij denken dat toekomstige generaties nodig hebben om niet een vergelijkbaar levenspad te bewandelen. In dit afsluitend hoofdstuk geven we daar inzicht in. Achtereenvolgens behandelen we wie volgens de respondenten moeten worden aangemerkt als de doelgroep waar preventieve maatregelen zich op zouden moeten richten (paragraaf 9.1). Daarna gaan we in op enkele benoemde aandachtspunten voor preventie en hoe deze volgens hen vorm zou moeten krijgen (paragraaf 9.2).

9.1 De doelgroep van preventie is de ‘onderlaag’

In de gesprekken viel op dat respondenten nadrukkelijk een onderscheid maken tussen verschillende lagen van personen die actief zijn in de criminaliteit. Hierbij wezen zij op het verschil tussen een ‘boven-, midden- en onderlaag’ (zie ook hoofdstuk 7). Met de ‘bovenlaag’ doelen zij doorgaans op opdrachtgevers, oftewel personen die criminele activiteiten – waaronder ook liquidaties – beramen en organiseren en die geen uitvoerende werkzaamheden verrichten. Een ‘middenlaag’ zou bestaan uit personen die bemiddelen tussen de bovenste en onderste laag en is minder concreet ingevuld gedurende de gesprekken. Preventie zou zich volgens de meeste respondenten vooral moeten richten op wat zij omschrijven als de ‘onderlaag’: kwetsbare, naïeve en beïnvloedbare jongeren die zich te gemakkelijk zouden lenen voor de klussen van de midden- en bovenlaag.

In de beschrijvingen van deze onderlaag gaat het volgens de respondenten dan om jongens die soms met schulden kampen, verstandelijk beperkt zijn en relatief weinig liefde en verbinding vanuit huis kennen. Zij worden in de verhalen ook wel ‘meelopers’ genoemd, die hun heil zoeken bij bepaalde contacten en via die contacten (via via) door criminelen gevraagd worden voor het opknappen van ‘het vuile werk’. Deze jongeren zouden hierbij, zoals een andere respondent beschrijft, een (te) geromantiseerd beeld hebben van (de verdiensten van) criminaliteit:

‘Kijk vroeger werden Joegoslaven die werden ingevlogen of die kwamen met de trein, die deden het, die weten helemaal niet eens wat ze deden, wie, en die worden weer

teruggestuurd. Dat was vroeger. Wat er nu gebeurt, nou dat is helemaal geen geheim want dat is bekend wat er is gebeurd, dat zijn gastjes die doen dat voor de eerste keer, die kijken videoclips van dure auto's, mooie vrouwen, sieraden. Dat is hun droom en dan krijgen ze de mogelijkheid om dat te doen en dat ze een keer een mogelijkheid hebben om mee te mogen lopen. Dat is de enige manier om miljonair te worden. Daar staren ze zich blind op en met die motivatie en dat gaat over het algemeen mis want ze zijn zo zwakzinnig als wat.' (R12)

Er is volgens de respondenten echter ook een deel van de jongeren dat niet valt te kenschetsen als naïef, maar op eigen initiatief betrokken raakt bij criminaliteit. Dit is deels vanwege het geld, maar ook omdat ze erbij willen horen. Een gevoel van 'belonging' is ook in eerder onderzoek naar betrokkenheid bij georganiseerde misdaad in bredere zin geduid (Campedelli, 2020). Volgens één van de respondenten biedt een deel van de jongeren zelf diensten hun aan:

'Overall in de bajes, ze komen naar jou toe. Overall. Ze willen erbij horen.' (R9)

Misbruik van deze personen die er graag bij willen horen ligt, zoals de volgende respondent uitlegt, dan op de loer:

'En eh, sommige gasten die zijn best wel, eh, slim, slim, slim – maar die zijn wat slimmer dan de gemiddelde jongen en eh, die maken er dan op een gegeven moment misbruik van. Als ze bijvoorbeeld een bepaald doel voor ogen hebben, of eh, ja ze moeten cocaïne uit de haven hebben of iets. Dan ja, dan ben je makkelijk beïnvloedbaar.' (R13)

Dit sluit aan op het eerder beschreven wederkerig aspect in socialisatieprocessen in paragraaf 7.2.3 (Densley, 2012, Van Jöhnsson & Nilsson, 2019; De Boer, Ferwerda & Kuppens, 2022; Madarie, & Kruisbergen in Weisburd et al., 2020) tussen personen die 'misbruikt' worden door criminelen (horende bij de vermeende midden- of bovenlaag); en zichzelf 'aanbieden' is veelal ingebed in de gedachte dat het nemen van risico's of tonen geweld respect en status op straat opleveren. Dit kan ingebed zijn in het bestaan van gemarginaliseerde, grote gemeenschappen van 'unemployable and invalid people' (Bauman, geciteerd in Sergi, 2021) die veroordeeld zijn tot de status van 'human waste'. Gevolgen van sociale achterstand en armoede in combinatie met stigmatisering en criminaliseringsprocessen houden kwetsbaarheid in stand of versterken het zelfs. Ongelijkheid wordt ook in het werk van Battisti en collega's (2020) als factor voor georganiseerde misdaad bevestigd (Battisti, Bernardo, Konstantinidi, Kourtellos, Lavezzi, 2020). 'Disposables' worden hiermee als kwetsbaar gezien voor criminele uitbuiting. Respondenten lijken met name op deze groep te wijzen als het om preventieve inzet gaat.

9.2 Vier aandachtsvelden

Tijdens de gesprekken werden de nodige lessen voor de toekomstige generatie gedeeld. Veel van deze inzichten bevatten aandachtpunten die niet specifiek gericht zijn op het voorkómen van betrokkenheid bij liquidaties, maar gaan uit van preventie van criminaliteit in algemene zin. In de gesprekken zijn vier aandachtsvelden benoemd, te weten (1) het belang van de schoolcarrière, (2) het weerstaan van negatieve buurtinvloeden, (3) het belang van positieve rolmodellen en, ten slotte, (4) het belang van een ‘misdaad loont niet’-boodschap.

9.2.1 ‘Maak je school af’

Op de vraag wat respondenten anders hadden willen doen als ze de tijd zouden kunnen terugdraaien, werd door het merendeel aan de schoolperiode gerefereerd. Één van de respondenten gaf toe:

R: Hoe ver mag ik terugdraaien?

Q: Wat jij wil, wat jij wil.

R: Ik zou terug naar mijn twaalfde gaan denk ik.

Q: Ja? Waarom?

R: En dan mijn school afmaken. Dat zou ik hebben gedaan.’ (R7)

Als de respondenten terugkijken op hun leven, dan werd school – of scholing – als belangrijk gezien. Een enkeling gaf tijdens het interview aan zich tijdens detentie te oriënteren op (bij)scholing, iets waar ze nu op oudere leeftijd het belang van hebben ingezien en hier tijdens detentie ook de rust en tijd voor hebben. Zoals ook in het vorige hoofdstuk beschreven (paragraaf 8.2.2) is ongeoorloofd schoolverzuim een thema dat door respondenten is benoemd. Het is een gevolg van groter onderliggende problematieken in met name de tienerjaren. Alhoewel het tegengaan van ongeoorloofd schoolverzuim vanuit het perspectief van de geïnterviewden als belangrijk werd gezien, waren zij aanzienlijk minder uitsproken over hoe dat dan vorm zou moeten krijgen.

Wel werd in het bijzonder de transitiefase van de basis- naar de middelbare school benoemd als een belangrijk interventiemoment voor jongeren. Aan de ene kant omdat de dagelijkse structuur van lessen verandert en variabeler wordt in vergelijking met de basisschool, en omdat toezicht van ouders en/of docenten vermindert. Aan de andere kant ook omdat de middelbare school zorgt voor nieuwe sociale contacten die verder reiken dan voorheen gewend. Waar de basisschoolpopulatie veelal gebonden is aan de buurt of wijk waar men woont, vormt een middelbare school veelal een verzamelplek voor meerdere jongeren uit meerdere, verschillende wijken en buurten. Soms zelfs gemeente overstijgend. Dat kan verrijkend en positief van betekenis zijn in de ontwikkeling van een jongere, maar betekent tegelijkertijd dat ook de kans op negatieve invloeden groter kan worden. Professionals dienen dus in elk geval in de transitiefase

van de basis- naar de middelbare school betrokken te worden volgens de respondenten:

'Q: Wat voor rol zouden professionals, docenten, ouders, wat dan ook, daarin [overstap naar middelbare school] moeten hebben?

R: Ik denk dat, dat, het uitkiezen van een school bijvoorbeeld, dat daar meer aandacht aan besteed moet worden. Meer naar gekeken moet worden, zowel door de ouders als door de leraren van de basisschool, weet je. Van: dat is een goede school voor jou, dat is een hele goede school. En ook in de brugklas... Moet meer, veel meer begeleiding komen, vind ik. Want je wordt gewoon in het diepe gegooid, van de basisschool en een veilige omgeving, kom je ineens op een plek waar, eh, weet je.' (R1)

9.2.2 **'Voer dialoog en vind positieve steun vanuit de eigen buurtcontext'**

Het valt, ten tweede, op dat in merendeel van de verhalen van de respondenten de wijk of buurt een belangrijke rol heeft gespeeld in de (deviante) ontwikkeling van de respondenten (zoals ook in paragraaf 8.3.2 beschreven). Hierbij werd allereerst benoemd dat de ouders veelal niet weten wat er op straat gebeurt en daarom hun kinderen ook niet altijd kunnen voorbereiden op (mogelijk) negatieve invloeden en/of verleidingen. Respondenten benadrukken het belang van het voeren van de dialoog met en tussen ouders. Respondenten benoemen dat sommige ouders bovendien hulp kunnen gebruiken bij het voeren van 'moeilijke gesprekken' thuis:

'En de ouders moeten ook een beetje begeleiding krijgen in het kind. Waar ze tegenaan kunnen lopen. Gesprekken over thuis en op school en zo. Ja ik bedoel van: ik heb nog nooit een gesprek gehad over- weet je, zulke dingen, ja, kwamen niet aan de orde. En dan ga je op een gegeven moment dingen zoeken op straat.' (R15)

In de verhalen van de respondenten klinkt tevens de parallelle invloed van de straat door. Zo hebben verhalen van anderen uit de buurt over het maken van 'snel' (veel) geld en het hebben van aanzien een aanzuigende werking. Zoals één van de respondenten beschrijft:

'Het ligt gewoon aan jongens in jouw buurt, om jou heen. Je hoort gewoon verhalen van: Die heeft zoveel geld, die heeft dat, dat.' (R8)

Verleidingen van criminaliteit worden veelal door verhalen uit de buurt gevoed die in het teken staan van status, aanzien en overvloed. Dat dit in combinatie met een eenzijdige demografische samenstelling van de buurt van invloed is op verwevenheid in criminaliteit van jongeren, duidt een respondent als volgt:

'Weet je wat één belangrijke ding is. Vind ik hè, denk ik hè: Vroeger, had je in Nederland bijvoorbeeld buurten, dan zetten ze vijf Marokkaanse gezinnen in die buurt, of

vier, met twintig Hollandse gezinnen. En dan weer in andere buurt, zelfde verhaal. Wat gebeurt er tegenwoordig: ze gooien alle buitenlanders in één buurt en jongens bijvoorbeeld die mensen nodig hebben om zulke klusjes te doen, hoeven alleen hier een verhaal te verspreiden en dan is het bij iedereen. Sowieso komt een ezel van deze buurt komt die ding [liquidatie betrokkenheid] doen! Begrijp je, ja toch...’ (R8)

De buurt is een context waar preventie zich volgens respondenten op zou moeten richten. Hierbij benoemen zij grote structurele uitdagingen in termen van buurtsamenstelling en sociaaleconomische problemen, maar wijzen zij ook op de aanwezigheid van faciliteiten, voorzieningen en een zinvolle dagbesteding voor jongeren:

‘Wat wil je, dat ze daar [buurthuis] allemaal met zijn allen gaan hangen en juist slechte dingen kunnen beramen?!? Nee als je dat doet, dan moet het met iets zinvol samen. Zoals een kamp of zo. Leer ze dingen. Doe iets met ze waar ze van leren. Niet tafelvoetbal, gamen, hangen etc.’ (R14)

Uit het bovenstaande citaat wordt zonneklaar dat het niet enkel gaat om plaatsen waar jongeren terecht kunnen zoals buurthuizen, maar klinkt vooral het belang door van een goede, ondersteunende buurtcontext die een positieve invloed uitoefent op jongeren die daarbinnen opgroeien (Sieckelinck & Kaulingfreks, 2022). Hiermee raken we het derde aandachtsveld dat tijdens de gesprekken is benoemd: het belang van positieve rolmodellen.

9.2.3 **‘Ga aan de slag met positieve rolmodellen die impact maken’**

In de interviews werd in het kader van preventie meermaals gewezen op de waarde van rolmodellen en een positieve en verbindende (in plaats van enkel repressieve of begrenzende) rol van professionals. Zowel richting ouders als jongeren zelf:

‘Ja, dat is allemaal wegbezuinigd. Dat heb je niet meer. Jongerenwerkers. Tegenwoordig heb je van die BOA’s, die zitten jou zo, zegt die "Ik ga jou even wat" eh "Wat doe je hier?" Krijg je boete van hem nog, negentig euro, komt negentig euro nog op de mat! Dan sta je toch aan de lijnen. Daar sta je toch gewoon helemaal niet op te wachten?!? Als jouw moeder ziet, of jouw vader negentig euro komt op de mat voor hangen. Samenleving is gewoon verhard man. Hun maken zelf, de overheid maakt zelf de jeugd een beetje kapot...’ (R8)

‘Die jongerenwerker. Bij hem kon ik - die had ook in zijn jeugd, eh, niet dan zeg maar in de crimineel, maar dan beetje extremisme, zeg maar. Daar was hij ook voor aangehouden vroeger, weet u wel. Zo is hij ook jongerenwerker geworden. Hij heeft ook het één en ander meegemaakt in zijn jeugd. Maar dat sprak mij gelijk al aan. Want hij heeft óók die situatie meegemaakt. Hij heeft óók met de politie... Hij heeft óók in de gevangenis vastgezeten. In de jeugdgevangenis dan, hè. Dus, ja, met hem had ik ook

best wel een band en een klik. Ik had dan een gesprek met hem en hij gaf ook bepaalde adviezen aan ouders en zo. Maar goed, het was een taboe: hij had ook vastgezet, dus de mensen om hem heen- Mijn ouders wisten ook op een gegeven moment dat hij had vastgezet en daar zijn zij ook wel wat voorzichtiger mee. Maar hij was wel degene waar ik open kon zijn en alles kon vertellen, snapt u? Dus het jammere is dat mijn ouders niet helemaal hem een kans hadden gegeven en zich helemaal open hadden gesteld, want hij had wel de beste bedoelingen.' (R13)

In bovenstaand fragment klinkt door dat het gaat om meer dan de aanwezigheid van jongerenwerkers alleen: het gaat om personen die weten hoe ze verbinding kunnen leggen met jongeren, hen weten te motiveren voor een positieve dagbesteding en dus daadwerkelijk een positieve impact maken (zie ook het werk van Mulder, Becking, Suiker, Geraads, Hendriks, 2023; de Jong, 2015; 2016). Dit staat ook wel bekend als het 'who works'-principe (Denkers & de Jong, 2020).

Concreet werd door respondenten gewezen op ervaringsdeskundige professionals of rolmodellen die verbinding kunnen leggen en connectie kunnen maken door vanuit hun eigen ervaring te praten met jongeren (zie ook Lenkens, Nagelhout, Schenk, Sente, Severiens, Engbersen, Dijkhoff, Lenthe, 2021; De Beer, Nooteboom, Domburgh, Vreugd, Schoones, & Vermeiren, 2022). Dit is wat een aantal respondenten aangaf te missen in contact met professionals die niet uit vergelijkbare leefomstandigheden als zij zelf komen of zijn opgegroeid. Zo licht één van respondenten toe:

'Want mensen die niks van het wereldje weten, dan gaan ze ook niet luisteren. En met 'weten' bedoel ik niet uit een boek gelezen. (...) Iedere keer had ik, toen ik was opgepakt, met reclassering. Maar wat ik merkte toen, die reclassering weet totaál niet waar ze het over hebben. Reclassering moet je mensen hebben die ervaring hebben in die wereld, weet je. Mensen die dat ook hebben meegemaakt. Eh. Weet je, ik weet precies hoe je daarmee moet omgaan. Maar ja je hebt ook geen zin om met ze te praten, er was ook geen feeling met hun weet je. Ze kwamen daar en je zag gewoon: nee. Daar zat geen enkele feeling bij. Dus nee, qua professionele... Ik denk zulke jongens luisteren alleen maar naar jongens die dat ook hebben meegemaakt. Want je hoort vaak die jongens zeggen van "Ach wat weet jij nou man" Weet je. Of van, eh, "Jij weet niks", "Wat loop je nou te lullen?" Weet je. Tegen mij kunnen ze dat niet zeggen. Weet je. Weet ik niks?!? Weet ik niks??? Stel je voor dat ik, als ik buiten vrij kom en ik vertel tegen die jongens van eh, gevangenisstraf van meer dan 20 jaar en dat en dat. Geloof me, naar mij luisteren ze wel. Snap je? Maar naar gewoon mensen die van hbo afkomen en in een reclassering gaan, die... Daar wordt gewoon niet naar geluisterd. Dan is het gewoon van: hoe kom ik zo snel mogelijk uit dit - hoe doorloop ik zo snel mogelijk deze traject? En dan klaar.' (R1)

Dit citaat illustreert dat ervaringsdeskundigheid gezien wordt als een voordeel in het vervullen van een rol als rolmodel. Ervaringsdeskundigen hebben veelal vergelijkbaar ervaren problemen doorleefd en mede daardoor een beter inzicht in de werkelijke be-

hoeften van de jongeren (Lenkens, Rodenburg, Schenk, Nagelhout, Van Lenthe, Engbersen, Sentse, Severiens & Van de Mheen, 2019a). Het beeld van respondenten was echter meer gevarieerd. Er waren namelijk ook respondenten die van mening waren dat er juist geïnvesteerd zou moeten worden in positieve rolmodellen zonder ervaringsdeskundigheid, in het bijzonder in het licht van vergroting van reële alternatieve levenspaden en het opdoen van (ander) sociaal kapitaal. Andere respondenten waren pessimistischer en zagen eigenlijk weinig mogelijkheden tot verandering wanneer het met jongeren de verkeerde kant op dreigt te gaan.

9.2.4 *'Benadruk dat misdaad niet loont'*

Ten slotte benadrukken sommige respondenten dat er onder jongeren een te romantisch beeld bestaat van criminaliteit. Zij verwezen naar het feit dat de publieke en sociale media een heldenstatus van criminelen vergroot door met 'sensationele' teksten en afbeeldingen (wapens, dure kleding, et cetera) de kranten te vullen. Dit heeft volgens het merendeel van de respondenten een averechtse uitwerking op jongere generaties:

'Jonger en roekelozer, en ze vinden steeds, het lijkt alsof het geld niet meer meetelt maar gewoon de respect misschien die ze zullen opbouwen, of de bekendheid als je naam in het nieuws komt snap je? Het is niet meer, het lijkt niet meer voor het geld te zijn.' (R2)

In dit verlengde hiervan werd benadrukt dat de kosten van misdaad meer in de publieke en sociale media belicht mogen worden om preventiegericht effectief te zijn, in het bijzonder om tegenwicht te bieden aan succes dat soms geromantiseerd lijkt te worden. Een respondenten gaf hiervan het volgende voorbeeld:

'Als je denkt dat die wereld heel mooi is... maar is dat nog zo als je elke dag om je heen moet kijken?' (R14)

'Waar ze denk ik niet genoeg rekening mee houden is: er is maar plek voor zo weinig mensen aan de top. (...) Het probleem hier is: falen betekent dat je leven voorbij is. Als je als profvoetballer faalt, dan kan je nog andere dingen gaan doen. En dat is de high risk, high reward waar je voor kiest. Het is gewoon, ja: kies je voor veertien op de roulettetafel en dan je leven daar op te zetten.' (R7)

'Ik zou een beetje gaan richting het gesprek van: weet wat een kansen er liggen om zelf ook ten einde te komen. Het is heel leuk om tienduizend euro te verdienen, maar voor die tienduizend euro doen mensen hele gekke dingen. Dus jij kan elke week vermoord worden voor je handel, voor je geld. Vergis niet dat jij gewoon je leven kan laten om het feit wat je nu doet. Dus jij moet met ziel en zaligheid zeggen dat jij deze handel verkiest boven de liefde van een vrouw, liefde van kinderen, liefde van een lang leven. En als jou dat alle drie niet interesseert, dus jij wilt nooit met een vrouw zijn, jij wilt

nooit geen kinderen krijgen, je wilt nooit oud worden, dan kun je erover nadenken om het te doen.' (R3)

In de verhalen duiden respondenten in het kader van de 'kosten van misdaad' op het belang van voorlichting,¹¹⁶ bij voorkeur door mensen die uit eerste hand weten waar ze over spreken en daar ook met een zekere legitimiteit over kunnen praten. Hierbij is ook benoemd dat het relevant is om ouders of opvoeders mee te nemen in het belichten van risico's van criminaliteit. Zo vertelt een respondent bijvoorbeeld over het – in zijn ogen – afschrikwekkende karakter van autopsiefoto's:

'Ga naar die ouders en laat ze foto's zien van slachtoffers, dat hun lichaam helemaal open is, schotwonden en zo. Ook autopsie foto's en zo... laat ze zien dat ze in het lichaam snijden en het hart eruit halen, hersenen etc... dat mag niet in de islam. Wat wil je je kind?!? Die gaat nog een week lang in de vriezer voor onderzoek!' (R14)

Een manier waarop het verhogen van de kosten voor criminaliteit in het publieke debat en de media zijn beslag krijgt, is door de roep om hogere en zwaardere straffen. Ook dit thema kwam gedurende de lifestory interviews meermaals aan bod, wat niet verwonderlijk is, omdat wij gesproken hebben met personen die veroordeeld waren tot langdurige gevangenisstraffen. Een respondent meent dat de verhoogde strafmaat niet bij iedereen effect heeft, terwijl een ander de paradoxale uitwerking van verhoogde strafmaten duidt:

'Ja ik hoor wel jongens daarover praten dat ze schrikken van de hoogte. Maar dat geldt met name voor jongens die er nog niet in zitten. (...) Als je er al in zit, dan boeit die straf je niet.' (R14)

'Eh, ja het is me eigenlijk de laatste jaren een beetje opgevallen, maar ik merkte dat ook al wel toen ik buiten was. Dat zeg maar de volwassenen, oudere, criminelen liever geld betalen aan een jonkie om zo een straf te ontlopen, omdat die straffen ook te gek zijn. Want zeg maar eh, laten we zeggen 2005, 2004, toen kreeg je voor een moord acht tot twaalf jaar. Of dan zat je een tijd binnen. En dat is nog te doen, dus als je dan als grote boef denkt van: "Hij moet eraf", dan kun je het ook zelf doen. En hoe meer die straffen oplopen, hoe meer hun natuurlijk zeggen van: "Ik schuif wel een jochie naar voren en laat hem die jaren maar zitten."' (R3)

Het verhogen van de strafmaat werkt vanuit laatstgenoemd perspectief mogelijke rekrutering van kwetsbare jongeren in de hand omdat criminelen niet langer hun eigen

¹¹⁶ We zijn ons ervan bewust dat voorlichting met beleid moet worden ingezet en er rekening moet worden gehouden met zaken als (leeftijd van de) doelgroep. Zo is bijvoorbeeld uit onderzoek gebleken dat voorlichtingsthematieken die afschrikwekkend gebracht worden zonder daadwerkelijk reële handelingsalternatieven geven of zelfs een averechts effect kunnen hebben (Kruisbergen & de Jonghe, 2023).

klussen 'opknappen' maar juist meer redenen hebben om anderen 'hun vuile werk' te laten doen:

'Goed, bij die mocrumaffia, dat ze zulke enorme straffen gaan uitdelen om het als afschrikking te gebruiken, dat werkt niet bij de jongens. Die zijn zwakbegaafd, die denken daar helemaal niet aan en het is niet alleen maar het geld dat ze in het vooruitzicht wordt gesteld dat ze zouden krijgen, maar ook de belofte dat ze mee mogen op cocaïne transport. Dat zien ze als de enige mogelijkheid dat ze miljonair kunnen worden. Dan hebben ze ook nog eens een keer een defect moreel navigatiesysteem.... Zo zie ik dat...' (R12)

Slotbeschouwing

Met deze rapportage beogen we een bijdrage te leveren aan een beter beeld van liquidaties in Nederland. In deel 1 zijn op basis van het Moord-en-doodslagbestand kwantitatieve, cijfermatige ontwikkelingen geschetst waarmee inzicht is gegeven in de aard, omvang en spreiding van liquidaties (onderzoeksvraag 1), de demografische achtergrondkenmerken van betrokkenen (onderzoeksvraag 2) en de criminele carrières van schutters (onderzoeksvraag 3).

In deel 2 vormen de elf bestudeerde OM-dossiers en lifestory interviews met zeventien veroordeelde betrokkenen de basis voor een kwalitatieve uiteenzetting. Er is inzicht gegeven in beweegredenen en in de wijze van betrokkenheid bij liquidaties (onderzoeksvraag 4). Ook is inzicht verkregen in hoe veroordeelde betrokkenen bij liquidaties hun levensloop beschrijven (onderzoeksvraag 5). Door de bestudering van politiebronnen, OM-dossiers én rechtstreeks contact met betrokken veroordeelden verschaft dit onderzoek zowel kwantitatief als kwalitatief een uniek beeld van liquidaties in Nederland.

In de resultaathoofdstukken is reeds uitgebreid systematisch antwoord gegeven op de onderzoeksvragen. We richten ons in deze slotbeschouwing op de meest in het oog springende conclusies per onderzoeksvraag (paragraaf 10.1). Vervolgens reflecteren we op de methode en bespreken we mogelijkheden voor eventueel vervolgonderzoek (paragraaf 10.2). Tot slot bespreken we handelingsperspectieven (paragraaf 10.3).

10 Conclusies, reflecties & handelingsperspectieven

10.1 Conclusies

10.1.1 *Aard, omvang en spreiding van liquidaties*

De bevindingen ten aanzien van de aard, omvang en spreiding zijn beschreven in hoofdstuk 3. Hier behandelen we de voornaamste conclusies.

Omvang: liquidaties in perspectief

Over de omvang van het aantal liquidaties in Nederland wordt vrij regelmatig gesproken en gespeculeerd. Vanwege de aandacht voor het verschijnsel vanuit media en maatschappij én de impact die berichtgeving erover heeft op het onveiligheidsgevoel van burgers, is het belangrijk dat beelden over de omvang niet uit de pas lopen met het werkelijke aantal liquidaties. Uit analyse van het Moord-en-doodslagbestand blijkt dat er in Nederland jaarlijks gemiddeld negentien gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu plaatsvinden. Ongeveer de helft daarvan betreft een liquidatie.¹¹⁷ Gemiddeld gaat het om tien (en hoogstens dertien) liquidaties. Van 2016 tot en met 2021 vonden er 57 liquidaties plaats.

Van alle gevallen van moord/doodslag in Nederland is één op de twaalf een liquidatie. Dit laat zien dat de bulk van de moord/doodslag in Nederland uit andere hoek komt.¹¹⁸ Ook neemt het aantal liquidaties sinds 2017 af. Deze bevindingen plaatsen de omvang van liquidaties dus enigszins in perspectief.

Liquidaties vinden vooral in de Randstad, doordeweeks en 's avonds plaats

Een aanzienlijk deel van de liquidaties vindt plaats in het westelijk deel van Nederland: twee derde gebeurt in Noord-Holland (40%) en Zuid-Holland (26%) en dan vooral in de Randstad, in of rondom de steden Amsterdam en Rotterdam. Met de provincies Noord-Brabant (12%) en Utrecht (12%) daarbij opgeteld hebben we het overgrote deel

¹¹⁷ Zie voor de definitie van een liquidatie paragraaf 2.1.

¹¹⁸ De meeste gevallen van moord/doodslag in Nederland vinden plaats in de familiesfeer (40%). Het gaat dan, bijvoorbeeld, om ruzie tussen partners, ex-geliefden, eerwraak en dergelijke. Verder is ruim een kwart het gevolg van andersoortige ruzies dan in de familiesfeer of in het criminele milieu, denk aan ruzies in het uitgaansleven.

van alle liquidaties in beeld (90%). Géén liquidaties zien we in Friesland, Flevoland, Drenthe en Groningen.

De meeste liquidaties gebeuren doordeweeks (90%), in de avonduren of de nacht (53% en 14%) en op de openbare weg of op parkeerplaatsen (65% en 18%). Veel minder vaak voltrekt een liquidatie zich binnen (bijvoorbeeld, in een woonhuis, flat, bedrijfspand of uitgaansgelegenheid). Uit deze bevindingen ontstaat de indruk dat schutters weloverwogen te werk gaan bij het uitvoeren van een liquidatie. Ze slaan toe op dagen van vaste routines van het slachtoffer, doorgaans de doordeweekse dagen. Vermoedelijk is dit om de slagingskans van de liquidatie te vergroten.

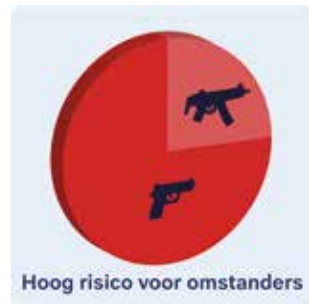
Ze voeren de liquidatie bij voorkeur buiten en in het donker uit om snel en ongezien te kunnen vluchten na hun daad. De in de media gebruikte beschrijving van liquidaties die zich ‘op klaarlichte dag’ afspelen, komt door deze resultaten in een enigszins ander licht te staan: vermoedelijk is het gebruik van de term vooral bedoeld als uiting voor de vermeende brutaliteit van de daad. Echter, door het veelvuldige gebruik ervan kan deze makkelijk verkeerd worden geïnterpreteerd, namelijk dat veel liquidaties zich op klaarlichte dag zouden afspelen. Dat blijkt dus niet het geval.

Het gebruik van volautomatische wapens is niet bepalend voor het risico voor omstanders van liquidaties

In berichtgeving over liquidaties wordt nogal eens de nadruk gelegd op het risico voor omstanders bij uitgevoerde liquidaties. Behalve de boodschap dat liquidaties zich ‘op klaarlichte dag’ afspelen voert ook het ‘veelvuldige gebruik van automatische vuurwapens’ regelmatig de boventoon. Met onze bevindingen kunnen we dat beeld nuanceren. Bijna de helft van de 57 liquidaties (47%) kwalificeren we als een liquidatie met een laag risico voor omstanders. Bij deze 27 liquidaties waren, afgezien van dader(s) en doelwit, namelijk geen andere personen aanwezig. Daar staat tegenover dat we 25 van de 57 liquidaties (44%) kwalificeren als situaties met een hoog risico voor omstanders. In die gevallen vond de liquidatie plaats in een ruimte of op een plek met meerdere personen en vielen er meerdere schoten waarbij omstanders het risico liepen te worden geraakt of daadwerkelijk werden geraakt. Dat laatste overkwam twaalf personen: zeven slachtoffers werden daarbij dodelijk getroffen, vijf raakten zwaargewond.

In minder dan een kwart van de liquidaties (13 van de 57 liquidaties) is een volautomatisch vuurwapen gebruikt, bijvoorbeeld een Kalasjnikov of Skorpion. Hiervan vonden er zes plaats in de omgeving van Rotterdam, vijf in Amsterdam en één in Utrecht. Het gebruik van volautomatische vuurwapens beperkt zich hoofdzakelijk tot de Randstad. We zien geen toe- of afname in het gebruik van volautomatische vuurwapens met de jaren. Van een trend in het gebruik van volautomatische vuurwapens bij liquidaties is dus geen sprake.

Voor wat betreft het gebruik van volautomatische vuurwapens en het risico voor omstanders valt op dat bij de 25 liquidaties met een hoog risico voor omstanders in minder dan een kwart van de gevallen een volautomatisch vuurwapen is gebruikt. Daarmee komt een hoog risico voor omstanders naar verhouding net zo vaak voor onder liquidaties met volautomatische vuurwapens dan onder liquidaties met gebruik van andere vuurwapens – denk aan halfautomatische vuurwapens als Glocks en Lugers. Het gebruik van volautomatische vuurwapens leidt dus niet tot meer risico voor omstanders.

Misdaadmarkt: vier op de vijf liquidaties in Nederland zijn cocaïnegerelateerd

Liquidaties hebben in veel gevallen te maken met conflicten die zich afspelen binnen het drugsmilieu. Op basis van opsporingsinformatie stellen we vast dat de meeste liquidaties in Nederland cocaïnegerelateerd zijn (83%). Vooral in de Randstad is zo'n relatie te leggen. Voor de liquidaties in Amsterdam en omstreken bestaat de link met cocaïne in twintig van de 23 gevallen, voor Rotterdam en omstreken gaat het om dertien van de vijftien liquidaties en in de provincie Utrecht zijn alle liquidaties cocaïnegerelateerd. In Noord-Brabant wijkt het beeld af van dat in de Randstad: van de zeven liquidaties zijn er in totaal drie gerelateerd aan de cocaïnemarkt.

In andere criminale markten dan de cocaïnemarkt zien we ook geweldgebruik, waaronder moord en doodslag, *maar* dan gaat het vaak niet om een liquidatie.

Motief: van je vrienden moet je het niet hebben

Het motief dat achter het gevaar om geliquideerd te worden schuilt, komt vaker uit het 'eigen kamp'¹¹⁹ dan uit het 'vijandige kamp'. Uit de analyse van het Moord-en-doodslagbestand blijkt namelijk dat nog geen 40% van de achterhaalde motieven betrekking heeft op liquidaties van een concurrent uit het criminale milieu, terwijl ruim de helft gericht was tegen iemand van het eigen samenwerkingsverband – of in de periferie daarvan. De meest voorkomende motieven om iemand uit 'het eigen kamp' te liquideren zijn wanpres-

119 Daartoe rekenen we degenen met wie een samenwerkingsrelatie bestaat of waarvoor men hand- en spandiensten verricht.

tatie, diefstal van het eigen samenwerkingsverband of praten met politie en justitie of in het criminele milieu.¹²⁰

Dat vriendschappen of zakelijke relaties in het criminele milieu betrekkelijk zijn, blijkt ook uit sommige lifestory interviews waarin respondenten vertellen over opdrachten tot liquidaties van bevriende (zaken)relaties in de drugshandel. Al met al verdient het beeld dat vooral tegenstrevers in het milieu elkaar uit de weg ruimen dus aanscherping; het gevaar komt vaker van binnenuit dan van buiten het eigen criminele netwerk.

10.1.2 *Demografische achtergrondkenmerken van schutters en slachtoffers*

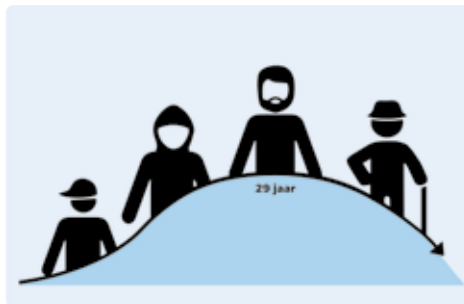
In hoofdstuk 4 zijn de demografische achtergrondkenmerken van schutters en slachtoffers beschreven. Voordat we de voornaamste conclusies bespreken, geven we aan over hoeveel schutters en slachtoffers we het hier hebben en wat de man-vrouwverhouding is.

Bij 40 van de 57 liquidaties die in 2016-2021 zijn gepleegd, zijn in totaal 56 schutters geïdentificeerd. Het zijn uitsluitend mannen. Meestal gaat het om één schutter per liquidatie (60%), soms zijn het er twee (38%) en een enkele keer drie. Slechts één persoon is vaker als schutter bij een liquidatie betrokken geweest (bij twee liquidaties). Bij zeventien liquidaties kwamen geen schutters in beeld.

Bij de 57 liquidaties vielen 62 dodelijke en vijf zwaargewonde slachtoffers. Nagenoeg altijd valt er een enkel dodelijk slachtoffer (95%). Één op de vijf dodelijke slachtoffers was daarbij niet beoogd, dat wil zeggen dat het slachtoffer niet het eigenlijke doelwit was. Alle dodelijke slachtoffers zijn man, op één na – en zij was niet beoogd, zij was op het verkeerde moment op de verkeerde plaats.

Schutters niet steeds jonger

In de mediaberichtgeving wordt de laatste jaren melding gemaakt van steeds jonger wordende geweldplegers. Ons onderzoek laat zien dat dit niet geldt voor schutters van liquidaties. Ze zijn gemiddeld 29 jaar oud. De gemiddelde leeftijd vertoont een dalende trend, maar dat betekent niet dat er sprake is van steeds jongere schutters. Het aantal oudere schutters neemt namelijk af en

120 Bij wanprestatie gaat het, bijvoorbeeld, om een mislukte drugslevering, het niet nakomen van een gemaakte afspraak of een verkeerd uitgevoerde liquidatie. Voor motieven geldt dat wat werkelijk is gebeurd, niet altijd bepalend is voor het besluit dat leidt tot een liquidatie; elke uitleg over wat 'werkelijk' zou zijn gebeurd, wordt doorgaans sterk gewantrouwd. Andere motieven om iemand uit de eigen groep te liquideren zijn: een offer brengen om de balans in een zakelijke relatie te herstellen of om af te rekenen met een groepslid dat een geldschuld voor een investering niet kon inlossen.

het aantal jonge schutters neemt niet toe. Schutters van liquidaties worden dus niet steeds jonger.

Slachtoffers van liquidaties zijn gemiddeld ruim elf jaar ouder dan schutters van liquidaties: 40 versus 29 jaar.

Meerderheid van de schutters is in Nederland geboren en heeft een herkomst van buiten Europa

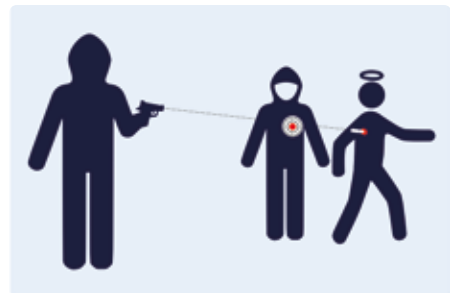
Op elke tien schutters zijn er zes in Nederland geboren. Toch ligt de herkomst van een groot deel van de schutters buiten Europa, omdat de herkomst niet alleen wordt bepaald door het eigen geboorteland maar ook door dat van de ouders: op elke tien schutters hebben er acht een herkomst van buiten Europa. Er bestaan aanzienlijke verschillen tussen herkomstlanden. Als we kijken naar de verdeling van klassieke migratielanden, dan zien we dat ruim een kwart van de schutters van Antilliaanse herkomst is. Schutters met een Marokkaanse herkomst komen net zo vaak voor als schutters met een Surinaamse herkomst: elk bijna één op vijf. Schutters van Turkse herkomst komen maar weinig voor en die van Indonesische herkomst ontbreken geheel.

Een oververtegenwoordiging van personen met een herkomst van buiten Europa vinden we ook onder slachtoffers van liquidaties, maar in mindere mate dan bij schutters: ruim vijf op tien versus acht op tien.

Bij liquidaties vallen meer doden door fatale aanwezigheid dan door noodlottige gelijkenis

Één op de vijf dodelijke slachtoffers van liquidaties is niet beoogd. Daarvan krijgen in berichtgeving vooral slachtoffers van zogenoemde 'vergismoorden' veel aandacht. Dit zijn gebeurtenissen waarbij iemand wordt vermoord omdat hij wordt aangezien voor een ander. In Nederland vielen op deze wijze vier slachtoffers. Doorgaans gaat er minder aandacht uit naar een andere categorie slachtoffers bij liquidaties: personen die om het leven komen omdat ze bij het doelwit in de buurt zijn; ze zijn op het verkeerde moment op de verkeerde plaats. Hier gaat het om zeven slachtoffers. Al met al kan geconcludeerd worden dat er bij liquidaties dus meer doden vallen door fatale aanwezigheid dan door noodlottige gelijkenis.

10.1.3 *Criminele carrières van schutters*

Hoofdstuk 5 is gewijd aan het inzichtelijk maken van de criminele carrières van schutters. Twee belangrijke conclusies lichten we uit.

Strafbare feiten: schutters van liquidaties komen niet ‘vanuit het niets’

Over schutters van liquidaties wordt nogal eens beweerd dat zij vrijwel vanuit het niets en zonder noemenswaardige criminele voorgeschiedenis als uitvoerders van liquidaties optreden. Dit past bij de opvatting dat dergelijke jongeren niet of onvoldoende in beeld zijn bij politie en justitie. Deze opvatting blijkt echter geen hout te snijden: uit ons onderzoek doemt een ander beeld op.

Van de 56 geïdentificeerde schutters zijn er 52 – het overgrote deel dus (93%) – al vóór het plegen van de liquidatie bij de politie bekend vanwege verdenking van strafbare feiten. Doorgaans pleegt een schutter de liquidatie pas jaren na zijn eerste geregistreerde strafbare feit – voor een overgrote meerderheid vijf jaar daarna of later. Gemiddeld is een schutter al van 27 strafbare feiten verdacht voor hij de liquidatie uitvoert. We kunnen dus wel stellen dat schutters van liquidaties een aanzienlijk *track record* opbouwen voordat ze een liquidatie plegen. Ze komen dus niet ‘vanuit het niets’.

Carrièreverloop schutters: veel geweld maar geen specialisatie, zowel escalatie als de-escalatie

Een meerderheid van de schutters start zijn criminele carrière van geregistreerde strafbare feiten als minderjarige (34 van de 52) en een minderheid als volwassene (13 schutters). Ze zijn gemiddeld 16 jaar oud bij aanvang van hun criminele carrière. Vijf zijn er al voor hun twaalfde jaar verdacht van een strafbaar feit.

Uit de analyses van de criminele activiteiten blijkt dat veel schutters in hun criminele carrière, voorafgaand aan de liquidatie, verdacht zijn geweest van geweldsmisdrijven. Één op de drie schutters is bij de start al direct gewelddadig, negentig procent heeft voor het plegen van de liquidatie al geregistreerde misdrijven met een geweldscomponent op naam (elf van de 52 zelfs meer dan tien). Tweeëntwintig schutters zijn al eerder verdacht geweest van (poging tot) moord/doodslag. Specialist in geweld zijn schutters echter niet: geweldsmisdrijven vormen niet de meerderheid van hun geregistreerde strafbare feiten. Ze worden ook verdacht van allerlei andere strafbare feiten, zoals vermogensmisdrijven zonder geweld.

Verder blijkt dat de ernst van de delicten in de loop van de criminele carrière niet voor elke schutter toeneemt. Er zijn zelfs wat meer schutters met een de-escalerende dan met een escalerende carrière.

10.1.4 *Beweegredenen & wijze van betrokkenheid bij een liquidatie*

De bevindingen ten aanzien van de beweegredenen en wijze van betrokkenheid bij een liquidatie zijn beschreven in hoofdstuk 6 en 7. We bespreken hieronder de voornaamste conclusies.¹²¹

Om meer zicht te krijgen op de manieren van betrokkenheid bij een liquidatie zijn in totaal elf OM-strafdossiers bestudeerd. Hiernaast is op basis van veertien levensverhalen van veroordeelden een viertal 'narratieve poses' gepresenteerd. Een narratieve pose is de manier waarop een veroordeelde zichzelf presenteert in zijn verhaal over de liquidatie. Daarbij is gekeken naar de (1) de beweegreden(en) die hij naar voren brengt en (2) zijn verhaal over de wijze van eigen betrokkenheid bij de liquidatie (hoofdstuk 7). Hieruit zijn drie wijzen van betrokkenheid en uiteenlopende beweegredenen naar voren gekomen in de narratieve poses van de 'Doe-het-zelver', de 'Professional' en de 'Naïeveling'.

Drie wijzen van betrokkenheid bij liquidaties: (1) direct vanuit persoonlijk conflict, (2) direct in opdracht van anderen & (3) indirect/geleidelijk

Voorgaande narratieve poses geven een nadere inkleuring en aanvulling van wat we op basis van de OM-strafdossiers (hoofdstuk 6) omtrent verschillende wijzen van betrokkenheid bij liquidaties hebben gevonden. We bespreken deze achtereenvolgens.

Allereerst zijn we in de bestudeerde strafdossiers voorbeelden tegengekomen waaruit duidelijk geconstrueerd kan worden dat de betreffende liquidatie het sluitstuk was van

121 Zie voor een uitgebreid(er) antwoord ook hoofdstuk 6 en 7, met name de resumés in paragraaf 6.4 en 7.3.

een *direct persoonlijk conflict* dat speelde tussen de verdachte(n) en het slachtoffer en waarbij de eerste doelbewust en planmatig te werk is gegaan om het conflict te beslechten. De narratieve pose van de 'Doe-het-zelver' wijst uit dat deze wijze van betrokkenheid vooral is ingebed in (initiële vriendschaps)relaties met het slachtoffer in het criminele (drugs)milieu. De 'Doe-het-zelver' beslecht de liquidatie geheel zelfstandig volgens een (relatief) minder complex of gefaseerd plan. Dit omdat het veelal een 'lik-op-stuk-reactie' betreft, om te laten zien dat men niet met hem kan sullen en de liquidatie nodig is om naam in het criminele milieu te behouden en/of te versterken.

Ten tweede zijn in de bestudeerde OM-straf dossiers ook verdachten naar voren gekomen die weliswaar eveneens direct betrokken raakten bij de betreffende liquidatie, maar in eerste instantie zelf niets met het onderliggend conflict te maken hadden. Zij vervulden *direct in opdracht van anderen* een rol in het beslechten ervan. Ook hier is duidelijk een relatie te leggen met één van de narratieve poses, namelijk die van de 'Professional' die in opdracht van anderen betrokken raakt bij de uitvoering. Waar de betrokkenheid van de 'Doe-het-zelver' uit een persoonlijk conflict ontstaat, raakt de 'Professional' vooral bij een liquidatie betrokken door zijn reputatie en in opdracht van een ander. Hij staat veelal bekend als iemand die korte metten maakt en een klus snel kan klaren. Hij ziet de liquidatie vooral als een zakelijke transactie: een financiële verdienste in ruil voor een professioneel, doordacht plan en een zelfstandig aandeel in (delen van) de uitvoering.

Ten derde zijn op basis van de OM-straf dossiers ook voorbeelden van verdachten naar voren gekomen die – in tegenstelling tot voorgaande directe manieren van betrokkenheid – op *indirecte*, geleidelijke, meer naïeve wijze betrokken raken bij een liquidatie. In het bijzonder in de meer perifere, faciliterende rollen. Die verdachten geven soms zelf aan niet op de hoogte te zijn geweest van de op handen zijnde liquidatie. Deze vorm van betrokkenheid heeft in de lifestory interviews verder inkleuring gekregen met de narratieve pose van de 'Naïeveling'. Onder de door ons geïnterviewde respondenten die de narratieve pose van 'Naïeveling' naar voren brengen in hun vertelling zitten geen schutters, maar relatief jonge personen die 'losse klussen' hebben geklaard die op zichzelf bezien niet per definitie aan een liquidatie hoeven te relateren (denk aan bakens plaatsen, spotten, et cetera). Betrokkenheid bij een liquidatie verloopt geleidelijk, via via en subtieler dan bij de eerder beschreven narratieve poses – van de 'Doe-het-zelver' en de 'Professional' – het geval is. Het eigen (in)directe sociale netwerk, zoals criminele familieleden en/of school/buurtvrienden, speelt een betekenisvolle rol in de wijze van betrokkenheid van de 'Naïeveling'. We zien bovendien dat geldbedragen soms in het verschiep liggen, maar dat die niet of minder serieus dan bij de 'Professional' het geval is, onderhandeld worden.

Beweegredenen voor betrokkenheid bij een liquidatie zijn uiteenlopend en complex: wraak, financieel gewin & erbij horen/loyaliteit

Beweegredenen voor betrokkenheid bij een liquidatie blijken op basis van de informatie uit de OM-strafdossiers lastig te ontrafelen en veelal onbekend. We zien dat – in het geval van afwezigheid van beweegredenen – deze soms door actoren in de strafrechtspiegeling (OvJ's en rechters) worden geconstrueerd op basis van de voorhanden zijnde dossierstukken. Dit zijn vaker niet dan wel de verklaringen van verdachten, omdat zij doorgaans zwijgen. We zien dat in dergelijke gevallen de rechtbank bijvoorbeeld tot de conclusie komt dat *financieel gewin* de voornaamste beweegreden van verdachten moet zijn geweest. Deze beweegreden is te herkennen in de narratieve pose van de 'Professional' die aangeeft primair gedreven te zijn door financiële verdiensten en die zijn betrokkenheid bij een liquidatie presenteert als een 'zakelijke transactie' wat passend is bij zijn 'korte metten'-reputatie.

Ondanks het feit dat een invulling van 'financieel gewin' als beweegreden bij zwijgende verdachten aannemelijk kan zijn, ligt het gevaar op de loer dat het resulteert in een reductie van de complexiteit van de daadwerkelijke beweegredenen die ten grondslag liggen aan betrokkenheid bij liquidaties. Dat dat zo is, leren we met name uit de *lifestory* interviews met veroordeelden. Als het gaat om de directe vormen van betrokkenheid, zien we dat beweegredenen veelal verband houden met een persoonlijk conflict op basis van de door ons bestudeerde dossiers, maar kon er lang niet altijd licht worden gescheneren op de precieze achtergronden hiervan. Zo wordt doorgaans verondersteld dat het conflict verband houdt met de handel in verdovende middelen, maar verdere details over de context waarbinnen het conflict plaats heeft gevonden is niet (altijd) uit de bestudeerde dossiers af te lezen. De narratieve pose van de 'Doe-het-zelver' geeft meer zicht op de beweegreden: daaruit blijken *gevoelens van wraak* (het oog-om-oog-tand-om-tandprincipe), veelal ingegeven te zijn door conflicten over geld, en over ge-ripte/gestolen partijen harddrugs door (vermeende) vrienden/leden binnen het eigen samenwerkingsverband.

In door ons bestudeerde OM-strafdossiers lezen we soms een relatief complexe samenhang ten aanzien van de beweegreden en wijze van betrokkenheid tussen de regels door. Uit de narratieve pose van de 'Naïeveling' leren we dat er niet zozeer een persoonlijk conflict of financieel gewin speelt, maar eerder gevoelens van *loyaliteit en 'erbij horen'* (soms in combinatie met een financiële vergoeding in het verschiet, maar niet altijd). In sommige gevallen lijkt dit gepaard te gaan met een gevoel van ervaren drang en dwang. In sommige verklaringen van verdachten, maar vooral in de verhalen van de 'Naïeveling', komt tot uitdrukking dat betrokkenen het gevoel hadden niet meer terug te kunnen, toen zij in precaire situaties terechtkwamen voorafgaand aan de liquidatie.¹²² De 'Naïeveling' portretteert zichzelf daarbij als iemand die zowel loyaliteit/erbij

122 Dat gevoel biedt bovendien een mogelijke verklaring voor het feit dat we enkel in de narratieve pose van de 'Naïeveling' een zekere mate van spijt in plaats van rechtvaardigingen ('justifications', Pogerebin et al., 2006) terug zien komen. Bij de 'Professional' en de 'Doe-het-zelver' staan vooral rechtvaardigingen op de voorgrond in hun verhaal.

horen als soms ook geldelijk gewin als beweegreden heeft, maar niet altijd (tijdig) kennis draagt van de op handen zijnde liquidatie. Tegelijkertijd is ook een mate van ambiguïteit in deze verhalen zichtbaar in de vorm van ‘bewust onbewust’ blijven: men voelt zich niet in de positie om vragen te (durven/willen) stellen over wat er staat te gebeuren (de uiteindelijke toedracht). Mede omdat initieel is toegezegd een ogenschijnlijk onschuldige ‘klus’ uit te voeren die niet per definitie aan een liquidatie te relateren is (denk aan een bakken plaatsen, auto ophalen, et cetera). Al met al doet een focus op financieel gewin als (geconstrueerde) beweegreden alléén dus onvoldoende recht aan de soms complexe verstrengeling of verwevenheid van de (initiële) beweegredenen voor een ‘klus’ en de uiteindelijke betrokkenheid bij een dermate zwaar delict als een liquidatie.

‘Sprekens is zilver, zwijgen is goud’: angst voor represailles uit het criminele milieu is groter dan straf(dreiging) vanuit justitie

Uit dit onderzoek is gebleken dat een deel van de respondenten en het merendeel van de verdachten uit de OM-strafdossiers zich veelal beroepen op hun zwijgrecht, en/of hun toebedeelde/vermeende rol ten aanzien van de liquidatie ontkennen. Deze (proces)houding lijkt zijn oorsprong te vinden in de brede straatcode van niet ‘snitchen’ of niet praten met de politie. Tevens is zichtbaar dat zwijgen wordt ingegeven door de zweem van geweld die rondom liquidatiezaken hangt. We zien dit duidelijk naar voren komen in de narratieve pose van de ‘(Ont)kenner’. Zij *kennen* het criminele milieu maar al te goed, maar *ontkennen* de door justitie toebedeelde rol in de liquidatie. Zij presenteren zich niet als dader maar eerder als slachtoffer van een – in hun ogen – falend justitieel systeem.

Sommigen van hen kennen het onderliggend motief en/of de beweegredenen voor de betreffende liquidatie, maar gaan nadrukkelijk gebukt onder een dilemma: alhoewel zij de beschikking hebben over kennis die hen mogelijk vrij(er) kan pleiten, zijn zij zich namelijk tegelijkertijd zeer bewust van de betekenis die het gezegde ‘spreken is zilver, zwijgen is goud’ draagt in het criminele milieu: ‘wie praat, die gaat’ (of slaapt). Hierdoor kiezen zij ervoor om te zwijgen en de toebedeelde straf uit te zitten. Op basis van ons onderzoek kan geconcludeerd worden dat er in elk geval onvoldoende vertrouwen leeft onder sommige ‘(Ont)kenners’ als het gaat om de reikwijdte van bescherming vanuit het justitieel apparaat. Hiermee kan geconcludeerd worden dat de angst voor represailles uit het criminele milieu op basis van ons onderzoek als groter wordt ervaren dan de straf(dreiging) vanuit justitie.

10.1.5 *Levensloopbeschrijvingen van veroordeelde betrokkenen bij een liquidatie*

In hoofdstuk 8 zijn de bevindingen ten aanzien van de levensloopbeschrijvingen van veroordeelden gepresenteerd.¹²³ Uit dit onderzoek is gebleken dat veroordeelden bij liquidaties in de beschrijving van hun levens grofweg drie periodes onderscheiden: de kindertijd (doorgaans tot grofweg hun twaalfde jaar), tienerjaren en de (jong)volwassen jaren (vanaf het achttiende levensjaar). We delen hieronder de voornaamste conclusies per periode.

Kindertijd: ondanks heftige gebeurtenissen, een mooie jeugd

De eerste jonge jaren omschrijven de zeventien respondenten met bewoordingen als 'Normale jeugd', 'Braaf/De ideale opvoeding', 'Lang leve de lol', 'Mooiste deel van je leven' en 'De wereld is rond'. Al met al een ogenschijnlijk fijne kindertijd. Tegelijkertijd wijst nadere bestudering uit dat dit ook een periode in het leven van een deel van de respondenten is waarin zich de nodige heftige gebeurtenissen hebben voorgedaan. Deze gebeurtenissen worden getekend door zaken als ernstige verwaarlozing, politie-invalen, geldproblemen en/of verhuizen wegens plotse detentie van (een of meerdere) ouder(s)/opvoeders, seksueel misbruik, (veelvuldige) uithuisplaatsingen en (heftige) ruzies met en tussen ouders (en partners van ouders). Het is niet ondenkbaar dat dergelijke heftige ervaringen tot eventuele trauma's en/of bijvoorbeeld psychosociale problemen hebben geleid. Op basis van de lifestory interviews kunnen we in elk geval concluderen dat het merendeel van de respondenten vooral positieve herinneringen deelt ondanks de nodige heftige ervaringen en (mogelijk traumatische) gebeurtenissen in de kinderperiode.

Tienerjaren: verschillende factoren leiden tot ontspring

Uit dit onderzoek komt naar voren dat respondenten de 'echte' problemen in hun leven beginnen te ervaren in hun tienerjaren, in het bijzonder in de transitiefase van de basis- naar de middelbare school. In deze periode wordt allereerst een mate van (emotionele) verbinding met het thuisfront gemist door respondenten. In het bijzonder met hun (fysiek aan- dan wel afwezige) vader. Hiernaast wijzen de levensverhalen uit dat veelal 'grotere' problemen (zoals schulden) op het thuisfront leiden tot stelselmatig ongeoorloofd schoolverzuim en dat de straat meer en meer begint te 'trekken'. Deze aantrekkingskracht is mede ingegeven door de toenemende behoefte aan (financieel) autonoom handelen.

In de tienerperiode raakt het merendeel van de respondenten, veelal op zeer jonge (twaalf/dertienjarige) leeftijd, voor het eerst betrokken bij criminele activiteiten. Er zijn grofweg vier factoren die zij als betekenisvol aanhalen ten aanzien van het 'erin rollen' – in de criminaliteit – in deze periode van hun leven. Deze factoren lijken een

123 Zie het resumé in paragraaf 8.4.

complex samenspel te zijn in de interactie met een gemiste verbinding met het thuisfront, ongeoorloofd schoolverzuim én de toenemende behoefte aan (financiële) autonomie. Volgens de betrokken respondenten heeft dit samenspel van factoren hun leven beïnvloed, in de zin dat het heeft bijgedragen aan het starten met delictgedrag. Allereerst geven respondenten aan dat *armoede op het thuisfront* een rol speelt. Geldproblemen lijken de drang naar financiële autonomie te versterken. Dat lijkt, ten tweede, ingebed in *de buurt als invloedrijke factor* waar onder meer armoede een mate van onderlinge verbondenheid (als lotgenoten) lijkt te bewerkstelligen. Deze verbondenheid is in bredere zin verankerd in gevoelens van sociale deprivatie: zij groeien – naar zeggen van de respondenten – op in ‘achterstandswijken’ en buurten waar ‘veel aan de hand is’. Dit kan gevoelens van (collectieve) rechtvaardiging of neutralisatie ten aanzien van het verwerven van illegale inkomsten om te kunnen (over)leven versterken. Ten derde is ook de *criminele opgroeicontext* met verkeerde voorbeelden invloedrijk. Respondenten geven beschrijvingen van negatieve invloeden van bestaande criminele structuren en (jong)volwassen negatieve rolmodellen uit de buurt. Ongeveer de helft van de respondenten spreekt over invloed van crimineel actieve familieleden en loyaliteit aan hen. Criminele rolmodellen uit de buurt versterken voor de respondenten veelal het (achteraf geromantiseerde) beeld dat misdaad loont. Het besef dat misdaad op langere termijn niet loont en maar voor een enkeling tot een daadwerkelijk succesvolle criminele carrière leidt, ontbreekt naar hun eigen zeggen geheel in de tienerfase van hun leven. Dit wordt, ten vierde, deels verklaard doordat voor sommige respondenten in die fase met name de *zucht naar spanning* de boventoon voert.

Vanaf de tienerjaren tot aan de (jong)volwassen jaren valt bovendien op dat die behoefte aan spanning gepaard gaat met periodes van (jeugd)detentie. Dit kan verschillende gevolgen hebben. Sommige respondenten ervaren (jeugd)detentie als een plek van structuur die op dat moment is geboden: een moment van rust en de zekerheid van een ‘dak boven het hoofd’. Voor anderen is het ook een plek waar ze meer criminele contacten hebben opgedaan en zo meer hebben ‘geleerd’ over het plegen van delicten en over de daarbij behorende strategieën ter ontwijking van politie en justitiecontacten.

(Jong)volwassenheid: vroege starters die later pas ‘echt’ beginnen

Alhoewel in de verhalen van de respondenten naar voren komt dat de zij op relatief jonge leeftijd voor het eerst in aanraking komen met politie, geven zij aan dat hun carrière later ‘pas echt’ start: in de (jong)volwassenheid. In deze periode zijn zij zelfstandig gaan wonen, heeft een deel van hen kinderen gekregen en benoemen zij afwisselende perioden van instabiliteit als het gaat om arbeid en het verwerven van inkomsten. Zeker na perioden van detentie voeren ‘struggles’ de boventoon. Een deel van de respondenten geeft aan zijn criminele carrière door te zetten omdat zij in de periode na detentie instabiliteit hebben ervaren qua sociale relaties, inkomsten/werk en huisvesting. Criminaliteit wordt dan steeds instrumenteler ingezet om basisbehoeften op orde te krijgen: een middel om inkomsten te verwerven en in het eigen levensonderhoud te kunnen voorzien. Een huis, ouderschap en werk zijn doorgaans factoren die het (tijde-

lijk) stoppen met criminaliteit bevorderen. De inzichten uit de lifestory interviews maken ook een andere kant inzichtelijk: dergelijke factoren kunnen ook van betekenis zijn in het doorzetten van criminaliteit als ze niet duurzaam worden geborgd of voldoende aandacht krijgen in de periode na detentie. In de beschrijvingen van het merendeel van de respondenten komt bovendien naar voren dat zij bij steeds serieuzere, zwaardere (inter)nationale misdaadvormen en groeperingen betrokken raken. Al met al is het helder dat – alhoewel de criminele carrière in de tienerjaren reeds start – de ‘echte start’ in retrospectief veelal pas op een relatief latere leeftijd als meer betekenisvol wordt ervaren, omdat er vanuit het perspectief van de respondenten zoveel meer van afhangt.

10.2 Reflecties

De voorgaande conclusies en onderliggende hoofdstukken uit dit rapport geven een breed en diepgravend inzicht in het fenomeen liquidaties in Nederland. Deze inzichten zijn gebaseerd op de analyses van het Moord-en-doodslagbestand, de bestudering van OM-strafdossiers en lifestory interviews. In deze paragraaf reflecteren we op die toegepaste methoden. We bespreken de bruikbaarheid ervan, evenals de beperkingen. Ook benoemen we enkele kansen voor vervolgonderzoek die naar aanleiding van de data-verzameling en analyse ter tafel komen.

10.2.1 *Moord-en-doodslagbestand*

Voor inzicht in de ontwikkelingen van het fenomeen liquidaties en de betrokkenen daarbij, hebben we ons sinds 2019 ingezet om duidelijk te krijgen welke gevallen van moord/doodslag tot de liquidaties moeten worden gerekend en welke gevallen niet. Daartoe is het landelijk politiesysteem consequent en conform een vaste werkwijze geraadpleegd en zijn alle gevallen van moord/doodslag in beeld gebracht. Dat heeft geresulteerd in een uniek bestand, het Moord-en-doodslagbestand, waarin alle gevallen van moord en doodslag in Nederland sinds 2016 zijn opgenomen, waaronder ook alle liquidaties. Door aan te sluiten bij een gangbare definitie van liquidaties (Slot, 2009) en door deze consequent en met een transparante afbakening toe te passen, zijn we er aan de hand van het Moord-doodslag-bestand volgens ons in geslaagd een betrouwbaar beeld van liquidaties in Nederland te schetsen.

We zijn in de uitvoering van het onderzoek op basis van het Moord-en-doodslagbestand ook tegen beperkingen aangelopen. Zo is gebleken dat het in de praktijk uitdagend is om vast te stellen of er sprake is van een liquidatie, in het bijzonder als er informatie ontbreekt om te bepalen of de moord is gepleegd in verband met ‘iemand's positie in het criminele milieu’. Daarom hebben we de definitie van liquidaties verder uitgewerkt, om ook gevallen van moord/doodslag waarvoor minder bekend is over de achtergrond zo goed mogelijk te kunnen duiden (zie voor een uitgebreide toelichting hierop paragraaf 2.1). Dat neemt niet weg dat we bij gebruik van het bestand hoofdzakelijk zijn aangewezen op de informatie die bij politie en justitie beschikbaar is. Soms

verschafft die informatie minder inzicht in de motieven voor liquidaties. Dit kan ertoe leiden dat scenario's of interpretaties van de politie in sommige gevallen onvoldoende recht doen aan de werkelijke gang van zaken.

Een tweede methodische reflectie op het gebruik van het Moord-en-doodslagbestand in dit onderzoek betreft de reikwijdte. De kwantitatieve analyses voor dit rapport beperken zich tot de gevallen met dodelijke afloop in Nederland. De pogingen tot liquidatie en de liquidaties in het buitenland zijn hier dus buiten beschouwing gelaten. We zijn ons ervan bewust dat deze gevallen wellicht afwijkende karakteristieken kennen en derhalve tot een ander beeld van liquidaties kunnen leiden. Vervolgonderzoek zal dat moeten uitwijzen. Verder kent ook het onderzoek naar de achtergronden van de betrokkenen bij liquidaties beperkingen. De analyses waarvan in deel 1 verslag gedaan is, beperken zich namelijk hoofdzakelijk tot twee belangrijke persoonscategorieën: de schutters en de slachtoffers. Ook hier geldt dat de achtergronden van betrokkenen in andere rollen dan die van schutters van het geschetste beeld kunnen afwijken. Zo weten we inmiddels uit onze analyses al dat afleggers en lokkers gemiddeld wat jonger zijn dan schutters, maar blijft het voorlopig nog gissen naar de delicten en kenmerken van hun criminele carrières. Hier liggen wederom interessante mogelijkheden voor vervolgonderzoek.

Verder merken we op dat er nog veel onduidelijkheid bestaat over wat een liquidatie precies is. In de volksmond spreekt men in geval van moord al snel over iemand die is geliquideerd. Ook in kringen waarin men beroepsmatig met geweldsdelicten te maken heeft, bestaat vaak weinig helderheid, eenduidigheid en overeenstemming over gevallen van (poging tot) moord/doodslag die tot de liquidaties moeten worden gerekend en gevallen die daartoe niet zouden moeten worden gekwalificeerd. Dit leidt tot onjuiste beelden en bemoeilijkt het inzicht in het fenomeen van de liquidaties. In dit onderzoek is een scherp onderscheid gemaakt tussen gevallen van moord/doodslag in het criminele milieu die planmatig zijn uitgevoerd (liquidaties) en gevallen waarin geen sprake is van planmatigheid maar van een situatie die uit de hand loopt (geen liquidatie).

Ten slotte benadrukken we hier nog eens dat voor een betrouwbaar beeld een eenmaal gekozen werkwijze om liquidaties vast te stellen gedurende langere periode consequent moet worden toegepast. Voor het Moord-en-doodslagbestand is dat tot dusver gelukt. De uitdaging is om hier continue vervolg aan te geven.

10.2.2 *OM-strafdossiers*

Alhoewel de OM-strafdossiers fragmentarische inzichten hebben gegeven over de wijze van betrokkenheid bij liquidaties in Nederland, zijn er gedurende de dossierstudie ook vragen onbeantwoord gebleven die we wel waardevol achten om hier te benoemen in het licht van dit onderzoek (met name onderzoeksvraag 4). Zo is duidelijk dat met name ten aanzien van de persoonlijke omstandigheden of problemen van verdachten

er zeer beperkte informatie in de dossiers aanwezig was. In het bijzonder doordat verdachten tijdens het strafproces voornamelijk zwijgen en geen medewerking verlenen aan psychologische of psychiatrische onderzoeken. Slechts een enkele keer bevatte een door ons bestudeerd opsporingsonderzoek wel een rapportage van bijvoorbeeld het Pieter Baancentrum of het NIFP waarmee zicht kon worden gegeven op de aan- of afwezigheid van verstandelijke beperkingen, ontwikkelingsstoornissen of aanverwante problematiek. Tegelijkertijd valt op dat in de rapportages die daar wel iets over zeggen, het niet altijd even helder is dat er ook daadwerkelijk een verband bestaat tussen de bevindingen van dergelijk psychologisch/psychiatrisch onderzoek en de betrokkenheid van de verdachte bij de betreffende liquidatie.

In het verlengde hiervan is in de expertsessie aangegeven dat van stoornissen vaker niet, dan wel iets te zien is bij minderjarige verdachten die betrokken zijn geweest bij een liquidatie. Dit strookt met onze indruk die op basis van de andere door ons bestudeerde bronnen (het beperkt aantal deskundigenrapportages uit de dossierstudie en de interviews) naar voren komt. Toch zijn deze mensen wel verdachte van betrokkenheid bij een liquidatie en dat is toch vrij extreem. We hebben te beperkt empirisch materiaal op dit punt (en ook geen gericht onderzoek gedaan naar de persoonsgesteldheid van betrokkenen). Het zou wel interessant zijn om vervolgonderzoek te doen naar de relatie tussen daadwerkelijk ernstige stoornissen en betrokkenheid bij liquidaties.

Daarnaast benoemen we dat we tijdens het bestuderen van de OM-straf dossiers ook hebben gezien dat informatie uit de dossiers tot vragen leidt die lang niet altijd beantwoord werden. De dossiers bevatten noodzakelijke informatie die nodig is om bewijsvoering rond te krijgen, maar daarmee zijn ze niet altijd even informatief gebleken om meer inzicht in het fenomeen liquidaties te krijgen. Zo werd bijvoorbeeld op basis van sommige dossiers zonneklaar dat er een wapen in het huis of in de auto van een verdachte was aangetroffen. Echter de herkomst daarvan, bleef verder geheel onbelicht (hoe komt de verdachte er eigenlijk aan?). Ook bleven vragen over de oorsprong van onderlinge relaties onbeantwoord: hoe en wanneer hebben medeverdachten elkaar bijvoorbeeld ooit leren kennen en wat is hun relatie tot het slachtoffer geweest? Het betreft informatie die in het licht van bewijsvoering dus weliswaar niet of minder relevant is, maar wel van belang kan zijn om het fenomeen liquidaties als zodanig te begrijpen en de betrokkenheid van personen hierbij in het bijzonder.

10.2.3 *Lifestory interviews*

De lifestory interviews hebben een rijke, unieke kleuring gegeven ten aanzien van het eigen perspectief van veroordeelden op hun levensloop. Lang niet alle respondenten die wij in detentie hebben benaderd waren echter bereid met ons in gesprek te gaan. Daarbij komt dat een deel van de respondenten onherroepelijk niet het achterste van zijn tong heeft laten zien tijdens de gesprekken. Dat valt te begrijpen, omdat het interview veelal de eerste ontmoeting was tussen respondent en onderzoeker(s).

Daarmee is nog gezinszins aandacht besteed aan *hoe* het betreffende verhaal ter tafel is gekomen en merkten we dat het interactionele niveau (van narratief interviewen) in een gevangenissetting wetenschappelijk gezien nog interessante bijvangst opleverde. Zo merkten we dat eerdere contactervaringen tussen respondent en onderzoeker invloed had op het gesprek. Waar al wel eerder een ontmoeting had plaatsgevonden, merkten we namelijk dat dat het makkelijker maakte om – in de bewoordingen van de betreffende respondent – ‘opener’ te zijn tijdens het interview.

Ook merkten we dat het vertellen van het levensverhaal soms meer teweegbracht dan van tevoren gedacht. Zo is bijvoorbeeld een persoonlijk, handgeschreven document ontvangen van een veroordeelde die naar aanleiding van het interview zijn levensverhaal had beschreven. Ook nam een andere respondent een zelfgeschreven ‘*spoken word*’ mee naar het gesprek om het vervolgens vol bezieling voor te dragen tijdens het interview. Deze voorbeelden maken duidelijk dat er nog ruimte is om de reden(en) voor deelname aan de lifestory interviews (zie **bijlage 6**) nog verder te verkennen en diepgaander uiteen te rafelen hoe het levensverhaal eigenlijk ter tafel is gekomen (de interactionele onderzoekssetting).

Tot slot benoemen we dat de lifestory interviews ook zicht hebben gegeven op vier narratieve poses die ons meer leren over hoe veroordeelden zichzelf presenteren ten aanzien van de betreffende liquidatie. Toch resteren er ook wat vragen. Zo is het bijvoorbeeld de vraag in welke mate (en waardoor) de narratieve poses mogelijk samenhangen met de levensfase van een persoon of de duur van detentie.

We realiseren ons bovendien dat er mogelijk nog meer narratieve poses leven onder betrokkenen bij liquidaties waar we op basis van onze data in dit onderzoek geen zicht op hebben gekregen. Denk bijvoorbeeld aan de drie verhalen² die in onze interviews te weinig houvast boden om valide uitspraken te doen over een narratieve pose. De vier besproken poses zien we dan ook allerm minst als uitputtend, maar vooral als een eerste aanzet om bovengenoemde aspecten in vervolgonderzoek aan te vullen, te nuanceren en/of verder te bestendigen.

10.3 Handelingperspectieven

In de inleiding van dit rapport beschreven we een liquidatie als een ‘*low frequency, high impact*’-delict: alhoewel ze relatief weinig voorkomen, is de maatschappelijke impact doorgaans groot. In dit onderzoek zijn inzichten opgedaan die van betekenis zijn voor de beeldvorming rondom dit thema en het handelingsperspectief van professionals om de voedingsbodem voor betrokkenheid bij liquidaties tegen te gaan. We bespreken deze hieronder.

Veranker en analyseer politie-informatie structureel in een nationaal Moord-en-doodslagbestand voor een accuraat beeld, het corrigeren van vertekende beelden en het onderbouwen van beleid

In de media zijn vooral spraakmakende zaken nieuwswaardig. Berichtgeving over liquidaties waarin individuele casuïstiek wordt belicht, vindt over het algemeen gretig aftrek. Die casuïstiek wekt bij het publiek gemakkelijk de indruk dat zo'n liquidatie karakteristiek en maatgevend is voor de gang van zaken bij liquidaties in het algemeen. Ons onderzoek laat zien dat dit vaak niet het geval is.

Het is belangrijk te beseffen dat de wijze waarop nu over moorden in het criminele milieu wordt bericht, onveiligheidsgevoelens in de samenleving onnodig kan aanwakkeren. Het gaat in het bijzonder om berichtgeving waarin bijvoorbeeld wordt gezegd of gesuggereerd dat liquidaties op 'klaarlichte dag' plaatsvinden 'tussen rivaliserende groepen', met een groot gevaar voor omstanders vanwege het gebruik van 'automatische vuurwapens' en de inzet van 'steeds jongere betrokkenen'. De resultaten uit dit onderzoek naar alle liquidaties van 2016 tot 2022 in Nederland corrigeren en nuanceren dit beeld. Zo is uit dit onderzoek gebleken dat het merendeel van de liquidaties 's avonds plaatsvindt, de dreiging veelal vanuit eigen kring komt, dat volautomatische wapens niet bepalend zijn voor het risico voor omstanders en dat schutters niet steeds jonger zijn geworden.

De berichtgeving over het aantal liquidaties wekt eveneens gemakkelijk de indruk dat het steeds erger wordt met het fenomeen. Ook dat is niet zo. Het jaarlijkse aantal liquidaties over de afgelopen periode is gemiddeld tien en daalt sinds 2017. Dat laat onverlet dat elke liquidatie er een te veel is. Daar komt bij dat een liquidatie van een publiek (sleutel)figuur wellicht een grotere maatschappelijke impact heeft dan liquidaties onder criminelen.

Omdat beeldvorming veiligheidsgevoelens kan beïnvloeden, moet wat ons betreft niet worden volstaan met het corrigeren van foutieve informatie. Het is wenselijk om proactief te zijn en het publiek te informeren over een fenomeen dat in de samenleving veel beroering veroorzaakt. Met het structureel bijhouden van een nationaal Moord-en-doodslagbestand beschikken politie en OM over cruciale basisinformatie om een realistisch en waarheidsgetrouw beeld van liquidaties in Nederland te schetsen, trends en ontwikkelingen te duiden ten behoeve van de aanpak ervan én zich teweer te stellen tegen mediaberichtgeving die kan leiden tot verkeerde beeldvorming. Het pleidooi is dan ook om de werkzaamheden voor structurele informatievergaring en -analyse te borgen binnen de politieorganisatie.

Bied tegenwicht aan geromantiseerde beelden over criminaliteit

Naast mediaberichtgeving over de risico's en gevaren van liquidaties voor de samenleving en de impact ervan op het veiligheidsgevoel van burgers, wordt er in media ook op een andere manier over criminaliteit bericht, onder andere op sociale media (denk aan Instagram, Snapchat). Het is het type berichtgeving waarin, bedoeld of onbedoeld, de indruk wordt gewekt dat er in de georganiseerde criminaliteit, in het bijzonder in de drugshandel, veel te halen valt: een *glamorous lifestyle* met veel geld, aanzien en macht. Voor sommige kwetsbare jongeren is de aantrekkingskracht die van dit beeld

uitgaat groot, zoals ook blijkt uit enkele interviews met respondenten. Mede onder invloed van deze beeldvorming zwemmen zij in de fuik van de georganiseerde criminaliteit waar ze, eenmaal binnen, moeilijk uit kunnen ontsnappen. Daarbij hebben zij onvoldoende oog voor de mogelijke negatieve gevolgen van betrokkenheid bij zware delicten voor zichzelf en hun omgeving.

Die gevolgen kunnen niettemin verstrekkend zijn. Uit de analyse van motieven voor liquidaties blijkt dat bijna niemand in de fuik van de georganiseerde criminaliteit *echt* veilig is: dit onderzoek heeft uitgewezen dat meer dan de helft van de liquidaties plaatsvindt binnen het eigen samenwerkingsverband (of in de periferie ervan). Alleen de *indruk* al dat iemand binnen de groep niet goed functioneert of ‘praat’ – met politie, justitie of ‘binnen het wereldje’ – kan genoeg zijn voor een opdracht tot iemands liquidatie. De criminele groep waar iemand zo graag toe wil behoren blijkt dus de grootste vijand, ook al lijkt dat in het begin niet zo. We kunnen stellen dat ‘vriendschappelijke’ relaties binnen het criminele milieu dus, op zijn zachtst gezegd, nogal betrekkelijk zijn. Deze boodschap staat in (sociale) mediaberichten over een *glamorous lifestyle* in de criminaliteit zeker *niet* op de voorgrond. Dit onderzoek biedt de empirische onderbouwing om juist ook die keerzijde van betrokkenheid bij georganiseerde misdaad te belichten in berichtgeving en op social media platforms. Door aandacht te schenken aan de risico’s van een leven in de criminaliteit en te waarschuwen voor de potentiële (levensbedreigende) gevolgen ervan kan tegenwicht worden geboden aan geromantiseerde beelden over criminaliteit.

Niet alleen het belichten van de afschrikwekkende kant van betrokkenheid bij criminaliteit is belangrijk. Ook is het van belang om jongeren die weerstand moeten bieden aan de ‘verlokkingen van de criminaliteit’ of daar al in verwickeld zijn geraakt, te verleiden een andere, positieve invulling aan hun leven te geven, waarbij we ons rekenschap geven van de complexe en risicovolle opgroeicontext waarin sommigen van hen zich bewegen. Denk daarbij aan het toewerken naar een positief, reëel toekomstperspectief samen met jongeren en de inzet van inspirerende verhalen van personen uit de eigen sociale context die als positieve rolmodellen kunnen fungeren waarmee jongeren zich kunnen identificeren.

Het delictprofiel van schutters biedt weinig mogelijkheden voor vroegsignalering om liquidaties te voorkomen

Na een gepleegde liquidatie is een vaak gestelde vraag of de verdachte ‘een bekende van de politie’ is. Een belangrijke achterliggende vraag daarbij is of de liquidatie misschien voorkomen had kunnen worden. Van de verschillende mogelijkheden waarover opsporingsdiensten beschikken om preventief succesvol te zijn, denk bijvoorbeeld aan informatie uit cryptodata, is er in dit onderzoek één verkend, namelijk de informatie over geregistreerde strafbare feiten van schutters. Zijn er in de criminele carrières van schutters aanknopingspunten om toekomstige liquidaties te voorkomen?

Uit de analyses blijkt allereerst dat nagenoeg alle schutters ‘bekenden zijn van de politie’: van de 56 hebben er 52 geregistreerde strafbare feiten. Gemiddeld gaat het om 27 feiten per schutter voordat de liquidatie wordt gepleegd. Die feiten bieden echter wei-

nig houvast om eventuele toekomstige betrokkenheid van een verdachte bij de liquidatie te voorspellen. Schutters staan weliswaar relatief vaak met geweldsmisdrijven in de politiestructuur geregistreerd (ruim een kwart van alle misdrijven), eenderde van de schutters is vanaf het begin van de criminele carrière al van geweldsmisdrijven verdacht, en meer dan de helft zou voor de liquidatie al minstens zes geweldsmisdrijven hebben gepleegd, maar schutters zijn geen specialisten in geweld: ze zijn ook vaak van andere delicten verdacht geweest. Ook gelet op de toename van de ernst van delicten in de loop van de carrière (escalatie), komt er geen kenmerkend patroon naar voren: er zijn zowel schutters met een escalerend als met een de-escalerend carrièreverloop. Al met al kunnen we uit de geregistreerde strafbare feiten van schutters van liquidaties geen specifiek delictprofiel destilleren dat mogelijkheden biedt voor vroegsignalering. Wat wel opvalt is dat ruim 40% van de schutters al eerder verdacht is geweest van (een poging tot) moord/doodslag, vaak zeer ernstige geweldsdelicten waarbij niet zelden zwaargewonde slachtoffers vielen. Hoewel dergelijke feiten als waarschuwing zouden kunnen gelden voor toekomstige betrokkenheid bij geweldsdelicten, biedt ook zo'n verdenking weinig concrete aanknopingspunten om een liquidatie te kunnen voorkomen. Immers, een verdachte van een strafbaar feit is na het uitzitten van zijn straf, of na een andere vorm van afdoening door het OM of de rechter, juridisch 'vrij man'. Er is voor opsporingsdiensten en reclassering dus geen reden meer om zo'n persoon verder nog te volgen.

Vroegsignalering om afglijden te voorkomen: aandacht voor ontwrichting van een positieve ontwikkeling van jongeren

Op basis van het kwalitatieve deel van dit onderzoek zijn inzichten verworven die handelingsperspectief bieden om betrokkenheid bij het doorgroeien in (zwaardere vormen van) criminaliteit tegen te gaan. Deze inzichten zijn generiek te noemen maar tegelijkertijd zijn ze wel door een groot deel van de respondenten benadrukt. Om die reden bespreken we ze hier.

Respondenten benadrukken dat in de tienerperiode, met name vanaf de transitiefase (van de basis- naar de middelbare school), ontwrichting van een positieve ontwikkeling voor hen is begonnen. Het gaat dan om complexe problemen op het thuisfront, al dan niet in combinatie met het opgroeien in een criminele (buurt)context. Deze problemen hebben geresulteerd in periodes van ongeoorloofd schoolverzuim. Dit laat zien dat ongeoorloofd schoolverzuim een belangrijke indicator kan zijn van ontwrichting van een gezond opgroei-klimaat van jongeren. Het dient dan ook niet sec als oorzaak van overtreding van de Leerplichtwet te worden opgevat, maar eerder als symptoom van mogelijk complexe(re) problematiek. Dit betekent dat een aanpak met 'louter' een focus op het vergroten van 'schoolaanwezigheid' voor sommige leerlingen te beperkt is. Voor hen levert (vroegtijdig) doortastend handelen op plausibele signalen van ontwrichting van een gezonde ontwikkeling in hun opvoed- en opgroei-context mogelijk meer vruchten af. Het is daarbij belangrijk om de focus te richten op wat voor een jongere vanuit diens sociale context in het geheel bezien (holistisch perspectief) nu écht nodig is om zich positief en veerkrachtig te kunnen ontwikkelen en eventuele

doorgroei in criminaliteit te voorkomen. Niet alleen jongeren zelf spelen daarbij een belangrijke rol maar óók (samen)werken met actoren in het opvoed- en opgroeiklimaat van een jongere. Denk bijvoorbeeld aan docenten en ouders en de inzet van evidence-based methodieken die op gezinsniveau veerkracht versterken en een gezin kunnen motiveren om problemen zelf aan te pakken.¹²⁴

Hiernaast is uit de interviews vanuit preventief oogpunt ook de inzet op het daadwerkelijk *afmaken van de schoolcarrière* benoemd alsmede de *inzet van positieve rolmodellen die impact maken*. Tevens is aandacht voor het *voeren van de dialoog*: zowel met jongeren als ouders (en het faciliteren van het gesprek tussen beiden) besproken. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het voeren van klassendialogen, buurtbindingsbijeenkomsten en dialoog- en dilemmasessies op wijk- of buurtniveau. Daarbij is ruimte en veiligheid om te spreken over eigen ervaringen en wat jongeren bezighoudt in hun on- en offline leefwereld van cruciaal belang.

Tot slot is in de interviews ook het vinden van *positieve steun uit de eigen buurtcontext* als betekenisvol benadrukt in het licht van preventie. Denk niet alleen aan het eigen informele netwerk van jongeren maar ook de samenhang en/of samenwerking met en tussen lokale partners zoals jongerenwerkers¹²⁵ en de wijkagent. Inzichten van jongeren die reeds bij liquidaties (of andere (zwaardere) vormen van criminaliteit) betrokken zijn geweest kunnen bovendien bijdragen aan het vormgeven van preventieve interventies indien dit met doordacht beleid wordt ingezet. Het betrekken van jongeren¹²⁶ maakt immers inzichtelijk wat hen zou kunnen motiveren, maar ook wat hen zou kunnen ontmoedigen om (verder) betrokken te raken bij zwaardere vormen van criminaliteit.

We realiseren ons dat er ten tijde van dit schrijven volop aandacht is voor interventies vanuit de (lokale) Preventie met Gezag¹²⁷ plannen. Hierbij kunnen de opgedane inzichten uit dit onderzoek mogelijk verder benut worden. Het is daarbij zaak om van meet af aan initiatieven op basis van een samenspel tussen wetenschappelijke en praktijkgerichte inzichten¹²⁸ in te richten met voldoende ruimte voor verkenning van toepassingen van nieuwe initiatieven, de samenhang tussen (reeds bestaande en/of nieuwe) initiatieven, de monitoring daarvan en gedegen proces- en effectevaluaties.

124 Het blijkt dat preventieve programma's zoals opvoedondersteuning direct positieve resultaten hebben (Overbeek, 2023; Schindler et al., 2015;).

125 Zie ook het werk van de Jong (2022).

126 Daarbij kan bijvoorbeeld onderscheid worden gemaakt naar preventie gericht op individuen die geen verdachte zijn of nog niet eerder crimineel actief zijn (primaire preventie) en preventie gericht op jongeren die dat beginnend, dan wel reeds een gevorderde criminele carrière hebben (secundaire en tertiaire preventie).

127 Zie <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/05/22/tk-bijlage-4-toelichting-keuze-gemeenten-preventie-met-gezag>

128 Denk aan onder meer het werk van Kuppens, Kathmann & Ferwerda (2022) die een praktijkscan uitvoerden op interventies die vanuit BOTOE gelden zijn opgestart om doorgroei en rekrutering van jongeren in de criminaliteit te stoppen.

Naast 'bewijzen' nog meer aandacht voor 'begrijpen' in de strafrechtsketen

Tot slot: de opgedane inzichten uit dit onderzoek bieden vanuit een empirische basis voeding voor de bejegening van personen in de strafrechtsketen (politie, OM, rechters, et cetera). Uit dit onderzoek komt immers naar voren dat sprake is van een variatie aan beweegredenen voor betrokkenheid bij een liquidatie. Zo heeft de '(On)kenner' meer zicht gegeven op de dilemma's die leven en op de angst voor represailles uit het criminele milieu, wordt moorden tegen een financiële verdienste expliciet van de hand gewezen door de 'Doe-het-zelver', terwijl voor de 'Professional' het uitvoeren van een liquidatie juist ingegeven is door een financiële verdienste. Voor de 'Naïeveling' is gebleken dat vooral loyaliteit en 'erbij willen horen' zijn beweegredenen tekent.

Evenzo is sprake van een variatie aan manieren van betrokkenheid: dit varieert van een directe, bewuste wijze van betrokkenheid in geval van de 'Doe-het-zelver' en de 'Professional', naar een meer indirecte, geleidelijke betrokkenheid van de 'Naïeveling'. Alhoewel daadwerkelijke dwang in de zin van (ronselen ten behoeve van) criminele uitbuiting niet direct op basis van de door ons verzamelde verhalen kan worden vastgesteld, hebben sommige respondenten wel verteld over kwetsbare, veelal relatief jonge, personen die door criminelen uit 'hogere lagen' worden benaderd voor 'klussen'. Het gaat om een groep waarbij onvoldoende besef leeft omtrent de (mogelijke) gevolgen van hun handelen. Respondenten hebben in dit kader benoemd dat criminelen mede door de verhoogde strafmaat wellicht eerder geneigd zijn hun toevlucht tot kwetsbare beïnvloedbare (jongere) personen te nemen voor de uitvoering van risicovolle 'klussen' als een liquidatie.

Al met al illustreren deze inzichten de complexiteit en variëteit in beweegredenen en wijze van betrokkenheid bij liquidaties. Of de huidige strafrechtsketen voldoende oog heeft voor deze variaties is de vraag. De inzichten maken in elk geval duidelijk dat het belangrijk is om met een kritische blik te blijven kijken naar bijvoorbeeld de mogelijk (on)bedoelde effecten van 'zwaarder straffen'¹²⁹ en de vraag of bijvoorbeeld in de opsporingsfase voldoende oog is voor het begrijpen van de leefwereld waarin verdachten zich begeven (voorafgaand aan de liquidatie).

Uit dossierstudie is gebleken dat er in opsporingsonderzoeken soms informatie aanwezig is die aanknopingspunten biedt om de wijze van betrokkenheid bij liquidaties beter te begrijpen. Dit onderzoek bevestigt hoe belangrijk het is om tijdens opsporingsonderzoeken de informele positie van een verdachte in beeld te brengen, bijvoorbeeld tijdens (sociale) verhoren door de politie. We zijn er ons van bewust dat de positie van verdachten in liquidatiezaken maakt dat zij zich veelal zullen beroepen op hun zwijgrecht en dat het in de praktijk lastig zal zijn om die positie en de sociale context in beeld te krijgen. Toch is het belangrijk te blijven investeren in het begrijpen van die positie

129 Een voorbeeld hiervan is in het artikel over strafverhoging ten aanzien van drugsuithalers in de haven te lezen: 'De focus op de uithalers heeft nog meer onwenselijke effecten: aangezien de bestraffing van first offenders niet per se in een gevangenisstraf wordt gegoten, is de aandacht van de criminele organisatie verschoven naar het werven van minderjarige jongens zonder strafblad. Dit zijn bij uitstek gemakkelijk te verleiden jongeren die juist in het kader van preventie moeten worden weggehouden van het criminele milieu.' (Van der Meij, 2023, p. 136).

en in de context waarin een verdachte bij een liquidatie betrokken is geraakt, omdat dit de opsporings- en berechtingspraktijk ten goede komt. Ook leidt dit tot een meer betekenisvolle en evenwichtiger strafafdoening.

Wat dit laatste betreft kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het volgen van de resultaten van de zogenaamde ‘Snelle Toekomstgerichte Meervoudige Kamerzitting’ (STMK). Dat legt explicieter de nadruk op strafdoelen en ‘preventief en toekomstgericht vergelden’. De verdachte speelt hierbij een belangrijke rol.¹³⁰ Indien namelijk persoonlijk inzicht wordt gegeven in de wijze van betrokkenheid, speelt de strafrechtsketen daar zo veel mogelijk op in vanuit een toekomstgerichte, duurzame inzet. Naast het ‘bewijzen’ biedt een dergelijke zitting dus ook expliciet de ruimte om betrokkenheid van een verdachte (beter) te begrijpen. We realiseren ons tegelijkertijd dat een dergelijke zitting niet per definitie geschikt is voor alle betrokken verdachten van liquidaties, omdat een dergelijk zwaar delict ook om vergelding vraagt. Meer oog voor het vroegtijdig(er) verankeren van het ‘begrijpen’ in de strafrechtketen is met name van belang voor die verdachten die wellicht meer op sluipende, onbewuste wijze verwickeld zijn geraakt en die bereid zijn openheid van zaken te geven, te leren van fouten en de inzet hebben hun leven te willen beteren.

130 ECLI:NL:RBROT:2022:9985

Geraadpleegde bronnen

- Acker, J. van (2017). Opgroeien in de Europese beschaving, statistieken over criminaliteit en etnische afkomst. Bron: http://www.ministrando.org/jeugdcriminaliteit/statistieken_over_criminali.html
- Adamse, I., Nguyen, Q., Boertien, E., Deuren, S. van, Eichelsheim, V., Blokland, A. (2023). *EPIC: Explaining, Preventing, and Intervening in organized Crime involvement: Resultaten systematische literatuurreviews*. Maart 2023.
- Adjiembaks, S.D. (2018). *(On)gemerkt bijzonder. Levensverhalen van resisters en de betekenis van resistance to crime*. Den Haag: Boom Criminologie.
- Adjiembaks, S.D. (2019). 'Niet wie ik ben...?' *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*. September 2019, jaargang 58, nr. 4, p. 40-46.
- Adjiembaks, S.D. (2021). Uitvoerders van liquidaties: wat is hun profiel?. *Secondant*. 23 juni 2021. CCV.
- Anderson, E. (1999). *Code of the street: Decency, violence, and the moral life of the inner city*. W.W. Norton.
- Anderson, E. (2008). *The code of the streets*. In: M.L. Frampton, I.H. Lopez & J. Simon (eds.). *After the war on crime: Race, democracy, and a new reconstruction* (p. 73-88). New York University Press.
- Bakker, I., Drost, L., Roeleveld, W., Nap, E.J. (2010). *Wat hebben geweldplegers gemeen? Een typologie van plegers van geweld tegen de publieke taak en van publiek geweld*. Verweij Jonker Instituut.
- Battisti, M., Bernardo, G., Konstantinidi, A., Kourtellos, A., Lavezzi, A.M. (2020). *Socio-Economic Inequalities and Organized Crime: An Empirical Analysis*. In: Weisburd, D., Savona, E., Hasisi, B., Calderoni, F. (eds). *Understanding Recruitment to Organized Crime and Terrorism*. Springer, Cham.
- Beer, C.R.M. de, Nooteboom, L.A., Domburgh, L. van, Vreugd, M. de, Schoones, J.W. & Vermeiren, R.R.J.M. (2022). A systematic review exploring youth peer support for

young people with mental health problems. *European Child & Adolescent Psychiatry*, doi.org/10.1007/s00787-022-02120-5.

Beke, B., Ferwerda, H., Torre, E. van der & Bervoets, E. (2013). *Jeugdgroepen en Geweld Van signalering naar aanpak*. Den Haag: Politieacademie.

Bennett, S., Farrington, D.P. & Huesmann, L.R. (2005). Explaining gender differences in crime and violence: The importance of social cognitive skills. *Aggression and violent behavior*, 10(3), 263-288.

Black, J.A., Cravens, N.M. (2001). 'Contracts to Kill as Scripted Behavior'. In: P.H. Blackman, V.L. Leggett and J.P. Jarvis (eds). *The Diversity of Homicide: Proceedings of the 2000 Annual Meeting of the Homicide Research Working Group*, Washington, DC: Federal Bureau of Investigation.

Blokland, A.A.J., Nieuwebeerta, P. & Bernasco, W. (2010). Criminaliteit en etniciteit. Criminele carrières van autochtone en allochtone jongeren uit het geboortecohort 1984. *Tijdschrift voor Criminologie*, 52, 2, p. 122-152.

Blom, M., Oudhof, J., Bijl, R.V. & Bakker, B.F.M. (2005). *Verdacht van criminaliteit. Allochtonen en autochtonen nader bekeken*. CBS en WODC.

Bohlmeijer, E., Mies, L. & Westerhof, G. (2007). *De betekenis van levensverhalen. Theoretische beschouwingen en toepassingen in onderzoek en praktijk*. [The meaning of life stories. Theoretical issues and applications in research and practice]. Houten: Bohn, Stafleu & van Loghum.

Boer, H. de, Ferwerda, H. & Kuppens, J. (2022). *Do or don't: Kennissynthese ingroeimechanismen en rekruteringsprocessen van jongeren in de georganiseerde criminaliteit*. Arnhem: Bureau Beke (in opdracht van Ministerie van Justitie en Veiligheid, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum).

Boerman, F., Grapendaal, M., Nieuwenhuis, F. & Stoffers, E. (2017). *Nationaal dreigingsbeeld 2017. Georganiseerde criminaliteit*. Zoetermeer: Dienst Landelijke Informatieorganisatie.

Bovenkerk, F. (1991). Het vraagstuk van de criminaliteit der Marokkaanse jongens. *De Gids*, jrg. 154.

Bunt, H.G. van de, Kleemans, E. R., Poot, C. J. de, Bokhorst, R.J., Huikeshoven, M., Kouwenberg, R.F. & Staring, R. (2007). *Georganiseerde criminaliteit in Nederland*.

Brookman, F. (2015). *The shifting narratives of violent offenders*. In: L. Presser & S. Sandberg (eds.). *Narrative criminology: understanding stories of crime*. New York: New York University Press, p. 207-234.

Brookman, F., Copes, H. & Hochstedler, A. (2011). Street codes as formula stories: How inmates recount violence. *Journal of Contemporary Ethnography*, 40(4), p. 397-424.

Calderoni, F., Campedelli, G., Comunale, T., Marchesi, M. & Savona, E. (2020). Recruitment into organised criminal groups: A systematic review. *Trends & issues in crime and criminal justice*, no. 583. Canberra: Australian Institute of Criminology.

Calderoni, F., Comunale, T., Campedelli, G.M., Marchesi, M., Manzi, D & Frualdo, N. (2022). Organized crime groups: A systematic review of individual-level risk factors related to recruitment. *Campbell Systematic Reviews*, vol. 18, no. 1, March, p. 1-87.

Cameron, S. (2014). Killing for money and the economic theory of crime. *Review of Social Economy*, 72(1), p. 28-41.

Colman, C. (2018). Naar een geïntegreerde aanpak van de invoer en doorvoer van cocaïne via de haven via Antwerpen. *Panopticon*, 39(2), p. 130-140.

Comunale, T., Calderoni, F., Marchesi, M., Superchi, E. & Campedelli, G.M (2020). Systematic Review of the Social, Psychological and Economic Factors Relating to Involvement and Recruitment into Organized Crime. In: *'Understanding Recruitment to Organized Crime and Terrorism'*, Weisburd, David, Ernesto, Savona, Hasisi & Calderoni (eds.) (2020). Cham, Zwitserland: Springer.

Copes, H. (2016). A narrative approach to studying symbolic boundaries among drug users: A qualitative meta-synthesis. *Crime, Media, Culture*, 12(2), p. 193-213.

Crijns, J.H., Dubelaar M.J. & Pitcher, K.M. (2017). *Collaboration with Justice in the Netherlands, Germany, Italy and Canada A comparative study on the provision of undertakings to offenders who are willing to give evidence in the prosecution of others*. WODC.

De Middeleer, F., Nimwegen, S. van, Ceulen, R., Gerbrands, S., Roevens, E., Spapens, T., Paoli, L., Fijnaut, C., Camp, B. van, Ruyver, B. de & Colman, C. (2018). *Illegale drugsmarkten in België en Nederland: Communicerende vaten? Brussel: BELSPO*.

Denkers, A. & Jong, J.D. de (2020). Delinquentie, vrienden en 'boosheid met liefde'. *Tijdschrift voor Criminologie*, 62(2-3).

- Densley, J.A. (2012). Street gang recruitment: Signaling, screening, and selection. *Social problems*, 59(3), p. 301-321.
- Dijk, M. van, Eichelsheim, V., Kleemans, E., Soudijn, M & Weijer, S. van de (2021). Intergenerational continuity of crime among children of organized crime offenders in the Netherlands. *Crime, Law & Social Change*, September, p. 1-21.
- DLIO (2022). *De narcostand van Nederland. Fenomeenbeeld drugs 2021*. Afdeling Analyse en Onderzoek, Dienst Landelijke Informatieorganisatie, Landelijke Eenheid (Driebergen).
- Duquet, N., & Vanden Auweele, D. (2021). *Targeting gun violence & trafficking in Europe*. Brussel, Flemish Peace Institute.
- Ferwerda, H., Beke, B. & Bervoets, E. (2013). Jeugdgroepen van toen. *Een casusonderzoek naar de leden van drie criminele jeugdgroepen uit het einde van de vorige eeuw*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Fijnaut, C., Bovenkerk, F., Bruinsma, G. & Bunt, H.G. van de (1998). *Organized Crime in the Netherlands*. The Hague: Kluwer Law International.
- Fijnaut, C. & Roks, R. (2020). *De Recherche en de Zware Misdad in Rotterdam. 1966-1996*. BOOM uitgevers.
- Fleetwood, J., Presser, L., Sandberg, S. & Ugelvik, T. (eds.) (2019). The emerald handbook of narrative criminology (First, Ser. Emerald handbooks in criminology). Emerald Publishing.
- Gemert, F. van (2011). *Van prison gang tot tbs; Biografie van een gewelddadig man*. Meppel: Just Publishers.
- Gemert, F. van (2012a). Biografie wordt Etnografie; Hoe interviews over het levensverhaal van een boef uitdraaiden op participerende observatie. *Kwalon* 51, 17(3), p. 34-40.
- Gemert, F. van (2012b). De Pose; Boevenbiografie tussen structuur en interactie. *Tijdschrift over Cultuur en Criminaliteit*, 2(3), 17-32.
- Gruter, P. & Mheen, D. van de (2005). Dutch cocaine trade: The perspective of Rotterdam cocaine retail dealers. *Crime, law and social change*, 19-33.
- Haan, W. de (1990). 'Allochtonen en autochtonen; gelijkheid en verschil in cultuur en criminaliteit. In: *Justitiële Verkenningen*, 16 (5), p. 29-53.

Ilan, J. (2013). Street social capital in the liquid city. *Ethnography*, 14(1), 3-24.

Ioannou, M., Canter, D. & Youngs, D. (2017). Criminal narrative experience: Relating emotions to offence narrative roles during crime commission. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61(14), p.1531-1553.

Jennissen, R.P.W. & Blom, M. (2007). *Allochtone en autochtone verdachten van verschillende delicttypen nader bekeken*. CBS en WODC.

Jöhnsson, E. & Nilsson, E. (2019). Shootings in criminal milieus. An interview study. *Brå report*, 2019:3.

Jong, J.D. de (2015). Rolmodellen laten risicojeugd hun levenskunst zien. *Secondant*, 2015.

Jong, J.D. de (2016). The Real Deal: On Positive, Street-Oriented Role Models in Response to Dutch Gangs and Youth at Risk. *Gang Transitions and Transformations in an International Context*, 2016.

Jong, J.D. (2022). Jongerenwerk voor 'de 2%'. Over 'wat werkt' en 'wie werkt' in jongerenwerk om recidive te voorkomen en sociale problematiek te verminderen. Lectoraat Jeugdcriminaliteit Hogeschool Leiden.

Junger, M. & Zeilstra, M. (1989). *Deviant gedrag en slachtofferschap onder jongens uit etnische minderheden*, WODC, Gouda Quint, Arnhem.

Junger, M. (1990). *Delinquency and Ethnicity*, Kluwer, Deventer en Boston.

Junger-Tas, J., Stekelee, M. & Moll, M. (2008). *Achtergronden van jeugddelinquentie en middelengebruik*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.

Kamerbrief over aanpak georganiseerde en ondermijnende criminaliteit (juli 2022). <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/07/01/tk-brede-preventieaanpak-georganiseerde-en-ondermijnende-jeugdcriminaliteit>

Katz, S.B. (1989). *Seductions of crime: Moral and sensual attractions in doing evil*.

Kaufman, P. & Verbraeck, H. (1986). *Marokkaan en verslaafd: een studie naar rand-groepvorming, heroïnegebruik en criminalisering*, ROVU, Utrecht (over Utrecht).

Kemp, L., Zolghadriha, S. & Gill, P. (2020). Pathways into organized crime: comparing founders and joiners. *Trends in Organized Crime*, 23, p. 203-226.

Kleemans, E.R & Poot, C.J. de (2008). Criminal careers in organized crime and social opportunity structure. *European Journal of Criminology*, 5(1): p. 69-98.

Kleemans, E.R., Poot, C.J. de, Kalidien, S.N., Kouwenberg, R.F. & Nassou, M.V. (2007). *Criminele carrières in de georganiseerde misdaad*. WODC.

Kleemans, E., Berg, E. van de, Bunt, H. van de, Brouwers, M., Kouwenberg, R. & Paulides, G. (1998). *Georganiseerde criminaliteit in Nederland: Rapportage op basis van de WODC-monitor*. Den Haag: WODC.

Kleemans, E.R., Brienen, M.E.I., Bunt, H.G. van de, Kouwenberg, R.F., Paulides, G. & Barendsen, J. (2002). Georganiseerde criminaliteit in Nederland: Tweede rapportage op basis van de WODC-monitor [Organized crime in the Netherlands. Second report of the Organized Crime Monitor]. *Onderzoek en beleid*, 198. Den Haag: WODC.

Kleemans, E.R. & Poot, C.J. de (2008). Criminal Careers in Organized Crime and Social Opportunity Structure. *European Journal of Criminology*, 5(1), p. 69-98. <https://doi.org/10.1177/1477370807084225>

Kleemans, E. & Koppen, V. van (2020). 'Organized Crime and Criminal Careers'. In Michael Tonry & Peter Reuter (eds.) (2020). *Crime and Justice: An annual review of research*. Chicago: University of Chicago Press.

Klerks, P. & Waard, J. de (2019). *Kennisinventarisatie extreem geweld en criminele vuurwapenhandel*. Den Haag: Ministerie van Justitie & Veiligheid, DGR (8 mei 2019).

Korte, L.R. de (2017). 'Hitman, at your service': een crime-scriptanalyse van liquidaties in Nederland. *Justitiële verkenningen*, 43 (5). p. 29-44.

Korte, L.R. de, Kleemans, E.R. (2022). Correction to: Contract killings: a crime script analysis. *Trends Organ Crim*, 25, 144. <https://doi.org/10.1007/s12117-021-09424-z>

Kotzé, J., Antonopoulos, G.A. & Rahman, M. (2022). The processes, logics and economies of violence in organised crime. *Trends in Organized Crime*, 25(1), p. 1-7. <https://doi.org/10.1007/s12117-022-09445-2>.

Kruisbergen, E.W., Bunt, H.G. van de & Kleemans, E.R. (2012). *Georganiseerde criminaliteit in Nederland. Vierde rapportage op basis van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit*. Boom Juridische uitgever.

Kruisbergen, E., Leukfeldt, E., Kleemans, E. & Roks, R.A. (2018). *Georganiseerde criminaliteit en ICT. Rapportage in het kader van de vijfde ronde van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit*. Den Haag: WODC.

Kruisbergen, E.W., Roks, R.A. & Kleemans, E.R. (2019). *Georganiseerde Criminaliteit in Nederland: daders, verwevenheid en opsporing*. Rapportage in het kader van de vijfde ronde van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit. Den Haag: WODC.

Kruisbergen, E. & Jonghe, M. de (2023). Voorkomen is beter dan genezen..., toch? Over goed bedoelde maar potentieel schadelijke vormen van preventie van ondermijning. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 2023 (22) 3. p. 1-22.

Kuppens, J., Kathmann, K. & Ferwerda, H. (2022). *Een praktijkscan op interventies die vanuit BOTOE-gelden zijn opgestart om doorgroei en rekrutering van jongeren in de criminaliteit te stoppen*. Bureau Beke.

Krüsselmann, K., Aarten, P. & Liem, M. (2021). Firearms and violence in Europe: A systematic review. *PLoS One*, vol. 16, no 4, April, p. 1-13.

Lenkens, M., Nagelhout, G.E., Schenk, L., Sentse, M., Severiens, S., Engbersen, G., Dijkhoff, L., Lenthe, F.J. van (2021). 'I (really) know what you mean'. Mechanisms of experiential peer support for young people with criminal behavior: a qualitative study. *Journal of Crime and Justice*, 44(5), p. 535-552, doi 10.1080/0735648X.2020.1848608.

Lenkens, M., Rodenburg, G., Schenk, L., Nagelhout, G.E., Lenthe, E.F. van, Engbersen, G., Sentse, M., Severiens, S. & Mheen, D. van de (2019a). 'I Need to Do This on My Own'. Resilience and Self-Reliance in Urban at-Risk Youths. *Deviant Behavior*, p. 1-16. doi:10.1080/01639625.2019.1614140.

Leuw, E. (1997). *Criminaliteit en etnische minderheden. Een criminologische analyse*. WODC, Den Haag.

Loef, C. & Holla, P. (1989). Straatroof in Amsterdam. *Justitiële verkenningen*, jrg. 15, p. 92-110.

Loef, L., Heijke, M. & Dijk, B. van (2011). *Typologie van plegers van geweldsdelicten*. Amsterdam: DSP-Groep.

Lünnemann, K. & Bruinsma, M. (2005). *Geweld binnen en buiten: aard, omvang en daders van huiselijk en publiek geweld in Nederland*. (Ser. Onderzoek en beleid/wetenschappelijk onderzoek- en documentatiecentrum, 231). Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

MacIntyre, D., Wilson, D., Yardley, E. & Brolan, L. (2014). The British Hitman: 1974–2013. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 53(4), p. 325-340.

- Maruna, S. (2001). *Making good* (p. 86). Washington, DC: American Psychological Association.
- Maruna, S. (2015). Foreword: Narrative criminology as the new mainstream. *Narrative criminology: Understanding stories of crime*, vii-xiii.
- McAdams, D.P., Hoffman, B.J., Day, R. & Mansfield, E.D. (1996). Themes of agency and communion in significant autobiographical scenes. *Journal of personality*, 64(2), 339-377.
- McAdams, D.P. (2013). The psychological self as actor, agent, and author. *Perspectives on psychological science*, 8(3), p. 272-295.
- McAdams, D.P. (2013). *The redemptive self: Stories Americans live by-revised and expanded edition*. Oxford University Press.
- Madarie, R. & Kruisbergen, E.W. (2020). *Traffickers in Transit: Analysing the logistics and involvement mechanisms of organized crime at logistical nodes in the Netherlands: Empirical results of the Dutch Organised Crime Monitor*. In: D. Weisburd, E.U. Savona, B. Hasisi & F. Calderoni (eds.). *Understanding Recruitment to Organized Crime and Terrorism*. Cham: Springer International Publishing.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild their Lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Meij, P.P.J. van der (2023). 'Voorkomen door bestraffen. De paradox van een repressieve aanpak van het fenomeen uithalers', *Boom Strafblad*, 2023-3, p. 130-137.
- Meneghini, C., Campedelli, G.M., Calderoni, F. & Comunale, T. (2021). Criminal Careers Prior to Recruitment into Italian Organized Crime. *Crime & Delinquency*, 0(0).
- Moule, R.K. & Fox, B. (2021). Belief in the Code of the Street and Individual Involvement in Offending: A Meta-Analysis. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 19(2), 227-247.
- Mouzos, J. & Venditto, J. (2003). *Contract killings in Australia* (Vol. 53). Canberra, Australia: Australian Institute of Criminology.
- Mulder, E., Becking, E., Suiker, M., Geraads, S. & Hendriks, C. (2023). *Jongeren in georganiseerde misdaad. Inventarisatie van bestaande kennis rond interventies ter preventie van georganiseerde misdaad onder jongeren*. Academische Werkplaats Risicojeugd.

-
- Niezink, N.M.D. & Campana, P. (2022). When things turn sour: a network event study of organized crime violence. *Journal of Quantitative Criminology*, 1-24.
- Noordanus, P., Torre, E. van der, Tops, P. & Kester, J. (2021). *Preventie met gezag*. Aanjaagteam Ondernijning, februari 2021.
- Overbeek, G. (2023). Te weinig preventie en te veel troubleshooting in jeugdhulp. *Sociale vraagstukken*, 28 juli 2023.
- Paoli, L. (2014). The Italian Mafia. In: L. Paoli (Ed.), *The Oxford Handbook of Organized Crime* (p. 121-141). New York, NY: Oxford University Press.
- Pogrebin, M., Stretesky, P.B., Prabha Unnithan, N. & Venor, G. (2006). Retrospective accounts of violent events by gun offenders. *Deviant Behavior*, 27(4), 479–501. <https://doi.org/10.1080/01639620600721429>
- Presser, L. & Sandberg, S. (eds.) (2015). *Narrative criminology: Understanding stories of crime* (Vol. 17). NYU Press.
- Presser, L. (2016). Criminology and the narrative turn. *Crime Media Culture*, 12(2), 137-151.
- Rahman, M., McLean, R., Deuchar, R. & Densley, J. (2020). Who are the enforcers? The motives and methods of muscle for hire in West Scotland and the West Midlands. *Trends in Organized Crime*. <https://doi.org/10.1007/s12117-020-09382-y>
- Robinson, G., McLean, R. & Densley, J. (2019). Working county lines: child criminal exploitation and illicit drug dealing in Glasgow and Merseyside. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 63(5), p. 694-711.
- Roks, R. (2015). Never snitch broertje, want de straat hoort het. *Ars Aequi: juridisch studentenblad*, 64(5), p. 422-425.
- Roks, R.A. & Densley, J.A. (2019). From Breakers to Bikers: The Evolution of the Dutch Crips 'Gang'. *Deviant Behavior*, 1-18.
- Roks, R., Kleemans, E. & Blokland, A. (2021). Drugscriminaliteit in de Lage Landen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 63(2), 115.
- Roks, R.A., Kruisbergen, E.W. & Kleemans, E.R. (2022). Walls of silence and organized crime: a theoretical and empirical exploration into the shielding of criminal activities from authorities. *Trends in Organized Crime*, p. 1-17.

Rosenfeld, R., Jacobs, B.A. & Wright, R. (2003). Snitching and the code of the street. *British Journal of Criminology*, 43(2), p. 291-309.

Samuel, A. & Chan, C.H. (2017). The nature of instrumentality and expressiveness of homicide crime scene behaviors: A review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 18(2), p. 119-133.

Sandberg, S., Tutenges, S. & Copes, H. (2015). Stories of violence: A narrative criminological study of ambiguity. *British Journal Of Criminology*, 55, p. 1168-1186.

Sandberg, S. (2016). The importance of stories untold: Life-story, event-story and trope. *Crime Media Culture*, 12(2), p. 153-171

Sandberg, S. & Ugelvik, T. (2016). The past, present, and future of narrative criminology: A review and an invitation. *Crime Media Culture*, 12(2), 129-136.

Savona, E.U., Calderoni, F., Campedelli, G.M., Comunale, T., Ferrarini, M. & Meneghini, C. (2020). *The criminal careers of Italian mafia members*. In D. Weisburd, E.U. Savona, B. Hasisi & F. Calderoni (eds.). *Understanding Recruitment to Organized Crime and Terrorism*. Cham: Springer International Publishing.

Schindler, H.S., Kholoptseva, J., Oh, S.S., Yoshikawa, H., Duncan, G.J., Magnuson, K. A. & Shonkoff, J.P. (2015). Maximizing the potential of early childhood education to prevent externalizing behavior problems: A meta-analysis. *Journal of school psychology*, 53(3), p. 243-263.

Schlesinger, L.B. (2001). The contract murderer: Patterns, characteristics, and dynamics. *Journal of Forensic Science*, 46(5), p. 1119-1123.

Sciarrone, R. (2019). *Forms of capital and mafia violence*. In: Massari, M., Martone, V. (eds). *Mafia violence: political, symbolic, and economic forms of violence in camorra clans*. Routledge, London, p. 72-89.

Scott, M.B. & Lyman, S.M. (1968). Accounts. *American sociological review*, p. 46-62.

Sergi, A. (2021). De 'disposable army' van georganiseerde misdaadgroepen. *Justitiële Verkenningen*, 47(4).

Servaas, L.M, Weerman, F.M. & Fischer, T.F.C. (2021). *Risico-, versterkende en beschermende factoren voor crimineel gedrag*.

Sieckelinck, S. & Kaulingfreks, F. (2022). *Speelruimte voor identiteit: Samenwerken aan veerkrachtige identiteitsvorming van jongeren*. Amsterdam University Press.

Slot, E. (2009). *Met groot verlof: Liquidaties in crimineel Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

SMV rapport (2022). *Jong ontspoord in het drugsmilieu. En wat wij daar als samenleving tegenover moeten zetten*. Advies van de commissie 'Jongeren en drugscriminaliteit'. Uitgebracht op verzoek van de Stichting Maatschappij en Veiligheid.

Sools, A.M. (2010). *De ontwikkeling van narratieve competentie: Bijdrage aan een methodologie voor de bestudering van gezond leven*. Den Haag: Albani.

Spapens, T., Mheen, D., Kuijpers, E., Blatter, I., Bourdoud, L., & Dijcks, V. (2022). *Het vestigingsklimaat voor drugscriminaliteit in Nederland*.

Staring, R., Bisschop, L., Roks, R.A., Brein, E. & Bunt, H. van de (2019). *Drugscriminaliteit in de Rotterdamse haven: aard en aanpak van het fenomeen*. Den Haag: Boom Criminologie.

Team A&O, DRIO, politie eenheid Amsterdam (2017). 'Uitzendkrachten voor de onderwereld?' Een exploratief onderzoek naar subtypen van vermoedelijke uitvoerders van liquidaties. Politie interne rapportage.

Terenghi, F. (2020). The financial management of cocaine trafficking in Italy. *European Journal of Criminology*, 23 December 2020.

Tilburg, W. van & Grapendaal, M. (2000). *Allochtone verdachten in 1998. Een beschrijving van de verdachtenpopulatie uit 1998 naar herkomst op basis van het HKS*. KLPD.

Tollenaar, N. & Laan, A.M. van der (2013). *Veelplegers: specialisten of niet? Een onderzoek naar patronen in de aard van opeenvolgende misdrijven van zeer actieve veelplegers over hun criminele carrière*. WODC, Onderzoek en beleid 309.

Van de Port, M. (2001). *Geliquideerd; criminele afrekeningen in Nederland*, Amsterdam: Meulenhof.

Van Gestel, B. & Verhoeven, M.A. (2017a). *Verkenkende voorstudie Liquidaties*. Den Haag: WODC Cahier.

Van Gestel, B. & Verhoeven, M.A. (2017b). Liquidaties nieuwe stijl: Verruwing en professionalisering bij liquidaties in Nederland. *Justitiële Verkenningen*, 43 (5), p. 9-28.

Van Gestel, B. & Kouwenberg, R.F. (2021). *Tweede verkenkende studie Liquidaties*. Den Haag: WODC Cahier 2021-27.

- Van Gestel, B.V. & Meijer, R. (2023). *Update liquidaties*, 2021.
- Van Ham, T. & Ferwerda, H. (2012). *Geweld & geweldplegers. Naar een landelijke definitie*. Arnhem: Bureau Beke.
- Van Koppen, M.V. (2013). Involvement mechanisms for organized crime. *Crime, Law and Social Change*, 59(1): p. 1-20.
- Van Koppen, M.V., Geest, V.R. van der & Kleemans, E.R. (2017). *Doorgroeiers in de misdaad: De criminele carrières en achtergrondkenmerken van jonge daders van een zwaar delict*. Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Vesterhav, D. & Korsell, I. (2016). *Criminal networks and groups Police perception of power structures and criminal markets*. English summary of Brå report, 2016:12.
- Weerman, F.M. & Laan, P.H. van der (2006). Het verband tussen spijbelen, voortijdig schoolverlaten en criminaliteit. *Justitiële Verkenningen*, Vol. 4, Iss. 6, (september 2006):3 (WODC).
- Weijers, I., Ferwerda, H. & Roks, R. (2021). Te groot voor de wijkagent, te klein voor de recherche: Een vergeten groep, jonge doorgroeiers in de criminaliteit. *Proces*, vol. 100, no. 5, oktober, p. 264-275.
- Weisburd, D., Savona, E.U., Hasisi, B. & Calderoni, F. (eds.) (2020). *Understanding Recruitment to Organized Crime and Terrorism*. Cham, Zwitserland: Springer.
- Werdmölder, H. (1986). *Van vriendenkring tot randgroep: Marokkaanse jongeren in een oude stadswijk*. Het Wereldvenster, Houten.
- Werdmölder, H. (1989). Een taboe doorbroken. Marokkaanse jongeren en criminaliteit. *Intermediair*, 25(12), p. 17-23.
- Werdmölder, H. (1990). *Een generatie op drift, de geschiedenis van een Marokkaanse randgroep*, Gouda Quint, Arnhem.
- Wie praat die gaat (2018). Actieplan tegen ondermijnende drugscriminaliteit in Midden-Nederland: Publieksversie Regionale Veiligheidsstrategie. RIEC Midden-Nederland, via <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2019/09/03/tk-bijlage-wie-praat-die-gaat/tk-bijlage-wie-praat-die-gaat.pdf>
- Wilson, D. & Rahman, M. (2015). Becoming a hitman. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 54(3), p. 250-260.

Yaneva, M., Ioannou, M., Hammond, L. & Synnott, J. (2018). Differentiating contract killers: A narrative-based approach. *The Howard Journal of Crime and Justice*, 57(1), p. 107-123.

Youngs, D. & Canter, D.V. (2012). Narrative roles in criminal action: An integrative framework for differentiating offenders. *Legal and Criminological Psychology*, 17(2), p. 233-249.

Youngs, D. & Canter, D.V. (2012b). Offender's crime narratives revealed by the narrative roles of questionnaire. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57, p. 289-311.

Zouridis, S. & Bakkum, E.A. (2023). *Bewaken en beveiligen Lessen uit drie beveiligings-situaties*. Onderzoeksraad voor de Veiligheid. Februari 2023.

Bijlage 1 Analyse document mediascan 1975-2022

<i>Onderwerp</i>	<i>Aantal</i>
In media verschenen (unieke) incidenten, inclusief pogingen tot	243
In media verschenen (unieke) incidenten, exclusief pogingen tot	219
– Incident expliciet gerelateerd aan drugs (ripdeal, stelen, ruzie om drugs, vermiste drugs, o.i.d.)	28
– Incident impliciet gerelateerd aan drugs	64
– Vergismoorden	16
Daders	
– Aantal verdachten/daders (35 jaar en jonger)	126
<i>Waarvan veelplegers</i>	15
– Aantal veelplegers totaal	38
– Aantal verdachten/daders die in mediaberichtgeving zelf geliquideerd	7
Slachtoffers	
– Aantal slachtoffers (35 jaar en jonger)	98
– Aantal slachtoffers in crimineel milieu (volgens mediabronnen)	132
– Aantal onschuldige slachtoffers (volgens mediabronnen)	33

De onderzochte incidenten betreffen (niet uitputtend) moord/doodslagen in het criminele milieu en/of liquidaties die hebben plaatsgevonden in de tijdspanne 1975-2022. Het betreft hier wat op basis van een mediascan in openbare bronnen is gevonden. De berichten zijn gezocht via zoekmachines, zoals Coostco, Google en Bing. De gebruikte zoektermen waren (al dan niet in combinatie): 'liquidatie' (eventueel met jaar erbij), 'afrekening' (in crimineel milieu/circuit), 'moord', 'poging tot liquidatie', 'schietpartij', 'steekpartij', 'neergeschoten', 'neergestoken', 'schietincident', 'steekincident', 'coke', cocaïne', 'drugs'.

Er zijn enkele sites (zoals crimesite.nl, boevennieuws.nl, moordatlas.nl) die veel berichten hebben over slachtoffers, misdaden en moorden. Deze zijn per jaar uitgezocht om op basis daarvan verder onderzoek te doen naar dat betreffende incident. De berichten zijn gescand op wie het slachtoffer was, de leeftijd van het slachtoffer, de pleegplaats, de datum, het motief, de verdachten, de leeftijd van de verdachten, hun woonplaats en of het incident al bij de rechtbank is geweest.

Bijlage 2 CBS-indeling herkomst

Nieuwe indicatoren

'Het CBS gaat in 2022 over op een andere manier van publiceren over wat tot nu toe de 'bevolking met een westerse of niet-westerse migratieachtergrond' werd genoemd. Voortaan is meer bepalend waar iemand zelf geboren is, en minder bepalend waar iemands ouders geboren zijn. Daarbij wordt het woord migratieachtergrond niet meer gebruikt. De hoofdingeling westers/niet-westers wordt vervangen door een indeling op basis van werelddelen en veelvoorkomende immigratielanden.'

Bron: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/07/cbs-introduceert-nieuwe-indeling-bevolking-naar-herkomst> <geraadpleegd op 1 juli 2022>.

Deze – ten tijde van dit schrijven – relatief nieuwe CBS-indeling kent twee onderdelen: geboren in Nederland en herkomstland.

1. Geboren in Nederland: kenmerk dat weergeeft of een persoon en diens ouders in Nederland of in het buitenland geboren zijn.¹³¹
2. Herkomstland: kenmerk dat weergeeft in welk land iemand geboren is of waar diens ouders geboren zijn.

Het CBS hanteert als indeling bij het eerste onderdeel het onderscheid naar:

- Nederlandse afkomst;
- migrant;
- kind van migrant(en).

Voor herkomstland is sinds 2022 een nieuwe hoofdingeling gemaakt op basis van werelddelen en veelvoorkomende immigratielanden. Deze vervangt de indeling naar westerse of niet-westerse migratieachtergrond. Klassieke migratielanden, waar Nederland een bijzondere migratiegeschiedenis mee deelt en waar relatief veel inwoners of ouders geboren zijn, worden in deze indeling apart onderscheiden.

¹³¹ We gaan ervan uit dat in onze registratiesystemen het geboorteland bekend is als iemand in Nederland is geboren. Bij ontbrekende informatie omtrent het geboorteland veronderstellen we daarom dat het geboorteland niet Nederland is maar een buitenland. Dit betekent dat een persoon die in Nederland is geboren, met een Nederlandse moeder en een vader waarvoor het geboorteland onbekend is, als 'Kind van migrant' wordt gekenschetst. Volgens dezelfde redenering kenmerken we de herkomst van iemand voor wie zijn geboorteland onbekend is, maar waarvan zowel de moeder als de vader in het buitenland is geboren, als 'Migrant' in plaats van 'Kind van migranten'.

De **herkomst** van personen die in het buitenland zijn geboren wordt bepaald door hun eigen geboorteland. Bij personen die in Nederland geboren zijn, wordt de herkomst bepaald door het geboorteland van de ouders. Wanneer beide ouders in het buitenland zijn geboren, is het geboorteland van de moeder leidend in het bepalen van de herkomst. De geboortegegevens van de moeder zijn vaker bekend dan die van de vader. Wanneer de moeder in Nederland is geboren of het geboorteland van de moeder onbekend is, dan wordt het geboorteland van de vader gebruikt.

De bewering van het CBS dat met de nieuwe indeling ‘meer bepalend is waar iemand zelf geboren is, en minder bepalend waar iemands ouders geboren zijn’, geldt ons inziens alleen voor personen die in het buitenland geboren zijn en niet voor personen geboren in Nederland.

De indeling naar herkomstland is opgebouwd uit vier niveaus:

- **Niveau 1:** Nederland, Europa (exclusief Nederland), Buiten-Europa.
- **Niveau 2:** Buiten-Europa verder uitgesplitst naar afzonderlijke klassieke migratielanden (Turkije, Marokko, Suriname, Indonesië en de Nederlandse Cariben) en Overig Buiten-Europa.
- **Niveau 3:** Buiten-Europa (exclusief 5 grote landen) verder uitgesplitst naar Afrika (exclusief Marokko), Azië (exclusief Indonesië en Turkije) en Amerika en Oceanië (exclusief Suriname en Nederlandse Cariben).
- **Niveau 4:** Afzonderlijke landen.

Bijlage 3 Analyseleidraad dossierstudie

(Systematische analysepunten)

Parket (regio) : ...

Contactpersoon parket : ...

Datum inzage : ...

Initialen onderzoeker(s) : ...

1 Algemeen

Korte omschrijving zaak:	
Codenaam van de zaak:	
Procesverbaal-nummer:	
Parketnummers:	V1 V2 etc
Relaties met andere onderzoeken:	
Onderzoekende instanties(s):	
Naam teamleider(s) en Officier van Justitie en/of andere betrokken professionals (wijkagent, advocaat, etc) :	
Datum start (politie)onderzoek:	
Datum opening (eerste) GVO (Gerechtelijk vooronderzoek) en sluiting (laatste) GVO:	
Datum opening en sluiting SFO (Strafrechtelijk Financieel Onderzoek) (indien van toepassing):	
Nog aan te vullen gegevens:	

2 Overzicht opsporingsonderzoek

- Aanleiding tot het onderzoek?
- Hoe is de zaak aan het licht gekomen (CIE-informatie, sporen, aangifte, etc.)?
- Aard & omvang (alle) strafbare feiten en de verdachten waarop het onderzoek zich heeft gericht:

ZAAK 1		
Verdachte(n)	Artikelen	Omschrijving strafbaar feit

- In hoeverre komen drugs (en zo ja, welke?) naar voren in het dossier als een context waarbinnen de liquidatie heeft plaatsgevonden?
- Relatie tussen liquidatie en (ook) andere drugs(soorten) en/of goederen (wapens, etc)? Zo ja, welke?

3 De verdachte(n)

- *Totaal aantal verdachten ten aanzien van de liquidatie.*

Bij meer verdachten:

- *Omvang CSV/groep.*
- *Structuur en samenstelling van de CSV/groep.*
- *(Hoe) zijn de verdachten gerelateerd en wat is hun rol of functie in het samenwerkingsverband (verschillende gerelateerde (sub)groepen, kernfuncties, belangrijke ondersteunende functies, periferie) ten aanzien van de liquidatie (rol van hitter/spotter/lokker).*
- *Leeftijd ten tijde van betrokkenheid bij de groep + bij delict(en).*
- *Met name bij grotere groepen / 'perifere' verdachten te noteren (dit is overigens ter beoordeling van degene die de zaak analyseert).*

3.1 Hoofdverdachte(n)

V1	
Naam (initialen):	
Parketnummer(s):	
Geboortedatum:	
Geboorteplaats (geboorteland):	
Geslacht:	
Nationaliteit:	
Woonplaats(en):	
Woonbuurt(en)	
Beroep:	
Opleidingsniveau:	
School/scholen:	
Criminele antecedenten:	

Lid van jeugdbende/-groep (geweest)? Zo ja, welke?	
Partner(s) en/of (criminele) familie-relaties: zo ja, welke? Aard/betekenis van de relatie(s) voor verdachte	
Bekend uit een Persoonsgerichte aanpak (PGA)?	
Bijzonderheden: (arbeidsverleden, specialisatie, taal, andere kwalificaties (bijv. ICT))	
Rol in de criminele groep: (inclusief verwantschapsrelaties binnen de groep)	
Bedrijven op naam? Zo ja, welke?	
Verslaving? Zo ja, welke?	

3.2 *Andere/overige verdachte(n)*

V	
Naam (initialen):	
Parketnummer(s):	
Geboortedatum:	
Geboorteplaats (geboorteland):	
Geslacht:	
Nationaliteit:	
Woonplaats(en):	
Woonbuurt(en):	
Beroep:	
Opleidingsniveau:	
School/scholen:	
Criminele antecedenten:	
Lid van jeugdbende/-groep (geweest)? Zo ja, welke?	
Criminele familierelaties? Zo ja, welke?	
Bekend uit een Persoonsgerichte aanpak (PGA)?	
Bijzonderheden: (arbeidsverleden, specialisatie, taal, andere kwalificaties (bijv. ICT))	
Rol in de criminele groep: (inclusief verwantschapsrelaties binnen de groep)	
Bedrijven op naam? Zo ja, welke?	
Verslaving? Zo ja, welke?	

3.3 Overige betrokken personen

P1	
Naam (initialen):	
Geboortedatum:	
Geboorteplaats (geboorteland):	
Geslacht:	
Nationaliteit:	
Woonplaats:	
Beroep:	
Rol bij criminele activiteiten:	

3.4 (Overige) Bedrijven die in beeld komen in het dossier

B1	
Naam bedrijf/bedrijven:	
Plaats (land) van vestiging:	
Soort bedrijf/bedrijven:	
Eigenaren/directeur(en):	
Rol bij criminele activiteiten en/of verband met de liquidatiezaak:	

3.5 Herkomst van de (hoofd)verdachten & ontstaansgeschiedenis CSV

- Beschrijf uit welke specifieke buurten/landen de (hoofd)verdachten afkomstig was/waren. Welke dynamieken worden beschreven in de onderlinge contacten (hoe rollen ze erin? Et cetera)
- Geef een beschrijving van het ontstaan van het samenwerkingsverband, de specifieke rol en kwaliteiten van de hoofdverdachten, de taakverdeling binnen de groep, het onderlinge vertrouwen, de duur van de criminele activiteiten en de ontwikkeling van het samenwerkingsverband. Denk aan:
 - *Banden gebaseerd op familierelaties (specifiek beschrijven!), vriendschapsrelaties, herkomst, beroep, et cetera.*
 - *Hoe en wanneer is het samenwerkingsverband ontstaan? (schoolperiode, de buurt et cetera)*
 - *Vertrouwen of achterdocht in de onderlinge relaties?*
 - *De structuur van de groep / het netwerk (zelfstandige eenheid of wisselende samenstelling gebaseerd op een specifiek doel, cruciale functies/contacten).*
 - *Hiërarchische verhoudingen en/of wederzijdse afhankelijkheid.*
 - *Plaats en kwaliteiten van de leider(s)/hoofdpersonen.*
 - *Facilitators / illegale dienstverleners: witwassers, geldwisselaars, ondergrondse *bankiers, documentenvervalsers, transporteurs, B.V.-makelaars, et cetera.*

- *Plaats en taak van de andere leden binnen het samenwerkingsverband.*
- *Duur van de activiteiten van het samenwerkingsverband.*
- *Wisselingen in het samenwerkingsverband.*
- *Aanwezigheid van geweld, onderlinge conflicten.*
- *Ontwikkeling van het samenwerkingsverband: ‘sneeuwbaaleffect’ en/of ‘rekrutering’.*

NB: Bronnen ook noemen in de beschrijving(en).

3.6 *Betrokkenheid & bindingsmechanismen*

- Wat hield de leden van het samenwerkingsverband bij elkaar en op welke wijze vonden geheimhouding, controle en disciplinerend plaats binnen het samenwerkingsverband?
 - *Sociale relaties: familierelaties (specifiek beschrijven!), vriendschapsrelaties, herkomst, beroep, et cetera.*
 - *Economisch voordeel en/of immateriële beloningen.*
 - *Gehoorzaamheid uit angst vanwege dreiging met sancties en/of feitelijke geweldspleging.*
 - *Andere bindingsmechanismen.*
 - *Wetenschap van de liquidatie? Ja/nee? (zo ja, hoe lang van tevoren bekend bij de hitter/spotter/lokker?)*
- Hoe raakt de verdachte betrokken bij de liquidatie (beschrijf ook aard van de relatie, et cetera).

3.7 *Overige achtergrond verdachte(n): (psychische) rapportages & adviezen*

- Wat zeggen deskundigenrapportages over de achtergrond van verdachte(n)? Idem m.b.t. reclasseringsrapportage(s) / overige rapportages, zoals veiligheidshuisrapportages? Denk aan:
 - *Recidiverisico*
 - *Mate van beïnvloedbaarheid*
 - *LVB*
 - *Dilemma's voor verdachte*
 - *Gewetensontwikkeling*
- Visie verdachte/dader op zijn rol in de liquidatie? (onbewust betrokken geraakt, kon niet meer terug, pakt z'n verlies, bewust van daad maar geen of juist wel spijt etc..)
- Is sprake van ontkenning of bekenning? (en eventuele dilemma's die geuit worden t.a.v. dit punt)?

3.8 *De rol van social media & ict*

- Beschrijf op welke manieren sociale media/ict een rol van betekenis heeft gespeeld in de zaak.
 - *Welke sociale media komen naar voren in het dossier?*
 - *Wat was de functie ervan?*
 - *Is het gebruik voorbehouden aan bepaalde rollen, et cetera.*

3.9 *Motivatie(s)/ beweegredenen verdachte(n) voor de liquidatie*

- Welke redenen komen naar voren in het dossier:
 - Volgens verdachte(n) zelf?
 - Welke redenen worden geconstrueerd op basis van dossierinfo?
- Denk aan:
 - Schulden
 - Zorg voor anderen/gezin
 - Verslaving
 - Geromantiseerd beeld van crime
 - Kleine pakkans tegenover grote verdiensten
 - Status & erkenning verkrijgen/vergroten
 -

4 *Relatie tot slachtoffer*

- Hoeveel slachtoffers zijn betrokken in de zaak?
- Wat is de relatie tot verdachte(n)?

4.1 *Gegevens slachtoffer (s)*

SO 1	
Naam (initialen):	
Parketnummer(s):	
Geboortedatum:	
Geboorteplaats (geboorteland):	
Geslacht:	
Nationaliteit:	
Woonplaats(en):	
Woonbuurt(en):	
Beroep:	
Opleidingsniveau:	
School/scholen:	

Criminele antecedenten:	
Lid van jeugdbende/-groep (geweest)? Zo ja, welke?	
Criminele familierelaties? Zo ja, welke?	
Bekend uit een Persoonsgerichte aanpak (PGA)?	
Bijzonderheden: (arbeidsverleden, specialisatie, taal, andere kwalificaties (bijv. ICT))	
Rol in de criminele groep: (inclusief verwantschapsrelaties binnen de groep):	
Bedrijven op naam? Zo ja, welke?	
Verslaving? Zo ja, welke?	

4.2 *Kennis over het SO*

- Op welke wijze is door verdachte kennis vergaard over het SO?
- In hoeverre kenden SO en verdachte(n) elkaar? Zo ja, waarvan?
- Relatie SO ten opzichte van verdachte
- Relatie SO ten opzichte van CSV

5 (Hoofd)activiteiten, modus operandi en schade

5.1 *Primaire activiteiten, modus operandi en werkerterrein van het individu / de groep / het netwerk*

Geef een toelichting op de voornaamste criminele activiteiten van de groep en op de werkwijze (modus operandi). Met in het bijzonder aandacht voor het zo goed en volledig mogelijk beschrijven van de verschillende verdachten en hun rol (hitter, spotter, lokker, facilitator).

5.2 *Contacten met andere criminele groeperingen of daders*

5.3 *Betrokkenheid van wettige ondernemingen en rechtspersonen*

5.4 *Specifieke afschermingsmethoden, anders dan liquidatie*

- Wordt er gebruikgemaakt van één of meer van de onderstaande specifieke afschermingsmethoden? Zo ja, waar blijkt dit dan uit en wat houden deze afschermingsactiviteiten concreet in? Denk aan:
 - *verspreiden van valse informatie (nepfacturen, e.d.);*
 - *inbraak;*
 - *geweld (bedreiging, intimidatie, geweldspleging, afpersing, chantage ofontvoering);*

- screenen medewerkers;
- vernietiging/vervalsing administratie;
- beperking informatie-uitwisseling (o.a. codetaal);
- contra-tap;
- contra-observatie;
- desinformatiecampagnes;
- andere dan de gebruikelijke communicatiekanalen;
- verblijf in het buitenland.

6 **Omvang, verdeling en besteding van het crimineel verdiend geld**

6.1 **Vergoeding liquidatie**

- Welke vergoeding in euro's komen naar voren in het dossier t.a.v. de liquidatie?
- Geef eventueel een schatting van de omvang van de vergoeding (incl. bron) en geef indien mogelijk een toelichting m.b.v.:
 - een indicatie van de lucrativiteit van de criminele activiteiten / de 'winst-marge' (op basis van verkregen baten en gemaakte kosten);
 - de geschatte omvang van de illegale activiteiten (indien mogelijk: per jaar respectievelijk voor de geschatte totale duur van de criminele activiteiten).

6.2 **Verdeling van verdiende gelden binnen het CSV**

- Beschrijf kort de wijze waarop het wederrechtelijk verkregen voordeel binnen het samenwerkingsverband wordt verdeeld:
 - Hoe is/zijn de verdachte(n) betaald en/of bestaat er een bepaalde (andere) relatie tussen beloningen en prestaties?
 - Welke verdachten verdienen relatief het meest aan de criminele activiteiten? (rangorde)
 - Welke samenhang is er ten aanzien van de liquidatie en de betrokkenen bij de uitvoering (hitter/spotter/lokkers-fee? Et cetera)

6.3 **Herkomst & besteding wvv door de betrokken personen**

- Waar komt het verdiende geld (deels) vandaan (bron)?
- Waaraan is het verdiende geld (deels) besteed?

6.4 **Geldtransacties en witwassen**

- Manieren van witwassen van gelden?

7 **Afdoening (vonnissen en SFO/ontneming)**

- Is er een strafzaak geweest en heeft dit geleid tot een vonnis?
- Wat zijn het aantal en de aard van de vonnissen (uitspraak)?
- Op basis van welke artikelen van het Wetboek van Strafrecht (of andere relevante wetten) zijn de verdachten veroordeeld?
- Is er hoger beroep aangetekend?

OPROEP VOOR DEELNAME AAN ONDERZOEK: VERTEL JE LEVENSVERRHAAL

De Erasmus Universiteit Rotterdam is bezig met een onderzoek naar betrokkenen bij liquidaties. Om beter te begrijpen hoe iemand betrokken raakt bij een liquidatie willen we graag spreken met personen die zijn veroordeeld voor hun betrokkenheid bij een (poging tot een) liquidatie. Daarbij kan het zijn dat je zelf veroordeeld bent voor een liquidatie ('hitter'), op de uitkijk hebt gestaan ('spotter') of een rol hebt gespeeld in het lokken van het slachtoffer ('lokker').

Waarom dit onderzoek?

Er wordt in de media veel gesproken over waarom iemand een liquidatie pleegt of daarbij betrokken is, maar wij missen in die discussie de inzichten van de mensen zelf, over wie het dus echt gaat.

We komen bij je langs en voeren 1 of 2 gesprekken. Die zullen tussen de 1 en 2 uur duren en zullen gaan over je levensverhaal (lifestory): wie je bent en waar je vandaan komt. Denk bijvoorbeeld aan onderwerpen als je jeugd, school, de buurt, straat en dilemma's.

Waarom zou je meedoen?

Wat we leren uit deze gesprekken zullen we gebruiken om een beter beeld te krijgen van de manieren waarop iemand betrokken kan raken bij deze vormen van geweld. Maar ook wat we hiervan kunnen leren voor toekomstige generaties. Je helpt met jouw verhaal inzichten te krijgen die uniek zijn: namelijk vanuit de personen *zelf* (en niet via media, politie of wat dan ook).

Deelname aan het onderzoek heeft geen gevolgen voor je verblijf in de inrichting. De gesprekken zijn anoniem en met de informatie die we krijgen gaan we zeer vertrouwelijk om. Ook is het belangrijk om te weten is dat je het gesprek op elk moment kunt stoppen. Je ontvangt een (symbolische) vergoeding voor deelname.

Dus: ben je veroordeeld voor betrokkenheid bij een (poging tot) liquidatie en heb je interesse om mee te werken? Laat dit dan weten aan iemand van het personeel.

Heb je wel interesse, maar ook nog wat vragen, dan kunnen we ook eerst afspreken om ons voor te stellen en het onderzoek toe te lichten.

Alvast heel erg bedankt voor jullie reactie!

Groet, Robby & Sheila (onderzoekers)

Bijlage 5 Leidraad lifestory interview

Selectiecriteria lifestory interviews

1. *Veroordeelden* die ...;
2. ... bij politie & justitie in beeld komen wegens *excessief geweld in de zin van een of meer (vermoedelijke) liquidatie(s)*, zowel in de vorm van voorbereidingshandelingen, pogingen als voltooide liquidaties.

De lifestory interviews worden gehouden om inzicht te verkrijgen in de levensloop en beweegredenen van daders van een of meer liquidaties in de drugshandel. De interviews worden bewust tot *veroordeelden* beperkt, omdat daarmee eventuele sociaal gewenste antwoorden van verdachten in het licht van waarheidsvinding in het strafproces wordt ondervangen en het afbreukrisico wordt gereduceerd (validiteit en betrouwbaarheid).

In de lifestory interviews staan grofweg twee vertrekpunten centraal. Allereerst staat het *levensverhaal* centraal: hier wordt aan de hand van methodiek van McAdams (2013) en Maruna (2001) aan de geïnterviewde gevraagd het levensverhaal te vertellen alsof er een boek over zijn of haar leven wordt geschreven. In eerder Nederlands criminologisch onderzoek is een dergelijke narratieve benadering toegepast (Adjiembaks, 2018), maar nog niet eerder in relatie tot veroordeelden van excessief geweld (liquidaties) in Nederland. Ten tweede richten we onze aandacht op het in kaart brengen van de *leefdomeinen* van de geïnterviewde, waarbij wordt ingezoomd op onder meer de gezinssituatie, religie, de schoolcarrière, werk en bijvoorbeeld de rol van schulden.

De interviews worden anoniem en in vertrouwelijke setting met toestemming van betrokkenen opgenomen en getranscribeerd aan de hand van een vooraf door de onderzoekers opgestelde interviewleidraad. Er wordt volgens een vier-ogenprincipe gewerkt, om ervoor te zorgen dat gegevens niet herleidbaar zijn. Vervolgens worden de transcripten bestudeerd op relevante thematiek in het licht van de onderzoeksvragen.

Leidraad lifestory interviews

Datum (dd-mm-yy)	
Naam	
Alias	
Leeftijd/geboortedatum	
Locatie (PI)	
Tijdstip gesprek	
Duur gesprek (uur:min)	
Reflectie gesprek	Algemene sfeer van het gesprek: Houding/ Non-verbale communicatie (respondent): Gesprekstechnische/methodologische punten (onderzoeker):
Bijzonderheden (eventueel na stopzetting van de bandopname)	
Bereid tot deelname in een mogelijk vervolg(gesprek)?	Ja, waarom? Nee, waarom niet?

Inleiding

- *Voorstellen onderzoekers*
- *Achtergrond onderzoek duiden (aanleiding, doel, methodiek/levensverhalen)*
- *Onderzoeksvraag duiden*
- *Gemiddelde gespreksduur 2 uur*
- *Leefdomeinen, maar vooral focus op levensloop, jouw eigen levensverhaal*
- *Anoniem, vertrouwelijkheid*
- *Instemmingsprotocol laten lezen + tekenen / Toestemming voor bandopname (inspreken bij aanvang van opname)*

ALGEMEEN**Kun je wat meer vertellen over waarom je meedoet aan dit onderzoek (reden van participatie)?**

- Motivatie voor deelname

Wat zijn je verwachtingen van dit gesprek?

- Duiding levensloop/verhaal
- (eventueel managen van verwachtingen door onderzoeker)

LEVENSLIJN**Dit onderzoek beschrijft levensverhalen. Als jij je leven zou indelen in hoofdstukken of periodes, hoe zouden jouw hoofdstukken er dan uitzien? (levenslijn tekenen)**

- Kun je bij elk hoofdstuk of elke periode een passende naam opschrijven?

Kun je een beschrijving geven van jouw leven aan de hand van je hoofdstukken?

- Waarom de gekozen naam?
- Waarom is dit een apart hoofdstuk?

-
- Leeftijdperiode + beschrijving van leven tijdens die periode

Wat ervaar je als (een) hoogtepunt(en) in je leven?

- Waarom?
- Betekenisvolle anderen?
- Levenslessen (*turning points*?)
- Zijn er ook negatieve kanten aan het hoogtepunt?

Wat ervaar je als (een) dieptepunt(en) in je leven?

- Waarom?
- Betekenisvolle anderen?
- Levenslessen (*turning points*?)
- Zijn er ook positieve kanten aan het dieptepunt?

Als er een toneelstuk of film over jouw leven gemaakt zou worden, wat voor soort film zou het dan worden?

- Drama, komedie, thriller, et cetera.
- Waarom?

Als er een toneelstuk over jouw leven gemaakt zou worden, welke rol zou de acteur die jou speelt dan hebben/moeten spelen?

- Hoe is die rol te karakteriseren? (held? mislukkeling? et cetera)
- Karaktereigenschappen? (positief/ negatief)
- Verandert die rol? Zo ja / zo nee, waardoor/waarom?

Hoe heb jij die rol gekregen?

- Verleden/heden/toekomst?
- Externe factoren? (prestatiedruk? *significant others*?)
- Interne factoren? (schoolprestaties? doorzettingsvermogen? spelen eigenschappen en/of intelligentie een rol?)
- Herdefiniëring(proces)?
- Hebben *significant others* een rol daarin? (erkenning van anderen / verantwoording dragen, et cetera)

GEZIN/ FAMILIE

Kun je iets meer vertellen over het gezin (en/of de familieleden) waarin je bent opgegroeid (hoe ging het er bij jou thuis aan toe)?

- Samenstelling gezin
- Verleden/heden/toekomst
- Band met gezins- en/of familieleden / band met ouder(s)/ opvoeder(s)
- Welke opvoedstijl domineert? (huiselijk geweld aanwezig?)

Wie van jouw gezins- of familieleden vindt/vinden het belangrijk dat het goed met jou gaat? (aan wie heb je steun vanuit het gezin / de familie?)

- Wat voor steun verschaft die persoon / verschaffen die personen?
- Op welke manier doet die persoon / doen die personen dat?
- Waarom is dat belangrijk voor jou? Wat zou er (mogelijk) gebeuren als je die steun niet zou krijgen / die persoon niet in jouw leven zou zijn?

Welke waarden heb je vanuit je gezins- / familieleden meegekregen? (top 3)

- Spelen deze waarden een rol in jouw dagelijks leven? (waarom wel/niet?)
- Voorbeeld(en)?
- Welke betekenis hebben deze waarden voor je?

WOONBUURTEN

Hoe zou je de buurt(en) omschrijven waar je hebt gewoond?

- Verleden/heden/toekomst?
- Geografische aanduiding: plaatsnamen/wijken/woonbuurt/straat
- Hoe lang heb je daar gewoond?
- Hoe ben je daar terechtgekomen?
- Gevoel/sentiment bij de woonbuurten?
- Mate van criminaliteit in die woonbuurten? Ranking 0-10? Welk soort delicten? Wie hielden zich daarmee bezig?

Welke betekenis hebben je woonbuurten (gehad) voor jou (en in het bijzonder in relatie tot het wel/niet plegen van criminaliteit)?

- Waarom die betekenis? Geef eventueel voorbeeld(en)?
- Verleidingen of druk gekend? Welke?
- Welk sentiment of gevoel bij die verleiding/druk (*foregrounds*)
- Levenslessen (*turning points*)?

STUDIE/SCHOOL

Kun je iets vertellen over je schoolcarrière?

- Wat wilde je vroeger worden?
- Welke opleidingen/niveaus?
- Wat voor student was je?
- Hoe is je schoolcarrière verlopen? Losse stukken of structuur in schoolcarrière? Succesvol? Struggles? Et cetera.
- Waarom deze schoolkeuzes? (eigen studiekeuze gemaakt? hulp van anderen? zo ja, wie?)
- Spijt ten aanzien van schoolprestaties? (let op eventueel *sweet bitterness* of geheel aan zichzelf te danken indien school is verwaarloosd)

Welke betekenis heeft school voor jou?

- Waarom die betekenis? (achtergrond)
- Verleidingen of druk gekend? Welke?

VRIENDEN/HOBBY'S/VRIJE TIJDSBESTEDING

Kun je iets meer vertellen over je vriendenkring?

- Verleden/heden?
- Hoe zijn de relaties ontstaan?
- Hoe zou je je vriendenkring typeren?

In hoeverre is je vriendenkring delinquent (geweest)?

- In percentage laten uitdrukken: hoeveelheid vrienden MET criminele carrière tegenover die ZONDER criminele carrière?
- Jeugdgroep?

Wie van jouw vrienden vindt/vinden het belangrijk dat het goed met jou gaat? Aan wie heb je steun?

- Wat voor steun verschaft die persoon / verschaffen die personen?
- Op welke manier doet die persoon / doen die personen dat?
- Waarom is dat belangrijk voor jou?
- Wat zou er (mogelijk) gebeuren als je die steun niet zou krijgen / die persoon niet in jouw leven zou zijn?

Welke betekenis hebben je vrienden (gehad) voor jou (en in het bijzonder in relatie tot het wel/niet plegen van criminaliteit)?

- Motiverende factor?
- Voorbeeld(en)?
- Verleidingen of druk gekend? Welk sentiment of gevoel bij die verleiding/druk (*foregrounds*)?
- Levenslessen (*turning points*)?

Hoe bracht je buiten je vrije tijd door?

- Hobby's? Zo ja, welke? Hoe lang doe je dat al?
- Betekenis hobby's
- Hoe ben je tot die vrijetijdsbesteding/hobby's gekomen?
- Voorbeeld(en)?
- Levenslessen (*turning points*)?

WERK (indien van toepassing)

Wat voor werk/beroep heb/had je?

Kun je iets meer vertellen over hoe je daar(in) terecht bent gekomen?

- Hoe is je carrière verlopen? (losse baantjes of structuur in carrière? succes? struggles? et cetera)
- Waarom werk je daar? (eigen keuze in beroep gemaakt? hulp van anderen? zo ja, wie?)

Heb of had je ambities op werkgebied?

- Verleden/heden/toekomst?
- Zo nee, waarom niet? Zo ja, waarom wel?
- Motivatie/stimulans gehad? (uit criminogene context? (let op eventueel fakkeldragersthema))
- Levenslessen? (*turning points*?)

Welke betekenis heeft werk voor jou? (en in het bijzonder tot het wel/niet hebben van een criminele carrière?)

- Waarom die betekenis? (achtergrond)
- Verleidingen of druk gekend? Zo ja, welke?
- Voorbeeld(en)?
- Welk sentiment of gevoel bij die verleiding/ druk (*foregrounds*)
- Levenslessen (*turning points*?)

PARTNER/RELATIES**Kun je iets meer vertellen over je (eventueel voormalige) partner(s)?**

- Verleden/heden/toekomst
- Hoe zijn de relaties ontstaan?
- Criminele activiteiten/bezigheden?

Welke betekenis heeft/hebben je partner(s) (gehad) voor jou (en in het bijzonder in relatie tot het wel/ niet plegen van criminaliteit)?

- Waarom die betekenis?
- Voorbeeld(en)?
- Verleidingen of druk gekend? Zo ja, welke?
- Welk sentiment of gevoel bij die verleiding/druk (*foregrounds*)
- Levenslessen (*turning points*?)

INDIVIDUEEL FUNCTIONEREN**Zijn er bijzonderheden ten aanzien van je (geestelijke) gezondheid?**

- Verleden/heden
- Medicatie? Diagnose? Zo ja, wat? (en in hoeverre beïnvloedt dat dit gesprek/onderzoek?)

Gebruik je verdovende middelen of medicijnen?

- Medicijngebruik/drugsverslaving? (zo ja, in hoeverre beïnvloedt dat dit gesprek/onderzoek?)
- Verleden/heden/toekomst
- Waarom overgegaan tot middelengebruik? (betekenisvolle anderen?)

Heb je schulden?

- Zo ja, hoeveel?

-
- Hoe is deze schuld opgebouwd?
 - Hoe ga je dit oplossen?
 - Verband met crime?

Speelt/speelde religie/spiritualiteit een rol in jouw leven of binnen het gezin / de familie / je vriendenkring?

- Zo ja, wat voor rol?
- Hoe heb je religie/spiritualiteit ontdekt (mede in relatie tot de rol die het heeft voor je?)

CRIMINALITEIT

Kun je iets meer vertellen over delicten die je hebt gepleegd of over je criminele carrière?

- Wanneer voor het eerst delict gepleegd / criminaliteit gepleegd?
- Welke (soort) delicten?
- Met wie (samen/alleen)?
- Waarom?

Welk hoofdstuk uit je levenslijn kent de meeste criminele verleidingen/druk?

- Waarom?

Wat waren belangrijke momenten van verleiding of druk tot het plegen van criminaliteit in jouw leven? Kun je er een paar omschrijven?

- Voorbeeld(en)?
- Waarom waren dit 'verleidingsmomenten'?
- Sentiment/gevoelens/gedachten t.a.v. verleiding/druk? (emic-perspectief)

Je bent veroordeeld wegens excessief geweld. Kun je meer vertellen over hoe het zover is gekomen?

- Hoe ben je erin gerold? (rekrutering?)
- Voorbereiding?

Motivatie: wat hoop/hoopte je eruit te halen (beweegreden(en))?

Kun je – zonder namen te noemen – meer vertellen over de daadwerkelijke toedracht en hoe dat in z'n werk ging?

Hoe kijk je erop terug?

- Als je het mocht overdoen, had je het dan weer gedaan? Waarom wel/niet?

Wat had jou kunnen weerhouden om erin te stappen?

- Individuele factoren?
- Gezin/context?

- Professionals?
- Sociaal-economische factoren, et cetera?

Wat zou je professionals die met risicojongeren werken willen meegeven?

Wat wil je zelf aan jongeren die dreigen af te glijden in de criminaliteit meegeven als je op jouw eigen leven terugblijkt?

AFSLUITING

Wat mag ik niet overslaan/missen als ik jouw levensverhaal op zou schrijven?

- Waarom?
- Naar welk hoofdstuk refereert dit uit je leven? Hoogtepunt/dieptepunt?
- Betekenis voor jou?

Waar ben jij nu echt trots op als je naar je leven kijkt?

- Waarom?
- Welk hoofdstuk uit je levenslijn?

Heb je, ter afsluiting van dit gesprek nog een levensmotto waar jij veel waarde aan hecht?

AFRONDING

Samenvatten + doel onderzoek herhalen

Ben ik iets vergeten te vragen, waarvan jij denkt dat het belangrijk is in relatie tot dit onderzoek?

- *Reactie peilen op verloop van het gesprek*
- *Afspraken maken over inzage transcriptie*
- *Afspraken maken over eventuele aanvullingen*
- *Eventueel vervolgesprek?*

Na het gesprek:

- *Voorblad completeren (reflectie)*
- *Eventueel memo inspreken op voicerecorder (reactie, opmerkelijke zaken, mogelijke verbanden, methodologie, et cetera)*

Bijlage 6 Redenen voor deelname lifestory interviews

Het delen van je verhaal vraagt om een mate van balanceren tussen enerzijds het koesteren van wantrouwen en anderzijds het durven vertrouwen en jezelf openstellen aan onbekende onderzoekers – zeker voor wat betreft een detentiepopulatie waarin het te delen verhaal verwevenheid kent met een (afgerond) strafproces. We zien dat dit ‘balanceren’ op verschillende manieren gebeurde gedurende het onderzoek. Zo is één van de eerste vragen die een respondent meteen bij aanvang van het gesprek stelt: *‘Hoe zit het met anonimiteit?’* (R6). Deze respondent geeft bovendien aan *alleen* over zichzelf te willen vertellen, omdat hij andere figuren in het criminele milieu niet in zijn vertelling wil betrekken. Dit terwijl een andere respondent juist een tegenovergestelde strategie bewandelt. Hij geeft aan dat hij juist *niet* over zichzelf vertelt (en ook niet over anderen). Hij maakt in zijn vertelling gebruik van veralgemeniseringen in bewoordingen als: *‘Kijk, dit gaat niet over mij, maar ik weet wel dat het in het algemeen zo gaat.’* (R14). Dit is echter met name het geval wanneer een specifieke modus operandi of verdiensten met betrekking tot liquidaties ter sprake komen. Weer andere respondenten duiden letterlijk dat zij niet alles – denk aan andere strafbare feiten – willen of durven te vertellen aan ons, omdat zaken nog niet zijn verjaard en/of omdat ze niet door justitie en politie zijn ontdekt: *‘Ja ik kan hier eigenlijk weinig over vertellen, ik kan hier niet te veel over zeggen, want ik weet niet of de dingen al verjaard zijn of niet.’* (R1). Een andere respondent vertelt: *‘Ja, kijk, dit is sowieso een heftig delict, je weet toch. Maar we praten erover. Ik ben hiervoor veroordeeld. Ik kan niet alles oproepen waarvoor ik niet ben veroordeeld snap je...’* (R2).

Het vinden van een balans tussen het ‘wel vertellen’ en ‘niet (te veel) vertellen’ is een gegeven in kwalitatief (narratief) onderzoek. Zeker wanneer het gaat om betrokkenheid bij heftige delicten als een liquidatie. Maar gelet op dit gegeven is het (juist) interessant stil te staan bij de reden voor deelname: waarom doen deze respondenten nu eigenlijk mee aan ons onderzoek? Zij krijgen er immers geen (noemenswaardige) tegenprestatie¹³² voor terug. Om hier meer zicht op te krijgen, is aan het begin van elk gesprek gevraagd naar hun reden voor deelname. Uit de bestudering van de antwoorden op deze vraag blijken grofweg vier redenen te spelen die – soms in combinatie, soms op zichzelfstaand – naar voren worden gebracht. We bespreken ze achtereenvolgens.

132 Zoals in de methodische paragraaf benoemd, is aan deelnemers gevraagd welk boek zij graag wilden ontvangen als teken van dank voor hun deelname.

Bijdragen aan preventie

Allereerst duiden grofweg alle respondenten dat zij met hun deelname aan dit onderzoek in elk geval een positieve maatschappelijke bijdrage willen leveren. Zij hopen met hun verhaal bij te kunnen dragen aan het voorkomen dat de jongere, toekomstige generatie verweven raakt in de heftigheid van het criminele (drugs)milieu en de (potentiële) sancties die daarmee gepaard gaan. Zo geeft een respondent (R6) aan dat hij het gevoel heeft dat *'de criminaliteit onder de jeugd de spuigaten aan het uitlopen is'* en dat hij met zijn deelname hoopt een bijdrage te kunnen leveren aan het verbeteren van het *'leefklimaat in Nederland'*. Het delen van zijn verhaal is dan ook in het bijzonder gericht aan *'jongetjes die chaos veroorzaken'*. Een andere respondent (R8) vertelt: *'Ik hoop dat iemand hier iets aan heeft. Als ik één persoon kan helpen hiermee, vind ik het al goed.'* Weer een andere respondent (R3) duidt: *'Normaal ben ik dan niet zo geneigd om meteen te zeggen van ehm: daar doe ik aan mee. Want het blijft natuurlijk best wel een beetje een gevoelig onderwerp... om te praten van: waarom heb jij zo'n delict gepleegd? En dan ook gewoon een inzicht te geven in je denken en natuurlijk je, ehm, je criminele milieu van vroeger. Dus dat is natuurlijk eh... hoe zeg je dat? In de aard van het beestje, is het eigenlijk: 'nee'. [Q: Snap ik.] Maar het is daarnaast natuurlijk ook wel zo dat er natuurlijk steeds meer jonge jongens hier [gevangenis] binnenkomen voor levensdelicten... Met gekke straffen. Zeg maar een twintigjarige die twintig jaar krijgt! Dus, als ik ehm... zou kunnen helpen dat te verminderen, dan zou dat goed zijn.'* (R8).

Het verhaal achter de boef

Een tweede reden voor deelname is door één respondent (R17) expliciet benoemd. Hij doet (ook) mee om 'het verhaal achter de boef' tot uiting te kunnen brengen. Zoals Scott & Lyman (1968) reeds stelden, zijn verhalen bijvoorbeeld een manier om tegengedruide gevoelens te kunnen geven aan stigma en vooroordelen over betrokkenen bij een delict. Hoewel dit 'slechts' een keer door de betrokken respondenten expliciet is benoemd, sluit het niet uit dat dit (ook) bij anderen een mogelijke rol heeft gespeeld in de overweging tot deelname: *'Lekker belangrijk dacht ik eerst – ga ik niet doen, maar iedereen moet leren, bij nader inzien: wij worden door justitie vaak gezien als dader, maar je kunt ook op een bepaalde manier slachtoffer zijn... dus ik dacht: ik ga eens kijken of het wat is, en anders kan ik altijd stoppen met deelname (...). Ja vaak worden we afgeschilderd als boeven, maar achter die boeven zit ook een verhaal. Kijk, ik ben heel berekenend. Je schiet niet zomaar iemand dood. Dat zou wel een beetje gek zijn.'* (R17).

(Wetenschappelijke) nieuwsgierigheid

Ten derde geven vier respondenten (R3, R4, R12, R16) aan deel te nemen aan ons onderzoek omdat zij zelf nieuwsgierig zijn naar hoe zij (en anderen) tot dergelijke daden zijn gekomen: *'Ik wil eigenlijk wel weten hoe ik zo geworden ben, dat wil ik eigenlijk best weten...'* (R16). Zij vatten deelname kennelijk op als een manier om tot meer zelfinzicht te komen en doen vanuit dat perspectief mee, vanuit een motivatie om een persoonlijke bijdrage te leveren aan de wetenschap. Het vertellen vanuit deze motivatie lijkt tegelijkertijd samen te hangen met de duur van detentie: *'Ja ik vond het wel interessant. Ik*

denk ik zit in een ander stadium van detentie, eigenlijk. Niet meer in het begin, ook niet dicht bij het einde, ergens in het midden. En ik denk ja, dat ik er nu wel redelijk klaar voor ben om over bepaalde zaken te praten.’ (R4). Een andere respondent vertelt: ‘En ik zit, eh, ook aan het einde van mijn straf, ik ben wat meer aan het nadenken over: wat zijn de consequenties geweest van mijn eigen gedrag? Hoe ga ik me straks buiten opstellen? En het is natuurlijk niet zo dat als ik over twee jaar naar buiten loop, mijn hele verleden weg is. Dus ik ben en blijf een veroordeelde moordenaar. Dus daarom ben ik ook steeds meer aan het denken van: wat kan ik daar nou mee? En bijvoorbeeld het helpen van jongeren direct, dat zint me niet zo. Maar als ik bijvoorbeeld zo’n onderzoek kan helpen en daarmee een inkijkje kan geven in wat een moordenaar dacht, ten tijde van, of hoe die denkt over het milieu, dan voel ik me eigenlijk bijna verplicht om dat dan ook een beetje te doen.’ (R3).

Goedmaken

Een vierde reden – en laatste – die voor deelname aan dit onderzoek is benoemd, wordt verwoord door één respondent (R13) die meedoet aan ons onderzoek omdat hij dat als één van de manieren ziet ‘om het weer goed te maken’ met slachtoffers, dan wel ‘de maatschappij’ in brede zin: ‘Al die wraakgevoelens wat je dan hebt, ja, dan, eh, wordt het nu omgezet in verdriet zeg maar. Dat je best wel denkt van: zó, best wel heftig, want niet eens alleen onze familie, aan onze kant zeg maar, maar andere groepering hebben ook familie... die hebben ook broertjes en zusjes en die hebben er ook niet voor gekozen dat hun broer [het slachtoffer] bepaalde dingen deed, weet je wel. En eh, ja dan ga je zulke dingen wel inzien. Ja... Hun missen hun familie ook, hun broer, geliefde, weet u wel. Het is – hier kom je er best wel achter dat het toch niet, eh, zo simpel gezegd is als hoe we dachten destijds buiten. En vandaar dat ik dan probeer om te herstellen wat ik kan herstellen. Meedoen met onderzoeken, mensen te proberen goed woord – zeg maar het goede pad op te sturen in plaats van te zeggen van: ‘Je kunt daar een beetje geld verdienen.’ (...) En dat [zijn persoonlijke verhaal vertellen] is ook wel iets wat ik echt serieus aan het overwegen ben. Het is ook gewoon iets wat ik terug wil doen aan de samenleving, weet je wel. Kijk, ik kan niet herstellen wat er is gebeurd, maar iets terugdoen. Daar ben ik wel toe in staat.’ (R13).

De vier hierboven besproken redenen om mee te werken aan het onderhavige onderzoek vertonen een zekere gelijkenis: vrijwel alle respondenten willen met hun verhaal een positieve bijdrage leveren, met als onderliggende hoop dat zij, direct hetzij indirect, iemand kunnen helpen.

Leden Redactieraad Programma

Politie & Wetenschap

Voorzitter	prof. em. dr. ir. J.B. Terpstra Radboud Universiteit Nijmegen
Leden	mr. drs. C. Bangma Politie, Eenheid Midden-Nederland
	mw. mr. W.M. de Jongste Projectbegeleider Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum Ministerie van Justitie en Veiligheid
	dr. P.P.H.M. Klerks Raadadviseur Parket-Generaal, Openbaar Ministerie
	mr. drs. C. Loef Adviseur Gemeente Amsterdam
	mw. J. Overeem Politie, Eenheid Midden-Nederland
	prof. em. dr. P. van Reenen Van Reenen-Russel Consultancy b.v. Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM) Universiteit Utrecht
Secretariaat	Programmabureau Politie & Wetenschap Politieonderwijsraad Koninginnegracht 62 2514 AG Den Haag
	Postbus 25842 2502 HV Den Haag www.politienwetenschap.nl

Uitgaven in de reeks

Politiewetenschap

1. **Kerntaken van de politie. Een inventarisatie van heersende opvattingen**
C.D. van der Vijver, A.J. Meershoek & D.F. Slobbe, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2001
2. **Bevoegdheden overd(ri)acht. Een onderzoek naar delegatie en mandaat van beheersbevoegdheden in de politiepraktijk**
H.B. Winter & N. Struikma, Pro Facto B.V., Universiteit Groningen, 2002
3. **Sturing van politie en politiewerk. Een verkennend onderzoek tegen de achtergrond van een veranderende sturingscontext en sturingsstijl**
J. Terpstra, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2002
4. **Woninginbrekers en zware jongens. Daders vanuit het voormalig Joegoslavië aan het woord**
M. van San, E. Snel & R. Boers, Risbo, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2002
5. **Zeg me wie je vrienden zijn. Allochtone jongeren en criminaliteit**
F.M.H.M. Driessen, B.G.M. Völker, H.M. Op den Kamp, A.M.C. Roest & R.J.M. Molenaar, Bureau Driessen, Utrecht, 2002
6. **Op deugdelijke grondslag. Een explorerende studie naar private forensische accountancy**
J. van Wijk, W. Huisman, T. Feuth & H.G. van de Bunt, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2002
7. **Voorbij de dogmatiek. Publiek-private samenwerking in de veiligheidszorg**
A.B. Hoogenboom & E.R. Muller, COT, Den Haag, 2003
8. **Hennepteelt in Nederland. Het probleem van de criminaliteit en haar bestrijding**
F. Bovenkerk, W.I.M. Hogewind, D. Korf & N. Milani, Willem Pompe Instituut, Universiteit Utrecht, 2003
9. **Politiekennis in ontwikkeling. Een onderzoek naar het verzamelen en veredelen van informatie voor het Politie Kennis Net**
I. Bakker & C.D. van der Vijver, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2003
- 10a. **Politie en geweld. Een verkenning van politiereacties op geweldsincidenten in vier Nederlandse regiokorpsen**
C.J.E. In 't Velt, W.Ph. Stol, P.P.H.M. Klerks, H.K.B. Fobler, R.J. van Treeck & M. de Vries, NPA-Politie Onderwijs- en Kenniscentrum, LSOP, Apeldoorn, 2003
- 10b. **Geweldige informatie? Onderzoek naar de informatiehuishouding van geweldsmeldingen bij de politie**
R. van Overbeeke, O. Nauta, A. Beerepoot, S. Flight & M. Rietveld, DSP-groep, Amsterdam, 2003
11. **Blauwe Bazen. Het leiderschap van korpschefs**
R.A. Boin, P. 't Hart & E.J. van der Torre, Departement Bestuurskunde, Universiteit Leiden/COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2003
12. **Over de grens. Een verkenning van projecten voor probleemjeugd in Duitsland, Engeland en Zweden**
I. van Leiden, G. Verhagen & H.B. Ferwerda, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2003
13. **Integriteit in het dagelijkse politiewerk. Meninge en ervaringen van politiemensen**
J. Naeyé, L.W.J.C. Huberts, C. van Zweden, V. Busato & B. Berger, Centrum voor Politiewetenschappen, VU Amsterdam, 2004
14. **Politiestraatwerk in Nederland. Noodhulp en gebiedswerk: inhoud, samenhang, verandering en sturing**
W. Ph. Stol, A.Ph. van Wijk, G. Vogel, B. Foederer & L. van Heel, Nederlandse Politieacademie, Onderzoeksgroep, LSOP, Apeldoorn, 2004

15. ***De kern van de taak. Kerncompetenties van de politie als criterium voor de afbakening van kerntaken in de praktijk***
A. Mein, A. Schutte & A. van Sluis, ES&E, Den Haag, 2004
16. ***Professionele dienstverlening en georganiseerde criminaliteit. Hedendaagse integriteitsdilemma's van advocaten en notarissen***
F. Lankhorst & J.M. Nelen, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Sectie Criminologie, Amsterdam, 2004
17. ***Paradoxaal Politiebestel. Burgemeesters, Openbaar Ministerie en Politiechefs over de sturing van de politie***
L.W.J.C. Huberts, S. Verberk, K. Lasthuizen & J.H.J. van den Heuvel, Vrije Universiteit Amsterdam/B&A Groep, 's-Gravenhage, 2004
18. ***Illegale vuurwapens in Nederland: smokkel en handel***
A.C. Spapens & M.Y. Bruinsma, IVA, Tilburg, 2004
19. ***Samenwerking en netwerken in de lokale veiligheidszorg***
J. Terpstra & R. Kouwenhoven, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2004
20. ***Uit balans: politie en bestel in de knel. State-of-the-art: bundeling van kennis en inzicht***
H.G. van de Bunt, A.B. Hoogenboom, L.W.J.C. Huberts, E.R. Muller, J. Terpstra, C.D. van der Vijver & C. Wiebrens, 2004 Redactie: G.C.K. Vlek, C. Bangma, C. Loef & E.R. Muller
21. ***Politie en media. Feiten, fictie en imagopolitiek***
H. Beunders & E.R. Muller, Erasmus Universiteit Rotterdam/COT, Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Leiden, 2005 (2e druk 2009)
22. ***Integriteit van de politie. State-of-the-art: wat we weten op basis van Nederlands onderzoek***
L.W.J.C. Huberts & J. Naeyé, Centrum voor Politie- en Veiligheidswetenschappen/ Vrije Universiteit, Amsterdam, 2005
23. ***De sociale organisatie van mensensmokkel***
R. Staring, G. Engbersen, H. Moerland, N. de Lange, D. Verburg, E. Vermeulen & A. Weltevrede; m.m.v. E. Heyl, N. Hoek, L. Jacobs, M. Kanis & W. van Vliet, Erasmus Universiteit Rotterdam: Criminologie – Sociologie – Risbo, 2005
24. ***In elkaars verlengde? Publieke en private speurders in Nederland en België***
U. Rosenthal, L. Schaap J.C. van Riessen, P. Ponsaers & A.H.S. Verhage, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/Universiteit Gent, 2005
25. ***De strafrechtelijke rechtshulpverlening van Nederland aan de lidstaten van de Europese Unie. De politieke discussie, het juridische kader, de landelijke organisatie en de feitelijke werking***
C.J.C.F. Fijnaut, A.C. Spapens & D. van Daele, Universiteit van Tilburg, Vakgroep Strafrechtwetenschappen, 2005
26. ***Niet zonder slag of stoot. De geweldsbevoegdheid en doorzettingkracht van de Nederlandse politie***
J. Naeyé, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Vrije Universiteit Amsterdam, 2005
27. ***Preventief fouilleren. Een analyse van het proces en de externe effecten in tien gemeenten***
E.J. van der Torre & H.B. Ferwerda, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/ Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005
28. ***Zedenmisdriven in Nederland. Aangiften- en verdachtenanalyses op basis van HKS-gegevens***
A.Ph. van Wijk, S.R.F. Mali, R.A.R. Bullens, L. Prins & P.P.H.M. Klerks, Politieacademie Onderzoeksgroep, Apeldoorn, Vrije Universiteit Amsterdam. KLPD, 2005
29. ***Groepszedemisdriven onder minderjarigen. Een analyse van een Rotterdamse casus***
I. van Leiden & J. Jakobs, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005
30. ***Omgaan met conflictsituaties: op zoek naar goede werkwijzen bij de politie***
O. Adang, N. Kop, H.B. Ferwerda, J. Heijnemans, W. Olde Nordkamp, P. de Paauw & K. van Woerkom, Onderzoeksgroep Politieacademie, Apeldoorn/ Advies en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2006
31. ***De strategische analyse van harddrugsscenes. Hoofddlijnen voor politie en beleid***
E.J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2006

-
- 32a. **Cijfers en stakeholders. Prestatiesturing en de gevolgen voor de maatschappelijke en politiekbestuurlijke relaties van de politie**
A. van Sluis, L. Cachet, L. de Jong, C. Nieuwenhuyzen & A. Ringeling, Centre for Local Democracy, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2006
- 32b. **Operationele betrokkenheid. Prestatiesturing en bedrijfsvoering Nederlandse politie**
A.B. Hoogenboom, Nivra-Nyenrode, Breukelen, 2006
- 32c. **Op prestaties gericht. Over de gevolgen van prestatiesturing en prestatieconvenanten voor sturing en uitvoering van het politiewerk**
M.P.C.M. Jochoms, F. van der Laan, W. Landman, P.S. Nijmeijer & A. Sey, Politieacademie, Apeldoorn/Twynstra Gudde, Amersfoort/Universiteit van Amsterdam, 2006
33. **Het nieuwe bedrijfsmatig denken bij de politie. Analyse van een culturele formatie in ontwikkeling**
J. Terpstra & W. Trommel, IPIT Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2006
34. **De legitimiteit van de politie onder druk? Beschouwingen over grondslagen en ontwikkelingen van legitimiteit en legitimiteitstoekenning**
Bundel onder redactie van C.D. van der Vijver & G.C.K. Vlek, IPIT Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente/Politie & Wetenschap, 2006
35. **Naar beginselen van behoorlijke politiezorg**
M.J. Dubelaar, E.R. Muller & C.P.M. Cleiren, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden, 2006
- 36a. **Asielmigratie en criminaliteit**
J. de Boom, G. Engbersen & A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2006
- 36b. **Criminaliteitspatronen en criminele carrières van asielzoekers**
M. Althoff & W.J.M. de Haan, m.m.v. S. Miedema, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Rijksuniversiteit Groningen, 2006
- 36c. **'Ik probeer alleen maar mijn leven te leven'. Uitgeprocedeerde asielzoekers en criminaliteit**
A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam; Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek/Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2006
37. **Positie en expertise van de allochtone politiemedewerker**
J. Broekhuizen, J. Raven & F.M.H.M. Driessen, Bureau Driessen, Utrecht, 2007
38. **Lokale politiechefs. Het middenkader van de basispolitiezorg**
E. J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2007
39. **Niet verschenen**
40. **Conflict op straat: strijden of mijden? Marokkaanse en Antilliaanse jongeren in interactie met de politie**
N. Kop, Martin Euwema, m.m.v. H.B. Ferwerda, E. Giebels, W. Olde Nordkamp & P. de Pauw, Politieacademie, Apeldoorn, Universiteit Utrecht, 2007
41. **Opsporing onder druk**
C. Liedenaub & M. Kruijssen, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008
42. **Symbolen van orde en wanorde. Broken windows policing en de bestrijding van overlast en buurtverval**
B. van Stokkom, Centrum voor Ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen, 2008
43. **Verkeershandhaving: prestaties leveren, problemen aanpakken**
G. Meershoek & M. Krommendijk, IPIT, Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008
44. **De frontlinie van opsporing en handhaving. Stelselmatige bedreigingen door burgers als contrastrategie**
M.J.G. Jacobs, M.Y. Bruinsma & J.W.M.J. van Poppel, IVA Tilburg, 2008
- 45a. **'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel A: Politiegeweld in de basispolitiezorg**
R. Bleijendaal, J. Naeyé, P. Chattellon & G. Drenth, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45b. **'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel B: Sturing en toetsing van de politieke geweldsbevoegdheid**
G. Drenth, J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45c. **Aggressie en geweld tegen politiemensen. Beledigen, bedreigen, tegenwerken en vechten**
J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008

- 45d. *Belediging en bedreiging van politiemensen*
J. Naeyé, m.m.v. M. Bakker & C. Grijsen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2009
- 45e. *Uitgangspunten voor politieoptreden in agressie- en geweldssituaties*
J. Naeyé, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
46. *Wijkagenten en hun dagelijks werk. Een onderzoek naar de uitvoering van gebiedsgebonden politiewerk*
J. Terpstra, 2008
47. *Bijzonder zijn ze allemaal! Vergelijkend onderzoek naar reguliere en bijzondere opsporing*
W. Faber, A.A.A. van Nunen & C. la Roi, Faber Organisatievernieuwing, Oss, 2009
48. *Gouden bergen. Een verkennend onderzoek naar Nigeriaanse 419-fraude: achtergronden, dadenkenmerken en aanpak*
Y.M.M. Schoenmakers, E. de Vries Robbé & A.Ph. van Wijk, Politieacademie, Apeldoorn/Bureau Beke, Arnhem, 2009
49. *Het betwiste politiebestedel. Een vergelijkend onderzoek naar de ontwikkeling van het politiebestedel in Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Engeland & Wales*
A. Cachet, A. van Sluis, Th. Jochoms, A. Sey & A. Ringeling, Erasmus Universiteit Rotterdam/Politieacademie, Apeldoorn/Korps landelijke politiediensten, Driebergen, 2009
50. *Leven met bedreiging. Achtergronden bij aangiften van bedreiging van burgers*
B. Bieleman, W.J.M. de Haan, J.A. Nijboer & N. Tromp, Intraval & Rijksuniversiteit Groningen, 2010
- 51a. *Het publieke belang bij private preventie. Een economische analyse van inbraakpreventiebeleid*
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2009
- 51b. *Het effect van langdurige opsluiting van veelplegers op de maatschappelijke veiligheid*
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2010
52. *Lokale politiek over politie*
T.B.W.M. van der Torre-Eilert, H. Bergsma & M.J. van Duin, met medewerking van R. Eilert, LokaleZaken, Rotterdam, 2010
- 53a. *Trainen onder stress. Effecten op de schietvaardigheid van politieambtenaren*
R.R.D. Oudejans, A. Nieuwenhuys & G.P.T. Willemsen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
- 53b. *Schieten of niet schieten? Effecten van stress op schietbeslissingen van politieambtenaren*
A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2012
- 53c. *Politievaardigheden onder stress. Het optimaliseren van aanhouding en zelfverdediging in de praktijk*
P.G. Renden, A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
- 53d. *Effectief omgaan met acute stress. Effecten van aanleg en trainingservaring op de schietprestatie onder druk*
A. Landman, A. Nieuwenhuys & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
54. *Politie en publiek. Een onderzoek naar de communicatievormen tussen burgers en blauw*
H.J.G. Beunders, M.D. Abraham, A.G. van Dijk & A.J.E. van Hoek, DSP-groep, Amsterdam/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2011
55. *Managing collective violence around public events: an international comparison*
O.M.J. Adang with cooperation from: S.E. Bierman, E.B. Brown, J. Dietermann, C. Putz, M. Schreiber, R. van der Wal, J. Zeitner, Police Science & Research Programme, Apeldoorn, 2011
56. *Stads- en regioscan in de grootste Brabantse gemeenten. De achtergronden van onveilige GVI-scores*
B.M.W.A. Beke, E.J. van der Torre, M.J. van Duin, COT, Den Haag; LokaleZaken, Rotterdam & Beke Advies, Arnhem, 2011
57. *De mythe ontrafeld? Wat we weten over een goed politieiderschap*
W. Landman, M. Brussen & F. van der Laan, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2011
58. *Proactief handhaven en gelijk behandelen*
J. Svensson, H. Sollie & S. Saharso, Vakgroep Maatschappelijke Risico's en Veiligheid, Institute of Governance Studies, Universiteit Twente, Enschede, 2011
- 59a. *De sterkte van de arm: feiten en mythes*
J.H. Haagsma, T.M. Rumke, I. Smits, E. van der Veer & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012

-
- 59b. **Blauw, hier en daar. Onderzoek naar de sterkte van de politie in Nederland, België, Denemarken, Engeland & Wales en Nordrhein-Westfalen**
J.H. Haagsma, I. Smits, H. Waarsing & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012
60. **De nachtdienst 'verlicht'**
M.C.M. Gordijn, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
61. **Opsporing Verzocht. Een quasi-experimentele studie naar de bijdrage van het programma Opsporing Verzocht aan de oplossing van delicten**
J.G. van Erp, F. van Gastel & H.D. Webbink, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2012
62. **Jeugdige zedendelinquenten en recidive. Een onderzoek bij jeugdige zedendelinquenten naar de voorspellende waarde van psychiatrische stoornissen en psychosociale problemen voor (zeden)recidive**
C. Boonmann, L.M.C. Nauta-Jansen, L.A. 't Hart-Kerkhoffs, Th.A.H. Doreleijers & R.R.J.M. Vermeiren, VUmc De Bascule, Duivendrecht, 2012
63. **Hoe een angsthaas een jokkebrok herkent**
J. Jolij, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
64. **Politie en sociale media. Van hype naar onderbouwde keuzen**
A. Meijer, S. Grimmelikhuisen, D. Fictorie, M. Thaens, P. Siep, Universiteit Utrecht, Center for Public Innovation, Rotterdam, 2013
65. **Wapengebruik. Van inzicht in modus operandi naar een effectieve aanpak**
M.S. de Vries, Universiteit Twente, Enschede, 2013
66. **Politieverhalen. Een etnografie van een belangrijk aspect van politieculturen**
M.J. van Hulst, Tilburg University, Tilburg, 2013
67. **Recherchebazen. Een empirisch onderzoek naar justitieel politieleiderschap**
E.J. van der Torre, M.J. van Duin & E. Bervoets, LokaleZaken, Rotterdam, 2013
68. **Driehoeken: overleg en verhoudingen. Van lokaal tot nationaal**
E.J. van der Torre & T.B.W.M. van der Torre-Eilert, m.m.v. E. Bervoets & D. Keijzer, LokaleZaken, Rotterdam, 2013
69. **Overvallen vanuit daderperspectief. Situationele aspecten van gewelddadige, niet-gewelddadige en afgeblazen overvallen**
W. Bernasco, M.R. Lindegaard & S. Jacques, NSCR, Amsterdam, 2013
70. **Geweld tegen de politie. De rol van mentale processen van de politieambtenaar**
L. van Reemst, T. Fischer & B. Zwirs, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013
71. **Vertrouwen in de politie: trends en verklaringen**
L. van der Veer, A. van Sluis, S. Van de Walle & A. Ringeling, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013
72. **Mobiel banditisme. Oost- en Centraal-Europese rondtrekkende criminele groepen in Nederland**
D. Siegel, i.s.m. R. Koenraadt, D. Lyubenova, N. Sovre & A. Troscianczuk, Universiteit Utrecht, 2013
73. **De ontwikkeling van de criminaliteit van Rotterdamse autochtone en allochtone jongeren van 12 tot 18 jaar. De rol van achterstanden, ouders, normen en vrienden**
E.M.H.M. Driessen, F. Duursma & J. Broekhuizen, Bureau Driessen, Utrecht, 2014
74. **Speciaal blauw. Verschijningsvormen en overwegingen van specialisatie en despecialisatie binnen de Nederlandse politieorganisatie**
R.J. Morée, W. Landman & A.C. Bos, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2014
75. **Gevangene van het verleden. Crisissituaties na de terugkeer van zedendelinquenten in de samenleving**
M.H. Boone, H.G. van de Bunt & D. Spiegel, m.m.v. K. van de Ven, Erasmus Universiteit, Rotterdam, Universiteit Utrecht, 2014
76. **Brandstichters onder vuur. Een empirisch onderzoek naar zaken van brandstichting en hun daders**
L. Dalhuisen & F. Koenraadt, Universiteit Utrecht, 2014
77. **Van stadswacht naar nieuwe gemeentepolitie? Gemeentelijk toezicht en handhaving in de openbare ruimte**
T. Eikenaar & B. van Stokkom, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014
78. **Politiemensen over het strafrecht**
J. Kort, M.I. Fedorova & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014

79. **Kijken, luisteren, lezen. De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhooren**
M. Malsch, R. Kranendonk, J. de Keijser, H. Elffers, M. Konter & M. de Boer, NSCR, Amsterdam, 2015
80. **De mentale gesteldheid van de familierechercheur. Een onderzoek naar werkgerelateerde stress en secundaire posttraumatische groei binnen een bijzondere groep politieambtenaren**
L.J.A. Bollen, M.C. Saan, M.J.J. Kunst, B.W.C. Zwirs & K.F. Kuijpers, Universiteit Leiden, 2015
81. **Na de vrijlating. Een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische exgedetineerden**
D.J. Weggemans & B.A. de Graaf, Universiteit Leiden, Universiteit Utrecht, 2015
82. **Dat heeft iemand anders gedaan! Een studie naar slachtofferschap en modus operandi van identiteitsfraude in Nederland**
L. Paulissen & J. van Wilsem, Universiteit Leiden, 2015
83. **Demonstratieve kampementen**
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
84. **Private ordebewaarders bij betogingen**
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
85. **Spelen met weerbaarheid. Belemmerende patronen en doorbrekende handelingsperspectieven bij het ontwikkelen van basisteams**
W. Landman, R. Kouwenhoven & M. Brussen, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2015
86. **'Onnodige' bureaucratie binnen het basispolitiewerk. Onderzoek naar de achtergronden van een hardnekkig verschijnsel**
J. Kort & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit Nijmegen, 2015
87. **Politie en GHB-problematiek op het platteland**
T. Nabben & D.J. Korf, Universiteit van Amsterdam, 2016
88. **Basisteams in de Nationale Politie. Organisatie, taakuitvoering en gebiedsgebonden werk**
J. Terpstra, I. van Duijneveldt, T. Eikenaar, T. Havinga & B. van Stokkom, Radboud Universiteit Nijmegen, 2016
89. **Samen of apart. De invloed van overleg tussen agenten bij het opstellen van het proces-verbaal**
A. Vredeveldt, L. Kesteloo & P.J. van Koppen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2016
90. **Overvallen in beeld. Gedrag van daders, slachtoffers en omstanders**
M.R. Lindegaard, W. Bernasco & T. de Vries, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2016
91. **Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politieoptreden**
W. Landman & L. Kleijer-Kool, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2016
92. **VVC onder de aandacht. Een onderzoek naar ZSM en de gevolgen voor het politiewerk**
R. Salet & J. Terpstra, m.m.v. P. Frielink, Radboud Universiteit Nijmegen, 2017
93. **De mogelijke meerwaarde van bodycams voor politiewerk. Een internationaal literatuuronderzoek**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2017
- 93A **Focus. Evaluatie pilot bodycams Politie Eenheid Amsterdam 2017-2018**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2019
- 93b **Evaluatie bodycams Landelijke Eenheid; Proeftuin bodycams Dienst Infrastructuur 2018**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2019
94. **Criminele families in Noord-Brabant. Een verkenning van generatie-effecten in de georganiseerde misdaad**
H. Moors & T. Spapens, EMMA, Den Haag; Tilburg University, Tilburg, 2017
- 94a. **Interveniëren in criminele families**
A. Boer, R. Ceulen, H. Moors, T. Spapens, EMMA/Tilburg University, 2020
95. **Effectiviteit van het verdachtenverhoor. Een veldstudie naar de relatie tussen verhoortechnieken, de verklaring van verdachten en de aanwezigheid van de advocaat in zware zaken**
W.J. Verhoeven & E. Duinhof, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2017
96. **Van meerdere markten thuis? Overlap in markten van zware en georganiseerde misdaad en de consequenties voor de opsporing**
T. Spapens, m.m.v. M. Bruinsma, Tilburg University, Tilburg, 2017

-
97. **Horen, zien en zwijgen. Opsporing in dorpen en stadsbuurten met een gesloten leefgemeenschap**
E. Bervoets & M. Bruinsma, Bureau Bervoets, Amersfoort, 2017
 98. **Geweld tegen hulpverleners in de psychiatrie. Aard, omvang en aangifte bij de politie**
J.M. Harte, I. van Houwelingen & M.E. van Leeuwen, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2017
 99. **Geëiste en opgelegde straffen bij de strafrechtelijke afhandeling van georganiseerde criminaliteit. Rapportage in het kader van de vijfde ronde van de Monitor Georganiseerde Criminaliteit**
C.G. van Wingerde & H.G. van de Bunt, Erasmus School of Law, Rotterdam, 2017
 100. **Doorgroei in de misdaad. De criminele carrières en achtergrondkenmerken van jonge daders van een zwaar delict**
V. van Koppen, V. van der Geest & E.R. Kleemans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2017
 101. **Profielen van Nederlandse outlawbikers en Nederlandse outlawbikerclubs**
A. Blokland, W. van der Leest & M. Soudijn (m.m.v. E. Kleinheerenbrink & I. van Die), Leiden Law School, Leiden, 2017
 102. **Verdachten van terrorisme in beeld. Achtergrondkenmerken, 'triggers' en eerdere politiecontacten**
F. Thijs, E. Rodermond & F. Weerman, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2018
 103. **Burgemeesters in cyberspace. Handhaving van de openbare orde door bestuurlijke maatregelen in een digitale wereld**
W. Bantema, S.M.A. Twickler, S.A.J. Munneke, M. Duchateau & W.Ph. Stol, NHL Stenden Hogeschool, Leeuwarden; Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, 2018
 104. **Een bittere pil. Het fenomeen en de aanpak van illegale medicijnenhandel**
I. van Leiden, A. Lenders & H. Ferwerda, Bureau Beke, Arnhem, 2018
 105. **Vastzitten zonder straf. Over inverzekeringstellingen en schadevergoedingen op basis van artikel 89 Sv**
P. Kruize & P. Gruter, Bureau Ateno, Amsterdam, 2018
 106. **'Ik hou het hier wel uit, hoor'. Mentale weerbaarheid binnen de districtsrecherche**
H. Sollie, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2018
 107. **Bestuurlijke bevoegdheden, politie en de lokale aanpak van onveiligheid**
R. Salet & H. Sackers, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019
 108. **Politie en actief burgerschap: een veilig verbond? Een onderzoek naar samenwerking, controle en (neven) effecten**
V. Lub & T. de Leeuw, m.m.v. A.S. Leerkes & R.J. Kleinhans, Bureau voor Sociale Argumentatie, Rotterdam; Erasmus Universiteit, Rotterdam; Bureau voor Maatschappij, Veiligheid & Deviantie, Rotterdam, 2019
 109. **Wijkagenten en veranderingen in hun dagelijks werk. Verslag van een onderzoek**
J. Terpstra, m.m.v. A. Evers, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019
 110. **Naar een efficiëntere noodhulp? Een verkennend actieonderzoek**
A. Scholtens & I. Helsloot, m.m.v. S. Kraaijenbrink, J. Vlagsma, M. Jürgens, D. Mouris & M. Eising, Crisislab, Renswoude, 2019
 111. **Bestrijding van Outlaw Motorcycle Gangs. Een rechtsvergelijkende studie naar de aanpak van onrechtmatige organisaties in rechtsstatelijk perspectief.**
J. Koornstra, B. Roorda, M. Vols & J.G. Brouwer, Rijksuniversiteit Groningen, 2019
 112. **Politiestraatgezag en (on)gehoorzaam burgergedrag**
A. Scholtens, M. Helsloot, I. Helsloot, Crisislab, Renswoude, 2019
 113. **Verkeershandhaving op Nederlandse autosnelwegen; Evaluatie van de werkwijze van het Team EVT, de effecten en de acceptatie van politiecontroles**
Ch. Goldenbeld, A. Stelling-Kończak, S. van der Kint, SWOV, Den Haag, 2019
 114. **Virtual reality als onderzoeksmethode om inbrekers te doorgronden**
I. van Sintemaartensdijk, J.L. van Gelder, P.A.M. van Lange, M. Otte, J.W. van Prooijen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2019
 115. **Wanneer blaffende honden bijten. Een vergelijking tussen fataal en niet-fataal huiselijk geweld**
P. Aarten, C. Boelema Robertus, L. Alink, M. Liem, Universiteit Leiden, 2020
 116. **Kijk naar het systeem. Begrijpen en beïnvloeden van opsporingspraktijken**
W. Landman, R. Kouwenhoven, M. Brussen, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2020

- 117 ***Verbeelding in de verhoorkamer. De invloed van het gebruik van beeldmateriaal in het verhoor op verhoortechnieken en proceshouding***
W.J. Verhoeven, G. Vanderveen, L. van Dillen, S. Kruit, Erasmus Universiteit, Universiteit Leiden, 2020
- 118 ***Met gepast geweld. Politiegeweld in Nederland in 2016***
M. Kuin, F. Kriek, J. Timmer, m.m.v. Y. Bleeker en E. Verbeek, Regioplan, Amsterdam en Vrije Universiteit Amsterdam, 2020
- 119 ***De rol van bodycambeelden in de opsporing en bewijsvoering***
A. Vredeveldt, L. Kesteloo, A. Hildebrandt, Vrije Universiteit Amsterdam, 2020
- 120 ***Slachtoffer van onlinecriminaliteit, wat nu?***
S.G.A. van de Weijer, E.R. Leukfeldt, S. van der Zee, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandaving, Amsterdam, 2020
- 121 ***Een alternatief voor jeugdige hackers? Plan- en procesevaluatie van Hack_Right***
J.A.M. Schiks, M.S. van 't Hoff-de Goede, E.R. Leukfeldt, De Haagse Hogeschool, Centre of Expertise Cybersecurity, Den Haag; Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandaving, Amsterdam, 2021
- 122 ***Criminaliteit en huiselijk geweld: twee kanten van dezelfde medaille? De relatie tussen criminaliteit en huiselijk geweld***
S. van Deuren, J. Kroese, M. van Dijk, V. Eichelsheim, A. Blokland, S. van de Weijer, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandaving, Amsterdam, 2021
- 123 ***Oververtegenwoordiging verder ontcijferd. Een kwantitatief onderzoek naar sociale verschillen in verdenkingskans en zelfgerapporteerd crimineel gedrag onder jongeren in Nederland***
W. Bezemer, A. Leerkes, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2021
- 124 ***Gebiedsgebonden politiewerk in ontwikkeling. Onderzoek naar basisteams in een digitale en superdiverse samenleving***
J. Terpstra, R. Salet, I. van Duijneveldt, T. Havinga, Radboud Universiteit 2021
- 125 ***Slimme(re) opsporing, Een verslag van de ontwikkeling en pogingen tot implementatie van een handreiking voor efficiënte opsporing door de politie***
I. Helsloot, P. van Lochem, C. Kijne, Crisislab, Renswoude 2022
- 126 ***Politiewerk op het web. Een verkennend onderzoek naar online gegevensvergaring door de politie***
Wouter Landman, Sanne Groothuis, Twijnstra Guddé, Amersfoort, 2022
- 127 ***Living apart together? Publiek-private relaties in de bestrijding van interne financieel-economische criminaliteit***
Dr. C.A. Meerts, Prof. dr. mr. W. Huisman, Prof. dr. E.R. Kleemans, m.m.v. M. van Straten, MSc, VU-Universiteit, Amsterdam, 2022
- 128 ***Politiestraatwerk onder corona. Verbinding tussen landelijk beleid en lokale gemeenschap***
Wouter Stol, Litska Strikwerda, Saskia Westers, Wendy Schreurs, NHL Stenden Hogeschool, 2023
- 129 ***Moreel kompas***
Anton van Wijk, Marjan Olfers, Mark van Vugt, Ard Barends, Juno van Esseveldt, Den Haag, 2023

Liquidaties in Nederland

'Verdachte heeft met zijn mededaders gewacht tot het beoogde slachtoffer thuis zou komen van een avond met zijn vrienden en heeft samen met een mededader in het portiek van de flat met een (semi)automatisch wapen meerdere kogels afgeschoten [...]

Een fragment uit een rechterlijke uitspraak over een liquidatie, een onderwerp waar de afgelopen jaren vaker aandacht voor is geweest in de media. Liquidaties zijn nu eenmaal zogenoemde 'low-frequency-high-impactdelicten': ze komen relatief weinig voor, maar veroorzaken veel maatschappelijke beroering. Het is een fenomeen dat de nodige vragen oproept: vinden er meer liquidaties plaats dan voorheen? Wat zijn de achtergronden van betrokkenen? En wat zijn eigenlijk manieren waarop een persoon betrokken kan raken bij een liquidatie?

In dit rapport staan de volgende thema's centraal:

- (1) de aard, omvang en spreiding van liquidaties in Nederland in de periode 2016 tot en met 2021;
- (2) de demografische achtergrondkenmerken van betrokkenen bij liquidaties;
- (3) de criminele carrières van schutters;
- (4) verschillende manieren van betrokkenheid bij liquidaties en betekenisvolle beweegredenen
- (5) de wijze waarop veroordeelden van liquidaties hun levensloop beschrijven.

Dit rapport is gebaseerd op unieke data, bestaande uit het Moord-en-doodslagbestand van de politie, OM-dossiers en interviews met veroordeelde betrokkenen bij een liquidatie. De inzichten in dit rapport voeden de (wetenschappelijke) kennis ten aanzien van het fenomeen liquidaties, maar leveren ook praktijkgerichte handelingsperspectieven voor professionals.

De reeks Politiewetenschap is een uitgave van het Onderzoekprogramma Politie & Wetenschap. Publicaties in de reeks Politiewetenschap betreffen in het algemeen studies met een meer theoretisch, verkennend of beschouwend karakter.

Meer informatie vindt u op www.politiewetenschap.nl.

ISBN 978 90 12 40926 1

9 789012 409261 >